

आश्वलायनीयगृह्यसूत्राणां सूचीप्रवचम् ।

—:~:~:~:—

प्रथमोऽध्याये

कण्डिकाः १—२४ । स्याली-
पाकाद्युपाकर्मान्तानि
कर्माणि ।

अथ प्रथमाध्याये प्रथमा
कण्डिका ।

१ सूत्रम् ।

१ गृह्यव्याख्यानप्रतिष्ठानम् ।

२ पाकयज्ञप्रकारकथनम् ।

३ पाकयज्ञप्रकारस्य त्रैविध्यो-
पदेशः ।

४ एतान्यपि कर्माणि नित्या-
नि श्रौतैस्तत्त्वानि आहिता-
ग्नेरपि स्युः ।

५ पाकयज्ञानामर्थवादरूपं
ब्राह्मणम् ।

इति प्रथमे प्रथमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे द्वितीया कण्डिका ।

१ सायम्प्रातःपक्वहविष्यहोमः ।

२ देवयज्ञकथनम् ।

३ स्वाहाकारेण बलिहरणम् ।

४ बलिप्रदानार्हदेवतानिर्णयः ।

सूत्रम् ।

५ दिक्षु देवताभ्यो देवतापुरु-
षेभ्यो बलिहरणम् ।

६ मध्ये ब्राह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्यो
बलिहरणम् ।

७ मध्ये विश्वेभ्यो देवेभ्यो
बलिहरणम् ।

८ मध्ये, दिवसे, दिवाचारिभ्यो
भूतेभ्यो बलिहरणम् ।

९ रात्रौ, नक्तचारिभ्यो भूतेभ्यो
बलिहरणम् ।

१० सर्वशेषे रक्षोभ्यो बलिहर-
णम् ।

११ पित्र्यज्जे प्राचीनावीती,
अन्यत्र निनयादिषु दक्षिणा-
वीती ।

इति प्रथमे द्वितीया कण्डिका ।

अथ प्रथमे तृतीया कण्डिका ।

१ वक्ष्यमाणकर्मणां होमविधिः

२ पवित्राभ्यामाज्यस्योत्पय-
नम् ।

३ पवित्रलघणोत्पदनयोर्निर्णयः

सूत्रम् ।

४ आन्यहोमेषु परिस्तरणं
कार्यं वा न वा ।

५ पाकयज्ञेषु आन्यमांगी कार्य्यौ
वा न वा ।

६ धन्वन्तरियज्ञं मूलगवक्ष्वर्जं
सर्वेषु पाकयज्ञेषु ब्रह्मा कार्य्यौ
वा न वा ।

७ अनादिशे नामधेयेन होमः ।

८ अनादिशे देवतानिर्णयः ।

९ एकवर्हिरादियज्ञाः समान-
कालिकाः ।

१० पूर्वोक्तस्य प्रमाणार्थं यज्ञ-
गायोदाहरणम् ।

इति प्रथमे तृतीया कण्डिका ।

अथ प्रथमे चतुर्थी कण्डिका ।

१ चोलकर्मादीनां कालो वि-
धीयते ।

२ एके आचार्याः सर्वघ्नन्
काले विवाहमिच्छन्ति ।

३ आन्यहोमः ।

४ अगाधतयोव्याहृत्याहुत-
यय ।

५ उभयाहुतिस्तमुच्यन्ते ।

६ एके अनादिमाहुतीनिवृत्ति

सूत्रम् ।

७ तेषामाहुतयः ।

इति प्रथमे चतुर्थी कण्डिका ।

अथ प्रथमे पञ्चमी कण्डिका ।

१ वंशपरीक्षा ।

२ वरगुणकथनम् ।

३ कन्यागुणकथनम् ।

४ परीक्षान्तरम् ।

५ क्षेप्राद्यष्टमृत्पिण्डैः परीक्षा ।

६ पिण्डानां मृद्विधेयकथनम् ।

इति प्रथमे पञ्चमी कण्डिका ।

अथ प्रथमे षष्ठी कण्डिका ।

१ ब्राह्मादि अष्टवा विवाह-
कथनम् ।

इति प्रथमे षष्ठी कण्डिका ।

अथ प्रथमे सप्तमी कण्डिका ।

१ विवाहे देशधर्मग्रामधर्मकुल-
धर्माणो कर्त्तव्यता ।

२ जनपदादिधर्ममिति यद्व-
क्ष्यामस्तत्त्वर्यत्नं समानम् ।

३ पाणिग्रहणविधिः । मुखका-
मिना अङ्गुष्ठग्रहणम् ।

४ दुर्हिंसकामिना अङ्गुलिग्रहणम्

सूत्रम् ।

५ उभयकामिना यज्ञं शाङ्गं लि-
सहितं हस्तयद्दणम् ।

६ यग्न्युदककुम्भप्रदक्षिणे वधू-
जपमन्त्रः ।

७ अग्नारोहणे आचार्यजप-
मन्त्रः ।

८ लाजहोमप्रकारः । अग्रा-
दिर्द्विर्लाजानावपति ।

९ वरो जामदग्न्यथेत् त्रिर्ला-
जानावपति ।

१० लाजायां हविरवधारणम् ।

११ वरकर्तृकमवदानम् ।

१२ अवदानमेवं सर्वत्र ।

१३ वरकर्तृकहोममन्त्राः ।

१४ अमन्त्रकं शूर्पपुटेन वधू-
कर्तृकं लाजादानम् ।

१५ एके लाजानोप्यथयात्प-
रिणयन्ति ।

१६ शिखाविमुचनम् ।

१७ दक्षिणशिखां विमुचति ।

१८ उत्तरशिखां विमुचति ।

१९ सप्तपदीगमनम् ।

२० उभयोः शिरसि उदकुम्भ-
सेचनम् ।

२१ सामान्तरगमने अर्धरा-

सूत्रम् ।

वसतिः ।

२२ ध्रुवाकृन्मत्यादि दृष्टावाग
विसर्जनम् ।

इति प्रथमे सप्तमी कण्डिका ।

—

अथ प्रथमे अष्टमी कण्डिका ।

१ यानारोहणमन्त्रः ।

२ नावारोहणमन्त्रः ।

३ उदकादुत्तारणमन्त्रः ।

४ वधूर्यदि रोदिति तदा एतां
जपेत् ।

५ विवाहाग्निं गृहीत्वा गन्त-
व्यम् ।

६ देशवृक्षचतुष्यथादौ जप-
मन्त्रः ।

७ पयिका ईक्षताः सन्ति चेत्
तानेतया ईक्षेत ।

८ गृहप्रवेशमन्त्रः ।

९ उपवेशनदधिप्राशनहृदया-
ञ्जनादयः ।

१० विवाहावधि ब्रह्मचर्यधा-
रणादिः ।

११ त्रिरात्रं द्वादशरात्रं वा
ब्रह्मचर्यधारणम् ।

१२ संवत्सरं वा ब्रह्मचर्यः

सूत्रम् ।

धारणम् ।

१३ व्रतानन्तरं वधूषणदानम् ।

१४ वाह्येष्वभ्योत्पदानम् ।

१५ स्वस्तिवाचनम् ।

इति प्रथमे षष्ठ्यौ कण्डिका ।

अथ प्रथमे नवमी कण्डिका ।

१ प्राणिष्वङ्गप्रभृतिमृत्तान्नि-
परिहरणम् ।

२ यन्त्रो नष्टे प्रायश्चित्तं कृत्वा
पुनरग्निपरिहरणम् ।

३ एके घृत्युपशान्तौ पत्न्या
प्रहर्षं वदन्ति ।

४ तदग्निपरिहरणं अग्निहो-
तविधानेन भवति ।

५ होमादिकालव्याख्या ।

६ होमद्वयकथनम् ।

७ द्रव्याभावे द्रव्यान्तरकथनम् ।

८ स्वाध्यायतर्होमः ।

इति प्रथमे नवमी कण्डिका ।

अथ प्रथमे दशमी कण्डिका ।

१ पार्श्वस्थालीपाकः ।

२ भोजननियमः ।

३ इध्मावाह्येष्वभ्यनम् ।

सूत्रम् ।

४ देवताकथनम् ।

५ काव्यदेवताकथनम् ।

६ शूर्पमुष्टिनिर्वपणम् ।

७ शूर्पमुष्टिमोक्षणम् ।

८ यत्नघातप्रच्छादननानाश्रप-
थानि ।

९ एकत्र श्रवणं वा ।

१० नानाश्रपविधानम् ।

११ एकत्र श्रवणविधानम् ।

१२ प्राण्योत्पन्नादिः ।

१३ आधाराज्यभागी स्विष्ट-
कृत्तमथ ।

१४ आन्वेयादिहोमः ।

१५ आख्यभागयोयैश्चक्षुरु-
पत्वम् ।

१६ यज्ञपुरुषस्य उपवेशननि-
यमः ।

१७ यज्ञे वृत्तरूपेण देवे होमः ।

१८ हविषो देशनियमः ।

१९ पश्चावसिहोमनियमः ।

२० स्विष्टकृत्तहोमनियमः ।

२१ स्विष्टकृत्तोमे हविःशेषं
जान्ति ।

२२ स्विष्टकृत्तहोममन्त्रः ।

२३ पूर्वेषामभिनयनम् ।

त्तम् ।

२४ पूर्णपात्रनिनयनकालः ।

२५ याकयघ्नतन्त्रः ।

२६ दक्षिणादानम् ।

इति प्रथमे दशमी कण्डिका ।

—

अथ प्रथमे एकादशी कण्डिका

१ पशुकल्पः ।

२ पशूपस्पर्शनम् ।

३ पशुप्रोक्षणम् ।

४ पशुनिनयनम् ।

५ पशुनिनयनं मन्त्रवर्जम् ।

६ उल्लूकाहरणम् ।

७ शामित्वकथनम् ।

८ पञ्चसारभक्षणम् ।

९ अक्षारभकर्तृकथनम् ।

१० वषाहोमः ।

११ स्यासीपाक्यपणम् ।

१२ पञ्चवदानं स्यासीपाकहो-
मयम् ।

१३ अवदानसहितहोमो वा ।

१४ प्रत्येकावदाने द्विर्दिव-
दानम् ।

१५ तूपीं हृदयशूनाहरणम् ।

इति प्रथमे एकादशी कण्डिका ।

—

अथ प्रथमे द्वादशी कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ चैत्ययज्ञे स्निष्टकृतः प्राक्
बलिहरणम् ।

२ विदेशस्यचैत्यपक्षे पलाश-
दूतेन बलिहरणम् ।

३ भयसम्भावनायां दूताय श-
स्त्रदानम् ।

४ नद्यन्तरा चेत् ब्रवरूपदा-
नम् ।

५ धन्वन्तरियैत्यद्येत् पुरोहि-
ताय बलिहरणम् ।

इति प्रथमे द्वादशी कण्डिका ।

—

अथ प्रथमे त्रयोदशी कण्डिका ।

१ पुंसवनं, अनवसाभनञ्च ।

२ पुंसवनं कर्म ।

३ प्रयवचनम् ।

४ त्रिः प्राशनम् ।

५ अनवसाभनं कर्म ।

६ नस्तुहरणम् ।

७ हृदयस्पर्शनम् ।

इति प्रथमे त्रयोदशी कण्डिका

—

अथ प्रथमे चतुर्दशी कण्डिका ।

१ सीमन्तोन्नयनं कर्म ।

सूत्रम् ।

२ तस्य कालनिर्णयः ।

३ होममन्त्रः ।

४ सीमन्तव्यूहनम् ।

५ चतुर्वा व्यूहति ।

६ वीणागाधकप्रेषणम् ।

७ गेयगाथाकथनम् ।

८ ब्राह्मण्यो यद् ब्रूयुस्तदाच-
रणम् ।

९ दक्षिणादानम् ।

इति प्रथमे चतुर्दशौ कण्डिका

अथ प्रथमे पञ्चदशी कण्डिका

१ जातकर्म ।

२ मेधाजननजपः ।

३ अंशस्पर्शनम् ।

४ नामकरणम् ।

५ नामलक्षणम् ।

६ चतुरश्वरं वा नाम ।

७ नास्ति कामनानिर्णयः ।

८ पुनामधेयानि युग्माच-
रणम् ।

९ स्त्रीनामधेयानि चतुग्मा-
धराणम् ।

१० येन नाम्ना उपनीतः च-
भवाद्यते तत् कुर्वीत ।

सूत्रम् ।

११ मूर्धावघ्नाजपः ।

१२ कुमार्या अमन्त्रकं कर्म ।

इति प्रथमे पञ्चदशी कण्डिका

अथ प्रथमे षोडशी कण्डिका ।

१ अन्नप्राशनम् ।

२ भजमांसाप्राशनम् ।

३ तित्तिरिमांसाप्राशनम् ।

४ हृत्तीदनाप्राशनम् ।

५ अन्नाशनमन्त्रः ।

६ कुमार्या अमन्त्रकम् ।

इति प्रथमे षोडशी कण्डिका ।

अथ प्रथमे सप्तदशी कण्डिका ।

१ चीलं कर्म ।

२ पूर्णपाषाधानम् ।

३ कुमारवस्थानं द्रव्यासाद-
नञ्च ।

४ कुयमिञ्जूलहस्तकुमारपित्त-
वस्थानम् ।

५ ब्रह्मा वा कुयमिञ्जूलानि
धारयेत् ।

६ अप्पनिनयनमन्त्रः ।

७ शिरःस्नानमन्त्रः ।

८ कुयमिञ्जूलनिधानमन्त्रः ।

सूत्रम् ।

८ तेषु तांस्तुरखापनम् ।

१० केशच्छेदनमन्त्रः ।

११ केशस्थापनम् ।

१२ द्वितीयस्य तृतीयस्य मन्त्रौ

१३ चतुर्थस्य मन्त्रः ।

१४ एवमुत्तरतः ।

१५ तुरधारशोधनमन्त्रः ।

१६ नापितानुशासनम् ।

१७ केशसंस्त्रिवेशकरणम् ।

१८ कुमार्या यमन्त्रकम् ।

इति प्रथमे षष्टदशी कण्डिका

—

अथ प्रथमे षष्टादशी कण्डिका

१ गोदानं कर्म ।

२ तत्र कालनिर्णयः ।

३ मन्त्रे केशशब्देषु श्मश्रुशब्द-
करणम् ।

४ श्मश्रुवपनम् ।

५ तुरधारशोधने विशेषमन्त्रः

६ नापितानुशासनम् ।

७ आचार्याय दानप्रार्थना ।

८ दक्षिणादानम् ।

९ संवत्सरत्रताचरणादेशः ।

इति प्रथमे षष्टादशी कण्डिका

अथ प्रथमे एकोनविंशतितमा

कण्डिका

सूत्रम् ।

१ उपनयनम् । अष्टमे वर्षे

ब्राह्मणस्य ।

२ गर्भाष्टमे वर्षे वा ।

३ एकादशे वर्षे क्षत्रियस्य ।

४ द्वादशे वैश्यस्य ।

५ आशौढयात् ब्राह्मणस्य ना-

तीतः कालः ।

६ षोडश्यात् क्षत्रियस्य,

आचतुर्विंश्यात् वैश्यस्य ।

७ अत ऊर्ध्वं श्वदीर्घप्रायश्चि-

त्तान् नाध्यापयेत् ।

८ सवीतचर्मनिर्णयः ।

९ परिधेयवासोनिर्णयः ।

१० मेखलाधिकारः ।

११ मेखलानिर्णयः ।

१२ दण्डाधिकारः ।

१३ दण्डनिर्णयो दण्डपरि-

माणस्य ।

इति प्रथमे एकोनविंशतितमा

कण्डिका ।

—

अथ प्रथमे विंशतितमा

कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ सर्वे दण्डाः सर्वेषां वा भवन्ति ।

२ आचार्यस्य उपवेशननियमः ।

३ ब्रह्मचारिण उपवेशननियमः ।

४ माङ्गुष्ठपाणियद्वयम् ।

५ पाणियद्वयमन्त्रः ।

६ आदित्यावेक्षणम् ।

७ जपमन्त्रः ।

८ प्रदक्षिणावर्तनम् ।

९ हृदयस्पर्शनम् ।

१० घमन्त्रकं समिदाधानम् ।

इति प्रथमे विंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे एकविंशतितमा कण्डिका ।

१ एके मन्त्रेण समिदाधानं वर्तन्ति ।

२ मुखमार्जनम् ।

३ तेलसामार्जनं जानाति ।

४ सावित्र्युपदेशप्रार्थना ।

५ सावित्र्युपदेशः ।

६ सावित्रीवाचनम् ।

सूत्रम् ।

७ ब्रह्मचारिणो हृदयदेशे ऊर्द्धाङ्गुलिसिद्ध्यापनम् ।

इति प्रथमे एकविंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे द्वविंशतितमा कण्डिका ।

१ ब्रह्मचर्यादेशः ।

२ ब्रह्मचर्यादेशमन्त्रः ।

३ वेदब्रह्मचर्यकालनियमः ।

४ वेदग्रहणार्थं वा ब्रह्मचर्यं भवति ।

५ भिक्षाकालनियमः ।

६ समिदाधानकालनियमः ।

७ प्रथमभिक्षानिर्णयः ।

८ भिक्षामन्त्रः ।

९ भैक्ष्यमाचार्याय निवेदनम् ।

१० पाकवृत्तः ।

११ आचाराण्यभागान्तद्वितीयमन्त्रः ।

१२ सावित्र्या द्वितीयम् ।

१३ महानाम्नाटिद्वितीयः ।

१४ अपिभ्यस्तृतीयम् ।

१५ सौविष्टकृतं चतुर्थम् ।

१६ वेदसमाप्तिवाचनम् ।

सूत्रम् ।

१० ब्रह्मचर्य्यं व्रतधारणम् ।

१८ मेधाजननम् ।

१८ उदकुम्भाभिषेकवाधेनम् ।

२० व्रतादेशव्याख्याशेषः ।

२१ अनुपेतस्य एव विधिर्वि-
शेषः ।

२२ उपेतपूर्वस्य विधिरुच्यते ।

२३ कृतमकृतस्य ।

२४ गोदानमनुष्ठम् ।

२५ कालोऽनुष्ठः ।

२६ सावित्री ।

इति प्रथमे द्वाविंशतितमा
कण्डिका ।

अथ प्रथमे त्रयोविंशतितमा
कण्डिका ।

१ ऋत्विज्जलक्षणम् ।

२ एके युवानं यदन्ति ।

३ वरणनियमः ।

४ वरणविशेषनियमः ।

५ सदस्यकथनम् ।

६ वरणविशेषः ।

७ होतृवरणमन्त्रः ।

८ ब्रह्मवरणमन्त्रः ।

९ अध्वर्युदिवरणमन्त्रः ।

सूत्रम् ।

१० होतृप्रतिज्ञा ।

११ ब्रह्मप्रतिज्ञा ।

१२ अपरप्रतिज्ञा जपस्य ।

१३ याज्यश्लक्षणम् ।

१४ । १५ । १६ । १७ । १८
अकार्य्यनिर्णयः ।

१८ सोमप्रवाकप्रश्नः ।

२० कार्य्यविधिः ।

२१ निषेधविधिः ।

२२ आख्याहुतिहोमः ।

२३ अनाहिताहिताग्निगृह्य-
शेषः ।

इति प्रथमे त्रयोविंशतितमा
कण्डिका ।

अथ प्रथमे चतुर्विंशतितमा
कण्डिका ।

१ ऋत्विजे मधुपर्कहरणम् ।

२ गृह्णागताय स्नातकाय वि-
वाहार्थिने ।

३ राज्ञे उपस्थिताय ।

४ आचार्य्यादिभ्यः ।

५ मधुपर्कस्वरूपनिर्णयः ।

६ द्रव्यालाम्भे प्रतिनिधिः ।

७ आसनादिदाननियमः ।

सूत्रम् ।

८ आसनग्रहीतुः कर्म ।

९ पादप्रक्षालननियमः ।

१० वामपादप्रक्षालनम् ।

११ अर्घ्यग्रहणम् ।

१२ अर्घ्यग्रहणमन्त्रः ।

१३ मधुपर्कचरणमन्त्रः ।

१४ मधुपर्कग्रहणादिमन्त्राः ।

१५ तिरस्करणम् ।

१६ मधुपर्कभोजनम् ।

१७ सर्वभक्ष्यनिषेधः ।

१८ वृत्तिनिषेधः ।

१९ अकृष्टमधुपर्कप्रक्षेपः ।

२० सर्वभक्षणं वा ।

२१ आचमनम् ।

२२ द्वितीयाचमनम् ।

२३ आचान्तोदकाय गोदानम् ।

२४ आलम्बनसत्त्वे लपोऽनुष्ठापः ।

२५ लक्षणसत्त्वे चतुर्गणः ।

२६ मधुपर्काहुं भोजनं अमांसं न भवति ।

इति प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ।

इति प्रथमाध्यायसूची समाप्ता ।

अक्षिवध्याये सूत्रसंख्या २६८

द्वितीयाध्याये

कण्डिका १—१० । अवशा-
कर्मादि आयतीयकर्मान्तानि
कर्माणि ।

अथ द्वितीयाध्याये प्रथमा
कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ अयणाकर्मकालनियमः ।

२ सप्तकुसुमदर्वीस्थापनम् ।

३ दिवाकार्यम् ।

४ अस्तमिते स्थालीपाकहोमः ।

५ अयस्नाननियमः ।

६ पुरोडाशोपरिहोमः ।

७ धानाञ्जलिहोमः ।

८ हुतशेषसमापनम् ।

९ सूर्यवलिहरणम् ।

१० प्रदक्षिणोपवेशने परिदानमन्त्रयः ।

११ अमात्याय परिदानम् ।

१२ परिदानान्तरम् ।

१३ बालमन्तरा न व्यवेयुः ।

१४ सायम्प्रातर्बलिहरणम् ।

१५ प्रकारान्तरबलिहरणम् ।

इति द्वितीये प्रथमा कण्डिका ।

यद्य द्वितीये द्वितीया
कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ भाग्यशुचीकर्म ।

२ स्थालीपाकहोमः ।

३ पृथक्तहोमः ।

४ आहिताग्नेः आसन्नयणः
स्थालीपाकः ।

५ अनाहिताग्नेर्विशेषः ।

इति द्वितीये द्वितीया
कण्डिका ।

यद्य द्वितीये तृतीया कण्डिका ।

१ मत्स्यवरीहृत्कर्मकालः ।

२ पौर्णमास्यां वा ।

३ पायसहोममन्त्रौ ।

४ स्निग्धक्षत्रिवेषः ।

५ जपमन्त्रः ।

६ पुनर्जपमन्त्रः ।

७ अमात्यप्रवेशः ।

८ ज्यायान् ज्यायान् वा प्रवि-
शति ।

९ मन्त्रपिदो मन्त्रजपः ।

१० सत्याय त्रिर्जपमन्त्रः ।

११ त्रिदिहसुखानां चतुर्थः

जपमन्त्रः ।

सूत्रम् ।

१२ स्वस्वयनवाचनम् ।

इति द्वितीये तृतीया कण्डिका

—

यद्य द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ।

१ अष्टकाकर्मकालः ।

२ एकस्यां अष्टम्यां वा ।

३ पूर्वदिवसे सप्तम्यां पिठभूते
दानम् ।

४ भोदनसुरपायसानां अय-
णम् ।

५ चतुःशरायपरिमितधान्यं
पिष्टं पूषत्ययणम् ।

६ मन्त्राष्टकैर्होमः, यावद्विः
कामयेत् तावद्विर्वा ।

७ परदिने अष्टम्यां अष्टकां,
पशुना स्थालीपाकेन वा ।

८ अन्नहृदो यदसमाहरिदा ।

९ जयापामप्यसन्धवे अग्निना
कथं दहेत् ।

१० पूर्वोक्तपञ्चदशे मन्त्रा
ध्यानम् ।

११ चतुर्धामैकस्याप्यनुष्ठाने
नानष्टकः स्यात् ।

१२ देवताविकल्पप्रदर्शनम् ।

१३ वषाहोममन्त्रः ।

सूत्रम् ।

- १४ सप्त होममन्त्राः ।
 १५ स्विष्टकृति अष्टमहोमः ।
 १६ स्वस्वयनवाचनम् ।
 इति द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ।

—

अथ द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ।

- १ अन्नष्टकं कर्म ।
 २ मांसकल्पादि ।
 ३ पिण्डपिष्टपञ्चकल्पत्वमद-
 शनम् ।
 ४ पिष्टभ्यः पिण्डनिर्घरणम् ।
 ५ मादृपितामहोपपितास-
 होभ्यः पिण्डनिर्घरणम् ।
 ६ अवटसंख्यानिर्णयः ।
 ७ पित्रादिपिण्डस्थानम् ।
 ८ मातृादिपिण्डस्थानम् ।
 ९ एतेन माध्यावर्णं कर्म
 त्प्राप्यतम् ।
 १० माध्यावर्णकर्मणि मासि
 मासि पिष्टभ्य एव आहम्
 कर्त्तव्यम् ।
 ११ अन्नष्टकं नवावरान्
 भोजयेत् ।
 १२ अष्टमी सप्त पक्ष त्रीन्
 एकं वा ।

सूत्रम् ।

- १३ दक्षिकर्मणि पूतकर्मणि च
 युग्मान् भोजयेत् ।
 १४ पूर्वद्युः अष्टम्यां काश्ये
 एकोद्विष्टे च अयुग्मान् ।
 १५ दक्षिपूर्तेषु दक्षिणार्धेतिः
 तिलकार्थं शवदानञ्च ।
 इति द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ।

—

अथ द्वितीये षष्ठी कण्डिका ।

- १ रथारोहणात् पूर्वं तत्संश्र-
 यमन्तः ।
 २ अक्षसंश्रयमन्तः ।
 ३ थारोहणक्रमस्तथन्तः ।
 ४ रश्मिसंश्रयमन्तः ।
 ५ गमनप्रवर्त्तमानेषु रथेषु
 जपमन्तः ।
 ६ यकटाद्यारोहणैः श्रयं मन्तः ।
 ७ यकटाद्यङ्गसंश्रयमन्तः ।
 ८ नारारोहणमन्तः ।
 ९ नवरथेऽयं विभेदः ।
 १० कुटुम्बोपयोगिद्रव्याहरणम् ।
 ११ गृहसमीपोगमनम् ।
 १२ रथारोहणमन्तः ।
 १३ नवरथाद्यारोहणमन्तः ।
 १४ जपमन्तः ।

सूत्रम् ।

१५ पुनर्जपमन्त्रः ।

इति द्वितीये षष्ठी कण्डिका ।

अथ द्वितीये सप्तमी कण्डिका ।

१ वास्तुपरीक्षा ।

२ भूमिलक्षणम् ।

३ भूमेरपरलक्षणम् ।

४ अपरलक्षणम् ।

५ विरुद्धचोत्पादनम् ।

६ भूमेरवधिमित्रतानिर्णयः ।

७ भोजनदृष्ट्यानिर्णयः ।

८ तत्फलकथनम् ।

९ सभादृष्ट्यानिर्णयः ।

१० तत्फलकथनम् ।

११ तदपरम्याननिर्णयः ।

इति द्वितीये सप्तमी
कण्डिका ।

अथ द्वितीये अष्टमी

कण्डिका ।

१ वास्तुपरीक्षाक्रमवर्णनम् ।

२ खातध्वनं तत्पूरणम् ।

३ प्रशस्तमध्यमगदितवास्तु-
निर्णयः ।

४ पुनर्जलैस्तत्पूरणम् ।

सूत्रम् ।

१ प्रशस्तमध्यमगदितनिर्णयः ।

२ ब्राह्मणवास्तुकथनम् ।

३ क्षत्रियवास्तुकथनम् ।

४ वैश्यवास्तुकथनम् ।

५ वास्तुकार्यम् ।

१० समचतुष्कोणं दीर्घं वा ।

११ वास्तुप्रोक्षणम् ।

१२ पवित्रिस्रधारया प्रोक्ष-
णमन्त्रः ।

१३ क्वात्तरष्ट्रप्रभेदनिर्णयः ।

१४ स्तूपानां गर्तेषु विशेष-
विधिः ।

१५ मध्यमस्तूपगर्ते विशेषः ।

१६ मध्यमस्तूपगर्ते मन्त्रः ।

इति द्वितीये अष्टमी
कण्डिका ।

अथ द्वितीये नवमी कण्डिका ।

१ वंशाधानम् ।

२ वंशाधानमन्त्रः ।

३ मणिकप्रतिष्ठापनम् ।

४ तन्मन्त्रान्तरविधानम् ।

५ मणिकसिद्धनमन्त्रः ।

६ वास्तुप्रमताकरणम् ।

७ तयोच्चणम् ।

सूत्रम् ।

८ अयिच्छिन्नबलपारादानम् ।

९ स्थालीपाक्यपणादिशिव-
वापनम् ।

इति द्वितीये नवमी

कण्डिका ।

अथ द्वितीये दशमी कण्डिका ।

१ गृहमपदनम् ।

२ पीजवदुष्टमपदनम् ।

३ तत्कास्तनिर्णयः ।

४ क्षोभकर्म ।

५ अनुमन्त्रणम् ।

६ आयतीमन्त्रः ।

७ एके अन्यसूक्तमिच्छन्ति ।

८ भद्रगुणवीनां आयतीमन्त्रः ।

इति द्वितीये दशमी कण्डिका ।

इति द्वितीयाध्यायसूची

समाप्ता ।

अष्टाध्याये सूत्रसंख्या १२२ ।

तृतीयाध्याये

कण्डिका १—१२ । पञ्चयज्ञादि-

मन्त्राहान्तानि कर्माणि ।

अथ तृतीयाध्याये प्रथमा

कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ पञ्चयज्ञप्रतिज्ञा ।

२ पश्चानां नामकथनम् ।

३ पश्चानां स्वरूपकथनम् ।

४ अष्टरहः कर्त्तव्यता ।

इति तृतीये प्रथमा कण्डिका ।

अथ तृतीये द्वितीया

कण्डिका ।

१ स्वाध्यायविधिः ।

२ स्वाध्यायाध्ययननियमः ।

३ ऊर्ध्वान् व्याहृतीः समस्ता

ब्रूयात् ।

४ सावित्राध्ययननियमः ।

इति तृतीये द्वितीया

कण्डिका ।

अथ तृतीये तृतीया

कण्डिका ।

१ स्वाध्यायकर्मः ।

२ अध्ययने देवाहुतिनियमः ।

३ अध्ययने पितृगृहनिधननियमः ।

४ अध्ययने कालावधिनियमः ।

इति तृतीये तृतीया

कण्डिका ।

अथ तृतीये चतुर्थी
कण्डिका ।

सूत्रम् ।

- १ देवतर्पणम् ।
- २ ऋषितर्पणम् ।
- ३ प्राचीनादीती ।
- ४ आचार्यतर्पणम् ।
- ५ मिष्टतर्पणं दक्षिणा च ।
- ६ तिथिविशेषादौ निषेधवचनं
नित्यस्वाध्यायस्यैव, न ब्रह्म-
यज्ञस्य ।

७ ब्रह्मयज्ञानध्यायः ।

इति तृतीये चतुर्थी
कण्डिका ।

अथ तृतीये पञ्चमी
कण्डिका ।

- १ अध्ययनप्रारम्भः ।
- २ अध्ययनकालनियमः ।
- ३ अध्ययनतिथिनियमः ।
- ४ भाष्यभागादुक्तिः ।
- ५ दधिसक्तुक्षीमः ।
- ६ क्षीममन्त्रः ।
- ७ अन्ये मन्त्राः ।
- ८ एको मन्त्रः ।
- ९ अपर एको मन्त्रः ।

सूत्रम् ।

- १० देवताहोमादिमार्जनम् ।
 - ११ जपनियमः ।
 - १२ व्याहृतिसावित्रीजपो वेदा-
रम्भय ।
 - १३ उत्सर्गविधिः ।
 - १४ अध्ययनकालनिर्देशः ।
 - १५ ब्रह्मचारिधर्मयुक्तोऽधि-
यौत ।
 - १६ ब्रह्मचारिणामपि अध्यय-
नम् ।
 - १७ समाप्तौ जायां गच्छेदि-
त्येके ।
 - १८ प्रजोत्पत्त्यर्थं जायागम-
नम् ।
 - १९ इत्युपाकरणम् ।
 - २० यस्मात्साम्नाष्टकादि ।
 - २१ सावित्र्यादितर्पणम् ।
 - २२ आचार्य्यादितर्पणम् ।
 - २३ एतदुत्सर्जनम् ।
- इति तृतीये पञ्चमी कण्डिका ।

अथ तृतीये षष्ठी कण्डिका ।

- १ काम्यकर्मस्थाने पाकयज्ञः ।
- २ पुरोडाशस्थाने चरुः ।
- ३ कामप्राप्तिफलम् ।

सुवम् ।

४ नैमित्तिकहोमः ।

५ होममन्त्रः ।

६ पशुभक्षप्रदर्शने उपस्थान-
मन्त्रः ।

७ तत्र मन्त्रान्तरम् ।

८ जृम्भणादौ जपमन्त्रः ।

९ अगमनीयगमनादौ आन्त्य-
होमः ।

१० तत्र समिधाधानं वा ।

११ तत्र मन्त्रजपो वा ।

इति तृतीये षष्ठी कण्डिका ।

अथ तृतीये सप्तमी कण्डिका ।

१ आदित्योपस्थानमन्त्रः ।

२ तत्र मन्त्रचतुष्टयम् ।

३ सन्ध्योपासनम् ।

४ तत्र सायंकाले कर्त्तव्यनि-
यमः ।

५ तत्र प्रातर्नियमः ।

६ तत्र कास्तर्नियमः ।

७ कर्मोत्पाते होमजपो ।

८ अर्घ्यादिं गच्छन् होमजपो ।

९ नष्टं वस्तु सव्यमिच्छन्
होमजपो ।

१० महास्तमच्चानं गमिष्यन्

सुवम् ।

होमजपो ।

इति तृतीये सप्तमी कण्डिका ।

—

अथ तृतीये षष्ठमी कण्डिका ।

१ समावर्त्तनसंस्क्रियमाणस्य
आत्मने आचार्यायैव दान-
द्रव्यनिर्णयः ।

२ उभयोर्दानद्रव्यालामे आ-
चार्यायैव दानम् ।

३ समिदाहरणनियमः ।

४ कामनाविशेषे समिनि-
र्णयः ।

५ सभयसुभयकामः ।

६ समिधदानादिगोदानम् ।

७ मन्त्रान् आकषाधकान्
कुर्यात् ।

८ मर्दननियमः ।

९ क्षान्नाक्षननियमः ।

१० कुण्डलवन्धनम् ।

११ अनुलेपननियमः ।

१२ सग्वन्धनम् ।

१३ तथान्यनियमः ।

१४ हविषादानम् ।

१५ वैश्वदण्डदानम् ।

१६ मंषण्णीषसमिधादानम् ।

इति तृतीये षष्ठमी
कण्डिका ।

अथ तृतीये नवमी कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ उपदेशमन्त्रः ।

२ प्रत्यक्षं समिधादानम् ।

३ मधुपर्कपूजनम् ।

४ अनुष्ठाते समावर्त्तनसा-
नम् ।

५ व्रतनियमः ।

६ निषेधनियमः ।

७ निषेधनियमांतरम् ।

८ स्वातन्त्र्य माहात्म्यम् ।

इति तृतीये नवमी कण्डिका ।

अथ तृतीये दशमी कण्डिका ।

१ गुरवे नामकथनम् ।

२ उपवेशनानुष्ठा ।

३ उद्येर्नामकथनम् ।

४ उपायकथनमन्त्रः ।

५ विषय्य उपायकथनमन्त्रः ।

६ पाचार्य जपमन्त्रः ।

७ जपानन्तरम् अनुमन्त्रणम् ।

८ प्रशंसा ।

९ पक्षिणाम् आमनीषा वचः ।

सूत्रम् ।

श्रुत्वा जपमन्त्रः ।

१० सगन्धामनीषा वचः श्रुत्वा

जपमन्त्रः ।

११ भयमासी जपमन्त्रः ।

इति तृतीये दशमी कण्डिका ।

अथ तृतीये एकादशी
कण्डिका ।

१ सर्वाभ्यो दिग्भ्यो भयमासी

जपमन्त्रो होमश्च ।

२ जपमन्त्रः सूक्तयोगश्च ।

इति तृतीये एकादशी

कण्डिका ।

अथ तृतीये द्वादशी

कण्डिका ।

१ राजसंवादनम् ।

२ तत्र जपमन्त्रः ।

३ रात्रौ कुर्यादानमन्त्रः ।

४ धनुर्दानमन्त्रः ।

५ रात्रौ जपमन्त्रः ।

६ स्त्रीयजपमन्त्रः ।

७ इष्टुपिदानमन्त्रः ।

८ रात्रौ जपमन्त्रः ।

९ अस्त्रानुमन्त्रणम् ।

सूत्रम् ।

- १० इपूनवेद्यमायजपमन्त्रः ।
- ११ तलनद्वामानराजजपमन्त्रः ।
- १२ सारयमाणे जपमन्त्रः ।
- १३ राजीजपमन्त्रः ।
- १४ सौपर्णमन्त्रः ।
- १५ अनुक्रमेण पथगमनम् ।
- १६ युधप्रदेशनियमः ।
- १७ दुन्दुभिवादनमन्त्रः ।
- १८ वाणत्वानमन्त्रः ।
- १९ युधमानि राजनि पुरो-
हितजपमन्त्रः ।
- २० तत्र पुनर्मन्त्रः ।

इति द्वातीये द्वादसी
कण्डिका ।

इति द्वातीयाध्यायसूची
समाप्ता ।

अपि सध्याये सूत्रसंख्या १२० ।

चतुर्थाध्याये

कण्डिका १-८ । आहिताग्नेः
वीटाप्रगमनाद मुन्तातीय-
जपान्तानि कर्माणि ।

अथ चतुर्थाध्याये प्रथमा
कण्डिका ।

सूत्रम् ।

- १ व्याधिपीडितस्याहिताग्नेः
कर्त्तव्यम् ।
 - २ ग्रामकामत्वे प्रमाणम् ।
 - ३ ग्रामे वास्तव्यत्वे प्रमाणम् ।
 - ४ अगदः सोमादिभिर्निष्ठा
ग्रामं प्रविशेत् ।
 - ५ अनिष्टा वा ग्रामं प्रविशेत् ।
 - ६ मृतस्याहिताग्ने यिताभूमि-
त्यननम् ।
 - ७ खातस्य निष्कोचनियमः ।
 - ८ खातस्य पायामनियमः ।
 - ९ खातस्य विसृतिनियमः ।
 - १० खातस्य अधीनियमः ।
 - ११ अग्निदेगनिरूपणम् ।
 - १२ तत् स्थानं बहुलोपधिकं
भवेत् ।
 - १३ कण्टकिष्ठस्य द्युदासनम् ।
 - १४ दहनस्य अग्निमानस्य वि-
शेषविधिः ।
 - १५ मृतस्य कीमादिपणनम् ।
 - १६ वहिराग्न्यादिसंस्थानम् ।
 - १७ वृषदाण्यकथनम् ।
- इति चतुर्थे प्रथमा कण्डिका ।

अथ चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ।

सूत्रम् ।

१ अग्नियज्ञपादाधानयनम् ।

२ प्रेतानयननियमः ।

३ शकटादिना प्रेतानयन-
मित्येके ।

४ धनुस्तरणीपशुकथनम् ।

५ तत्र पशुविशेषः ।

६ अजापशुवर्णनियमः ।

७ कृण्वं पशुमित्येके ।

८ पशोः सन्ध्यावाह्वयनं कृत्वा
पानयनम् ।

९ तदनु अमात्यानामागम-
नम् ।

१० कर्तुः कर्त्तव्यनियमः ।

११ आहवनीयाधानम् ।

१२ गार्हपत्याधानम् ।

१३ दक्षिणाम्याधानम् ।

१४ चित्तान्निचयनम् ।

१५ चित्तायां प्रेतसंवेशनम् ।

१६ प्रेतपक्षीसंवेशनम् ।

१७ अत्रियप्रेतस्य धनुःसंवे-
शनम् ।

१८ पशुत्याघनम् ।

१९ कर्त्तृजपमन्त्रः ।

२० धनुरपनयनमन्त्रः ।

सूत्रम् ।

२१ पुनः कर्त्तृजपः ।

२२ धनुःक्षेपः ।

इति चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थे तृतीया कण्डिका ।

१ धान्ययोजनम् ।

२ शुद्धानयनम् ।

३ उपश्रुतानयनम् ।

४ अग्निहोत्रहवनादि धान-
यनम् ।

५ स्थानविशेषे द्रव्यविशेषा-
धानम् ।

६ नासिकायां सुवाधानम् ।

७ एकक्षेत्रं सुवं भिक्षा नाशि-
कादये योजनम् ।

८ कर्णे द्रव्यविशेषाधानम् ।

९ एकक्षेत्रं भिक्षा इति पूर्व-
वत् ।

१० उदरे द्रव्यविशेषाधानम् ।

११ उदरे समवर्त्तमानाद्योज-
नम् ।

१२ उपस्थे द्रव्यविशेषाधा-
नम् ।

१३ अक्षजङ्घयोर्द्रव्यविशेषा-
धानम् ।

सूतम् ।

१४ पादद्वये द्रव्यविशेषाधानम् ।

१५ एकस्तेत् द्वित्वा इति पूर्ववत् ।

१६ आसिचनपात्रे पुपदाण्य-
पूरणम् ।

१७ उपयोगद्वयाधानम् ।

१८ आयुधायोगनम् ।

१९ प्रेतस्य मित्रोमुष्णाच्छाद-
नमन्त्रः ।

२० प्रेतपाथौ वृक्षाधानम् ।

२१ हृदये हृदयाधानम् ।

२२ प्रेतपाथौ पिण्डाधान-
मित्येके ।

२३ वृक्षाभावे पिण्डाधानमि-
त्येके ।

२४ प्रणीताप्रणयनामुमन्त्रणम् ।

२५ दक्षिणाग्नौ आख्याद्वि-
हीमः ।

२६ प्रेतप्योरसि पथमाद्वि-
मन्त्रः ।

इति चतुर्थे व्यतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थे चतुर्थी कण्डिका ।

१ युगपदग्निप्रज्वालनम् ।

सूतम् ।

२ अनुष्ठितस्य कर्मणः फल-
विज्ञापनम् ।

३ प्रकारान्तरस्य फलविज्ञा-
पनम् ।

४ अन्यप्रकारस्य फलविज्ञाप-
नम् ।

५ युगपद्यातो फलविज्ञापनम् ।

६ दहनमन्त्रः ।

७ दहनप्रशंसा ।

८ आतिथ्यादिकशरीरमास्थाय
धूमेन सह स्यगंलोकगमनम् ।

९ कर्तृजपमन्त्रः पृष्ठतोऽग्नौ-
द्वित्वा सर्वेषां गमनश्च ।

१० सक्तं स्नात्वा प्रेताय ज-
लाच्छलिं दत्त्वाभ्यानि वासां-

मि परिधाय आनजत्रदयं
नात् तत्रावस्थानम् ।

११ आदित्यमण्डलं वा दृष्ट्वा
गृहं प्रविशेत् ।

१२ प्रवेष्टे पृथोपरनियमः ।

१३ गृहमागत्य अग्नादीनुप-
स्थान्ति ।

१४ तस्मिन् दिने अयं न रचे-
रन् ।

१५ क्रीताद्यधेन पत्तं रन् ।

सूत्रम् ।

- १६ त्रिरात्रमक्षोरलवणम् ।
- १७ द्वादशरात्रं दानाध्ययन-
वर्जं महागुरुमृते ।
- १८ सपिण्डे दशाहम् ।
- १९ उपनेह्यगुप्तौ असपिण्डेऽपि
दशाहं द्वादशाहं वा ।
- २० अदत्तासु स्त्रीषु मृतासु
दशाहम् ।
- २१ एकदेशाध्यापकेषु त्रिरा-
त्रम् ।
- २२ असपिण्डज्जातौ त्रिरा-
त्रम् ।
- २३ दत्तासु स्त्रीषु त्रिरात्रम् ।
- २४ अदत्तजाते त्रिरात्रम् ।
- २५ असम्पूर्णगर्भे त्रिरात्रम् ।
- २६ अष्टाध्यायिषु मृतेषु एका-
हम् ।
- २७ समानग्रामीये श्रीत्रिये
एकाहम् ।
- इति चतुर्थे चतुर्थोऽध्यायः ।
- अथ चतुर्थे पञ्चमी कण्डिका ।
- १ अस्त्रिसंख्यनम् ।
- २ स्त्रीपुरुषभेदेन कुम्भनि-
यमः ।

सूत्रम् ।

- ३ प्रोक्षणमन्त्रः ।
- ४ सख्यने पूर्वापरनियमः ।
- ५ सख्यनानन्तरं अपधान-
नियमः ।
- ६ पांसुप्रक्षेपः ।
- ७ प्रक्षेपानन्तरं उत्तराजप-
मन्त्रः ।
- ८ कपालेन सख्यनाधारकु-
ष्मापिधानम् ।
- इति चतुर्थे पञ्चमी कण्डिका ।
- अथ चतुर्थे षष्ठी कण्डिका ।
- १ शान्तिकर्म ।
- २ अग्निहरणम् ।
- ३ चतुष्पथे अग्निपरिगमनम् ।
- ४ अग्न्यनवेक्षणदिक्कुम्भपिण्ड-
लान्तम् ।
- ५ अग्निजननम् ।
- ६ अग्निदीपनम् ।
- ७ अग्निसिञ्चनम् ।
- ८ अग्निसंस्कारमात्मारोदनम् ।
- ९ परिधिपरिधानम् ।
- १० आहुतिचतुष्टयमन्त्रः ।
- ११ चतुष्पथी आक्षोरम् ।
- १२ कर्तुरीक्षणम् ।

सूत्रम् ।

१३ अग्नाभिमर्थनम् ।

१४ परिक्रमणजपः ।

१५ स्थिरकृदादिसमापनम् ।

१६ चयोपवेशनम् ।

१७ या उदयादस्वपन्त आस-
ते ।

१८ होमसमापनम् ।

इति चतुर्थे षष्ठी कण्डिका ।

अथ चतुर्थे सप्तमी कण्डिका ।

१ आह्वाधिकारः ।

२ ब्राह्मणनियमः ।

३ ब्राह्मणमंश्यावयनम् ।

४ पिण्डपितृयज्ञे उक्ताः पिण्ड-
निपरणादयः आह्वेऽपि
ज्ञेयाः ।

५ ब्राह्मणाय जलदानम् ।

६ आमनदानम् ।

७ पुनर्जलदानम् ।

८ पात्रे तिनावयनम् ।

९ पित्र्यं कर्म अपदक्षिणं
कार्यमिति ।

१० अर्घ्यदानम् ।

११ अर्घ्यदानात् पूर्वं जल-
दानम् ।

सूत्रम् ।

१२ अर्घ्यापां निवेदनम् ।

१३ अर्घ्यानुमन्त्रणम् ।

१४ अर्घ्या आपो यस्मिन् पात्रे
एकीकृताः तत् प्रथमपात्रं
नोदरेत् ।

इति चतुर्थे सप्तमी कण्डिका ।

अथ चतुर्थे अष्टमी कण्डिका ।

१ गन्धादिदानम् ।

२ अग्नौ करणानुष्ठा ।

३ प्रत्यनुष्ठा ।

४ अग्नौ करणहोमः ।

५ पाणिष्वेव वा होमः ।

६ देवपितृणाम् अग्निमुख-
पाणिमुखत्वे प्रमाणम् ।

७ भोजनपात्रे ह्रदानविधा-
नम् ।

८ हुतयेवावदानम् ।

९ भोजनपात्रे अधिकाश-
दानम् ।

१० भोजनात् हस्तेषु पाठ-
मग्नः ।

११ पिण्डार्घ्यमवमुहृत्य येष-
निवेदनम् ।

सूत्रम् ।

१२ अनाचान्तेषु पिण्डनिप-
रणम् ।

१३ आचान्तेषु तदित्येके ।

१४ ब्राह्मणानुष्ठानम् ।

१५ अस्तु स्वधेति मन्त्रानुष्ठानम्

इति चतुर्थे अष्टमौ कण्डिका ।

अथ चतुर्थे नवमौ कण्डिका ।

१ अथ शूलगवः ।

२ तस्य कालादिनियमः ।

३ पशुनिरूपणम् ।

४ पशुलक्षणम् ।

५ कृष्णविन्दुयुक्तपशुरित्येके ।

६ आलोचयामेत् कामं कृष्णं
शृङ्गीयात् ।

७ पश्वभिषेकः ।

८ धिर आरभ्य पुच्छदिशप-
र्यन्तम् ।

९ पशुसर्गः ।

१० पशोर्वाहिपर्यन्तं पाल-
नम् ।

११ तत्र देशनियमः ।

१२ यत्रस्थो ग्रामं न पश्यति
तत्र देशे ।

१३ तत्र कालनियमः ।

सूत्रम् ।

१४ यूपनिखननं तत्र पशव-
नम्यद्य ।

१५ मोक्षणादिपशुकल्पेन स-
मानम् ।

१६ वपाहोमः ।

१७ होममन्त्रः द्वादशनामकः ।

१८ षट् नामको वा मन्त्रः ।

१९ एकनामको वा मन्त्रः ।

२० बलिहरणम् ।

२१ दिगुत्तस्थानम् ।

२२ सबद्धयज्ञेयवम् ।

२३ स्वालोपाकत्रीहीनां क-
लीकरणम् ।

२४ श्रावत्यमर्त विशेषः ।

२५ अङ्गावदानसमये शोषि-
तनिगयनम् ।

२६ संज्ञपनदेशे भूमौ निप-
तितं रुधिरं सर्पेभ्य उद्दि-
शति ।

२७ सर्वाणि रुद्रस्य नामधे-
यानि ।

२८ सर्वा अस्थेय सेनाः ।

२९ सर्वाण्युत्कृष्टान्यस्थेय ।

३० यजमानं प्रीणाति ।

३१ अस्त्रकर्मणो हुवाणं रुद्रो

सूत्रम् ।

न दिनस्ति ।

३२ अस्य द्युतशेषं न प्राग्नी-
यात् ।

३३ अस्य द्रव्याणि चामं नाह-
रियु ।

३४ नादागन्तव्यमिति पुष्पा-
दीन् प्रतिषेधयेत् ।

३५ नियमेन द्युतशेषं प्राग्नी-
यात् ।

३६ शूलगवस्य फलश्रवणम् ।

३७ शूलगवनेष्टा अन्यं पशु
सुत्सृजेत् ।

३८ अनुत्सृष्टो नैव स्यात् ।

३९ शूलगवनामकेन पशुक-
र्मणा रक्षितो न भवेत् ।

सूत्रम् ।

४० श्रुन्तातीयं जपन् गृहप्र-
वेशः ।

४१ पशूपतापे गीष्ठे यजनम् ।

४२ स्यालीपाकं निधाय सर्व-
हुतं कुर्यात् ।

४३ प्रतिधूमं गवानयनम् ।

४४ श्रुन्तातीयं जपन् पशूनां
मध्यमियात् ।

४५ समाप्तिज्ञापनार्थं आचा-
र्यं नमस्कारः ।

इति चतुर्थे नवमी कण्डिका ।
इति चतुर्थ्यायसूची

समाप्ता ॥

अस्मिन्नध्याये सूत्रसंख्या १८२ ।

—:—

इति चतुर्थाध्यायः समाप्तः ।

परिशिष्टभागसूचीप्रारम्भः ।

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

कण्डिका १—२६ सन्ध्योपा-
सनादि जातकर्मान्तानि
कर्माणि ।

कण्डिकाधृतम् ।

१ परिशिष्टप्रतिष्ठानादि ।
२ सन्ध्योपासनमाचमनादि ।

३ मार्जनम् ।

४ पापशोधनम् ।

५ गायत्री ।

६ देवताध्यानादि ।

७ आचमनसन्तादि ।

८ मन्त्राणामृषिदेवतवृ-
त्तादि ।

९ स्नानविधिः ।

१० मध्यन्दिने स्नानविधानम् ।

११ मन्त्रस्नानम् ।

१२ वैश्वदेवः ।

१३ स्वस्तिवाचनादि ।

१४ होमे स्वर्णिलादि ।

१५ सुक्स्तुवादिसमार्गः ।

१६ ब्रह्मणः पञ्चकर्माणि ।

कण्डिकाधृतम् ।

१७ पार्षणस्यालौपाकः ।

१८ नित्यमोषासनम् ।

१९ पुनराधानम् ।

२० अनेकभार्यस्य अग्निभा-
गिनीनियमः ।

२१ कन्यावरणम् ।

२२ उपनयनादि ।

२३ अन्वोन्वावलीकनम् ।

२४ आर्द्रावतारोपणादि ।

२५ ऋतुमतीकृत्यादि ।

२६ जातकर्मादि ।

इति प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

कण्डिका १—१८ अक्षय्यादि
आभ्युदयिकान्तानि कर्माणि ।

१ अक्षय्यादि ।

२ अक्षय्यप्रसन्नारादि ।

३ अर्चनाङ्गानि ।

४ अर्चनविधिः ।

५ आवाहनसन्ताः ।

कण्डिकासूत्रम् ।

६ यहाणामधिदेवता ।

७ साह, एतदेवतावाहनम् ।

८ अग्न्युपधानादि ।

९ यजमानाभिषेकः ।

१० होमविधानादि ।

११ भोजनविधिः ।

१२ शयनादिविधिः ।

१३ अथ आहानि ।

१४ ब्राह्मणनियमः ।

१५ गन्धादिदानादिपिण्डपि-
त्रयदान्तकर्म ।

१६ अग्नौ करणादिकर्म ।

१७ पिण्डदानादिआहवेपस-
मापनान्तकर्म ।

१८ अग्निदग्धापिण्डदानादि ।

१९ अथाभ्युदयिके विशेषः ।

इति द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

कण्डिका १—१८ पितृमेधादि
उपोषागान्तानि कर्माणि ।

१ अथ पितृमेधः ।

२ अग्निदानान्तकर्मः ।

कण्डिकासूत्रम् ।

३ अग्निकार्यसमापनम् ।

४ अथ कर्तुंरुदकविधिः ।

५ अथ पिण्डक्रिया ।

६ अथ नवआहानि ।

७ अथ सञ्चयनम् ।

८ अथ दशाहृत्यम् ।

९ अथैकोद्दिष्टम् ।

१० एकोद्दिष्टविधिः ।

११ अथ सपिण्डीकरणम् ।

१२ अथामयाहृत्यम् ।

१३ अथातीतसंस्कारः ।

१४ अथ पालाशविधिः ।

१५ अथ नारायणवलिः ।

१६ अथ नागवलिः ।

१७ अथ पुराणमेकोद्दिष्टम् ।

१८ अथ उपोषागः ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

कण्डिका १—२२ पूतं क-
र्मादि अग्निकार्यान्तानि
कर्माणि ।

कण्डिकासूत्रम् ।

१ अथ पूर्वानि ।

२ अथ वह्निर्मण्डलादि ।

३ अथ प्रतिमाद्व्याणि ।

४ मासादप्रतिष्ठादि ।

५ तदनुष्ठानादि ।

६ अग्निस्त्रापनादि ।

७ देवाभिषेकादि ।

८ शान्तिप्रतिष्ठादि ।

९ अथ साध्यादिविधिः ।

१० अथारामादिविधिः ।

११ होमविशेषः ।

१२ प्राचीं दिशमन्वावर्त्तते ।

१३ दक्षिणां दिशमन्वाव-
र्त्तते ।

कण्डिकासूत्रम् ।

१४ प्रतीचीं दिशमन्वाव-
र्त्तते ।

१५ उदीचीं दिशमन्वाव-
र्त्तते ।

१६ पृथिवीमन्वावर्त्तते ।

१७ अन्तरिक्षमन्वावर्त्तते ।

१८ दिवमन्वावर्त्तते ।

१९ रात्रिमन्वावर्त्तते ।

२० परमन्वावर्त्तते ।

२१ सर्वा दिशोऽन्वावर्त्तते ।

२२ अग्निकाय्यफलम् ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

इति परिशिष्टसूक्तौ समाप्ता ।

पण्डितकुलपतिः

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्य धि, ए,

आश्वलायनगृह्यसूत्रम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

उक्तानि वैतानिकानि गृह्याणि वक्ष्यामः ॥ १ ॥

आश्वलायनमाचार्यं प्रणिपत्य नमः ।

देवस्याभिप्रायेण क्रियते उत्तिरीह्यो ।

वैतानिकान्युक्तानि । अतः परं गृह्याणि वक्ष्यामः । विता-
नोऽग्नीनां विस्तारः । तत्र भवानि वैतानिकानि । वसुन्दि-
साध्यानि कर्माणीत्यर्थः । गृह्यनिमित्तोऽग्निर्गृह्यः । तत्र
भवानि कर्माण्यपि लक्षणया गृह्याणीत्युच्यन्ते । गृह्यशब्दो
भार्यायां प्रालायाच्च वर्तते । तथा “न गृह्यो गृह्यमागतः”
इत्यत्र हि पूर्वं गृह्यशब्दो भार्यावचनः । उत्तरस्तु शास्ता-
वचनः । येषां भार्यासंयोगादुत्पद्यमाने इमानि कर्माणि प्रव-
र्तन्ते तेषामयं गृह्यशब्दो भार्यावचनः । येषान्ता दायविभाग-
काक्षेऽग्निहव्यवर्तते तेषां शास्तावचनः । “आर्यादिरग्निर्दाया-
दिर्वा तस्मिन् गृह्याणि” इति गौतमः । उक्तानुकीर्तनं सम्बन्ध-
करणार्थम् । सम्बन्धकरणे प्रयोजनं कथं भोक्ताः परिभाषा-
प्राप्तिरिति । कथं वा न प्राप्नुयुः शास्त्रान्तरत्वात् । कथं
शास्त्रान्तरत्वम् । सुव्रतमाताशब्दाद्येतद्व्याख्यातम् । शास्त्रा-
न्तरे एवाचार्येणैतत्प्रकार उपपद्यते । इदं प्रतिष्ठासुत्रम् ॥ १ ॥

वयः पाकयज्ञाः ॥ २ ॥

पाकयज्ञास्त्रयस्त्रिविधा इत्यर्थः । हुताः । हुताः प्रहुताः । ब्रह्मणि हुताः इत्येकैकस्मिन् बहुवचननिर्देशात् । यदि हि त्रिविधत्वं न स्यात् एकवचनेन निर्देशं कुर्यात् । तस्मात्त्रिविधत्वमिति । पाकयज्ञा अल्पयज्ञाः । प्रशस्तयज्ञा वा । दृष्टयोभयत्र पाकशब्दः । “योऽस्मात् पाकतरः” इत्यत्रास्पत्रे पाकशब्दः । “तं पाकेन मनसाऽपश्यम्” इति “यो मा पाकेन मनसा” इति च प्रशंसायाम् । तेन आत्म्यहोमेष्वपि पाकयज्ञतन्त्रं सिद्धं भवति । यदि हि पाकशब्दः पक्षो वर्तेत आत्म्यहोमेषु तन्त्रं न स्यात् । इष्यते च । तस्माच्च तत्र वर्तते । प्रशस्तयज्ञा इत्युक्तम् । कथं प्रशस्तत्वं । उच्यते । यस्मादेतैः संस्कारा उच्यन्ते । तैश्च ब्राह्मण्यमवाप्यते । के पुनस्ते संस्काराः । सर्वाधानादयः । तस्मात् सर्वेषां पाकयज्ञत्वमिति यदुक्तं तत् सम्यक् ॥ २ ॥

कथं त्रिविधत्वमित्यत आह ।

हुता अग्नी ह्यमाना अनग्नी प्रहुता
ब्राह्मणभोजने ब्रह्मणि हुताः ॥ ३ ॥

अग्नी ह्यमानाः “हविष्यस्य जुहुयाद्” [गृ० १।२।१] इत्येवमादयो हुताः । अनग्नी क्रियमाणाः “अथ बलिहरणम्” [गृ० १।२।३] इत्येवमादयः प्रहुताः । ब्राह्मणभोजने यत्रास्ति ब्राह्मणान् भोजयित्वेति ते ब्रह्मणि हुताः । अग्नाविति वचनमनग्नी ह्यमानस्य सर्पवलेः प्रहुतत्वार्थम् । सोऽपि जुहीतिशब्दचोदितः । हुतादिमंत्राविधानं कृत्स्नोपदेशार्थम् । शब्दतयार्थतश्च रुग्णतीर्थसंज्ञावत् । अथवा त्रैविध्योपदेशार्थम् । पाकयज्ञानामेतत् तन्त्रमिति वक्ष्यति । अत्र त्रैवि-

धोपदेजे सति तत् पाकयज्ञग्रहणमपार्थकम् । तत्तमानजाती-
यानामेव हुतानां पाकयज्ञानां तन्त्रं यथा स्वादित्येयमर्थं
चैवधोपदेशः । प्रकृतं ब्रह्मणि हुतानां माभूत् तन्त्रमिति ।
तेन सूर्यवत्त्वादाववदानधर्मो निवृत्तः, ब्राह्मणभोजने च निर्वा-
पादि निवृत्तम् ॥ ३ ॥

अथाप्युच उदाहरन्ति यः समिधा य आहु-
तौ यो वेदेनेति ॥ ४ ॥

अधिकपादग्रहणसूचोऽधिकस्य दृक्त्वस्य ग्रहणार्थं, न ह्यवस्य ।
तृतीयस्वामप्यर्थविरोधात् । बहुवचनस्य अगोरुधाय आ ते
अग्ने यः समिधेति दृक्त्वावभिप्रेत्योपपन्नम् । अचासुदाहरणं
कथम् । एतान्यपि कर्माणि निष्ठाणि श्रौतैस्तुल्यानि आहिता-
ग्नेरपि स्युरित्येवमर्थम् ॥ ४ ॥

समिधमेवापि अहधान आदधन्मन्येति यज
इदमिति नमस्तस्मै, य आहुत्या यो वेदेनेति
विद्यथैवाप्यस्ति प्रीतिस्तदेतत्प्रत्यन्तूपिकयाच, अ-
गोरुधाय गविषेद्युधा यदस्मां वचः । हुतात्
स्वादौयो मधुनश्च वोचतेति, वच एव न इदं
हुताच्च मधुनश्च स्वादौयोऽस्ति प्रीतिः स्वादौयो-
ऽस्त्वित्येव तदाह, आ ते अग्न रुचा रुचिर्हृदा
तष्टं भरामसि । ते ते भवन्तूक्ष्ण रूपभासो
यशा उत्तेति, एत एव न उक्षाणश्च रूपभाश्च
यशाश्च भवन्ति, य इदं स्वाध्यायमधीयत इति

यो नमसा खध्वर इति नमस्कारेण वै खल्वपि
न वै देवा नमस्कारमिति यज्ञो वै नम इति हि
ब्राह्मणं भवति ॥ ५ ॥

समिधमेवापि अद्धान आदधन्मन्येत इत्यारभ्य यज्ञो वै
नम इत्यन्तं ब्राह्मणं भवति । तत्र समिधेत्यस्य तात्पर्यकथनं
ब्राह्मणम् । समिधमेवापीति । समिधमेवापि अद्धान आद-
धद्यज इदं दैवतमिति मन्येतैव । कुतः । नमस्तस्यै । अत्र नमः-
शब्देनात्रसुच्यते । निघण्टुषु नमःशब्दोऽस्मिन्नासु पठितः ।
समिदपि तस्यै देवताय नमो भवति अयं भवति । प्रीतिर्दत्तु-
र्भवतीत्यर्थः । अद्धान इत्यनेन अद्यायुक्तस्यैव पाफपत्रेऽधि-
कार इति ज्ञाप्यते । य आहुतीत्यस्य विवरणं ब्राह्मणम् । य
आहुत्येति । तत्र "सुपां सु सुम्" [पा० ७।१।३८] इत्यादिना
तृतीयैकवचनस्य पूर्वसवर्णादेशः । यो वेदेनेत्यस्य तात्पर्यकथनं
ब्राह्मणम् । यो वेदेनेति । विद्ययैवेत्यादि । विद्ययापि प्रीति-
र्देवतस्यास्त्येवेत्यर्थः । द्रव्यत्यागाभावेऽपि वेदस्याध्ययनमात्रे-
णापि प्रीतिरस्तीत्यभिप्रायः । विद्यया प्रीतिरस्तीत्येतत् द्रव-
यितुं तस्मिन्नर्थे मन्त्रान्तरत्वं साचित्वेन न्यतिर्दर्शयति । तदेत-
दित्यादि । तदेतदर्थरूपं पश्यन् ऋषिर्मन्त्रदृष्ट्वा उवाच । अगो-
त्रधायेत्यादि । अस्मिन् सूत्रे स्तोतारः प्रत्यचीकृताः । एव-
भूतायेन्द्राय वै सखायो वचो वोचत । एतात् स्वादीयो मधु-
नयेति कृतेति । वच एवेत्यनेन तु तात्पर्यकथनपरिण ब्राह्म-
णेन देवताः प्रत्यचीकृताः स्तूयन्ते । हे इन्द्र । इदं मे मम
वच एव एताश्च मधुनश्च स्वादीयः । असिद्धत्वात् स्वादीय-
स्त्वस्य प्रार्थनयमिति दर्शयति । स्वादीयोऽस्त्वित्यादिना ।
स्वादीयोऽस्त्वित्येवासी साचित्वेन ऋषिरादेत्यर्थः । अतोऽस्ति

धीति' । एवमध्ययनं रक्षात् स्वादुतरमित्युक्तम् । मांसादपि
 सादुतरमिति मन्त्रान्तरे दर्शयति । अा ते अग्न इत्यादि ।
 अथ मन्त्रस्य तात्पर्यकथनं ब्राह्मणम् । एत एवेत्यादि । हे
 अग्ने ! एत एव मे मन्त्रस्त्वग्निनः । अत एव ते तव उच्चाणय
 क्षपभाय वशात् भवन्ति । मवन्त्वित्यर्थः । भवन्तीति सिङ्घर्षे
 लेट् । [पा० ३।४।७] विकरणसिप्रत्ययाङगमेकारलोपान्तु
 व्यवस्थितविकल्पत्वाच्च भवन्ति । के मन्त्रस्त्वग्निन इति चेत् ।
 ये इमं ह्याध्यायमधीयत इति । अस्य मन्त्रस्य तात्पर्यं उच्चा-
 दिमासेन तव यावती प्रीतिस्तावती तव विद्यायापि भवत्वि-
 त्त्वर्थः । उत्तरार्धचैतात्पर्यकथनं ब्राह्मणम् । यो नमसा स्वध्वर
 इति नमस्कारेणेत्यादि । नमस्कारेणापि योऽग्निमर्चयति
 सोऽपि स्वध्वरः योऽमनयन्नः । "तस्मेदर्वन्तो रक्षयन्तः" इत्यादि
 पाकयज्ञानामर्थवादः । नमस्कारेणापि खलु प्रीतिरस्ति ।
 कुतः । न वै देवा नमस्कारमति । अतिरतिक्लमणे । देवा हि
 नमस्कारं नातिक्रामन्ति । तमव्याज्जियन्त इत्यर्थः । किमिति
 नातिक्रामन्ति । यज्ञो वै नमः । नमस्कारोऽपि यज्ञ इत्यर्थः ।
 इति हि ब्राह्मणं भवति । इतिशब्दो निर्दिष्टपरामर्शः । समि-
 धमेवेत्यादि एवमन्तं ब्राह्मणं भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

इति प्रथमे प्रथमा कण्डिका ॥ ५ ॥

अथ द्वितीया कण्डिका ।

अथ सायंप्रातःसिद्धस्य हविष्यस्य जुहुयात् ॥१॥

अथशब्दो विशेषप्रक्रियार्थः । अथ यद्व्याख्युच्यन्त इति ।
 अतः, सायम्प्रातःशब्दौ लक्षणया यदोरावचनो । कुत एतत् ।
 प्रीतिदर्शनात् । "सायम्प्रातरशनान्यभिपूजयेत्" इति । अथ-

नञ् मध्याह्ने विहितम् । “पूर्वाह्णे देवानां मध्यह्निने मनु-
 ष्याणां अपराह्णे पितॄणाम्” इति । वैश्वदेवानन्तरं ष्यातिष्यादे-
 विधानान् । सिद्धं पक्वम् । सिद्धस्येति दध्नः पयसश्च माभूत् ।
 हविष्यस्येति चणककोद्रवादीनां माभूत् । कथमहविष्यस्य
 प्राप्नुयात् । अन्नसंस्कारत्वात् । उभयमपि तर्हि नारभ्यम् ।
 दर्शनादेव सिद्धस्य हविष्यस्य च भविष्यति । यथा चतुरथतुरी
 सुष्टौन् निबन्धनीत्युक्ते हविष्यमेव प्रतीयते सिद्धं च तद्वर्तते ।
 अनारभ्यमाणे दोषः । अनादिष्टद्रव्यत्वादाज्ज्ञां प्रसज्येत ।
 आन्यश्रेयेण वाऽनक्ति रुदवे इति सुबन् प्रापयति यत्र द्रव्यं
 नादिष्यते तत्राज्येन होम इति । तस्मात्तद्विहित्यर्थं सिद्धप्रहण-
 मारभ्यं तर्हि हविष्यप्रहणमपार्यकम् । नन्वन्नसंस्कारत्वादह-
 विष्यस्यापि स्यात् । अप्रकार्यत्वाच्च न स्यात् । तर्हि तन्नि-
 हृत्यर्थं हविप्रहणम् । कथं हविष्यस्य होम एव स्यात् न तन्न-
 मिति । मनु उत्तरस्य विधानान्न तन्नं प्राप्नोतीति च यद्वा न
 कार्या । तर्हि विवाहेऽपि तन्निहृतिप्रसङ्गात् । तत्र चेयते
 तन्नम् । होममन्त्रानाह ॥ १ ॥

अग्निहोत्रदेवताभ्यः सोमाय वनस्पतयेऽग्नी-
 पोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां धन्व-
 न्तरथ इन्द्राय विष्णुभ्यो ब्रह्मणे ॥ २ ॥

अग्निहोत्रदेवताभ्य इति विधायको न मन्त्रः । तद्यार्थ-
 प्रतीतेः । अग्निहोत्रशब्दोऽयं द्रव्ये कर्मणि च वर्तते । तत्राग्नि-
 होत्रदेवताभ्य इति किं द्रव्यदेवता श्रौतस्ये उक्तं कर्मदेवता
 इति संगतः । का पुनर्द्रव्यदेवताः । “रुद्राद्या रोद्रङ्गविसत्”
 इत्याद्याः श्रुताबुक्ताभ्यां न मन्त्रवन्ति । भक्तिमात्रत्वात् । तेन
 कर्मदेवता श्रौतस्ये । एषश्चेदाग्नयंहमतिरित्येवमाद्या अपि

प्राप्नुयन्तीति गृहा न कार्योऽनामामनित्यत्वात् । कामर्हि ।
 शनिः सूर्यः प्रजापतिर्बोधयत्र । श्रुतौ चास्य मय्यगुपदेशः ।
 “तस्य वा एतस्याग्निर्होत्रस्य” इत्यादि । सोमाय वनस्पतय
 इत्येको मन्त्रः । वनस्पतेर्गुणत्वेन दृष्टत्वात् । “अग्निर्होत्रपतिः
 सोमो वनस्पतिः” इति । समाचारस्यैवमेव । इत्युक्तो देवयज्ञः
 १२ ।

स्वाहेत्यथ बलिहरणम् ॥ ३ ॥

अप्रेषितयागत्वादेव स्वाहाकारे सिद्धे स्वाहाकारवशः
 आपनार्थम् । एतज्ज्ञाप्यते । अन्यत्र बलिहरणे स्वाहाकारो
 ॥ भवतीति । तेन सैत्यबली भगस्कारो भवति । अथमष्ट
 भानन्तय्योक्तः । इतरथा कर्मान्तरत्वात् कालान्तरे वा बलि-
 हरणं स्यात् । ब्रह्मयज्ञस्त्वया पूर्वा या स्यात् । उत्तरो वा ।
 मनुष्ययज्ञस्तुत्तर एव । “वैश्वदेवं ज्ञत्वा अतिथिमाकाङ्क्षेद्”
 इति वचनात् । ३ ।

एताभ्यश्चैव देवताभ्योऽग्रा ओषधिवनस्प-
 तिभ्यो गृहाय गृहदेवताभ्यो वास्तुदेवताभ्यः ॥ ४ ॥

एताभ्यः प्रागुक्ताभ्यो देवताभ्यश्चकाराहस्यमाचदेवताभ्यः ।
 बलिहरणं कार्यम् । एवकारः पौनर्वीचिकः । भूमौ प्राक्-
 कृत्या पश्चिं करोति । ब्रह्मणे स्वाहेति इत्यान्तरालमुक्ता-
 ग्ना इत्यादिभिर्जुहोति । गृहदेवताभ्य इति मन्त्रः न विधा-
 यकः । तथा वास्तुदेवताभ्य इति च । यदि हि विधायकः
 स्यात् उभयवचनमपार्थक्यं स्यात् । गृहमेव हि वास्तुत्य-
 च्यते । ४ ।

इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यो यमाय यमपुरुषेभ्यो वरु-

गाय वरुणपुरुषेभ्यः सोमाय सोमपुरुषेभ्य इति
प्रतिदिशाम् ॥ ५ ॥

दिग्ग्रहणेन चतस्रो दिशो गृह्यन्ते । यत्रैव प्रधानदेव-
तास्तत्रैव पुरुषैर्भवितव्यमिति कृत्वा प्रधानानामुत्तरतः पुरु-
षेभ्यो बलिं हरेत् ॥ ५ ॥

ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इति मध्ये ॥ ६ ॥

दिग्देवतानां मध्ये पूर्वोक्ते चत्तराले ॥ ६ ॥

विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॥ ७ ॥

मध्य एव ॥ ७ ॥

सर्वेभ्यो भूतेभ्यो दिवाचारिभ्य इति दिवा ॥ ८ ॥

मध्य एव । दिवाग्रहणं ज्ञापनार्थं कृत्यते । तेन वैश्वदे-
वेभ्य प्रातराग्निं भवति । इतरथा सायम्प्रातरुपदिशात्
सायमुपक्रमः स्यात् अग्निहोत्रवत् । तच्चानिष्टम् । अतो
दिवाग्रहणम् । तेनाग्नये स्वाहेति सायं जुहुयादित्यत्र साय-
मुपक्रमः ॥ ८ ॥

नक्तचारिभ्य इति नक्तम् ॥ ९ ॥

दिवाचारिभ्य इत्यस्य स्थानं नक्तचारिभ्य इति नक्तं भवति
॥ ९ ॥

रक्षोभ्य इत्युत्तरतः ॥ १० ॥

मर्वासामुत्तरतः ॥ १० ॥

स्त्रधा पितृभ्य इति प्राचीनावीतो शेषं
दक्षिणा निनयेत् ॥ ११ ॥

“दक्षीणवीतगोषे च” [श्रौ० १.१.१०] इति यत्र प्राची-

‘नावीतित्वं’ निवीतित्वं वाऽऽषाद्येष न विहितं तत्र यज्ञो-
पवीतित्वं प्राप्तम् । अतः प्राचीनावीतित्वं विधीयते । निम-
येदिति वचनं क्रियान्तरप्राप्त्यर्थम् । तेन वनिहरणमिदं न
भवति । किमेवं सिध्यति स्थापनाकारो न भवति । ननु स्वधा-
कारः प्रदानार्थः स्थापनाकारश्च प्रदानार्थ इत्युभयोरैककार्य-
कारित्वेन समानजातीयत्वात् स्वधाकारस्तत्र बाधको भवति ।
नैतदेवम् । समानार्थयोः समुच्चयो दृश्यते । यथा सोमाय
पिबसते स्वधा नम इति स्वधानमस्कारयोः तद्वद्व्याघ्राद्व्या-
घ्रात् । का पुनरियं क्रिया । पिब्यन्नः । एवं च लला-
पिब्यन्नाद्ये ब्राह्मणभोजनमन्त्रं न कर्त्तव्यमिति सिद्धम् ।
येन प्रहणमाननाभ्यां च । असत्यस्मिन् क्रियान्तरत्वात्काला-
न्तरे वा स्यात् । एवमुक्तं वैश्वदेवम् । यस्मिन् कस्मिंश्चिदग्नौ
वैश्वदेवं कार्यं न कृच्छ एवेति नियमः । कुतः । प्राङ्निधाना-
दिवाहान्नैः । यदि हि तत्राभिप्रेतमभविष्यत् तमेव पूर्वं
ब्रूयात् । पाचिना च वैश्वदेवं कार्यं न पातान्तरेण शक्य-
त्वात् ॥ ११ ॥

इति प्रथमे द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

अथ खलु यत्र क्व च होष्यन्त्यादिषुमाचा-
वरं सर्वतः स्थण्डिलमुपलिष्योऽग्निर्यत्र पक्षेखा
उद्गायतां पश्चात्प्रागायते नानान्तयोस्तिस्रो
मध्ये तदभ्युक्ष्यामिं प्रतिष्ठाप्यान्वाधाय परिस-

मूत्र परिस्तीर्य पुरस्तादचिणतः पञ्चादुत्तरं
इत्युदकसंस्वनूष्णीं पर्युक्षणम् ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थः । इत उत्तरं यानि वक्ष्यन्ते तेषां
मेवायं होमविधिर्भवतीति । तेन वैश्वदेवः क्वचग्रहणेन प्राप्य-
माणो होमधर्मो न भवति । श्वशब्दोऽपार्यकः । मितार्थ-
रेष्वनर्थक इति वचनात् । यत्र-क्वच-ग्रहणमहरहः क्रियान्त-
रविध्याशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । यत्र क्व च होष्यन्त्यादिति होम-
मनूय धर्मविधिः । तर्हि यत्रोवास्तु क्वच-ग्रहणमनर्थकम् ।
न तन्त्रप्रतिषेधविषयेऽप्यौपासनाभिपरिचरणे एतत्सूत्रविधि-
तपरिसमूहपरिस्तरणपर्युक्षणानां प्राप्त्यर्थं क्वच-ग्रहणम् ।
लेखादयो न सन्तीति वक्ष्यामः । इपुमात्रा मात्रा यस्य
स्थण्डिलस्य तदिपुमात्रम् । एकस्य मात्राशब्दस्य लोमः । उद्-
मुखवत् । तच्च तदवरश्च इपुमात्रावरम् । अवरं निकृष्टमि-
त्यर्थः । सर्वतः सर्वासु दिक्षु । चतसृष्वित्यर्थः । चतसृष्वपि
दिक्षु इपुमात्रप्रमाणं ततोऽधिकं वा चतुरसं स्थण्डिलं गोम-
येनोपलिप्य पट् लेखा उल्लिखेत् । षड्-ग्रहणं कथम् । पट्-
स्यपि लेखासु अग्नेः स्थापनं यथा स्यादिति केनचिद्यज्ञिनेन
शकलेन स्थण्डिलमध्ये उदग्दीर्घां प्रादेशमात्रां न्यूनां वा
लेखामग्निप्रतिष्ठापनदेशस्य पञ्चाल्लिखेत् । नामित्यसंसर्गार्थम् ।
तस्या अन्तयोर्नाना असंसृष्टे प्रागायते लेखे लिखेत् । तत-
स्त्रिसो मध्ये असंसृष्टाः प्रागायताः लेखाः लिखेत् । शकलं
तत्रैव निधाय । स्थण्डिलमभ्युक्ष्य शकलं निरस्याप उपस्थ्या-
भ्यात्ममग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादधाति । ततोऽतिदेशप्राप्तं वह्निप
इधस्य च सप्तह्नं करोति । अन्वाधानं नाम कर्माङ्गत्वेन
दयोस्त्रिसृषां समिधाम् अभ्याधानम् । ततः परिसन्नद्य परि-

समूहनं नामाग्नेः समन्तात् परिमार्जनम् । तच्चान्निहोव-
 यत् । ततः परिस्त्रीर्यम् । पुरस्तादक्षिणतः पश्चादुत्तरत इत्येवम् ।
 उदक्संस्थवचनं एकैकस्यां दिग्भ्युदक्संस्थताप्राप्त्यर्थम् । अथवा
 इत्युदक्संस्थमिति पृथग्योगः । निपातानामग्नेकार्यत्वादिति-
 शब्द एवम्यकारे । एषंविधं यत्कर्म सर्वदिक्सम्बद्धं परिसमू-
 हनपर्युषणशिरस्त्रिहन्नादिकं तदपराजितायां दिग्धारभ्यो-
 दक्संस्थं कार्यमित्यर्थः । ततस्तूष्णीं पर्युषणं करोति । तूष्णीं-
 प्रहणं मन्त्रवर्जमन्यो धर्मा अग्निहोत्रद्वया भवन्तीत्येवमर्थम् ।
 त्रिस्त्रिरेकैकं पुनः पुनश्चदकमादावादायान्ते च कर्मणा पर्यु-
 षणम् । उभयत्र च परिसमूहनपूर्वकत्वमित्यत्र पुनः परिसमू-
 हनविधानं मध्ये परिसारणसिद्ध्यर्थम् । एतांस्तान् काले उत्तर-
 तीर्णैरेवः प्रणयति चमसेन काशेन मृक्षयेन वा । उत्तरत्र
 तिनयनदर्शनात् ॥ १ ॥

पवित्राभ्यामाज्यस्योत्पवनम् ॥ २ ॥

कार्यमिति शेषः । अथ किंलघवे पवित्रे कथं वा उत्प-
 वनं कार्यमित्येतद्द्वयं निर्णेतुमाह ॥ २ ॥

अप्रच्छिन्नाद्यावन्तर्गर्भौ प्रादेशमाचौ कुशौ
 नानान्तयोर्गृहीत्वाकुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामुत्ताना-
 भ्यां पाणिभ्यां सवितुष्टा प्रसव उत्पुनान्यच्छि-
 द्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरिति प्रागु-
 त्पुनाति सकृन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णीम् ॥ ३ ॥

प्रथमः सूक्ष्माच्छिन्नाद्ययोरनिवृत्त्यर्थः । न विद्यते चन्त-
 मध्ये गर्भौ ययोस्तौ तयोस्तौ । प्रादेशमाचौ कुशौ । एवंलघन-
 दुर्गौ कुशौ पवित्रसप्तौ । नानिषधमर्गार्थम् । पवित्रे चन्तयो-

रसंस्पृष्टं यद्गृहीतकनिष्ठिकाभ्यामुत्तानाभ्यां पाणिभ्यां गृहीत्वा प्रागुत्पुनाति सकृन्मन्त्रं हिस्तूष्यीम् । प्रागिति पाठः कार्यः । प्राडिति पुनरुत्पुनाति तु कर्तुः प्राप्नुष्वत्वं स्यात् । तच्च परिभाषासिद्धम् । ननु कर्मण्यथापि प्राक्तं तत एव सिद्धम् । सत्यम् । तत्तु शास्त्रान्तरदृष्टं पुनराहारनिवृत्त्यर्थम् । तेन ज्ञायते शास्त्रान्तरदृष्टानामपिरोधिनां पात्रासादनादीनामिच्छातः क्रियेति ।

इत्थं हि शास्त्रान्तरे दृष्टम् । परिस्तरणकाले उत्तरतोऽग्नेः कांसिहर्भानास्तीर्यं ब्रह्मवक्षु कर्मसु दक्षिणतोऽग्नौपि कांसिहर्भानास्तीर्यं ततोऽग्निं पर्युष्य उदगग्नेर्दमेषु हन्तं न्यसि पात्राणि प्रयुनक्ति उभाभ्यां पाणिभ्याम् । अयं पात्रासादनक्रमः ।

“प्रोक्षणापात्रमथ सुधनुतं पात्रमपां प्रययनाय विशिष्टम् ।

भाजनमान्यहविर्ग्रेहणार्थं त्विधमयो परिसादय दर्भाङ्गम्”

इति । आप्यहोमेषु दर्वीमस्तु तु कर्मस्वर्यं क्रमः ।

स्यात्तीक्ष्णः प्रोक्षणाभाजनश्च दर्वीम्वौ सादय दर्विहीने ।

पात्रं प्रणीतार्थमथान्यपात्रमिधं क्रमेण क्रमवित् कुयैव ॥

ततोऽपिच्छिन्नायावित्युक्तस्तत्र ये षवित्रे गृहीत्वा प्रोक्षणापात्रे निधायान्न आसिष्य ताभ्यां त्रिरत्पूय उत्तानानि, पात्राणि कृत्वा विसृज्येधं सर्वाणि पात्राणि प्रोक्षति । ततः प्रणीतापात्रं प्रत्यगग्नेर्निधाय तस्मिंस्ते षवित्रे अन्तर्होमार्थः पूरयित्वा गन्धादि प्रक्षिप्य पाणिभ्यां पात्रं नासिकान्तमुद्धृत्य उत्तरतोऽग्निं दमेषु निधाय दमेः प्रक्ष्णाद्यासादयेदिति । आचार्यस्य तु पूर्णपात्रं कार्यम् । अन्यस्य तु वारणेऽभ्युदयः । अक्षरणे न प्रत्यवाय इत्याशयः ।

इत्थं चान्यथापि दृष्टम् । पूर्णपात्रनिधानान्तरं तत्रस्थे

“संकृता वा कृता वापि यं विन्देत् सदृशात् सुतम् ।

पौत्रो मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरिद्वनम् ॥

इति ॥ [मनुः ८।१३६]

दौहित्रेण मातामहः पौत्रो भवति इत्यर्थः । लोके च

दुहितरि पुत्रशब्दं प्रयुञ्जाना दृश्यन्ते एहि पुत्रेति । मन्त्रे

च दृश्यते । “पुत्रांस्तो पुत्रो जायताम्” इति । तस्मात् पुमानः

पुत्रा इति विशेषणम् । अथवा ।

पुत्राण्यो नरकात् यस्मात् पितरं त्रायते सुतः ।

तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भवा ॥ इति ॥

[मनुः ८।१३८]

एवंविधः स पुत्रो जायते न प्रथमप्रकृतिमात्रमित्येवमर्थ-

सुभयोर्ग्रहणम् ॥ ३ ॥

अङ्गुलीरेव स्त्रोकामः ॥ ४ ॥

एवकारोऽङ्गुलिनिवृत्त्यर्थः । स्त्रोकामो दुहितृकाम इत्यर्थः

॥ ४ ॥

रोमान्ते हस्तं साङ्गुष्ठमुभयकामः ॥ ५ ॥

उभयकामः पुत्रदुहितृकामः अङ्गुष्ठाङ्गुलीभिः सह हस्तं

गृह्णीयात् ॥ ५ ॥

प्रदक्षिणमग्निमुदकुम्भञ्च त्रिः परिणयन्

जपति । अमोहमग्निं सा त्वं सा त्वमस्यमोहं

दीरहं पृथिवी त्वं सामाहमृक् त्वं तावेह विवहा-

यहै प्रजां प्रजनयावहै सम्प्रियौ रोचिष्णु नुमन्-

स्यमानौ जीवेव शरदः गतामिति ॥ ६ ॥

अग्निमुदकुम्भश्च त्रिःप्रदक्षिणं यधूः स्त्रीः परिणयन् जपति ।
 षमोहमस्मीति । उदकुम्भग्रहणमन्येषां यज्ञपात्राणां वद्धिः
 करणार्थमित्येके । अन्ये तु विवाहे यदन्यद् दृष्टं पात्रं अग्ना
 तस्यैव वद्धिः करणार्थमिति । त्रिर्ग्रहणं परिणयनेन सम्बध्यते
 उत जपेन । यदि पूर्वेषु तर्हि सकृज्जपः स्यात् । अथ जपेन
 तर्हि सकृत् परिणीतिः । पूर्वणेति द्रूमः । कुतः । परिणीय
 परिणीयेति तस्य बहुलं दर्शितम् । अथ परिणयादिति
 कृत्वा यावत् परिणयनमावर्त्तते ॥ ६ ॥

पारणौय परिणीयाश्मानमारोहयतीममश्मा-
 नमारोहाश्मेव त्वं स्थिरा भव । सहस्रं पृतना-
 यतोऽभितिष्ठ प्रतन्यत इति ॥ ७ ॥

वीष्मावचनं सर्वपरिणयनेष्वश्मानमारोहणं कारयितव्य-
 मित्येतदर्थम् । अथास्य कर्मणः कः कर्त्ता । आचार्यः ।
 कुतः । वक्ष्यति । "शिरसी उदकुम्भेनावसिच्य" [गृ० १।७।२०]
 इति । स्वयं कर्त्तृत्वे सति अवसेचनं कर्त्तुं न शक्यते । तद-
 सत् । आचार्येण ह्ययं विसृष्टो विवाहं करोति । उदकुम्भ-
 ग्रहणन्तु तत्रैवमुदकुम्भं लवतति ॥ ७ ॥

बध्वञ्जला उपस्तौर्य्यं भ्राता भ्रातृस्थानी वा
 द्विर्लज्जानावपति ॥ ८ ॥

ततो बध्वञ्जलो उपस्तौर्य्यं बध्वा भ्रात्रादिर्द्विर्लज्जानाव-
 पति । वरो जामदग्न्ययेचिः । ततः शेषं प्रत्यभिघार्य्य यव-
 दानं च प्रत्यभिघारयति । एवमवदायावदाय त्रिभिर्मन्त्रैर्जु-
 होति । भ्रातृस्थानः पित्रव्यपुत्रो मातुलपुत्रश्च ॥ ८ ॥

त्रिर्लज्जामदग्नानाम् ॥ ९ ॥

पुत्रवर्तिनामित्यर्थः ॥ ८ ॥

प्रत्यभिघात्य हविः ॥ १० ॥

हविःशब्दः श्रेष्ठे वर्तते । यथा नात्र हवीषीति ॥ १० ॥

अवत्तञ्च ॥ ११ ॥

अवदानमित्यर्थः । उपसृष्ट्याभिघातयेत् अः करोति ।
भाता । कुतः । समानकर्तृत्वनिर्देशात् । तदयुक्तम् । यदि द्यौः
भाताभिघातेतः स्वात् बध्नस्त्वसौ भातोपस्त्रीत्येवैवावच्छत्,
तस्माद्वर एव करोति । यत्तन्नां समानकर्तृत्वनिर्देशादिति ।
तत्र दूमः । असमानकर्तृत्वत्वेऽपि हि ज्ञापत्ययो दृश्यते ।
यथा "आव्याहुतिं हुत्वा सुख्यं धनं दद्याद्" इति श्रौते ब्रह्मा
कर्ता, दाने यजमानः इत्यादिषु पूर्वकालतामात्रमेव विवक्षितं
तद्वदत्रापि ॥ ११ ॥

एषोऽवदानधर्मः ॥ १२ ॥

यत्र यत्रावदानमस्ति तत्र तत्रैव धर्मो भवतीत्यर्थः ।
मध्यात् पूर्वाधाञ्च हविषोऽप्यद्यतीत्यादौ ॥ १२ ॥

अर्थ्यमणं नु देवं कन्या अग्निमयश्चत, स
इमां देवो अर्थ्यमा प्रेतो मुञ्चातुनामुतः स्वाहा ।
वरुणं नु देवं कन्या अग्निमयश्चत, स इमां
देवो वरुणः प्रेतो मुञ्चातुनामुतः स्वाहा । पूषणं
नु देवं कन्या अग्निमयश्चत, स इमां देवः पूषा
प्रेतो मुञ्चातुनामुतः स्वाहित्यविच्छिन्दत्यञ्जलिं
सुचेव जुहुयात् ॥ १३ ॥

एको जुहोति । वधूः । कुतः । अविच्छिन्दत्यञ्जलिमिति

स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् । कस्यैते मन्त्राः । बध्नाः । कुतः सा हि
 लुहोति, मन्त्रलिङ्गात्, कन्या अग्निमयश्चतैति । तदसत् ।
 नाहि स्त्रीषां मन्त्रेष्वधिकारीऽस्ति । ननु, कथं पत्नीपादने ।
 तत्र वचनमस्ति, यत्र तु सन्दिग्धम् । तस्मात् वरस्य मन्त्राः ।
 मन्त्रलिङ्गाच्च, स इमां देव इति हि परोक्षनिर्देशः । यदि हि
 बध्नाः स्युः स इमां देव इति न स्यात् । यत्तूक्तं सा हि लुहो-
 तीति । तत्र भूमः । अन्यस्याऽपि मन्त्रो दृश्यते । अथर्जु-
 र्बुहोति होता वषट्करोति । यत्तूक्तं मन्त्रलिङ्गादिति । तत्र
 भूमः । न ह्यत्रेयं कन्याऽभिधीयते, अस्या एव तु कन्याः ।
 यदीयमभिधीयते बहुवचनं भोषयते । तथाभूतस्य प्रत्ययः ।
 तस्मात् वरस्येति सिद्धम् ॥ १२ ॥

अपरिणय शूर्पपुटेनाभ्यात्मं तूष्णीं चतुर्थम्

॥ १४ ॥

अप्राप्तनिषेधः किमर्थः । चतुर्थहोमं कृत्वा कथममन्त्रकं
 परिणयनं स्यादित्येवमर्थमित्येके । अन्ये तु त्रीणि परिणय-
 नान्यामन्तर्येणोक्तानि, तत्र त्रयो होमाः, तत्र कथं पूर्वं पूर्वं
 परिणयनं कृत्वा पश्चात् होमः स्यादिति ज्ञापयितुमिति ।
 शूर्पपुटः कोष्ठः । तूष्णींवचनं प्रजापतिघ्रापनार्थम् । चतुर्थ-
 अक्षरं कथम् । एतस्य द्रव्यस्य स्थिरकृतं न स्यात्, स एव च
 कर्ता यथा स्यादिति । तेन वधूर्जुहोति ॥ १४ ॥

ओषोष्य हैके लाजान् परिणयन्ति सधो-
 त्तमे आहुतो न सन्निपततः ॥ १५ ॥

अभिमतार्थघ्रापनार्थो वृशब्दः । एके लाजानोषोष्य
 पश्चात् परिणयन्ति । किमिति । तथा सन्नुत्तमे आहुती न

सन्निपततं इति कृत्वा । पूर्वस्मिन् पक्षे उत्तमे चाहुती सन्नि-
पततः । कोऽयं सन्निपातो नाम यदि पूर्वाहुतिशिरसि प्रक्षेपः ।
न तर्हि क्वचिदप्यसाविष्यते, किं पुनः पूर्वस्मिन् पक्षे । अथान-
न्तर्यम् । न, तर्ह्यसौ दोषः । पार्वणादौ दृष्टत्वात् । तस्माद-
यमर्थः । यद्युत्तमे चाहुती न सन्निपततस्तथा कर्त्तव्यम् । उत्त-
मयोराहुत्योर्मध्ये परिणयनं कर्त्तव्यमित्यर्थः । कथं वा न स्यात्,
अपरिणीय शूर्पपुटेनाभ्यात्ममिति । अन्यार्थं कृतमपीह मध्ये
परिणयनं निवर्त्तयेत्, अथ वा पूर्वस्मिन् पक्षे उत्तमे सन्नि-
पततः । अत्र तु न सन्निपतत इति वदन् अपरिणीय-वचनं
चतुर्थपरिणयनार्थमित्यस्मिन्नपि पक्षे पूर्वं परिणयनं कृत्वा
पश्चात् होमः, न चानन्तर्येण होमः, इति ज्ञापयति । यदि
त्वानन्तर्येण होमः स्यात् सर्वासामेव सन्निपातादुत्तमयोरा-
हुत्योः पूर्वस्मिन् पक्षे सन्निपात इति नोपपद्यते ॥ १५ ॥

अथास्यै शिखे विमुञ्चति यदि कृते भवतः

॥ १६ ॥

अथशब्द इदानीं स्विष्टकृत्विहत्यर्थः । अस्या इति वरस्य
निवृत्त्यर्थः । यदौत्थनित्ये । देशधर्मादिना यदि कृते भवतः ।
के कृते भवत इत्याह ॥ १६ ॥

जर्णास्तुके केशपक्षयोर्वहे भवतः । प्र त्वा
मुञ्चामि वरुणस्य पाशादिति ॥ १७ ॥

प्र त्वा मुञ्चामीति दक्षिणां शिखां विमुञ्चति ॥ १७ ॥

उत्तरामुत्तरया ॥ १८ ॥

प्रैतो मुञ्चामीत्युत्तरां शिखां विमुञ्चति । वरस्य तु शिखे
वृणो विमुञ्चति ॥ १८ ॥

अथैनामपराजितायान्दिशि सप्तपदान्यभ्युत्-
 क्रामयतीष एकपदूर्ध्वे द्विपदौ रायस्पोषाव
 त्रिपदौ मायोभव्याय चतुर्ष्वदौ प्रजायः पञ्चप-
 दृतुभ्यः षट्पदौ सखा सप्तपदौ भव सा मामनु-
 व्रता भव, पुत्रान्विन्दावहै वह्नंस्ते सन्तु जरद-
 टय इति ॥ १९ ॥

अथशब्दः पूर्वेषु तुल्यः । एनां वधूः अपराजिता प्राण
 दोषी, तत्र सप्तपदान्यभ्युत्क्रामयति वधूः सप्तभिर्मन्त्रैः ।
 वाक्यस्य साक्षाद्भवात् भवादेश्च योग्यत्वात् सन्निहितत्वाच्च
 प्रत्येकं सम्बध्यते । यथा रक्षसो अस्त्रिष्वामीति शब्दः “प्राणाय
 त्वापानाय स्वा व्यानाय त्वोस्त्रिष्वामि” इत्यन्त्ये वाक्ये पठि-
 तीऽपि पूर्ववापि सम्बध्यते, तद्वदत्रापि । ऐतरेयिभिरप्युक्तं,
 “भवादि सर्वत्र समानम्” इति । तेन इमं एकपदौ भव । सा
 मामनुव्रता भवेति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् ॥ १९ ॥

उभयोः सन्निधाय शिरसी उदकुम्भे नाव-
 सिच्य ॥ २० ॥

सप्तमे पदे अभ्युत्क्रामिते तत्रस्थ एवोभयोः शिरसी सन्नि-
 धाय केनचिदुदकुम्भमानाय तत्रस्थेनोदकेन शिरसी ध्वंसि-
 क्षति । अथान्येन स्विष्टकृतं जुहोति ॥ २० ॥

नाह्नाख्याश्च दृष्ट्वाया जीवपत्न्या जीवप्रजाया
 अगार एतां रात्रिं वसेत् ॥ २१ ॥

ग्रामान्तरगमने यद्यन्तरं वसतिः स्यात् तदा एवंगुण-

युक्तायाः ब्राह्मणां गृहेऽनन्तरं रात्रिं वसेत्, वसतिं मुख्योदि-
त्यर्थः । सप्तमे विवाहयेवायं विधिः ॥ २१ ॥

भुवमरुन्धतीं सप्त ऋषीनिति दृष्ट्वा वाचं
विच्छजेत जीवपत्नीं प्रजां विन्देयेति ॥ २२ ॥

सप्तमे होमे रात्रौ भुवादीन् दृष्ट्वा वाचं विच्छजेत “जीव-
पत्नी” इति मन्त्रेण । इदानीं वाग्विसर्जनविधानात् होमा-
दारभ्य एतावत्तं कालं वाचो नियम इति गम्यते । कथार्य
वाग्विसर्गः । वाधाः । कुतः । मन्त्रलिङ्गात् । तथा हि ।
शीदः पतिर्यस्याः सा जीवपत्नी । जीव इति कर्त्तरि पचा-
द्यच् । “पत्युर्नो यज्ञसंयोगे” [पा० ४।१।१३] “विभाषा सपू-
र्वक” [पा० ४।१।१४] इति जीवपत्न्यो नयनादिभ्यः ॥ २२ ॥

इति प्रथमे सप्तमौ कण्डिका ।

अथ षष्ठमी कण्डिका ।

प्रयाण उपपद्यमाने, पूषा स्वेतो नयतु हस्त-
गृह्येति, यानमारोहयेत् ॥ १ ॥

विवाहहोमानन्तरं स्वगृहं गन्तव्यम् । तत्र यदि ग्रामा-
न्तरे गृहं स्यात्, तथा सति तत्र प्रयाणे यदि यानमुपपद्यते,
तथा सत्युपपद्यमाने याने यानमारोहयेत् यधू मन्त्रेण । तेन
प्रयाणे यानस्याऽनियमः । यानादन्येन विधिकादिना प्रयाणे
च न भवति मन्त्रः । सप्तमविवाहपक्षे स्वगृहगमने नायं
विधिः ॥ १ ॥

अश्वमन्वतीरौयते संरमध्वमित्यर्हचर्चनं नाव-
मारोहयेत् ॥ २ ॥

यद्यन्तरा नाव्या नदी स्यात् तदाऽनेनार्द्धर्चनं नावमारो-
हयेत्, बध्नमिति शेषः ॥ २ ॥

उत्तरेणोत्क्रमयेत् ॥ ३ ॥

उत्तरेणार्द्धर्चनं, अत्राजहामेत्यर्द्धर्चनं बध्नुमुदकादुत्तारयेत्
॥ ३ ॥

जीवं रुदन्तीति रुदत्याम् ॥ ४ ॥

नीयमाना बधूः यदि रोदिति बन्धुवियोगात् तदा एता-
ज्जपेत् । अयं विधिः स्रगामेऽपि भवत्यविशेषात् ॥ ४ ॥

विवाहाग्निमयतोऽजस्रन्नयन्ति ॥ ५ ॥

विवाहाग्निग्रहणं अग्निविशेषनियमाभावश्चाभिहित-
यम् । अजस्रग्रहणं ध्रियमाणस्य नयनार्थम् । तेनान्यत्र प्रयागे
ममारोपणं कृत्वा मयनं गम्यते । अथ स विधिः स्रगामेऽपि
भवत्यविशेषात् ॥ ५ ॥

कल्याणेषु देशवृक्षचतुष्पथेषु, साविदन् परि-
पन्थिन इति जपेत् ॥ ६ ॥

कल्याणेषु विवाहादिशोभनेषु देशवृक्षचतुष्पथेषु एताज्ज-
पेत् ॥ ६ ॥

वासे वासे सुमङ्गलीरियं बधूरितोच्चकानी-
चेत् ॥ ७ ॥

वसतौ वसतौ ईक्षकाः सन्ति चेत् तानेतया ईचेत् । वासा-
दन्यत्रेक्षणे मन्त्रः । वीष्णावचनं प्रतिवसतौ मन्त्रप्राप्त्यर्थम् ॥ ७ ॥

इह प्रियं प्रजया ते समृध्यतामिति गृहं
प्रवेशयेत् ॥ ८ ॥

नीयहोमे कृते । एवमुभाभ्यां होमाभ्यां गृह्यत्वमिद्विः नैके-
 नेति ज्ञायते । तेन गृह्यप्रवेशनीयहोमादर्वाक् दर्शपूर्णमास-
 प्राप्ते पार्वणस्थालीपाको न कार्यः । परिचरणहोमस्तु कार्य-
 एव, "पाण्डिग्रहणादि" [गृ० १।८।१] इति वचनात् । वैष्ण-
 देवं च कार्यमेव, तस्याग्निविशेषविध्यभावात् । तेनाग्निनाशे
 होमद्वयं कार्यमिति सिद्धम् । उपसमाधायेति आक्षरणा-
 लोपदेशार्थम् । अथवा समानकर्तृकत्वसिद्ध्यर्थं, तेन यत्रोपस-
 माधानग्रहणं नास्ति तत्राग्नौ वीपसमाधानं कुर्यात् । तस्मि-
 न्निति वचनं चर्मस्तरणानन्तरं तन्वान्तरमिति ज्ञापनार्थम् ।
 मत्स्यचग्रहणं कथं, ऋगन्ते होमः स्यात् न स्वाहाकारान्त-
 इत्येवमर्थम् । स्वाहाकारं पठन् जुहुयादित्यर्थः । तेन यत्र
 मत्स्यचग्रहणं नास्ति तत्र स्वाहाकारं कृत्वा पद्यात् होमः ।
 आण्यशेषेण वेति सिद्धवदुपदेशात् घनादेशे आण्येन होम-
 इति गम्यते ॥ ८ ॥

अक्षरालवणाग्निनौ ब्रह्मचारिणावलङ्कुर्वा-
 णावधःशायिनौ स्याताम् ॥ १० ॥

विवाहादारभ्य एते नियमा भवन्त्युभयोः ।

हैडिम्बिका राजमाषा माषा मुद्गा मसूरिकाः ।

लह्या ठक्काय निष्पावास्तिलायाः चारसंश्रिताः ॥

गृह्यप्रवेशनीयहोमात् प्रागपि नियमानामिष्टत्वात् योग-
 विभागः कृतः ॥ १० ॥

उत्तरावधिमाह ।

अत ऊर्ध्वं विराजं द्वादशरात्रम् ॥ ११ ॥

यतो गृह्यप्रवेशनीयहोमादूर्ध्वं विराजं द्वादशरात्रं या-
 नियतो स्याताम् ॥ ११ ॥

संवत्सरं वैकं ऋषिर्जायत इति ॥ १२ ॥

संवत्सरं वा नियतौ स्याताम् एक ऋषिकल्पः पुनो जायत इति कृत्वा । अन्ये त्वाहुः, व्रतान्ते एक ऋषिः सम्पद्यते, पिष्टगोत्रं विहाय पतिगोत्रं ममत्त इत्यर्थः ॥ १२ ॥

चरितव्रतः सूर्याविदे बधूवस्त्रं दद्यात् ॥ १३ ॥

व्रतानन्तरं सूर्याविदे बध्वा उपग्रमन्कासे उपहितं वस्त्रं दद्यात् । सूर्याया दृष्टो मन्त्रः सूर्या, यथा, हृषाकपिरिति, सा च सत्येनोत्तमितीति सूक्तम् । कथं तत् पुनरसौ वेत्ति, क्षरतो वर्णत इत्यादि ॥ १३ ॥

अन्नं ब्राह्मणेभ्यः ॥ १४ ॥

दद्यादिति शेषः ॥ १४ ॥

अथ स्वस्त्ययनं वाचयौत ॥ १५ ॥

ॐ स्वस्तिं भवन्तो हुवन्त्विति । तं च ॐ स्वस्तीति प्रत्युचुः

॥ १५ ॥

इति प्रथमे अष्टमी कण्डिका ॥

अथ नवमी कण्डिका ।

पाणिग्रहणादि गृह्यं परिचरेत् स्वयं धत्वापि वा पुत्रः कुमार्यन्तेवासौ वा ॥ १ ॥

पाणिग्रहणमिति गृह्यमग्निं परिचरेत् स्वयं पत्न्यादयो वा । पाणिग्रहणादिवचनं गृह्यवेगनीयहोमानन्तरकाले प्रारम्भाद्यङ्गानिर्गच्छ्यर्थम् । यदिघास्यते तत्परिचरयम् । पत्नी-कुमार्यौ न होमकर्म कुर्यातामित्येके । कुतः । स्त्रीणां मन्त्रा-

ऽनधिकारात् । अन्ये तु सहोमकम् । कुतः । वचनात् । पद्मो
समवहनवत् । अन्तेवासी शिष्यः ॥ १ ॥

नित्यानुगृहीतं स्यात् ॥ २ ॥

अनुशब्दः परिशब्दस्य स्थाने । नित्यं परिगृहीतं स्यादित्यर्थः । किमुक्तं भवति । यदि विवाहाग्निर्नष्टः स्यात् ततो नष्टाहरणप्रायश्चित्तं कृत्वा परिचरेदिति । अथवा आत्मनः मत्तया वा समीपे कथं नित्यः स्यात् नोभयोरन्यतरः स्थापयितव्य इति । अथवा होम्यहर्मस्योपलेपनादेर्निवृत्त्यर्थम् । तदपि हि कक्षप्रक्षणेन प्राप्नोति, परिसन्मूहनादिवत् ॥ २ ॥

यदि तूपशाम्येत्यव्युपवसेदित्येके ॥ ३ ॥

यदि प्रादुष्करणकाले उद्भायेत् ततः अन्यस्मात् होमकालात् पद्मप्रवसेदित्येके । एके-प्रक्षणात् यजमान उपवसेदित्येके । अथाद्याग्नि इत्येकामाहुतिं जुहुयात् इत्येके । कुतः । शास्त्रान्तरे दर्शनात् । अन्ये तु पूर्वसूत्रमेवं व्याचष्टुः । नित्यशब्द उक्तार्थः, नित्यमाचमनमिति यथा । अनुशब्दः पश्चादचनः । एतदुक्तं भवति, यदि वैवाह्यो न गृहीतो दायविभागकाले गृह्यते । गृहीतोऽपि नष्टो वा द्वादशरात्रमतिक्रान्तः, तत उक्तया क्रियया ययात् गृहीतो भवतीति । तत्र विवाहाध्याहुतयो लाजाहुतयो गृहप्रवेशनीयाभ्याहुतयश्च हृदयाञ्जनं च भवति नान्यत्, कन्यासंस्कारत्वात् । होमद्वयं चात्र समानतन्त्रं स्यात् । क्षाजहोमोऽपि पद्मप्रक्षलिना कार्यः । तद्दोमे तस्य साधनत्वेन दृष्टत्वात् । लाजावपनं तु स्वयमेव करोति न भ्राता । दायविभागकाले गृह्यमाणे प्रयोगविशेषोऽन्वेष्टव्यः ॥ ३ ॥

तस्याग्निहोत्रेण ॥ ४ ॥

० तस्य ग्रहणं योगविभागायम् । तस्मान्निहोत्रेषैव विधि-
भवति नान्येन । तेन पाकयज्ञतन्त्रं न भवति, तर्हि प्राश-
नादयोऽपि स्युरित्याशङ्काह ॥ ४ ॥

प्रादुष्करणहोमकालौ व्याख्यातौ ॥ ५ ॥

प्रादुष्करणं नाम अपराह्णे गार्हपत्यं प्रत्याख्येति, एवं
प्रातर्मुष्टायामिति च, प्रदोषान्तो होमकालः सङ्ग्रहान्तः
प्रातरिति । एतादेव भवतो मान्यदित्यर्थः ॥ ५ ॥

हौम्यं च मांसवर्जम् ॥ ६ ॥

हौम्यं चाग्निहोत्रेण व्याख्यातम् । पर्यसा नित्यहोम-
इत्यादि पञ्च द्रव्याख्यान्नातानि । मांसवर्जमिति मांसप्रति-
प्रेधात् शास्त्रान्तरे दृष्टमपि हौम्यं भवतीति गम्यते ।

पयो दधि यवागूय सर्पिरोदनतण्डुलाः ।

सौमो मांसं तथा तैलमापस्थानि दशैव तु ॥

द्रवद्रव्याणि सुवेण जुहोति । कठिमानि तु पाणिना ।
येन द्रव्येण सायं जुहोति तमैव प्रातः प्रतिनिधिवर्जम् ॥ ६ ॥

कामं तु व्रीहियवतिलैः ॥ ७ ॥

कामवचनं पूर्वाज्ञाभावे कथमेतेषां ग्रहणं स्यात् इत्येव-
मर्थम् । व्रीह्यादयश्च प्रत्येकं साधनानि, न मिश्राणि । तच्च
न्यायतोऽवगन्तव्यम् ॥ ७ ॥

अग्नये स्वाहेति सायं जुहुयात् सूर्याय
स्वाहेति प्रातस्तूष्णीं द्वितीये उभयत्र ॥ ८ ॥

तूष्णीं द्वितीये आहुती जुहोति । तूष्णींवचनं प्रजापति-
ध्यानार्थम् । उभयत्र सायं प्रातयेत्यर्थः । अग्निं परिसमूह्य
परिंस्तूय्य पर्युच्य होमद्रव्याऽग्निहोत्रवत्तूष्णीं संस्कारं कृत्वा

ततोऽग्नये स्वाहेति जुहोति, ततः प्रजापतये इति चतुर्थ्यन्ते
शब्दरूपं ध्यात्वा स्वाहेत्युपांशुक्ता द्वितीयाहुतिं जुहोति ।
ततः परिसमूहनापूर्युक्षणे । एवं सायम् । प्रातर्होमे तु पूर्व-
मन्त्रस्थाने सूर्याय स्वाहा इति विशेषः ॥ ८ ॥

इति प्रथमे नवमी कण्डिका ॥

अथ दशमी कण्डिका ॥

अथ पार्वणस्थालीपाकः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । पर्वणि भवः पार्वणः । स्थालीपाक इति कर्म-
नामधेयम् । दर्शपूर्णमासातिदेशात् काले मिष्टे पार्वणवचनं
पाणिग्रहणाद्यहरहः क्रियाशब्दानिष्ठत्यर्थम् । पिवाद्वादनन्तरं
या पौर्णमासी तस्यामन्त्र प्रथमप्रारम्भः । प्रतिपद्यौपासनं
हुत्वा ततः परिसमूहनादि प्रारभेत ॥ १ ॥

तस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामुपवासः ॥ २ ॥

तस्य ग्रहणं नियमार्यम् । तस्यैवोपवासो यथा स्यात् तदतिः
दिष्टानां माभूदिति, दर्शपूर्णमासाविति कर्मनामधेयम् । उप-
वास इत्ये कर्माजनम् । मर्षिमिश्रं दधिमिश्रं चक्षारनवणम-
शितव्यमित्यदयस्य नियमा लक्ष्यन्ते । तस्य ताभ्यामुपवासी
व्याख्यात इत्यर्थः ॥ २ ॥

इध्मावर्हिपोथ सन्नहनम् ॥ ३ ॥

यन्मपोथ यन्मनं ताभ्यां व्याख्यातम् । "इमः पशुदशदा-
शकः" इति शान्तिवर्मणि माधयिष्यामः ॥ १ ॥

देवतायोपांशुयाजेन्द्रमहेन्द्रवर्जम् ॥ ४ ॥

देवताय ताभ्यां व्याख्याताः । उपांशुयाजादिवर्जम् । तेषां

अग्निरग्नीषोमौ पौर्णमास्यां, अग्निरिन्द्राग्नी चमावास्या-
याम् । तदुक्तं शीनकेन ।

“पौर्णमासी न सम्प्राप्तार्थविवाहादनन्तरम् ।

ततः प्रक्रम्य कुर्वीत स्थालीपाकं तु कर्मसु ॥

तत्र यद्यप्यमावास्या विवाहानन्तरं यदा ।

तथापि पौर्णमास्यादिस्थालीपाकक्रिया श्रुता” ।

अग्नेन्द्रमहेन्द्रयोर्निषेधः किमर्थः, सद्यत एव हि ते विहिते,
इन्द्रं महेन्द्रं वा सद्यत इति, न चात्र सान्नाय्ये विहितम् ।
उच्यते । गृह्यकर्माणि तावदाहिताग्नेरपीष्यन्ते अर्धाधाने
षोषासनाग्नी, सर्वाधाने तु कर्मणि कर्मणि पुनः संस्तुय्यात् ।
सद्यत इति कर्तृविशेषणम् । दर्शं चासौ सद्यन् भवति
सोमनेष्टवांचेत् । तेनात्रापि तस्य प्राप्तुतः । तस्मात् निषेधः ।
तर्हि इन्द्राग्नी न स्यातां, असद्यत इतिवचनात् । उच्यते ।
इन्द्राग्नी अस्याऽपि देवता भवत्येव, यत्र ह्यमावसद्ययमिति
कृत्वा । न चात्राभावः कर्तृविशेषणम् ॥ ४ ॥

काम्या इतराः ॥ ५ ॥

उक्ताभ्योऽन्या या उपांशुयाजाया देवताः ताः काम्या
भवन्ति । कामे सति कर्त्तव्या इत्यर्थः । “विष्णुं शुभृपन्
यजेत” इत्येवमाद्याः काम्याः । अथ काम्यानां स्थान इत्येव
सिद्धे उपांशुयाजादीनामपि निषेधः कृतः । तत्रात्र काम्यत्वे-
नाऽपि न क्रियेरन्निति भ्रान्तिः भ्यात् तद्विदित्यर्थमिदं वच-
नम् । यथात्र किं द्रव्यमुपांशुयाजस्य तावदाज्यं, तस्य विद्य-
मानत्वात् दृष्टत्वाच्च इन्द्रमहेन्द्रयोस्तु चरः, सावाय्याभावात्

॥ ५ ॥

तस्यै तस्यै देवतायै चतुरस्रनुरो मुष्टीन्नि-

वर्षति पवित्रे अन्तर्द्वायाऽमुष्मै त्वा जुष्टं निर्व-
पामीति ॥ ६ ॥

प्रणीताप्रणयनोत्तरकालं शूर्पे पवित्रे अन्तर्द्वाय व्रीहीन्
यवान् वा असम्भवे अग्न्यान् वा हौम्यान् एकैकस्यै देवतायै
चतुरयसुरो सुष्टीन् निर्वपति, “अमुष्मै त्वा जुष्टं निर्वपामि”
इति । अमुष्मैगच्छस्य स्थाने चतुर्थ्या विभक्त्या देवतां निर्दि-
शेत् । चतुरयसुर इति यौष्ठावचनं एकैकस्यै देवतायै चतुर्मु-
ष्टिप्राप्त्यर्थम् । पवित्रे व्याख्याते ॥ ६ ॥

अथैनान् प्रोक्षति यथानिरुक्षममुष्मै त्वा
जुष्टं प्रोक्षामीति ॥ ७ ॥

अथगच्छः कथं, सर्वानामेव देवतानां निरुक्षेणु प्रोक्षणं
स्यादित्येवमर्थम् । एतानिति बहुवचनं संश्लिष्टानिव प्रोक्षेत् न
विभक्ष्येत्येवमर्थम् । यथानिरुक्षमिति तस्यै तस्यै देवतायै
अत्वारि अत्वारि प्रोक्षणानि समन्त्रकेषु निर्वापेषु समन्त्रकाणि
अमन्त्रकेष्वमन्त्रकाणि पवित्रे अन्तर्द्वाय जुष्ट्यादित्येवमर्थम् ।
निर्वापप्रोक्षणे एकस्मिन्नेव पात्रे भवतः, चत्तरस्र विधानात्
॥ ७ ॥

अवष्टान् विष्फलीकृतान्बाना अपयेत् ॥ ८ ॥

क्षणाग्निने उन्मूलं कृत्वा पत्रावहन्त्यात् । विष्फलीकृता-
निति विःशुक्लीकृतानित्यर्थः । पिण्डपिष्टयज्ञे सकृत् प्रक्षाल्येति
महद्वपइषादस्र विः प्रक्षालयेत्, ततो नाना अपयेत् ॥ ८ ॥

समोष्य वा ॥ ९ ॥

एकस्र वा अपयेत् ॥ ९ ॥

यदि नाना अपयेद्विभज्य तण्डुलानभिभृशे-
दिदममुष्मा इदममुष्मा इति ॥ १० ॥

यदि पृथक् अपयेत् तथा सति तण्डुलानभिभृशेत्, इद-
ममुष्मा इदममुष्मा इति । अमुष्मे-शब्दः पूर्ववत् ॥ १० ॥

यद्यु वै समोप्य व्युद्धारं जुहुयात् ॥ ११ ॥

यदि समोप्य अपयेत् तथा सति चर्द्धं व्युद्ध्य एवमभि-
भृश्य ततो जुहुयात् । व्युद्धारमिति व्युद्ध्यत्यर्थः । व्युद्धारं
नामपात्वान्तरे पृथक्करणम् । जुहुयादिति वचनं होमकाले
व्युद्धरेदित्येवमर्थम् ॥ ११ ॥

वृत्तानि हवींष्यभिघार्योदगुद्वास्य वर्हिष्या-
साद्यधमभिघार्याऽयन्त इध्मा आत्मा जातवेद-
स्तेनेध्यस्व वर्हस्व चेद्व वर्हय चास्मान् प्रजया
पशुभिर्गन्धर्वसिनाद्राद्येन समेधय स्वाहेति ॥ १२ ॥

उत्तरतोऽग्नेराज्यमुत्तूयान्तेः पश्चात् वर्हिरास्तीर्ष्याज्य-
मासाद्य ततः वृत्तानि हवींष्यभिघार्योदगुद्वास्य वर्हिष्यासाद्य
तत इध्ममभिघार्यं ययन्त इति मन्त्रेणाग्नावादध्यात् । वर्हि-
ष्यासाद्य पुनरभिघार्येति केचित् पठन्ति ॥ १२ ॥

तूष्णीमाधारावाघार्याज्यभागौ जुहुयाद-
ग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति ॥ १३ ॥

तूष्णी-ग्रहणं सम्भवजे, अन्ये धर्माः यास्वान्तरदृष्टाः कथं
प्रवर्त्तेरिति । उत्तरपश्चिमायां आरभ्य दक्षिणपूर्वां प्रति
परिवर्त्तयामाण्यधारां हरत्, तथा दक्षिणपश्चिमायां आरभ्य
उत्तरपूर्वां प्रत्याधारयेत्, सूर्यशोभो जुहुयात् । कुतः । यत्राण्य-

होमे साधनान्तराऽनुपदेशस्तत्र सुवेण होम इति साधितम्, “एवम्भूतोऽव्यक्तहोमः” इति [गृ.] सूत्रे व्याख्यातमिति । यावन्मात्रं स्वशास्त्रानुक्तं अपेक्षितं तावन्मात्रं प्राध्वं, नतु स्वशास्त्रे चकमपि, “आज्यभागौ जुहुयादग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा” इति । आज्यभागविव्यनयोर्भागयोः संज्ञा ॥ १३ ॥

उत्तरमाग्नेयं दक्षिणं सौम्यम् ॥ १४ ॥

अग्नेरुत्तरपार्श्वे आग्नेयमाज्यभागं जुहुयात्, दक्षिणपार्श्वे तु सौम्यम् । सुवेणोभौ जुहुयात् पूर्ववत् ॥ १४ ॥

विज्ञायते चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्य-
भागौ ॥ १५ ॥

आज्यभागौ यज्ञस्य चक्षुषी इत्येवं श्रूयत इत्यर्थः ॥ १५ ॥
ततः किमिति ।

तस्मात् पुरुषस्य हि प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य
दक्षिणमक्ष्युत्तरं भवत्युत्तरं दक्षिणम् ॥ १६ ॥

यज्ञपुरुषस्य हि प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य दक्षिणमक्ष्युत्तरं भवत्युत्तरं दक्षिणं, तस्मात् दक्षिणसंस्थैव शक्या कर्तुं, गोदक्-संस्थेत्यर्थः । श्रुत्याकर्षोऽन्यत्र कश्चिदुदकसंस्थाऽपि यथा म्यादिति । तेन बलिहरणे प्रधानानामुत्तरतः पुरुषेभ्यो बलि-हरणं सिद्धम् ॥ १६ ॥

मध्ये हवींषि प्रत्यङ्गं वा प्राक्संस्थान्युद-
क्संस्थानि वोत्तरपुरस्तात् सौविष्टकृतम् ॥ १७ ॥

अग्नेर्मध्यप्रदेशे हवींषि जुहोति । प्रत्यङ्गं वा देवे हवींषि वा जुहोति । प्रत्यङ्गरमिति द्वितीया सप्तम्यर्थः । तत्रापि देवे प्राक्संस्थानि वा जुहोति, उदक्संस्थानि वा । ननु प्राक्-

० संस्थानौत्थंस्त्रिंशत्सत्यपि लदकसंस्थानि वेति वाग्यप्रमाणा
प्राक्संस्थया सह विकल्पे सति पक्षे प्राक्संस्थत्वमपि सिध्यति ।
किमर्थं प्राक्संस्थवचनम् । उच्यते, देशद्वयस्य संस्थाद्वयस्य चान-
न्तर्ययोगो मा भूदित्येवमर्थम् । तेन देशद्वयेऽपि संस्थाद्वयस्य
यथासंख्यता नास्तीति सिद्धम् । अन्तेऽक्षरपूर्वदेशे सौविष्टकृतं
हविर्जुहोति ॥ १७ ॥

मध्यात् पूर्वाह्नाच्च हविषोऽवद्यति ॥ १८ ॥

हविषो मध्यात् पूर्वाह्नाच्छाहुष्ठपर्वमात्रं हविरवद्यतीति
देशो नियम्यते ॥ १८ ॥

मध्यात् पूर्वाह्नात् पश्चाद्वाह्नादिति पश्चावत्ति-
नाम् ॥ १९ ॥

पश्चावत्तिनाम् मध्यात् पूर्वाह्नात् पश्चाद्वाह्नादित्येवमवदानं
भवति । पश्चाद्वाह्नात्वेतावदेव सिद्धे मध्यात् पूर्वाह्नादिति-
पक्षे प्रत्यक्संस्थता यथा स्यात्, प्राक्संस्थता मा भूदित्येव-
मर्थम् । ॥ १९ ॥

उत्तराह्नात् सौविष्टकृतम् ॥ २० ॥

सर्वेषां हविषामुत्तराह्नात् सिष्टकृतदर्थमवदानं प्रधानादव-
दानात् भूयः सकृत् सकृदवच्छेदयति । पश्चावत्ती तु एवं
सकृत् सकृदवच्छेत्वा पुनरपि पूर्वावदानदेशस्य पुरस्तात्
सकृत् सकृदवच्छेत्, तथा दृष्टत्वात् । ततो द्विरपरिष्ठादभि-
धारयति पश्चावत्ती चतुरवत्ती च ॥ २० ॥

नात्र हवींषि प्रत्यभिधारयति, सिष्टकृतं
द्विरभिधारयति ॥ २१ ॥

सिष्टकृति हविःशेषं न प्रत्यभिधारयति । अत्र-पदस्य-

मत्तैव नाभिघारयति न प्रधानहविःस्वित्थे वमर्शम् । हविः-
शब्दः शेषे वर्तते । यद्यवत्ते वर्त्तते चतुरवत्तताऽऽहुतेर्न
स्यात् । तन्न चेत्थते ॥ २१ ॥

यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहा-
कारम् । अग्निष्टत्स्विष्टकृत् विद्यात् सर्वं स्विष्टं
सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते
सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां कामानां समर्द्धयिषे
सर्वान्नः कामान् समर्द्धय स्वाहा इति ॥ २२ ॥

अनेन मन्त्रेण स्विष्टकृतं जुहुयात् ॥ २२ ॥

वर्हिषि पूर्णपात्रं निनयेत् ॥ २३ ॥

यत् पूर्णं निहितं पूर्णपात्रं तदधुना वर्हिषि निनयेत्,
निपिष्टेदित्यर्थः ॥ २३ ॥

एषोऽवभृथः ॥ २४ ॥

यदिदं पूर्णपात्रनिनयनं एषोऽस्य कर्मणोऽवभृथो भवति ।
अवभृथवचनम् अवभृथधर्मप्राप्त्यर्थम् । तेन कालोऽभ्युद्यप्य
भवति । कालस्तु सर्वप्रायश्चित्तादूर्ध्वं प्राक् संस्थाजपात् । अने-
नेषाभ्युपायेन सर्वप्रायश्चित्तानि संस्थाजपय कर्त्ता काव्योर्णो-
त्पन्नं भवति । निरसनोपवेशने ब्रह्मजपः सर्वप्रायश्चित्तानि
संस्थाजप इति पक्ष ब्रह्मणो भवन्तीत्युक्तम् । तत्रैवं क्रमः ।
पूरे कर्त्ता सर्वप्रायश्चित्तानि जुहोति, सतो ब्रह्मा सर्वप्रायश्चि-
त्तानि जुहुयात्, ततः कर्त्ता पूर्णपात्रं निनयति, ततः कर्त्ता
अस्यावपनोपतिष्ठते, सतो ब्रह्मोपतिष्ठते, ततः कर्त्ता पार-

समूहनपर्युत्तरे इति । अथुच्चपञ्च “आपः अस्मानिदमापः
समित्ता नः” इत्येतैर्मन्त्रैः । २४ ॥

पाकयज्ञानामेतत् तन्त्रम् ॥ २५ ॥

एतत् तन्त्रं पाकयज्ञानां सर्वेषां भवतीत्यर्थः । पाकयज्ञ-
पट्टणं स्वात्मीपाकसदृशानां हुतानामेव तन्त्रं यथा स्वात्,
प्रहुतब्रह्मणि हुतानां मा भूदित्येवमर्थम् । अङ्गसंहतिस्तन्त्रं,
विध्यन्त इत्यर्थः । यद्यपि सर्वमुच्यते, तथापि न प्रधानदेवताः
प्रसजन्ति । देवतागमे नित्यानामपाय इति बाधदर्शनात् ॥ २५ ॥

हविरुच्छिष्टं दक्षिणा ॥ २६ ॥

उच्छिष्टं हविर्दक्षिणां ददाति ब्रह्मणे यद्यस्ति ब्रह्मा ।
तदभावे ब्राह्मणेभ्यः कर्माङ्गत्वाद्दक्षिणानाम् ॥ २६ ॥

इति प्रथमे दशमौ कण्डिका ॥

अथ एकादशी कण्डिका ।

अथ पशुकल्पः ॥ १ ॥

अतोऽर्थः । अत्र पशोस्तन्त्रमात्रमुच्यते न पुनः पशुर्विधी-
यते कल्पप्रसङ्गात् । एवं तद्धुपाकरणविधानमनर्थकं, अष्टका-
शुक्लमवयोः प्रतिषेधात्, प्रोक्षणीपाकरणवर्जं प्रोक्षणादि समानं
पश्येति । उच्यते । मधुपर्के ॐ कुर्वतेति यदा श्रूयात् तदा
अर्थवत् । अत्र ऋत्विजां वार्हस्पत्याः, स्वातकश्यैश्वर्यः, ऐन्द्री
रात्रः, आधार्ण्यादीनामाम्नेयः, प्रियस्र मेवः, वरस्र प्राजा-
पत्यः, अतिथेराम्नामैश्वर्यः, इत्येवं शास्त्रान्तरे दृश्यते काम्य-
पशुषु चार्थवत् ॥ १ ॥

उत्तरतोऽग्नेः शमितवस्थायतनं कृत्वा पाय-

यित्वा पशुमाप्ताव्य पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखमवस्था-
प्याऽग्निं दूतमिति द्वाभ्यां हुत्वा सपलाशयाऽऽ-
र्द्रशाखया पश्चादुपसृशेदमुष्मै त्वा जुष्टमुपाक-
रोमीति ॥ २ ॥

आज्यभागान्तं कृत्वा उत्तरतोऽग्नेः शमितस्यायतनं
कृत्वा ततः पशुं पाययित्वा ततः पशुमाप्ताव्य अग्नेः पुरस्तात्
प्रत्यङ्मुखमवस्थाप्य ततोऽग्निं दूतमिति द्वाभ्यां हुत्वा सपला-
शया सपर्ण्याऽऽर्द्रशाखया अशृक्कशाखया पश्चादिति पृष्ठदेशे
उपसृशेत् पशुम् । अमुष्मै त्वेति मन्त्रेण । अमुष्मैशब्दः पूर्व-
वत् । अग्निं दूतमित्यस्य प्रतीकस्य बहुगतत्वेऽपि होनपाद-
ग्रहणसामर्थ्यात् सूक्तादेर्ग्रहणं, तर्हि हो सूक्ते प्राप्नुतः । न ।
यत् सूक्तद्वयमिच्छति तत्र सूक्ते इति करोति । यथा उप प्र-
बन्त इति सूक्ते इति । तस्मादृषो भवत इति सिद्धम् ॥ २ ॥

ग्रीह्यवमतीभिरग्निः पुरस्तात् प्रोक्षति,
अमुष्मै त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति ॥ ३ ॥

ग्रीह्यवमिथ्याभिरग्निः पशुं पुरस्तात् अप्रतः प्रोक्षति,
अमुष्मै त्वेति मन्त्रेण ॥ ३ ॥

तासां पाययित्वा दक्षिणमनु वाहुं शिपं
निनयेत् ॥ ४ ॥

तामां ग्रीह्यवमतीनामेकदेशं पशुं पाययित्वा दक्षिणं
वाहुम् अनु शिपं निपिञ्चेत् । तासांग्रहणं प्रोक्षणप्रतिषेधेऽपि
अष्टकायां पायनं यथा श्यादित्येवमर्थम् ॥ ४ ॥

आवृतेषु पर्यग्निं कृत्वोदञ्चं नयन्ति ॥ ५ ॥

पाततेषु ययग्निं कृत्वा ययमुदसं नयन्ति । पाततेषु
वृष्णीमेवेत्यर्थः । मन्त्रप्रतिषेधो मन्त्रवर्जम्, अन्ये धर्मास्ते-
तायां दृष्टाः, कथं स्युरिति, त्रिःपर्याग्निकरणादयः ॥ ५ ॥

तस्य पुरस्तादुल्मुकं हरन्ति ॥ ६ ॥

तस्य पयोः पुरस्तादपतः उल्मुकं प्रदीप्तं काष्ठं हरन्ति ।
तस्य प्रह्वणमग्रतो नयनं यथा स्यात् नापि पूर्वेण नापि प्रथम-
मित्येवमर्थम् । अन्यथा पुरस्ताच्छब्दस्याऽनेकार्थत्वात् दिक्षा-
नवाचिनोऽपि प्रह्वणं स्यात् ॥ ६ ॥

शामित्र एव भवति ॥ ७ ॥

एषोऽग्निः शामित्रो भवति । तस्मात् प्रागुक्ते शामित्रा-
यतमे तस्य प्रतिष्ठापनं भवति ॥ ७ ॥

वपाश्रपणीभ्यां कर्त्ता पशुमन्वारभते ॥ ८ ॥

वपाश्रपण्यो काश्वर्यमर्थो भवतः । तत्रैका विशाखो,
अपरा सयाखा, ताभ्यां योऽस्य क्रमणः कर्त्ता अर्धयुस्यानीय-
स्यात् स पशुमन्वारभते ॥ ८ ॥

कर्त्तारं यजमानः ॥ ९ ॥

अर्धयुं यजमानोऽन्वारभते ॥ ९ ॥

पश्चाच्छामित्रस्य प्राक्शिरसं प्रत्यक्शिरसं
वोदक्पादं संज्ञप्य पुरा नाभेस्तृणमन्तर्द्वाय वपा-
मुत्खिद्य वपामवदाय वपाश्रपणीभ्यां परिगृह्णा-
द्विरभिपिच्य शामित्रे प्रताप्यायेणैनमग्निं जुत्वा
दक्षिणत आसीनः श्रपयित्वा परीत्य जुहुयात्
॥ १० ॥

शामित्रस्य मयिमे देशे बर्हिर्गृहपस्तृणाति कर्त्ता । “तं यत्
निहनिष्यन्तो भवन्ति तदध्वर्युर्वहिरधस्तादुपास्यति” इति
श्रुतेः । ततस्तस्मिन् बर्हिषि प्राक्शिरसं प्रत्यक्शिरसं वोद-
क्पादं पशुं सज्जपयति शमिता । उदक्पादमित्येष सिद्धे
प्राक्शिरसं प्रत्यक्शिरसं वेतिवचनं ऊर्ध्वशिरसः संज्ञपनं भा-
भूदित्येषमर्थम् । ततः कर्त्ता पुरा नामेरवाङ्माभेदेक्षिणसी
नामेरामीनो वपास्थानं ज्ञात्वा तत्र दृणमन्तर्वाय तिर्यक्
क्षिप्या वपासुवृष्टिदेत् उदरेत् । वपास्थानं ॥ दक्षिणस्य
प्राग्नेय विविक्तपदेगः यदि प्राक्शिराः संघ्नतः, तथा सति
दक्षिणं पार्श्वमुत्तानं कृत्वा दृणान्तर्हानादि कुर्यात् । ततो
वपामवदाय अवयण्डा । पुनर्वपापश्यं कृत्स्नावदानार्थं,
तन्नान्येष्ववदानेष्वकृत्यानि यज्ञानि भवन्ति । ततो वपा-
श्रपणीभ्यां परिगृह्याद्विरभिपिष्य प्रचात्य, शामित्रे प्रताप्य ।
प्रतापनं तु धर्ममाचं, श्रपणस्योत्तरत्वं विधानात् । ततः शामि-
त्रस्योत्तरतो गत्वाऽप्येनैतमोपासनमग्निं वपां हुत्वाऽस्य दक्षि-
णत आसीनः श्रपयित्वा श्रपयिता तां वपामभिधाप्य, बर्हिषि
ब्रह्ममाश्वासु निधाय, उभावप्यग्नौ यथागतं परोत्य जुहुयात्,
अमुषे ह्याहेति । वपाश्रपणकाले पाण्येनावसिष्याऽपिपिष्य
श्रपयति, “तामध्वर्युः सुवेणाभिधारयन्वाह” इति श्रुतेः ।
यद्यपि “चतुरयत्ती यज्ञमानः प्यादय पश्चावत्तैव वपा” इति
श्रुतेर्यथा पश्चावत्ता भवति । त्राज्य द्विरप्यग्नकृतं वपा द्विर-
प्यग्नकृतमाप्यमिति, द्विरप्याभावे तु द्विराप्यस्ततो वपा पुन-
र्द्विराप्यमिति ॥ १० ॥

एतस्मिन्नेवाग्नी स्वालोपाकं श्रपयन्ति ॥११॥

एतस्मिन्नेवापासनं एवाग्नी पश्यन्तेन यशदेशनाथे स्वाधी-

पाकं शपयन्ति । बहुवचनं कर्तुरनियमार्थम् । एतस्मिन्निति-
वचनं ग्रामित्रे भा भूदित्येवमर्थे, इतरथा ग्रामित्रस्य शप-
णार्थत्वोत्तस्मिन्नेव स्यात् ॥ ११ ॥

एकादश पशोरवदानानि सर्वाङ्गेभ्योऽव-
दाय ग्रामित्रे शपयित्वा हृदयं शूले प्रताप्य
स्यालोपाकस्यायतो जुहुयात् ॥ १२ ॥

पशोर्ग्रहणं यानि स्वेतायां एकादशावदानानि पशोः
मसिद्वानि तानि यथा स्युरित्येवमर्थम् । हृदयं जिह्वा बल
इत्येवमादीनि । सर्वाङ्गग्रहणमेकादशभ्योऽभ्यान्यपि यान्य-
ङ्गानि दृष्टानि तेषामपि विवक्ष्येन ग्रहणार्थम् । एवमवदाय
तानि ग्रामित्रे शपयति । हृदयं शूले प्रीत्य प्रतापयति यथा
शृतं भवति । ततः शृतान्यभिघार्योदास्य ततः स्यालोपाकस्यैक-
देशं पूर्वं जुहुयात्, ततोऽवदानानि ॥ १२ ॥

अवदानैर्वा सह ॥ १३ ॥

अवदानैर्वा सह स्यालोपाकं जुहोति, न पृथक् । यदा तु
पृथक् जुहोति तदा स्निष्टकृदपि पृथक् कार्यः ॥ १३ ॥

एकैकस्यावदानस्य द्विर्द्विरवद्यति ॥ १४ ॥

द्विर्ग्रहणं देशानियमार्थम् । एकैकस्यावदानस्य यस्मिन्
कस्मिंश्चिद्देशे द्विर्द्विरवद्यति । पञ्चावत्ती तु त्रिस्त्रिरवद्यति ।
उपस्तरणप्रत्यभिघारणे कृत्वा जुहोति ॥ १४ ॥

आहतैव हृदयशूलेन चरन्ति ॥ १५ ॥

स्निष्टकृत्तर्वायविज्ञानं कृत्वा तूष्णीं हृदयशूलेन
चरन्ति । आहतद्वयद्वयं मन्त्रवर्गमन्त्रे धर्मास्वेतायां दृष्टाः कथं
स्युरित्येवमर्थम् । तेन शुष्काद्रयोः सन्निदेशे शूलस्योदासनं,

तस्योपरिष्ठादप उपसर्गनम् । समिदग्रहणमुपस्थानं समिदा-
धानमित्येते कार्याः । ततः, पूर्णपात्रनिनयनादि समापयेत् ।

॥ १५ ॥

इति प्रथमे एकादशी कण्डिका ॥

अथ द्वादशी कण्डिका ॥

चैत्ययज्ञे प्राक् स्विष्टकृतश्चैत्याय बलिं हरेत्

॥ १ ॥

चित्ते भवाच्चैत्याः । शहरः पशुपतिः आर्या ज्येष्ठा इष्टे व-
भादयः । यदि कस्यैचिद्देवतायै प्रतिशृणोति, यदि आत्मनो-
ऽभिप्रेतं वस्तु लब्धं ततस्त्वामहमाज्येन खालीपाकेन पशुना
वा यज्यामीति, ततो लब्धे वस्तुनि तस्य तेन यागं कुर्यात्, स
चैत्ययज्ञः । तत्र स्विष्टकृतः प्राक् चैत्याय बलिं हरेत् नमस्का-
रान्तेन नामधेयेन, पुनश्चैत्यस्य-ग्रहणं प्रत्यक्षहरणार्थम् । तेन
चैत्यायतने एवोपलेपनादि कुर्यात् ॥ १ ॥

यद्यु वै विदेशस्यं पलाशदूतेन, यत्र वेच्छा
यनस्पत इत्येतयर्चा द्वौ पिण्डौ कृत्वा वीवधेऽ-
भ्याधाय दूताय प्रयच्छेदिमन्तस्मै बलिं हरेति
चैनं ब्रूयादयं तुभ्यमिति यो दूताय ॥ २ ॥

यदि विदेशस्यं चैत्यं यजेत् तदा पलाशदूतेन बलिं हरेत् ।
पलाशेन दूतं वीवधश्च कुर्यात् । यत्र वेच्छेत्तृचा द्वौ पिण्डौ
कृत्वा वीवधेऽभ्याधाय दूताय प्रयच्छेत् । तत्परेकं पिण्डं
निर्दिश्य दूतं वदति, इमं तस्मै बलिं हरेति । अपरं दूताय
प्रयच्छति, अथं तुभ्यमिति । एतयर्चेतिवचनं अन्यत्र पादग्रह-

येऽपि केचित् सूक्तं भवतीत्येवमर्थम् । तेन आत्वाहार्यमन्तरे-
धीति, ऋषभं मा समानानामिति च सूक्तं सिद्धम् । अन्ये पुन-
रभ्यासार्थं मन्थन्ते, पिण्डकरणे वीवधाभ्याधाने दूताय प्रदाम
इति ॥ २ ॥

प्रति भयं चेदन्तरा शस्त्रमपि किञ्चित् ॥ ३ ॥

कर्तुं येत्यस्य च मध्ये भयमस्ति चेत् शस्त्रमपि किञ्चित्
दद्यात् दूताय ॥ ३ ॥

नाव्या चेत् नद्यन्तरा प्रवरूपमपि किञ्चि-
दनेन तरितव्यमिति ॥ ४ ॥

समयोर्मध्ये यदि नावा तार्या नदी स्यात् तदा प्रवरूप-
मपि किञ्चित् दद्यात्, यनेनेति मन्त्रेण ॥ ४ ॥

धन्वन्तरियज्ञो ब्रह्माणमग्निं चान्तरा पुरो-
हितायागे बलिं हरेत् ॥ ५ ॥

यदि धन्वन्तरिचैवो भवति तदा ब्रह्माणमग्निं चान्तरा
पुरोहितायागे बलिं हरेत्, पुरोहिताय नम इति, ततो धन्व-
न्तरये नम इति । धन्वन्तरी विदेशस्थे त्वयं विशेषः, धन्वन्तरिय
पुरोहितस्य चेकः पिण्डः, द्वितीयो दूताय ॥ ५ ॥

इति प्रथमे द्वादशी कण्डिका ।

अथ त्रयोदशी कण्डिका ।

उपनिषदि गर्भलग्ननं पुंसवनमनवलोभ-
नञ्च ॥ १ ॥

प्राक्ज्ञातमिति शेषः । गर्भो लब्धते येन कर्मणा निषिक्तं

वीर्यममोघं भवति तद्वर्धनम् । पुमान् लब्धो जायते येन
तत् पुंसवनम् । पुमांस्तु सन् येन नावलुप्यते तदनवलोभ-
नम् । वर्णधिकारी द्रष्टव्यः प्रयोदरादित्वात् [पा० ६, ३, १०८] ।
एतानि कस्याश्चिदुपनिषदि आम्नातानि । न केवलमेतानि किं
तर्हि गर्भाधानादय आम्नातानि पर्यास्ता आम्नाताः । अस्मा-
न्नायां सा न विद्यते, अतस्तत् कर्म कर्तव्यमित्युपदिश्यते ॥ १ ॥

तस्या उत्सवत्वात् यदि तां नाधीयात् तत एवं कुर्यादि-
त्याह ।

यदि नाधीयात् तृतीये गर्भमासे तिष्येणो-
पोषितायाः सरूपवत्साया गोर्दधनि द्वौ द्वौ
माषौ यवञ्च दधि प्रसृतेन प्राशयेत् ॥ २ ॥

गर्भाधानमाचार्येणानुक्तमिति कृत्वा न कार्यमित्येके,
अन्ये पुनः धौनकाद्युक्तमार्गेण कार्यमित्याहुः । इदं तु पुंसवनं
गर्भमहितो माषौ गर्भमासः । तिष्येणेति “नक्षत्रे च तुषि”
[पा० २, ३, ४५] इत्यधिकरणे तृतीया । तिष्येणेति प्राशन-
कर्मणा सम्बध्यते तस्य प्रधानत्वात्, नोपवासेन गुणत्वात् । तेन
पुनर्वसुना उपोषितायाः पतुराः तिष्येणेदं कर्म करोति । तत्
प्राजापत्यस्य श्यालीपाकस्यान्यमागन्तं कृत्वा वक्ष्यमाणं कर्म
कुर्यात् । समानं रूपं यस्य स सरूपः । सरूपो वक्तो यस्याः
मा तयोक्ता । गोघृहणं सरूपवत्साया अभावे धर्मरूपवत्सा
गौर्माद्या नामरूपवत्सान्यजेदित्येवमर्थम् । इति पाठान्तरं न
मरूपवत्सान्यजेदित्येवमर्थम् । वीष्मावचनं कथं, प्रतिप्रसृतं द्वौ
द्वौ माषौ स्यातामिति । यदि वीष्मा न क्रियेत श्यालीस्पृ-
धन्येय माषयोर्यवञ्च च प्रक्षेपः स्यात्, तस्य मममीनिर्दिष्ट-
त्वात् तस्मादावृत्त्यर्थं वीष्मावचनम् । पुनर्दधिघृहणं दधः प्राश-

नार्यः अन्यथा पूर्वस्य सप्तमोनिर्दिष्टत्वात् दध्नः प्राशनं न स्यात् । प्रसृते दधि मक्षिष्य तस्मिन्दधनि माषयवानां प्रक्षेप-
णार्थं पूर्वं दधिपहणम् । अण्डरूपेण माषौ दद्यात्, शिशुरूपेण
यवं, तथा दृष्टत्वात् ॥ १ ॥

किं पिवसि किं पिवसीति पृष्ट्वा पुंसवनं
पुंसवनमिति चिः प्रतिजानौयात् ॥ ३ ॥

किं पिवसीति प्रश्नः । पुंसवनमिति प्रश्नः । तत्रेतिप्रश्ने त्रिष-
ष्ट्यमावाख्येण कृतं, अतस्तस्यैव त्वित्प्रामो उभयोस्तुल्यत्व-
ज्ञापनार्थं उभयत्र वीष्ठावचनम् । तेन प्रश्नोऽपि त्रिविध्य इति
सिद्धम् ॥ ३ ॥

एवं त्रीन् प्रष्टतान् ॥ ४ ॥

अनेन विधिना त्रीन् प्रष्टतान् प्राशयेत् । एकस्मिन् प्रष्टते
प्राप्ते त्रयः प्रष्टनास्तुल्यधर्माणो विधीयन्ते ॥ ४ ॥

अथास्यै मण्डलागारच्छायायां दक्षिणस्यां
नासिकायामजीतामोषधीं नस्तःकरोति ॥ ५ ॥

कर्मान्तरत्वात् कालान्तरप्राप्तावानस्तर्क्योऽयमश्वः । इह-
न्वनवसोभनम् । कुतः । “माहं पौत्रमर्घं नियाम्” [गृ० १।
११७] इति मन्त्रलिङ्गात् । पुत्रसम्बन्धि अशोभनं माहं मिथ्या-
मित्यर्थः । अथै अस्याः, मण्डलागारं कृत्वा तस्य छायायामुप-
वेश्यास्याः दक्षिणस्यां नासिकायां दूर्वां नस्तःकरोति । दक्षिण-
ग्रहणमिन्द्रियाणामनङ्गत्वप्रापनार्थम् । अजीवेति गुणनाम,
अजीर्वेत्यर्थः । सा चोषधी दूर्वात्युपदिशन्ति । नस्तःकरणं नासि-
कायां रससेचनम् ॥ ५ ॥

प्रजावज्जीवपुत्राभ्यां हैके,
 आ ते गर्भो योनिमेतु पुमान्वाण इवेपुधिम् ।
 आ वीरो जायतां पुवस्ते दशमास्यः ॥
 अग्निरेतु प्रथमो देवतानां
 सोऽस्यै प्रजां मुञ्चतु सृत्युपाशात् ।
 तदयं राजा वरुणोऽनुमन्यतां
 यद्येयं स्त्री पौत्रमघं न रोदादिति ॥ ६ ॥

प्रजावता दृष्टो मन्त्रः प्रजावान् । जीवपुत्रेण दृष्टो मन्त्रो
 जीवपुत्रः, यथा सूय्येति । आ ते गर्भ इति सूक्तं प्रजावान् ।
 अग्निरेतु प्रथम इति सूक्तं जीवपुत्रः । आभ्यां सूक्ताभ्यामेके
 नस्तःकरणमिच्छन्ति, अन्ये तूष्णीम् । इत्यदोऽभिमतत्युपाप-
 नार्थः ॥ ६ ॥

प्राजापत्यस्य खालीपाकस्य हुत्वा हृदयदे-
 शमस्या आलभेत, यत्ते सुसीमे हृदये हितवन्तः
 प्रजापतौ । मन्येऽहं मां तद्विद्वांसमाह पौत्रम-
 घन्नियाम् इति ॥ ७ ॥

प्राजापत्यस्य खालीपाकस्यैकदेशं हुत्वा हृदयदेशं हृदय-
 समीपं अस्या आलभेत सृयेत्, यत्त इति मन्त्रेण । ततः
 स्विष्टकृदादि समापयेत् । इदं क्रमं प्रतिगर्भमावसन्ते, गर्भ-
 संस्कारत्वात् । प्रथमगर्भे दृतीयमासि यदि गर्भो न विभ्रातः
 तदा चतुर्थं कुर्यात् । विभ्राते गर्भे तिथौ पुंस्यनम् । "तत्
 दृतीये मास्यन्यत्र गृहेः" इति च अरणात् । गृहिः प्रथम-

गर्भः । पञ्चमे मास्यहनिष्यत्तिर्भवति । स्वयमेव चास्य कर्त्ता,
माहं पीत्रमिति लिङ्गात् । तदमावे देवरः । ७ ॥

इति प्रथमे त्रयोदशी कण्डिका ॥

अथ चतुर्दशी कण्डिका ॥

चतुर्थे गर्भमासे सीमन्तोन्नयनम् ॥ १ ॥

सीमन्तो यस्मिन् कर्मणि उच्यते तस्मीमन्तोन्नयनं चतुर्थे
मासि कार्यम् । इदं कर्म न प्रतिगर्भमावर्त्तते, स्त्रीसंस्कार-
त्वात्, न त्वयं गर्भसंस्कारः । “एवं तं गर्भमाधेहि” इति मन्त्र-
लिङ्गात् । सत्यं, तथापि नावर्त्तते, आधारसंस्कारस्य प्राधा-
न्यात् । कुतः प्राधान्यमिति चेत् । सीमन्तोन्नयनमिति सप्त-
म्यावत्तात् आधारस्य च संस्कृतत्वात् । सज्जत् सज्जत् संस्कृता
यं यं गर्भं प्रवृत्ते स सत्यः संस्कृता भवेत्, तेनावृत्तिर्न भवतीति
सिद्धम् । १ ॥

आपूर्यमाणपक्षे यदा पुंसा नक्षत्रेण

चन्द्रमा युक्तः स्यात् ॥ २ ॥

• यत्पक्षे यदा पुंसा नक्षत्रेण चन्द्रमा युक्तः स्यात् तदैव
कर्म कार्यम् । पुंसा नक्षत्रेण पुष्यमघेयेन नक्षत्रे नेत्यर्थः,
तिथौ चन्द्रः अथवा इत्यादिना । चन्द्रमा युक्तः स्यादिति वचनं
प्रकर्षेण युक्ते चन्द्रमसि यथा स्यात् । एतदुक्तं भवति । एष्टि-
एष्टिकासु मध्ये मध्यमत्रिंशदष्टिकासु कुर्यात् इति ॥ २ ॥

अथाग्निमुपसमाधाय पश्चादस्याऽऽनहुहं

चमांस्तौर्यं प्राग्यौवमुत्तरलोम तस्मिन्नुपविष्टायां

समन्वारध्यायां, दाता ददातु दाशुष इति
 द्वाभ्यां, राकामहमिति द्वाभ्यां, नेजमेष इति
 तिसृभिः, प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति च ॥ ३ ॥

जुहुयादिति शेषः । अथशब्दोऽन्यध्विन्नपि काले भयतीदं
 कर्मेति ज्ञापनार्थः । कश्चिन्, षष्ठाष्टमयोर्मासयोः । शास्त्रान्तरे
 चायं कालो विहितः । अग्निमुपसमाधायेत्यादि गृहप्रवेश-
 नीये व्याख्यातम् । आश्वभागान्तं कृत्वा धाता ददातु दाशुष
 इत्यादिभिरष्टावाज्याहुतौर्जुहुयात् ॥ ३ ॥

अथास्यै युग्मेन शलाटुग्लप्तेन त्येष्ट्या च
 शलल्या त्रिभिश्च कुशपिञ्जूलैरूर्ध्वं सीमन्तं व्यूह-
 ति भूर्भुवः स्वरोमिति त्रिः ॥ ४ ॥

अस्यै अस्याः । युग्मेन समेन । केन, शलाटुग्लप्तेन तद-
 षफलसङ्घातं । शलाटुरिति अपक्वानां फलानां समाध्या ।
 ग्लप्ते इति स्थावक उच्यते । औद्गुम्बरस्तवकेन । शास्त्रान्तरे
 दृष्टत्वात् । तदभावेऽन्येन । त्रीण्येतानि यस्याः सिद्धं त्रैषी
 शललो । एतः शुक्ल इत्यर्थः । “वर्णादनुदात्तात् तोषधात् तो
 नः” [पा० ४, १, ३८] इति ङीष्, तयारस्य गत्वं च । ततः
 “रपाभ्यां नो षः” [पा० ८, ४, १] इति षत्वम् । कुशपिञ्जुलैः
 कुशतरुणैः । एतैरेकीकृतैर्शलटकेगयोः सन्धिमारंभ्य ऊर्ध्वं
 सीमन्तं व्यूहति मन्येण, आमूर्ध्वपदेगात् केशान् पृथक् करोती-
 त्यर्थः । एवं किर्यूहति । मग्न्याहतिरुक्ता ॥ ४ ॥

चतुर्षां ॥ ५ ॥

चतुर्षां व्यूहति मन्येण ॥ ५ ॥

वीणागायिनी संशास्ति सोमं राजानं संगायेतामिति ॥ ६ ॥

वीणा च गाथा च, वीणागाये ते ययोः स्तः तौ तथोक्ती, तौ संग्वास्ति सम्प्रेष्यति, सोमं राजानं सङ्गायेतामिति ॥ ६ ॥

तौ च एतां गाथां गायत इत्याह ।

सोमो नो राजाऽवतु मानुषोः प्रजा निविष्टचक्राऽसाविमां नदीमुपवसिथा भवन्ति ॥ ७ ॥

असावित्यस्य स्थाने यस्या नद्याः समीपे वसन्ति तस्या नाम आसन्नपविभक्त्या ब्रूयातां, निविष्टचक्रा गङ्गे इति ॥ ७ ॥

ब्राह्मण्यश्च दृष्ट्वा जीवपत्न्यो जीवप्रजा यदादुपदिशेयुस्तत्तत् कुर्युः ॥ ८ ॥

एवंगुणयुक्ता ब्राह्मण्यो यदाद् ब्रूयुः तत्तत्कार्यम् । प्रैवं दत्त्वा स्निष्टकृदादि समापयेत् ॥ ८ ॥

दृषभो दक्षिणा ॥ ९ ॥

दृषभो गौरासेवनसमर्थः, ते दक्षिणां दद्यात् । अथ तु स्वयमेव कर्त्ता । कुतः । “असौ मे पुत्रकामायाः” इति शिङ्गात् । असौ तर्हि दक्षिणा, मङ्गाणे यद्यस्ति । तदभारमे सविहितेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः कर्माङ्गत्वात् दक्षिणानाम् ॥ ९ ॥

इति प्रथमे चतुर्दशो कण्डिका ।

अथ पञ्चदशो कण्डिका ।

कुमारं जातं पुराऽन्यैरालम्भात् सर्पिर्मधुनी हिरण्यनिकापं हिरण्येन प्राशयेत्, न ते ददा-

सि मधुनौ धृतस्य वेदं सवित्रा प्रसूतं मघोनाम् ।
 आयुष्मान् गुप्तो देवताभिः शतं जीव शरदो
 लोके अस्मिन्निति ॥ १ ॥

इदं जातकर्म । कुमारग्रहणं कुमारीनिवृत्त्यर्थम् । ननु,
 कुमार्या अपि भवत्येव जातकर्म । कुतः । वक्ष्यति, “प्राप्तैव
 कुमार्याः” [गृ० १।१४।१२] इत्युच्यते । प्रवासादागतस्य विहितं
 कर्माहता भवति, न जातकर्म, अनन्तरत्वात् । एवमेके,
 अन्ये पुनराप्तैव कुमार्या इत्येतदुभयार्थमिति वदन्ति ।
 तेन कुमार्या अपि जातकर्म भवति । मनुनाप्युक्तं [अ०
 २, ६६] ।

“अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामाहदशेषतः” । इति ।

तर्हि कुमारग्रहणं किमर्थं, अधिकारार्थम् । अष्टमे वर्षे
 ब्राह्मणमुपनयेदित्युपनयनं कुमारस्यैव यथा स्यात् न कुमार्या
 इति । ननु, ब्राह्मणमिति पुल्लिङ्गनिर्देशादेव न भविष्यति ।
 न, जातिनिर्देशे लिङ्गमविवक्षितम् । यथा ब्राह्मणो न हन्तव्य
 इति ब्राह्मण्यपि न हन्यते, एवमत्रापि स्त्रियाः प्रसज्येत,
 तन्निवृत्त्यर्थं कुमारग्रहणमिति । जातग्रहणमप्यधिकारार्थम् ।
 “गोदानं षोडशे वर्षे” इति जन्मतः प्रभृति षोडशे यथा
 स्यात्, उपनयनप्रभृति माभूदिति । पुरा पूर्वमित्यर्थः । अन्य-
 ग्रहणमनधिकृतालम्बनात् प्राक् कर्म कर्त्तव्यमित्येवमर्थम् ।
 सर्पिमधुनौ हिरण्येन निकाशयति । ते हिरण्यसंसृष्टे हिर-
 ण्येन प्राशयेत्, मातुरुपस्य आसौ न प्रते ददामीति मन्त्रेण ॥१॥

कर्णयोरुपनिधाय मेधाजननं जपति ।

मेधान्ते देवः सविता मेधां देवी सरस्वती ।

मेधान्ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥

इति ॥ २ ॥

अस्य कर्णयोः छिरण्यं निधाय मेधाजननं जपति, मेधान्त इति । उपश्रवणं तस्य मुखसमोपे आत्मनो मुखं निधाय जपार्थं मेधाजननमित्यस्य मन्त्रस्याख्या सक्तमन्त्रः । पय्यायेणोपनिधानमित्येके । अन्ये मन्त्रावृत्तिमिच्छन्ति ॥ २ ॥

अंसावभिमृशति, अश्मा भव परशुर्भव हिर-
ण्यमस्तृतं भव । वेदो वै पुत्रनामासि स जीव
शरदः शतम् इति । इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि
धेह्यस्ते प्रयन्धि मघवन्नुजोषिन्निति च ॥ ३ ॥

स्तनवाहोर्मध्यमदेशोऽंसाः । अत्र बहुधा विप्रतिपन्नाः
तत्रैके सक्तमन्त्र पय्यायेणांसाभिमर्शनमिच्छन्ति, द्वाय्याभि-
मर्शनवत् । ननु युक्तस्तत्र सक्तमन्त्रः, द्विवचनयुक्तत्वात् मन्त्रस्य,
इह त्वेकवचनयुक्तः । अत आहत्या भवितव्यम् । नैतदेवम् ।
नाचांसावुच्येते, किन्तुर्हि कुमारः स वैकः, तस्मादावृत्तिरिति ।
अन्ये मन्त्रविभागमिच्छन्ति । अश्मा भवेत्तानेन दक्षिणमंसं स-
भिमृशेत् । इन्द्र श्रेष्ठानि, यस्मै प्रयन्धि, इत्याभ्यां मध्यमिति ।
कथं पुनर्मन्त्रविभागी ज्ञातः । मध्ये इति-करणात् । नहि
कचित् मन्त्रमध्ये इति-करणं पठन्ति । अपरे त्वाहः सक्तदेश
त्रयो मन्त्रा यक्तव्याः । न च मन्त्रविभागः । न च पृथगभि-
मर्शः । द्वाय्याभिमर्शने त्वशक्यत्वात् पृथगभिमर्शः, इह तु
शक्यते युगपदसौ अष्टम् । यत्पुनरवृत्तिमिति-करणादिति । तत्र
द्रूमः । अन्यत्रापि मन्त्रमध्ये इति-कारः पठ्यते, यथा आसीद्
सदनं स्वमासीद् सदनं समिति मादिंसौर्देवप्रेरित इति ।

अथमेव नः पक्षोऽभिप्रेतः । यस्य त्रयाणामन्यतमः पक्षोऽभि-
प्रेतः तस्याऽपि कुर्वतो न दोषः, सर्वेषां गमकवत्त्वादिति
भाष्यकारः । अत्रैके मन्त्रविभागः श्रेयानित्याहुः, मध्ये इति-
कारात् । नन्वन्यत्रापि विद्यत इत्युक्तम् । तत्रापि विभाग एव,
विमुत्पत्तसीति बहिर्दिष्टे निधाय माहिंसीरित्यभिमन्त्रयेत् ।
कुत एतत्, आनन्तर्ययोगात् । ननु इडायां दृश्यते हविर्जुपन्ता-
मिति तस्मिन्नुपहृत इति, अनर्थञ्चो भवान्, इति-कारो मन्त्रस्य
मध्ये हया न पठ्यत इति वयं श्रूमः । इडायां तु मन्त्रैकदेशे
इति-कारः । युष्मत् पक्षे स्वभिमन्त्रणे इति-कारो वक्ष्येति ।
तदसत् । भगवता भाष्यकारेण यः पक्षः परिगृहीतः स एव
सम्यक् । अन्यत्रापि मन्त्रमध्ये इति-कारदर्शनात्, नमो यत्र
निषीदसीति, असुं माहिंसीरसुं माहिंसीरिति चेति, तेन
त्रैमन्त्रान् सकृदुक्ता युगपदेवोभावंसौ सृजेदिति सिद्धम् ॥३॥

नाम चास्मै द्युः ॥ ४ ॥

कुर्युरित्यर्थः । नामकरणस्याचार्येण कालान्तरानुक्तेः जात-
कर्मानन्तरं कार्यमित्येके । अन्ये शास्त्रान्तरोक्तः कालो याज्ञ-
हृत्याहुः । उक्तं च मनुना [अ० २, ३०] ।

“नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यां वापि कारयेत् ।

सुख्ये तिथौ सुहर्त्ते वा नक्षत्रे वा गणान्विते” ॥ इति ॥४॥

कौटिल्यलक्षणं तत्रामित्याह ।

घोषवदाद्यन्तरन्तस्त्वमभिनिष्ठानान्तं द्वाच-

रम् ॥ ५ ॥

प्रथमद्वितीयवर्णानामूष्माणस्य हकारवर्जमघोषवन्तः शिष्टं
घोषवन्तः तदादौ यस्य तत् तथोक्तम् । अन्तर्मध्येऽन्तस्या यस्य
तत् तथोक्तम् । यकारादयश्चतस्रोऽन्तस्थाः । अभिनिष्ठानो विष्-

जैनोयः, सः धन्ते यस्य तत् तथोक्तम् । अक्षरं स्वरः । अकारा-
दयो द्वादश स्वराः, श्रिष्टं व्यञ्जनं, हे अक्षरे यस्य तत् द्वाक्षरं,
व्यञ्जनमपरिमितम् ॥ ५ ॥

चतुरक्षरं वा ॥ ६ ॥

चतुरक्षरं वा उल्लेख्यं नाम कुरुः । मद्रः, देवः, भयः,
नाथः, नागदेवः, रुद्रदत्तः, देवदत्तः, इत्येवं च चत्वारि नामानि
भवन्ति ॥ ६ ॥

द्वाक्षरं चतुरक्षरं वेति यदुक्तं तस्मात्प्रमणीत्याह ।

द्वाक्षरं प्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरं ब्रह्मवर्चस-
कामः ॥ ७ ॥

प्रतिष्ठाप्राप्तावर्चसे च कुमारस्य, तत्तत्स्कारत्वात् न कर्तुं
॥ ७ ॥

अथवा ।

युग्मानि त्वेव पुंसाम् ॥ ८ ॥

युग्मानि युग्माक्षराणि पुंसां नामधेयानि भवन्ति । एव-
कारोऽवधारणार्थः । कथं युग्ममेवाद्विधेत न पूर्वाणि लक्षणा-
नीति । तेन शिवदत्तः, नागदत्तः, देवस्वामी, वसुयर्मा, रुद्रः,
अनर्दनः, वेदघोषः, पुरन्दरः, विष्णुयर्मा इत्यादि सिद्धम् ॥ ८ ॥

अयुजानि स्त्रीणाम् ॥ ९ ॥

अयुजान्ययुग्माक्षराणि स्त्रीणां नामानि भवन्ति । सुभद्रा,
सावित्री, सत्यदा, वसुदा, इत्यादि ॥ ९ ॥

सांख्यवहारिकं नाम कृत्वा अभिवादनोयं च कार्यमि-
त्याह ।

अभिवादनौयं च समीक्षेत तन्मातापितरौ
विद्यातामोपनयनात् ॥ १० ॥

येन नाम्ना उपनीतः अभिवादयते तच्च समीक्षेत, कुर्या-
दित्यर्थः । तच्च मातापितरावेव विद्यातामोपनयनात्, उपनो-
तस्य त्वाचक्षते, अनेन नाम्नाऽभिवादयस्वेति ॥ १० ॥

प्रवासादेत्य पुत्रस्य शिरः परिगृह्य जपति,
अङ्गादङ्गात् सम्भवसि हृदयादधिजायसे । आत्मा
वै पुत्रनामाऽसि स जीव शरदः शतमिति मूर्धनि
विरवघ्राय ॥ ११ ॥

प्रवासादागत्य गृह्यानीचेताप्यनादिताग्निरित्यादिसूत्रो-
क्तमार्गेण विधिं कृत्वा पुत्रस्य शिरः परिगृह्य सर्वतो गृहीत्वा
मूर्धनि विरवघ्राय ततो जपति, अङ्गादङ्गादिति ॥ ११ ॥

आष्टौव कुमार्यै ॥ १२ ॥

कुमार्यास्तु अमन्त्रकं कुर्यादिति । अनन्तरस्य चार्यं गोप
इत्येके । अनन्तरस्य जातकर्मण्येत्यपरे ॥ १२ ॥

इति प्रथमे पञ्चदशौ कण्डिका ।

अथ षोडशौ कण्डिका ॥

पष्ठे मास्यन्नप्राशनम् ॥ १ ॥

अभ्यप्रभृति पष्ठे मामे न मधंप्रभृति, जातार्थिप्रकारतः,
तदासप्राशनं नाम षष्ठं कार्यम् ॥ १ ॥

आवमन्त्राद्यकामः ॥ २ ॥

चजस्येदमाजम् । तैत्तिरसाहचर्याभ्यांसंख्यात् यद्वयं न
 शीरदधिष्ठानाम् ॥ २ ॥

तैत्तिरं ब्रह्मवर्चसकामः ॥ ३ ॥

तित्तिरेरिदं तैत्तिरम् । आजतैत्तिरयोर्यञ्जकत्वेनोपदेशो
 नावस्थेन, तथा लोके प्रसिद्धत्वात् । तेनाद्यमपि सिद्धम् ॥ १ ॥

घृतौदनं तेजस्कामः ॥ ४ ॥

घृतसंस्कृतं घोटनो घृतौदनः । कुतः, घोटनग्रहणात् ।
 यदि हि घृतमिन्द्रोऽभिप्रेतः स्यात् घृतं तेजस्काम इत्येवाय-
 म् । ततश्च पूर्ववद्वयकत्वेनाद्यमपि सिध्यत्येव । घृते नेदी-
 यसि घृतमेके कृते घृतसंस्कृतो भवति, न तु घृते यमणं,
 विल्लेदानुपपत्तेः ॥ ४ ॥

दधिमधुघृतमिन्द्रमन्त्रं प्राशयेत्, अन्नपते-
 ऽवस्य नो देहानमौवस्य शुष्मिणः । प्र ददाता-
 रन्तारिष कर्जन्तो घेहि द्विपदे चतुष्पद इति
 ॥ ५ ॥

अकामसंयोगेन दध्यादिमिन्द्रमन्त्रं प्राशयेत्, अन्नपतेऽवस्य
 न इति मन्त्रेण । सयं मन्त्रः सर्वप्राशनेष्वपि भवति । कुतः ।
 प्राशनसहितत्वात् मन्त्रस्य, प्राशयेदित्यस्य च सर्वेयेपत्वात् ।
 प्राजं प्राशयेदित्यादि ॥ ५ ॥

आवृतेव कुमार्यै ॥ ६ ॥

कुमार्यांस्त्वमन्त्रकामसंप्राशनं कार्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥

इति प्रथमे षोडशी कण्डिका ।

अथ सप्तदशी कण्डिका ।

तृतीये वर्षे चौलं, यथाकुलधर्मं वा ॥ १ ॥

कुलधर्मोपदिष्टे वा काले चौलं कार्यम् । लग्नप्रभृति
तृतीये वर्षे वा कार्यमिति व्यवस्थितविकल्पः । केपाक्षिदुप-
नयनेन संह सार्यत इति ॥ १ ॥

उत्तरतोऽग्ने ब्रीहियवमापतिलानां पृथक्
पूर्णशरावाणि निदधाति ॥ २ ॥

प्रणीताप्रणयनोत्तरकाले उत्तरतोऽग्नेः ब्रीहियवमापति-
लानां पूर्णशरावाणि निदधाति स्थापयति । पृथग्ग्रहणं द्रव्य-
भेदार्थम् । पृथक् पूरयित्वा निदध्यादिति, अन्यथा समासोप-
देशान्मिश्रितानां पूरणं स्यात्, यथा सर्पिर्मधुनौ हिरण्यनिका-
पमित्यमिश्रितानां प्राशनम् । अथवा सत्यपि समासोपदेशे
यथाकामं ब्रीहियवतिलैरित्यवैकं द्रव्यभवति, एकेन कृतार्थ-
त्वात्, एवमिहाप्येकं द्रव्यं प्रसज्येत तच्चिह्नस्यैव पृथग्ग्रह-
णम् ॥ २ ॥

कथं पृथग्भूतानां सर्वेषां द्रव्याणां पूर्णशरावाणि निधीये-
रन्निति ।

पश्चात्कारयिष्यमाणो मातुरुपस्थ आनङ्गं
गोमयं नवे शरावे शमीपर्णानि चोपनिहितानि
भवन्ति ॥ ३ ॥

अग्नेः पश्चात्कारयिष्यमाणः कुमारः । तत्रयुतं हि चौलं,
एवं च कृत्वा संस्कारकर्मसु व्यायपरिहारिषु कार्येषु कुमारे-
ऽन्तरतम इति दर्शितं भवति, मातुरुपस्थे अक्षके पास्ते । पान

हुहोमयं नवे शरावे उपनिहितं भवति । शमीपर्णानि
चान्यस्मिन्नवे शरावे उपनिहितानि भवन्ति ॥ ३ ॥

मातुः पिता दक्षिणत एकविंशतिकुशपिञ्ज-
लान्यादाय ॥ ४ ॥

मातुर्दक्षिणत, पिता एकविंशतिकुशपिञ्जलान्यादायास्ते ।
मातुर्ग्रहणं मातुः सकाशात् दक्षिणतो यथा स्यात् तथा, अग्ने-
र्दक्षिणतो माभूदिति । ४ ॥

ब्रह्मा वैतानि धारयेत् ॥ ५ ॥

एतानि कुशपिञ्जलानि ब्रह्मा वा धारयेत् सद्यस्ति । ५ ॥

पद्मात्कारयिष्यमाणस्यावस्थाय शीतोष्णा

अपः समानीयोष्णेन वा, य उदकेनेहोति ॥ ६ ॥

आचारान्तं कृत्वा पूर्वोक्ता आहुतीर्हृत्वा कुमारस्य पश्चि-
मदेशे स्थित्वा शीतमुदकमुष्णं चोदकमुभाभ्यां पाणिभ्यां
गृहीत्वा अन्त्यस्मिन् प्राप्ते युगपच्चिनयति मन्त्रेण । समित्य-
कोभावे, न तु दक्षिणाङ्गकारितया भाव्यन् । कथमुभाभ्यां
पाणिभ्यामिति । उच्यते । अनियमे प्राप्ते नियमार्था या सा
परिभाषा, न तु दक्षिणाङ्गविधायिका ॥ ६ ॥

तासां गृहीत्वा नवनौतं दधिद्रप्सान् वा
प्रदक्षिणं गिरस्त्रिरुन्दति, अदितिः केशान्व-
त्वाप उन्दन्तु वर्चस इति ॥ ७ ॥

तासामपामेकदेशं गृहीत्वा नवनौतञ्च गृहीत्वा तदभावे
दधिद्रप्सान् वा गृहीत्वा प्रदक्षिणं गिरस्त्रिरुन्दति स्मिन्दयति
मन्त्रेण । मन्त्रार्हास्तिब्रह्मा । तासां-ग्रहणं समानीतानां पद-

णार्थम् । इतरथा समानयनस्य शोतोष्णाभिरङ्गिववर्धमित्यत्र
कृतार्थत्वात्तासां-ग्रहणमेव न स्यात् । गृहीत्वैतस्य च नवनी-
तेन च मखन्धः स्यात् । तस्मिंस्तु सति व्यापो नित्याः, नवनीत-
दधिद्रव्ययोश्च विकल्पः सिध्यति ॥ ७ ॥

दक्षिणे केशपक्षे व्रीणि व्रीणि कुशपिञ्जुला-
न्यस्यात्मापाणि निदधाति, ओषधे चायस्वैन-
मिति ॥ ८ ॥

दक्षिण-ग्रहण विस्मयार्थम् । तस्मिन् केशपक्षे व्रीणि व्रीणि
कुशपिञ्जूलानि कुमारस्य अथ्यात्मापाणि स्थापयति मन्त्रेण ।
वीष्म । वहुधा ॥ ८ ॥

स्त्रधिते मैत्रं हिंसोरिति लोहेन चुरेण ॥ ९ ॥

धनेन मन्त्रेण लोहेन चुरेण तानि कुशपिञ्जूलानि निष्पी-
डयति, तेषु चुरं स्थापयतीत्यर्थः । लोके चुरो लोह एव प्रसिद्धः ।
अतोऽत्र तस्यावाप्यत्वात् लोहशब्दस्तान्ने वृत्तं, शास्त्रान्तरे
वर्णितत्वाच्च । लोके लोहशब्दस्यायं रत्नतादिवपि वर्तते अत्र
तु तान्ने, तथा दृष्टत्वात् ॥ ९ ॥

प्रच्छिनत्ति, येनावपत्सविता चरेण सोमस्य ।
राज्ञो वरुणस्य विहान् । तेन ब्रह्माणो वपतेद-
मस्यायुष्मात्स्वरदष्टिर्ग्रधासदिति ॥ १० ॥

तथा धनेन मन्त्रेण तेष्वेव चुरेण प्रच्छिनत्ति । प्रोऽनघं क,
अनभिप्राय इत्यर्थः । अन्ते चिप्राये इत्याहुः ॥ १० ॥

प्रच्छिद्य प्रच्छिद्य प्रागशान्दमीपर्णः सह

मात्रे प्रयच्छति तानानङ्गहे गोमये निदधाति
॥ ११ ॥

प्रच्छिद्य प्रच्छिद्येति वीक्षावचनं यो यत्र धर्म उपदिश्यते
स सर्वेषु छिंदेषु यथा स्यादिति । प्राग्वान् कृत्वा श्रमोपार्णः
सह एकीकृत्य मात्रे प्रयच्छति ददाति । तानसी प्रागङ्गहे
गोमये निदधाति स्थापयति, नात्र प्राग्वान्नियमः ॥ ११ ॥

येन धाता बृहस्पतेरग्नेरिन्द्रस्य चायुषेऽव-
यत् । तेन ते आयुषे वपामि सुशोक्त्राय स्वस्त्य
इति द्वितीयम् । येन भूयश्चरात्वं ज्योक् च
पश्यति सूर्यम् । तेन ते आयुषे वपामि सुशो-
क्त्राय स्वस्त्य इति तृतीयम् ॥ १२ ॥

सत्यावचनं मन्त्रान्तरप्रदर्शनार्थम् । मन्त्रमध्येऽपीतिकारो
विद्यत इत्युक्तम् । कुशपिञ्जलमिधानम्याभ्यासविधानाद्ये भवितुं
नार्हति, अभ्यासस्य त्रीणि त्रीणि वीप्सयैव सिद्धत्वात् ॥ १२ ॥

सर्वैर्मन्त्रैश्चतुर्थम् ॥ १३ ॥

सर्वैस्त्रिभिर्मन्त्रैश्चतुर्थवारं कृत्विति ॥ १३ ॥

एवमुत्तरतस्त्रिः ॥ १४ ॥

यथा, दक्षिणे केशपक्षे, एवमुत्तरदिशि केशपक्षे कुर्यान्नि,
परिमण्ड्ये यम् । उत्तरे केशपक्षे विरेव, न चतुर्थमिति ॥ १४ ॥

क्षुरतेजो निमृजेत्, यत् क्षुरेण सर्चयता
मुपेशसा वप्ता वपसि केशान् । शुन्धि शिरो
मास्यायुः प्रमीषीरिति ॥ १५ ॥

ततः क्षुरधारां निमृजेत् शोधयेत् मन्त्रेण । निमार्जनमव-
मार्जनं, न्यवेति विनिगृह्यार्घ्याविति वचनात् ॥ १५ ॥

नापितं शिष्याच्छोतोष्णाभिरद्भिरवर्धं कुर्वा-
णोऽक्षुण्वन् कुशलीकुर्विति ॥ १६ ॥

नापितं शिष्यिनं शिष्यात् प्रेक्ष्यैकैषेण । कुशलीकरण-
वचनं विपरीतलक्षणया चापनं वर्त्तते, तेन विहितोऽयं सुण्ड-
यति हि श्रूयते ॥ १६ ॥

यथाकुलधर्मं केशवेशान् कारयेत् ॥ १७ ॥

“एकशिखः द्विशिखः पञ्चशिखो वा” इति बोधायनः ।
पूर्वशिखः परशिख इति कुलधर्माः, तेषु यो यस्य कुलधर्मः
तेन तस्य केशसंनिवेशान् कारयेत् । ततः स्त्रिष्टकदादि समा-
पयेत्, वेदान्तित्वमपि पाठे स एवार्थः ॥ १७ ॥

आवृत्तैव कुमार्यै ॥ १८ ॥

आवृत्ता अमन्त्रकमित्यर्थः । कुतः । येनान्यत्र आवृत्तेत्युक्ता
तूष्णीमित्याह, अपरथा दारा नित्ययाऽऽवृत्ता सदो दार्य-
श्चाभिनृश्य तूष्णीं प्रतिप्रसर्पन्तीति । नैतदेवम् । एवकारोऽवा-
वधारणार्थः । आवृत्तन्त्रमेव भवति न मन्त्र इति । तेनावृत्ते-
त्यस्य तूष्णीमित्ययमर्थ इति सिद्धम् । एवमेवोच्यः । अमन्त्रकं
होमः प्राप्नोति । इष्टमेव न एतादिति केषिदाहुः । अन्ये होमा
न भवतीत्याहुः, अमन्त्रकस्य होमस्य कश्चिदप्यदृष्टत्वात् । ननु
तूष्णीं द्वितीये अभयत्वेत्तत्र दृष्ट इति गृह्य न कार्यम् । तत्रापि-
गृह्यादप्यत्रे, स्यादिति, यत्तत्रोऽप्यत्रे ॥ १८ ॥

इति प्रथमं सप्तदशोऽङ्गिका ॥

पथ घटादयो कश्चिन्का ।

एतेन गोदानम् ॥ १ ॥

व्याख्यातमिति शेषः । एतेनेति संतुष्टोपदेशः ॥ १ ॥

तत्र विशेषमाह ।

घोडशे वर्षे ॥ २ ॥

तृतीयस्यापवादः । यत्र मातुरपस्योपदेशनं न भवति,
प्रयुक्तत्वात् ॥ २ ॥

केशशब्दे तु श्मश्रुशब्दान् कारयेत् ॥ ३ ॥

केशशब्दे त्रिविध आतावेकवचनम् । श्मश्रुशब्दानिति
व्यक्तिपरो निर्देशः । तेन त्रयः श्मश्रुशब्दाः । तत्र दर्शितः
केशाश्चपत्, यत्र वषसि केशान्, दक्षिणे केशपत्र इति त्रिषु
ते कार्य्यः । तन्मन्त्रस्य तृतीयस्य केशशब्दस्याभावादिधिगतस्य
ग्रहणम् । तेन दक्षिणे श्मश्रुपत्र इति साधितं भवति ॥ ३ ॥

श्मश्रुणीहीन्दति ॥ ४ ॥

शिर उन्दनस्यापवादः ॥ ४ ॥

शुन्धि, शिरो मुखं मास्त्रायुः प्रमोषीरिति ॥ ५ ॥

क्षुराग्निमार्चनेऽयं विशेषः ॥ ५ ॥

केशश्मश्रुलोमनखान्मुदक्संस्नानि संप्रव्यति
॥ ६ ॥

शीतोष्णामिरद्विस्वर्धे कुर्वाणोऽक्षुस्त्रन् कुशलो केशश्मश्रु-
लोमनखान्मुदक्संस्नानि कुर्वति नापितशासनम् ॥ ६ ॥

आशुत्य वाग्यतः स्थित्वाऽहःशेषमाचार्य्यस-
कांशे वाचं विहृजेत, वरं दद्यामीति ॥ ७ ॥

तत प्राप्नुत्य स्वात्वेत्यर्थः । वाग्यन इत्यमन्त्रयमाणः ।
 मित्वेत्युपवेशनप्रतिषेधः । एवमहोषेर्ध स्थित्वाऽस्तमिते आचा-
 र्यसमीपे, वरं ददामीति वाचं विसृजेत् ॥ ७ ॥

वरद्वयमाह ।

गोमिथुनं दक्षिणा ॥ ८ ॥

ननु । भिक्षुरयं कथमस्य गोमिथुनसम्भवः । उच्यते, यथाभ्य
 प्रावरणादिसम्भवस्तथैतस्यापि ॥ ८ ॥

संवत्सरमादिशेत् ॥ ९ ॥

एवं गोदानं कृत्वा संवत्सरं व्रतमादिशेत् वक्ष्यमाणेन
 विधिना चरेत् । रात्रौ व्रतादर्शनाऽनुमपत्तेः अपरेद्युः कार्यम्
 ॥ ९ ॥

इति प्रथमे अष्टादशौ कण्डिका ।

अथ एकोनविंशतितमा कण्डिका ।

अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् ॥ १ ॥

जन्मप्रभृत्यष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् । कुमारमिति वर्त्तते,
 कुमारीनिवृत्त्यर्थमित्युक्तम् ॥ १ ॥

गर्भाष्टमे वा ॥ २ ॥

गर्भप्रभृत्यष्टमे बोधनयेत् ॥ २ ॥

एकादशे चवियम् ॥ ३ ॥

जन्मप्रभृति गर्भप्रभृति वा एकादशे वर्षे चवियमुपनयेत्
 ॥ ३ ॥

द्वादशे वैश्यम् ॥ ४ ॥

जन्मप्रभृति गर्भप्रभृति वा द्वादशे वर्षे वैश्यमुपनयेत् ॥ ४ ॥

‘आषोडंशात् ब्राह्मणस्थानतीतः कालः ॥ ५ ॥

षोडशवर्षपर्यन्तं ब्राह्मणस्योपनयनकालोऽतीतो न भवति

॥ ५ ॥

‘आहाविंशात् क्षत्रियस्य, आचतुर्विंशात्
वैश्यस्य, अत ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति
॥ ६ ॥

षोडशहाविंशचतुर्विंशपर्यन्तेषु अनुपनीतायेत् पतिन-
सावित्रीकाः भवन्ति । संज्ञायाः प्रयोजनं पतितसावित्रीक
उदात्तकव्रतं चरेदिति । अत ऊर्ध्वमिति वचनं पूर्वसुखेष्वाकारा
अभिविधाधिति ज्ञापनार्थम् ॥ ६ ॥

‘नैनानुपनयेन्नाध्यापयेन् यानयेन्नैभिर्व्यव-
हरेयुः ॥ ७ ॥

अथौर्णमायचित्तानिति शेषः । उपनयनप्रतिषेधादेव सर्वत्र
प्रतिषेधे सिद्धे यदि केनचित्प्रोभादज्ञानाहोपनीताः स्युः तथापि
नैवोत्तराणि कर्माणि पतितसावित्रीकाणां कुर्यादिति सर्वेषां
प्राठः कियते ॥ ७ ॥

अलङ्कृतं कुमारं कुशलीकृतशिरसमहतेन
वाससा संवीतमैणेयेन वाऽजिनेन ब्राह्मणं रौर-
वेण क्षत्रियमाजेन वैश्यम् ॥ ८ ॥

कुशलीकृतशिरसं वापितशिरसमित्यर्थः । अहृतं नवं,
अपुराणं ननुपभुक्तमित्यर्थः । तेन वाससा संवीतं प्राकृतमि-
त्यर्थः । ऐणेयेन वा अजिनेन चर्मणा प्राकृतं ब्राह्मणमानीय

ज्ञोमं कुर्यात् । एवमुत्तरत्रापि नियम् । एतानि चर्माणि वाससा
सह विकल्पन्ते, उभयेषां भावरणार्थत्वात् वाशब्दाच्च ॥ ८ ॥

यदि वासांसि वसौरन्वक्तानि वसौरन्,
काषायं ब्राह्मणो माञ्जिष्ठं चत्रियो हारिद्रं वैश्यः
॥ ९ ॥

वासांसि वसौरन्वित्येवं सूत्रच्छेद इष्टः । वासांसि वसौरन्
परिदध्युरित्यर्थः । यदीत्युत्तरेण सम्बध्यते । तेन नियमेन परि-
धानं सिद्धम् । यत्ते शुक्लान्यपि सिध्यन्ति । यदि रक्तानि वसौ-
रन् काषायं ब्राह्मणः माञ्जिष्ठं चत्रियः, हारिद्रं वैश्यः । एवं
रक्तानां वसनमनित्यम् । तथा च गोतमः । “वासांसि क्षौम-
चौरकुतपाः सर्वेषां काषांसं वाऽविलतं काषायमप्येके वाल्कं
ब्राह्मणस्य माञ्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः” इति ॥ ९ ॥

तेषां मेखलाः ॥ १० ॥

उच्यन्त इति शेषः ॥ १० ॥

मौञ्जी ब्राह्मणस्य, धनुर्ज्या चत्रियस्य, आवी-
वैश्यस्य ॥ ११ ॥

मौञ्जी नान्यस्य । ब्राह्मणस्य तु मौञ्जी वाऽन्या वा, न
नियमः । एवमुत्तरयोर्ज्ञेयम् ॥ ११ ॥

तेषां दण्डाः ॥ १२ ॥

उच्यन्त इति शेषः ॥ १२ ॥

पालाशो ब्राह्मणस्य, औडुम्बरः चत्रियस्य,
वैल्बो वैश्यस्य । केशसंमितो ब्राह्मणस्य, खलाट-
संमितः चत्रियस्य, प्राणसंमितो वैश्यस्य ॥ १३ ॥

दण्डनियमो मेखलाभिस्तुत्यः ॥ १३ ॥

इति प्रथमे एकोनविंशतितमा कण्डिका ॥

अथ विंशतितमा कण्डिका ।

सर्वे वा सर्वेषाम् ॥ १ ॥

सर्वे दण्डाः सर्वेषां भवन्ति पाष्ठाद्यादयः ॥ १ ॥

समन्वारब्धे जुत्वात्तरतोऽग्नेः प्राङ्मुख आ-
चार्योऽवतिष्ठते ॥ २ ॥

आज्यस्य बहिष्यासादनान्तं कृत्वा समन्वारब्धे ब्रह्मचा-
रिणि इध्याधानाचारान्तं कृत्वा पूर्वोक्ताभ्यामुत्तीर्णत्वा उत्तर-
तोऽग्नेः प्राङ्मुख आचार्योऽवतिष्ठते । ब्रह्मचारौ तु तीर्थेन
प्रविश्य आचार्यस्य दक्षिणत उपविशेत् । तीर्थं नाम प्रणो-
तानां प्रथमो देशः । सर्वत्र तीर्थेनैव प्रविश्य कर्म कुर्यात् ॥ २ ॥

पुरस्तात् प्रत्यङ्मुख इतरः ॥ ३ ॥

आचार्यस्य पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखो ब्रह्मचारौ अवतिष्ठते ॥ ३ ॥

अपामञ्जली पूरयित्वा, तत् सवितुर्हणो-
मह इति पूर्णेनास्य पूर्णमवचारयत्यासिच्य,
देवस्य, त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां मूष्णो
हस्ताभ्यां हस्तं गृह्णाथसाविति तस्य पाणिना
पाणिं साङ्गुष्ठं गृह्णीयात् ॥ ४ ॥

अपामुभयोरञ्जली पूरयित्वा स्वस्य पूर्णेनाञ्जलिनाऽस्य
पूर्णमञ्जलिमवचारयति, तत् सवितुर्हणोमह इति मन्त्रेण ।
ब्रह्मचारिणोऽञ्जलीं प्राप्नोतीत्यर्थः । ततो

देवस्य त्वेति मन्त्रेण तस्य पाणिं साङ्गुष्ठं गृह्णीयात् । आचार्योऽञ्जलिमर्थादन्यः पूरयति । आसिच्येतिवचनं कथं, आचार्योऽवचारणं कुर्यात् न कुमार इत्येवमर्थम् । इतरथा पूर्णेनास्य पूर्णमवचारयतीत्युक्ते कस्याञ्जलिं कोऽवचारयतीति सन्देहः स्यात् । आसिच्येतिवचनं तूच्यमाने समानकर्तृकत्वं निर्दिश्यात् यः पाणिं गृह्णाति सोऽवमिश्रतीति ज्ञायते । तेनाचार्योऽवचारयतीति सिद्धम् । असावित्यस्य स्थाने सम्बुद्ध्या ब्रह्मचारिनाम ब्रूयात् ॥ ४ ॥

सविता ते हस्तमग्रभीदसाविति द्वितीयम् ।

अग्निराचार्यस्तवासाविति तृतीयम् ॥ ५ ॥

संख्यावचनं प्रथमहस्तग्रहणदृष्टाञ्जलिपूरणादिधर्मप्राप्त्यर्थम् ॥ ५ ॥

आदित्यमौक्षयेत्, देव सवितरेष ते ब्रह्मचारौ तं गोपाय स मामृतेत्याचार्यः ॥ ६ ॥

ततो ब्रह्मचारिणमादित्यमौक्षयेत् मन्त्रेणाचार्यः । आचार्यग्रहणं ज्ञापनार्थम् । अन्यत्रेक्षणे ब्रह्मचारिणो मन्त्रो नाचार्यस्येति । तेनादित्यमौक्षयेत् । “मित्तस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे” इत्यत्र ब्रह्मचारिणो मन्त्रः सिद्धः ॥ ६ ॥

कस्य ब्रह्मचार्यसि प्राणस्य ब्रह्मचार्यसि कस्त्वाकमुपनयते काय त्वा परिददामोति ॥ ७ ॥

जपेदिति शेषः, मन्त्रलिङ्गात् । प्रजापतये ब्रह्मचारौ प्रदीयते । तेनाचार्यस्यायं मन्त्रः ॥ ७ ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगादित्यर्चनेन प्रदक्षिणमावर्त्तयेत् ॥ ८ ॥

अनेनार्हर्चनं एनं ब्रह्मचारिणं प्रदक्षिणमावर्त्तयेत् । एन-
मिति वचनं कथं आवर्त्तयितुमन्तः स्यात्तावत्पर्यं मानो ब्रूयात्
कुमार इत्येवमर्थम् । अर्हर्चनं ब्रह्मचारिणमुद्दिष्टव्यर्थम् । अन्यथा
“अर्चं पादपद्मे” [भाष्यः १. १, १०] इत्युक् स्यात् । ८ ।

तस्याध्वंसौ पाणी कृत्वा हृदयदेशमालभे-
त्तोत्तरेण ॥ ९ ॥

अधीत्युपरिभावे । ब्रह्मचारिणोऽस्योरुपरि स्वस्य पाणी
कृत्वा तस्य हृदयदेशं सूत्रेदुत्तरेणार्हर्चनं ॥ ९ ॥

अग्निं परिसमूह्य ब्रह्मचारी तूष्णीं समिध-
मादध्यात् तूष्णीं वै प्राजापत्यं प्राजापत्यो ब्रह्म-
चारी भवतीति विज्ञायते ॥ १० ॥

अत्र परिसमूहनमनर्थकं, संस्तुतत्वादग्नेः । उच्यते । सायं
भातः समिदाधाने पर्युत्तरेण परिसमूहने यथा श्रुतामिति
परिसमूहनवचनं, अत्र तु परिसमूहनाद्यतत्वेव तद्विज्ञे-
षाग्नौ ब्रह्मचारी तूष्णीं समिधमादध्यात् । ब्रह्मचारिवचन-
माचार्यनिवृत्त्यर्थम् । यस्मात् यत् प्राजापत्यं तत् तूष्णीं
ब्रह्मचारी च प्राजापत्यः इति श्रूयते तस्मात् तूष्णीं समिध-
मादध्यात् ॥ १० ॥

इति प्रथमे विंशतितमा कण्डिका ।

अथ एकविंशतितमा कण्डिका ।

मन्त्रेण ह्येके, अग्नये समिधमाहार्यं दृष्टे

जातवेदसे तथा त्वमग्ने वर्द्धस्व समिधा ब्रह्मणा
वयं स्वाहेति ॥ १ ॥

एके मन्त्रेण समिदाधानमिच्छन्ति । दृशब्दोऽभिमतज्ञाप-
नार्थः । तेन पूर्वस्य श्रुत्याकृतत्वेऽपि उभयोस्तुल्यत्वं सिद्धम् ॥ १ ॥

स समिधमाधायान्निमुपस्पृश्य मुखं निर्मा-
र्ष्टि त्रिः, तेजसा मा समनन्मौति ॥ २ ॥

ब्रह्मचारौ समिधमाधायान्निमुपस्पृश्य मुखं निर्मार्ष्टि
मन्त्रेण त्रिः । मन्त्रावृत्तिरुक्ता । स-ग्रहणं समिधौ वा जपेद्वे-
त्यत्र वक्ष्यमाणो विधिर्माभूत्, समिदग्रहणमुभयोरपि पञ्चयो-
रुत्तरो विधिर्यथा स्यात् इति । आधाय-ग्रहणं “सायंप्रातः
समिधमादध्यात्” इत्याद्याऽपि यथा स्यात् ॥ २ ॥

तेजसा ह्येवात्मानं समनन्मौति विज्ञायते
॥ ३ ॥

श्रुत्याकर्षः कथमन्युपसंर्शनमपि त्रिः स्यादिति ॥ ३ ॥

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु,
मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्रं इन्द्रियं दधातु,
मयि मेधां मयि प्रजां मयिसूर्यो भ्राजो दधातु ।
यत्ते अग्ने तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूयासं, यत्ते
अग्ने वर्चस्तेनाहं वर्चस्वी भूयासं, यत्ते अग्ने
हरस्तेनाहं हरस्वी भूयासं, इत्युपस्थात् जान्वा-
च्योपसंगृह्य ब्रूयात्, अधोहि भूः सावित्री भो
अनुब्रूहीति ॥ ४ ॥

फर्भिरुपस्थाय दक्षिणं जान्वाण्य विधिवदुपसंगृह्याचार्यं
ब्रूयात् अधीहीति प्रैषेण ॥ ४ ॥

तस्य वाससा पाणिभ्यां च पाणौ संगृह्य
सावित्रीमन्वाह पच्छोऽर्द्धचर्चः सर्वाम् ॥ ५ ॥

तस्य ब्रह्मचारिणः परिहितेन वाससा प्रावरणस्याऽनित्य-
त्वात् स्वस्य पाणिभ्यां च तस्य पाणौ गृहीत्वा सावित्रीमन्वाह
॥ ५ ॥

यथाशक्ति वाचयीत ॥ ६ ॥

स्वयं पादं पादमुक्ता तेन वाचयति । यदि ब्रह्मचारी पादं
पादं वक्तुं न शक्नोति, ततस्तेन यथाशक्ति वाचयीत । एव-
मर्द्धचर्चः । एवं सर्वाम् ॥ ६ ॥

हृदयदेशेऽस्योर्द्धाङ्गुलिं पाणिमुपदधाति, मम
व्रते हृदयन्ते दधामि मम चित्तमनु चित्तं ते
भस्म । मम वाचमेकव्रतो क्षुपस्व वृहस्पतिद्व्या
नियुनक्तु मद्यमिति ॥ ७ ॥

ब्रह्मचारिणी हृदयदेशसमीपे स्वस्य पाणिमूर्द्धाङ्गुलिं उप-
दधाति स्थापयति मन्त्रेण ॥ ७ ॥

इति प्रथमे एकविंशतितमा कण्डिका ॥

अथ द्वाविंशतितमा कण्डिका ॥

मेखलामावध्य दण्डं प्रदाय ब्रह्मचर्यमा-
दिशेत् ॥ १ ॥

ततो मेखलामावध्य दण्डं प्रदाय ब्रह्मचर्यमादिशेत् ॥ १ ॥

इत्यमादिशेदित्याह । .

ब्रह्मचार्यस्यपोऽशान कर्म कुरु दिवा मा-
स्वाप्सौराचार्याधीनो वेदमधीष्वेति ॥ २ ॥

इदानीं ब्रह्मचार्यं सिं । अपोऽशान, भूवपुरीपादौ शास्त्र-
विहितमाचमनं कुर्वित्यर्थः । कर्म कुरु, यच्छास्त्रविहितं कर्म
मन्त्र्योपासनादि । दिवा मास्वाप्सौरिति दिवाशयनप्रतिषेधः ।
आचार्याधीनो नित्यम्भव । वेदमधीष्व वेदाध्ययनं कुरु ॥ २ ॥

द्वादश वर्षाणि वेदब्रह्मचर्यम् ॥ ३ ॥

वेदस्य ब्रह्मचर्यं वेदब्रह्मचर्यम् । वेदग्रहणं कथं वेदमात्र-
स्यायं कालनियमः स्यादिति, मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयं, तेन
महानाश्वरादीनां व्रतानामूर्हे द्वादशवर्षेभ्यस्त्रयः संवत्सराः
स्युः । एवं च कृत्वोपनयनप्रभृति षोडशे वर्षे गोदानं सिद्धम् ।
वेदग्रहणादयमर्थो लब्धः, एवमेकै, अन्ये तु जन्मप्रभृति षोडशे
वर्षे गोदानम् । महानाश्वरादीनां च व्रतानां द्वादशवर्षेष्वन्त-
र्भावमिच्छन्ति, महानाश्वरादीनामपि वेदैकदेशत्वादिति ।
पूर्वस्मिन् पक्षे यदा संवत्सरं व्रतचर्या तदा सप्तदशे गोदानं
स्यात्, तस्मादयमेव पक्षः श्रेयान् । वेदग्रहणं कथमेकैकस्य
वेदस्य द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं स्यादिति । तेन द्वयोस्तुर्विं-
शतिः, त्रयाणां षट्त्रिंशत्, चतुर्णामष्टाचत्वारिंशत् ॥ ३ ॥

ग्रहणान्तं वा ॥ ४ ॥

वेदग्रहणान्तं वा ब्रह्मचर्यं भवति, प्रागूर्हे वा द्वादशभ्यः । एवं
ब्रुवता त्रिविधं स्नानं प्रदर्शितं भवति । विद्यास्नानं, व्रतस्नानं,
विद्याव्रतस्नानमिति । प्राग्द्वादशभ्यो वेदमधीष्व यः स्नाति स
विद्यास्नातकः । यस्तु द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं कृत्वाऽनधी-

तवेदः स्नाति स व्रतस्नातकः । यस्तु पुनर्द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं
 कृत्वाऽधौतवेदः स्नाति स विद्याव्रतस्नातकः । ननु विद्यान्ते
 गुरुमर्थेन निमग्न्य कृतानुस्नातस्य वा स्नानमिति वक्ष्यति,
 अतः कथं व्रतस्नानस्य सम्भवः । उच्यते । विद्यान्त इति न
 विद्यासमाप्तौ स्नानं चोद्यते किं तर्हि विद्याया अन्ते न मध्ये, तेन
 व्रतस्नातकोऽपि मध्यसुलूण्य अन्तमारण्यकमधीत्य स्नायात् ॥
 रक्षस्य चारण्यकं प्राधान्येन स्नाननिमित्तं चोद्यते “नैदमनधी-
 यन् स्नातका भवति” इत्यादिना । ततः स्विष्टकृदादि समा-
 पयेत् ॥ ४ ॥

सायं प्रातर्भिक्षेत ॥ ५ ॥

अहनि रात्रौ चाचार्य्यार्थमग्रनार्थं चान्नं याचेत । तत्र
 भवत्पूर्वमित्यादि शास्त्रान्तरदृष्टौ विधिर्वदृश्यः ॥ ५ ॥

सायं प्रातः समिधमादध्यात् ॥ ६ ॥

अग्निं परिसमूह्येत्याद्युपस्थानान्ता धर्मा भवन्तीत्युक्तं,
 पुनः सायंप्रातर्ग्रहणं पूर्वणासम्बन्धार्थम् । तेन भैक्षं या पूर्वे
 भवति, समिदाधानं वेति क्रमानियमः सिद्धः ॥ ६ ॥

अप्रत्याख्यायिनमग्रे भिक्षेत, अप्रत्याख्या-

यिनौ वा ॥ ७ ॥

अयं नियमोऽनुप्रवचनीयभैक्षे । कुतः अनुपपन्नोयं, भवान्
 ददात्विति भैक्षमन्त्रात् ॥ ७ ॥

भवान् भिक्षां ददात्विति, अनुप्रवचनीय-

मिति वा ॥ ८ ॥

स्त्रीभिक्षा चेदुभयत्र मन्त्रे भवती ददात्विति ब्रूयात् ॥ ८ ॥

तदाचार्य्याय वेदयीत, तिष्ठेदहःशेषम् ॥ ९ ॥

तद्व्यमाचार्याय निवेद्य तद्विग्रहनि यावच्छिष्टं तावन्तं
कालं तिष्ठेत्, आसनादि न कुर्यात् ॥ ८ ॥

अस्तमिते ब्रह्मौदनमनुप्रवचनीयं अपयित्वा-
ऽऽचार्याय वेदयीत ॥ १० ॥

ब्रह्मभ्य ओदनो ब्रह्मौदनः । ब्रह्मभ्यो ब्राह्मणवाचकः ।
तेन ब्राह्मणभोजनं विधास्यमानमत एव चरोर्भवति । अनु-
प्रवचननिमित्तमनुप्रवचनीयम् । पाकयज्ञविधानेन ब्रह्मचारौ
अनुप्रवचनीयं अपयित्वाचार्याय वेदयीत श्रुतः स्यात्पीपाक
इति ॥ १० ॥

आचार्यः समन्वारब्धे जुहुयात्, सदसस्पति-
महुतमिति ॥ ११ ॥

ततः समन्वारब्धे ब्रह्मचारिणि इष्टाधामाद्याचारात्
कृत्वाऽनया जुहुयात् ॥ ११ ॥

सावित्या द्वितीयम् ॥ १२ ॥

सावित्री "तत्सवितुर्वरेण्यम्" इत्येषा प्रसिद्धा । द्वितीय-
ग्रहणसुत्तरार्थम् ॥ १२ ॥

यद्यत् किञ्चात ऊर्ध्वमनूक्तं स्यात् ॥ १३ ॥

अथ सावित्री अनूक्तेति कृत्वा सावित्र्या द्वितीयं जुहोति ।
अत ऊर्ध्वमपि महानाम्नादिब्रतेषु यद्यदनूक्तं तेन तेन द्वितीयं
जुहोति । एतदुक्तं भवति, महानाम्नादिब्रतेषु आवृणोते
अनुप्रवचनीयश्चोमः काव्यः, तत्र सावित्र्याः स्थाने महाना-
म्नोभ्यः स्वाहा महाव्रताय स्वाहा उपनिषदे स्वाहा इत्येवं
द्वितीयं जुहोति । अन्यथमानमिति । द्वितीयग्रहणं महा-
नाम्नादिनामधेयेन होमार्थम् । इतरथा मन्त्रेण होमे क्रिय-

माणे प्रतिमन्त्रं स्वाहाकारः स्यात्, स च प्रदानार्थं इति कृत्वा
अनेका आहुतयः स्युः, ततश्चोत्तरासां द्वितीयत्वं न स्यात्,
तस्मात् द्वितीयपष्ठम् ॥ १२ ॥

ऋषिभ्यस्तृतीयम् ॥ १४ ॥

तृतीयवचनऋषिभ्य इत्यस्य विधायकत्वं निवर्त्य मन्त्र त्व-
ष्टापनार्थम् । तेन ऋषिभ्यः स्वाहेति जुहोति ॥ १४ ॥

सौविष्टकृतं चतुर्थम् ॥ १५ ॥

संख्यावचनं नियमार्थम् । चतुर्थमेव न पठामिति, तेनाद्या-
व्यभागी न भवतः ॥ १५ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा वेदसमाप्तिं वाचयौत

५ १६ ॥

सस्याजपान्तं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा वेदसमाप्तिं
भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात्, तं च वेदसमाप्तिरस्त्विति ब्रूयुः ॥ १६ ॥

अत ऊर्ध्वमक्षारलवणागौ मन्त्राचार्यधः-

गायौ चिरानं द्वादशरात्रं संवत्सरं वा ॥ १७ ॥

अत ऊर्ध्वमिति कक्षात्, पूर्वेषु सम्यन्धकरणार्थम् । प्रयो-
जनमुपरिष्टाद्व्यामः । ब्रह्मचारिवचनमाचार्यनिष्ठार्थम् ॥ १७ ॥

अरितव्रताय मेधाजननं करोति ॥ १८ ॥

अरितव्रतायेतिवचनं मेधाजनेन अतएव सम्यन्धार्थम् । यत्रो-
पनयने मेधाजननमस्ति तत्रैव व्रतवर्ज्यं । यत्र व्रतवर्ज्यं तत्रै-
वानुपवचनीयम् । उपनीतपूर्वस्य मेधाजननाभावे व्रतयमपि
निवर्तते ॥ १८ ॥

अनिन्दितायान्दिग्येकमूलं पलाशं कुशस्तम्बं

वा पलाशापचारे प्रदक्षिणमुदकुम्भेन त्रिः परि-
 पिञ्चन्तं वाचयति, सुश्रवः सुश्रवा असि यथा
 त्वं सुश्रवः सुश्रवा अस्मै वं मां सुश्रवः सुश्रवसं
 कुरु । यथा त्वं देवानां यज्ञस्य निधिपोऽस्मेवमहं
 मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासमिति ॥१६॥

इदं मेधाजगनम् । तिस्रो निन्दिता दिशः । दक्षिणा,
 प्राग्दक्षिणा, प्रत्यग्दक्षिणेति । अन्याः सर्वा अनिन्दिताः ।
 तस्यां दिश्येकमूलं पलाशं कुशस्तम्बं वा । पलाशाभावे प्रद-
 क्षिणमुदकुम्भेन त्रिः परिपिञ्चन्तं ब्रह्मचारिणं वाचयति
 “सुश्रवः” इति मन्त्रम् । एकमूलमग्राखमित्यर्थः । पुनः पला-
 शग्रहणमनेकमूलस्याप्यभावे कुशस्तम्बं परिपिञ्चेदिति ॥१८॥

एतेन वापनादिपरिदानान्तं व्रतादेशनं
 व्याख्यातम् ॥ २० ॥

व्रतादेशनं यदस्माभिव्याख्यातं संवत्सरायमं चारयित्वा
 “व्रतमनुयुज्य” इति “संवत्सरमादिशेत्” इति च । तद्व्याप्येतेन
 प्रकारेण वापनादि परिदानान्तं कार्यमित्यर्थः । वापनादि-
 ग्रहणमलङ्कारनिवृत्त्यर्थम् । “काय त्वा परिददामि” [गृ० १,
 २०, ७] इत्येतत्परिदानम् । परिदानान्तवचनमुपरितमतन्त्र
 निवृत्त्यर्थम् ॥ २० ॥

इत्यनुपेतपूर्वस्य ॥ २१ ॥

एतदुपनयनविधानमनुपेतपूर्वस्य, उत्तरपिवचयेदमारभ्यते

॥ २१ ॥

अथोपेतपूर्वस्य ॥ २२ ॥

अनन्तरमुपेतपूर्वस्य विमेषं वक्ष्यामः ॥ २२ ॥

कृताकृतं केशवपनं मेधाजननं च ॥ २३ ॥

कृताकृतमिति वक्तव्यं ॥ २३ ॥

अनिरुक्तं परिदानम् ॥ २४ ॥

परिदानमनिरुक्तमिति न भवतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

कालश्च ॥ २५ ॥

उदगयनादिरनिरुक्तः ॥ २५ ॥

तत्सवितुष्टौमीमह इति सावित्रीम् ॥ २६ ॥

पूर्वस्याः सावित्र्याः स्थाने एतां सावित्रीं प्रयुञ्जीत । प्राय-
चित्तत्वेन पुनरुपनयनप्राप्तौ एवं कुर्यात् ॥ २६ ॥

इति प्रथमे द्वाविंशतितमा कण्डिका ।

—

अथ त्रयोविंशतितमा कण्डिका ।

ऋत्विजो दृणीतेऽन्यूनानतिरिक्ताङ्गान् ये
मादृतः पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ १ ॥

प्रमाणतः परिमाणतयान्यूनानतिरिक्ताङ्गांश्च ऋत्विजः
संभजन्ते । ये मादृतः पितृतश्चेत्युक्तलक्षणयुक्ताश्च ते भवेयुः
नतः प्रमाणतो नातिदीर्घा नातिह्रस्वाः । परिमाणतयतुरङ्ग-
लयः षडङ्गुलयो वा न भवन्ति ॥ १ ॥

यून् ऋत्विजो दृणीत इत्येके ॥ २ ॥

अन्ये कर्मसमर्थाभिव्याहः । पुनर्ऋत्विगृह्यणं वरणसामा-
भ्यादृत्विजामपि समसाध्वर्युप्रभृतौनामितद्रूपप्राप्तौ तस्मि-
दित्यर्थम् ॥ २ ॥

ब्रह्माणमेव प्रथमं दृणीतेऽथ होतारमयाध्व-
र्युमथोद्गातारम् ॥ ३ ॥

एवकारो नियमायः । कथं ब्रह्माण एव प्रथमं वरणं
स्यादिति, एवं नियमदुर्वृता होत्रादीनामनियतः क्रमो भूय-
तीत्येतत् साधितम् ॥ ३ ॥

सर्वान् वा येऽहोनैकाहैर्याजयन्ति ॥ ४ ॥

अहोनैकाहैर्याजयन्तीतिवचनं श्रमिष्टनिवृत्त्यर्थम् । कथं
वा प्राप्नुयात्, सामान्यवरणप्रसङ्गात् । “वापो मे होत्रा-
गंसिन इति होत्रकान्” [गृ० १।२३।८] इत्यत्र होत्रकशब्दो
मुख्यवर्जितेषु वर्तते, “होत्रका उपह्वयध्वमितीतरान्” इत्यत्र
मुख्यवर्जितेषु होत्रकशब्दस्य दर्शनात् । ततश्च यथा प्रतिप्रस्था-
यादिषु वर्तते एवं श्रमितादिष्वपि वर्तते होत्रकशब्द इति ॥४॥

सदस्यं सप्तदशं कौपीतकिनः समामनन्ति,
स कर्मणामुपद्रष्टा भवतीति, तदुक्तमृग्भ्यां यग्द-
त्विजो बहुधा कल्पयन्त इति ॥ ५ ॥

सदसि भवः सदस्यः । सप्तदशग्रहणस्यत्विक्रमधर्मा भव-
तीति ज्ञापनार्थम् । ततोपस्थानप्रसर्पणादि सामान्यविहितं
मिदम् । अथवा नियमार्थम् । कथमेक एव सदस्यः स्यादिति ।
शास्त्रात्कर्तुर्न के सदस्या दृष्टा न निवृत्त्यर्थम् । स च कर्मणा-
मुपद्रष्टा भवतीत्येवं कौपीतकिन आचार्या मन्थन्ते । अग्-
भ्याश्चायमर्थ उक्तः ॥ ५ ॥

होतारमेव प्रथमं दृणीते ॥ ६ ॥

एवकारोऽवधारणायः । होतारमेव न ब्रह्माणमिति । एवं

चेत् पूर्वेषु विरोधः । न, यदा चतुर्णां वरयन्तदा ब्रह्मणः प्रथमं
वरणं, यदा सर्वेष्वन्तदा होतुः प्रथमं वरणमिति ॥ ६ ॥

अग्निर्मे होता स मे होता होतारं त्वाऽमुं
हं हति होतारम् ॥ ७ ॥

अनेन होतारं वृणीते । असुमित्यस्य स्वामि होतुर्नाम
वाच्यम् । पुनर्होतृपद्वचं होतृवरणे यान्नातो मन्त्र उत्तरवातु-
वर्त्तते इति ज्ञापनार्थम् ॥ ७ ॥

चन्द्रमा मे ब्रह्मा स मे ब्रह्मा ब्रह्माणं त्वा-
ऽमुं हति ब्रह्माणम् ॥ ८ ॥

कृतस्त्रयाढोऽनुवृत्तिमार्गप्रदर्शनार्थः ॥ ८ ॥

आदित्यो मेऽध्वर्युरित्यध्वर्युम् । पर्जन्यो मे
उज्जातेत्युज्जातारम् । आपो मे होवाशंसिन इति
होवकाम् । रश्मयो मे चमसाध्वर्यव इति चम-
साध्वर्यव इति चमसाध्वर्यून् । आकाशो मे
सदस्य इति सदस्यम् । स वृत्तो जपेत्, महन्मे-
ऽवोचो भर्गो मेऽवोचो भगो मेऽवोचो यशो मेऽ-
वोचः स्तोमं मेऽवोचः कृत्तिं मेऽवोचो भुक्तिं
मेऽवोचः सर्वं मेऽवोच इति ॥ ९ ॥

सप्रहणं कथं, वरयानन्तरमेव जपः स्यात् सर्वेषां वरके
क्षते माभूदिति । एतप्रहणं ये ये हतास्ते ते जपेभिरित्येवमर्थम्

जपित्वाऽग्निष्टे होता स ते होता होतारन्ते
मानुष इति होता प्रतिजानौते ॥ १० ॥

जपित्वेति वचनं "तन्मामवतु तन्मा विशतु" इत्येतमपि
जपञ्जपित्वेत्येयमर्थम् । इहैव तर्हि कस्माच्च पठितः, अनित्यं-
त्वात् । अनित्यत्वम्बु वक्ष्यामः ॥ १० ॥

चन्द्रमास्ते ब्रह्मा स ते ब्रह्मा ॥ ११ ॥

ते-शब्दपाठः प्रतिवचनस्यानुवृत्तिमार्गमदर्शनार्थः ॥ ११ ॥

एवमितरे यथादेशं, तन्मामवतु तन्मा विशतु
तेन भुक्तिर्प्रायेति च याजयिष्यन् ॥ १२ ॥

जपतीति शेषः । यदा अग्न्याधेये चतुर्णां वरणं भवति तदा
याजयितारस्तो न भवन्ति । यत्तु सोमाङ्गं वरणं भवति तत्र
याजयितारो भवन्ति, तेन सोमाङ्गवरण एवायच्छपो नाग्न्या-
धेये । तेनायमनित्यः ॥ १२ ॥

याज्यलक्षणमाह ।

न्यस्तमार्त्विज्यमकार्यम् ॥ १३ ॥

अर्त्विग्भिर्विवादेन न्यस्तमार्त्विज्यमकार्यम् ॥ १३ ॥

अहीमस्य नीचदक्षिणस्य ॥ १४ ॥

अस्यर्दाक्षणाहीनस्यार्त्विज्यमकार्यम् । ततो ज्ञायते
एकादश्यास्यर्दाक्षिणस्यापि कार्यमिति । विज्ञायते च तस्या-
द्वाहुर्दातयैव यत्रो दक्षिणा भवत्यप्यस्विकापरेति ॥ १४ ॥

व्याधितस्यातुरस्य ॥ १५ ॥

व्याधितो त्वरादिग्रहीतः । आतुरस्तत्पगतः ॥ १५ ॥

यज्मगृहीतस्य ॥ १६ ॥

यस्मादृहीतः चयव्याधिदृहीतः ॥ १६ ॥

अनुदेश्यभिगस्तस्य ॥ १७ ॥

सदेशिनाऽभिगस्तस्यैवमेके । अन्ये तु ग्राहे प्रतिपिहस्ये-
त्याहुः ॥ १७ ॥

क्षिप्तयोनेरिति चैतेषाम् ॥ १८ ॥

क्षिप्तयोनिर्नाम यस्य माता स्वमर्त्तरि नावतिष्ठते । अकार्य-
मिति सर्वत्र सम्यग्धीयम् । इति चैतेषामिति वचनस्ये-
षामप्येवमकाराणां न कार्यमित्येवमर्थम् ॥ १८ ॥

सोमप्रवाकं परिपृच्छेत् को यज्ञः क षट्त्विजः
का दक्षिणेति ॥ १९ ॥

यः सोमं प्रथमं निवेदयति इदं त्वया अस्मिन् कार्यमिति
स सोमप्रवाकस्तमेवं पृच्छेत् ॥ १९ ॥

कल्याणैः सह सम्प्रयोगः ॥ २० ॥

कल्याणे यज्ञे कार्यम् । कल्याणैर्द्धृत्विभिः सह कार्यम् ।
दक्षिणा अपि कल्याण्यो यदि स्युः तथा सति कार्यं नान्यथा
॥ २० ॥

न मांसमग्नीयुर्न स्त्रियमुपेयुराक्रतो रपव-
ः शति ॥ २१ ॥

कत्वादिप्रभृत्या अथवर्गात् एते नियमा भवन्ति । वरण-
प्रभृतीति कल्प्यमाने यदि मध्यमोपसदि वरणं भवति तदा
प्रागनियमः प्रसज्येत, तस्मात् कत्वादिप्रभृतीति युक्तम् । मध्य-
मोपसदि च शास्तान्तरे वरणं दृष्टम् ॥ २१ ॥

एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्वेति दक्षिणाग्ना-
वाज्याहुतिं हुत्वा यथार्थं प्रव्रजेत् ॥ २२ ॥

क्रत्वन्ते स्वस्य दक्षिणाग्नौ एतेनाग्ने इत्येतया वाज्या-
हुतिं जुहोति, नैमित्तिकत्वात्, शास्त्रान्तरदर्शनाच्च, मन्त्र-
सिद्धाच्च । अकमिति हि भूतप्रत्ययः । तेन क्रत्वन्त इति सिद्धम् ।
यथार्थं प्रव्रजेदिति यथार्थमाचरेत्, अनियमो भवतीत्यर्थः ।
हुत्वाऽनियमो भवतीति सुबन् समाप्तेऽपि क्रतौ होमपर्यन्तं
नियमा भवतीति स्थापयति । वाज्याहुतियजनं तन्तनिवृत्त्य-
र्थमिष्यते, न परित्यारणविकल्पार्थम् ॥ २२ ॥

एवमनाहिताग्निर्गृह्य इमामग्ने शरणिं
मीष्टघ्नो न इत्येतयर्चा ॥ २३ ॥

एतयेतिवचनमेतया जुहुयादेवेत्येवमर्थम् । तेनात्रापि तन्त्रं
न भवति । अचेतिवचनमक्षतविवाहोऽप्यार्त्विज्यं क्षतवानेतया
लौकिकाग्नौ जुहुयादित्येवमर्थम् । मधुपर्कप्रसङ्गादत्र अति-
श्रवणमात्रात् ॥ २३ ॥

इति प्रथमे त्रयोविंशतितमा कण्डिका ।

अथ चतुर्विंशतितमा कण्डिका ॥

ऋत्विजो वृत्वा मधुपर्कमाहरेत् ॥ १ ॥

दद्यादित्यर्थः ॥ १ ॥

स्नातकायोपस्थिताय ॥ २ ॥

उपस्थिताय क्षतसमावर्तनाय तस्मिन्महनि गृहानध्याम-
ताय पिपादाहर्षिने च ॥ २ ॥

रात्रौ च ॥ ३ ॥

संपस्थिताय ॥ ३ ॥

आचार्यश्चशूरपितृव्यमातुलानाञ्च ॥ ४ ॥

आचार्यादीनां पूर्वयोरसमासेन निर्देशस्तत्त्वज्ञाप-
नार्थः । तेन स्नातकाय तदहरेव देयः । यत्रैवं पूजयिष्यन्तो
भवन्तीति वचनात्, विवाहार्थिने च । रात्रौ त्वहरेरभ्याग-
ताय । आचार्यादीनां प्रति वस्त्ररोयितागतानां शास्त्रान्तर-
दर्शनादियेषो लब्धः ॥ ४ ॥

अप्रसिद्धत्वान्मधुपर्कस्वरूपमाह ।

दधनि मध्वानीय ॥ ५ ॥

आनयतिरत्र सेषनकर्मा, आसिषेत्यर्थः ॥ ५ ॥

सर्पिर्वा मध्वलाभे ॥ ६ ॥

इदं वचनं मध्वलाभे अयमिव प्रतिनिधिर्भवति नान्यसौ-
क्षादिरित्येवमर्थम् ॥ ६ ॥

अथत्वाहातुः कर्म पूर्वमाह ।

विष्टरः पादमर्ध्यमाचमनीयं मधुपर्की

गौरित्येतेषां त्रिखिरेकैकं वेदयन्ते ॥ ७ ॥

विष्टर इत्यासमम् । पादार्थमर्घ्यार्थमाचमनार्थश्चोदकं
तथोक्तम् । एतेषामिति वचनं एतेषामिव त्रिनिवेदनं यथा स्यात्
भोजनस्य माभूदिति । भोजनञ्च देयमिति वक्ष्यामः । ऋत्विजां
मधुपर्कदाने हे गतौ सम्भवतः, पदार्थानुसमयः काण्डानुसमय
इति । तत्र पदार्थानुसमयो नाम सर्वेषां वरणक्रमेण विष्टर-
न्दत्वा ततः पादान्ततोर्घ्यमिति । काण्डानुसमयो नाम एक-
स्यैव विष्टरादिगोनिवेदनान्तं समाप्य ततोऽन्यस्य सर्वन्ततो-
ऽन्यस्येति ॥ ७ ॥

यथ ग्रहीतुः कर्माह ।

अहं वर्षं सनातानां विद्युतामिव सूर्यः ।
इदन्तमधितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदासतीत्युद-
गमे विष्टर उपविशेत्, आक्रम्य वा ॥ ८ ॥

पद्मामाक्रम्य वा विष्टरौ । एतयोर्विकल्पः । ८ ॥

पादौ प्रक्षालापयौत दक्षिणममे ब्राह्मणाय
प्रयच्छेत् ॥ ९ ॥

पद्यास्तव्यं कुतः, अथेवचनात् ॥ ९ ॥

सव्यं शूद्राय ॥ १० ॥

अमे प्रयच्छेत् । पद्यादक्षिणम् । अत्रियवेश्मी यदा
प्रक्षालयितारौ तदा मध्यं वा पूर्वं दक्षिणं वा नास्ति
नियमः ॥ १० ॥

प्रक्षालितपादोऽर्घ्यमञ्जुलिना प्रतिगृह्य ॥ ११ ॥

प्रक्षालितपादपङ्कणमानन्तर्यार्घ्यम् । प्रक्षालनानन्तरमर्घ्य-
मिव गृह्णीयादिति । गन्धमास्यादिसंयुक्तमुदकमर्घ्यमित्युच्यते
॥ ११ ॥

अथाचमनीयेनान्याचामति, अष्टतोपस्तरण-
मसीति ॥ १२ ॥

अथ-अष्टस्नानन्तर्यार्घ्यः । अर्घ्यानन्तरमाचमनीयमेवेति ।
तेन गन्धमास्यादीनि परिसमाप्ते कर्मणि दातव्यानि । आचा-
मतीत्युदकं पिबतीत्यर्थः । अत्र शौचार्थमाचमने न भवति ।
कुतः । स्मृतः, 'मधुपर्के च सोमं च चक्षुः प्राणाहुतीषु च ।
गोष्णिष्टा भवन्ति' इति । उत्तरत्र विधानाच्च, 'आचान्तोद-

काय गां [गृ १, २४, २३] इति । एवमेके, तदयुक्तम् ।
 कुतः । . सोमे अनुच्छिष्टविधानाद्यत्वाच्चमनं न प्रतिषेधति तव
 शौचार्थमाचमनं भवतीति गम्यते । आचान्तोदकवचन-
 मन्यार्थम् ॥ १२ ॥

मधुपर्कमाह्वयमाणमौचेत, मित्रस्य त्वा
 चक्षुषा प्रतौघ इति ॥ १३ ॥

मधुपर्कमाह्वयमाणमानीयमानमौचेत मन्त्रेण ॥ १३ ॥

देवस्य त्वा सधितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
 पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामोति तदञ्जलिना
 प्रतिगृह्य, मधुवाता कृतायत इति त्वेनावेक्ष्या-
 नामिकया चाङ्गुष्ठेन च त्रिः प्रदक्षिणमालोह्य,
 वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा भक्षयन्त्विति पुर-
 स्तान्निर्मोर्ष्टि ॥ १४ ॥

अनामिकेति केचिन्मध्यमाङ्गुः । कुतः, देशेनैव समस्या
 न तु तस्या नाम विद्यते अङ्गुष्ठादिवत् । अन्ये तूपकनिष्ठिका-
 माङ्गुः । कुतः । कनिष्ठिकया ह्यसौ व्यपदिश्यते न तु तस्या
 नामास्तीति । आगमाद्विशेषो ज्ञेयः । त्वेनावेक्ष्य ततः मध्ये
 पार्श्वौ कृत्वा प्रदक्षिणमालोह्य वसवस्त्वेति पुरस्ताद्विर्मोर्ष्टि,
 अङ्गुलिगतं स्वेपमपनयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥

रुद्रास्त्वा वैष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्त्विति दक्षि-
 णतः, आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा भक्षय-
 न्त्विति पश्चात्, विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन

हृन्दसा भक्षयन्त्वित्युत्तरतः, भूतेभ्यस्त्वेति मध्यात्
विरुद्धगृह्य ॥ १५ ॥

मन्त्रेण मध्यात् विरुद्धं निर्माष्टि, ऊर्ध्वं विरुद्धं प-
तौत्यर्थः । मन्त्रादृष्टिरुक्ता ॥ १५ ॥

ततोभूमौ निधाय पात्रम् ।

विराजो दोहोऽसीति प्रथमं प्राग्नीयात्,
विराजो दोहमग्नीयेति द्वितीयं, मयि दोहः
पद्यायै विराज इति तृतीयम् ॥ १६ ॥

मन्त्रावचनानि तु सर्वप्राशनपक्षे विभिरेव मन्त्रैर्यथा सर्वं
प्राशितं भवति तथा प्राग्नीयादित्येवमर्थानि । एवं भाष-
कारः । अन्ये त्वम्यथा ध्याचख्युः । भूतेभ्यस्त्वेति मध्यात्त्रिरुद-
गृह्य विराजो दोहोऽसीति प्रथममुदप्राहं प्राग्नीयात् ।
विराजो दोहमग्नीयेति द्वितीयमुदप्राहम् । मयि दोह इति
तृतीयमुदप्राहम् । तृतीयवचनं सर्वप्राशनपक्षे तृतीयेन
प्राशनेन यथा सर्वं प्राशितं भवति तथा प्राग्नीयादित्येव
मर्थम् । पद्यायै विराज इत्यत्र विराज इति पठ्यते । कुतः ।
पूर्वयोस्तथा दृष्टत्वात् । पद्यायै इत्यपि चतुर्थी पठ्यते । तेन
तत्समानाधिकरण्ये सत्यपि पठ्येव युक्ता कल्पयितुम् ॥ १६ ॥

न सर्वम् ॥ १७ ॥

प्राग्नीयात् न सर्वम् ॥ १७ ॥

न दक्षिणं गच्छेत् ॥ १८ ॥

दक्षिणं न गच्छेत् ॥ १८ ॥

‘ब्राह्मणायोदङ्कुच्छिष्टं’ प्रयच्छेत्, अन्ताभे-
ऽप्सु ॥ १८ ॥

ब्राह्मणाय चच्छिष्टं उद्धृतादवशिष्टं उदङ्मुखो मधुपर्कं प्रय-
च्छेत् । ब्राह्मणालाभे अप्सु निविशेत् ॥ १८ ॥

सर्वं वा ॥ २० ॥

प्राश्रीयत् ॥ २० ॥

अथाचमनीयेनान्वाचामति, अमृता पिधा-
नमसीति ॥ २१ ॥

यत्तत्पूर्वमाचमनीयं निवेदितं तेनान्वाचामति मन्त्रेण
॥ २१ ॥

‘सत्यं यज्ञः श्रीर्मयि श्रीः श्रयतामिति द्विती-
यम् ॥ २२ ॥

द्वितीयपक्षमाचमनीयमात्यर्थम्, इतरथा मन्त्रस्योत्तरेण
‘सम्बन्धः स्यात् ॥ २२ ॥

आचान्तोदकाय गां वेदयन्ते ॥ २३ ॥

आचान्तपक्षं श्रीचार्घ्यमाचमनं कृत्वा कर्माङ्गमप्याचमनं
कुर्वादित्येवमर्थम् । उदकवचनमाचमनीयनिवृत्त्यर्थम् । तेना-
चमने उदकान्तरं भवति ॥ २३ ॥

इतो मे पप्मा पाप्मा मे इत इति जपि-
त्वोक्षुरुतेति कारयिष्यन् ॥ २४ ॥

इमं मन्त्रं जपित्वा ॐ कुक्षतेति ब्रूयात् यदि कारयिष्यन्मा-
रयिष्यन् भवति, तदा च दाता आसमेत । तत्र देवताः प्रा-
गुक्ताः ॥ २४ ॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनामिति जपि-
त्वोमुत्सृजतेत्युत्सृज्यन् ॥ २५ ॥

यद्युत्सृज्यन् भवति तदा एतां जपित्वा ओमुत्सृजतेति
ब्रूयात् ॥ २५ ॥

नामांसो मधुपर्को भवति भवति ॥ २६ ॥

मधुपर्कज्ञः भोजनं अमांसं न भवतीत्यर्थः । कुतः । मांसस्य
भोजनाङ्गत्वेन लोके प्रसिद्धत्वात् । अनेनाभ्युपायेन भोजन-
मप्यत्र विहितं भवति । पशुकरणपक्षे तन्मासेन भोजनम् ।
उत्सर्जनपक्षे मांसान्तरेण । अध्यायान्तलक्षणार्थं द्विवचनं, मङ्ग-
लार्थञ्च ॥ २६ ॥

इति प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रविवरणे नारायणौपायां द्विती

प्रथमोऽध्यायः ।

अस्मिन्नध्याये स्यात्तृतीयाकादीन्पुनराकर्मान्तानि
कर्माण्युक्तानि ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ॥

आवण्यां पौर्णमास्यां अवणाकर्म ॥ १ ॥

कर्त्तव्यमिति शेषः । सर्ववर्तियेत्वध्याहार्यम् । अवणे युक्ता
आवणी । यदा पुनः पौर्णमासी अवणे न युक्ता तदापि
कर्त्तव्यमेव । पौर्णमासीविशेषलक्षणार्थत्वाच्चक्ष्य । अवणा-
कर्मति कर्मनामधेयम् ॥ १ ॥

अक्षतसक्तूनां नवङ्कलशं पूरयित्वा दर्वीञ्च
बलिहरणीं नवे शिखे निदधाति ॥ २ ॥

अक्षता नाम यवाः तैः कृताः सक्तवः । दर्वी वैश्वदेवी
सुगाक्षतिः । बलिर्यथा दर्व्यां ऽड्यते सा बलिहरणी । एतदु-
भयं नवे शिखे निदधाति सर्पवध्यर्थम् ॥ २ ॥

अथ अक्षतधानाः कृत्वा सर्पिषाऽहं अनक्ति ॥ ३ ॥

अक्षतधानाः कृत्वा अमंस्कृतं चूर्तनानक्ति अक्षतं धानाः
पात्राभ्यन्तरे कृत्वा, अग्न्याद्याहं धाना नानक्ति । एतावदस्ति
कर्त्तव्यम् ॥ ३ ॥

अस्तमिते स्थालीपाकं अपचित्वैककपालञ्च
पुरोडाशं, अग्ने नय शुपथा राये अस्मानिति
क्षतसृभिः प्रत्यृचं हुत्वा पाणिनैककपालं, अच्यु-
ताय भौमाय स्वाहेति ॥ ४ ॥

अपयित्वंतिपचनं पुरोडाशस्योपासने धर्मवच्छपयार्थम् ।
स्थालीपाकस्य तु तन्नामाख्योपासने अपचं सिध्यति । नन्व-
न्यस्यापि सिध्यति । नियमार्थं तर्हि । तेन धानासक्तुलाजा-
दीनां लौकिकाम्नी सिद्धानामिषीपादानं भवति । एतावान्तु
तेषां संस्कारः । आज्यपर्याग्निकरणवेत्तायां तैः सहाज्यस्य प-
र्याग्निकरणं भवेत् । यदा आज्यस्य उत्पवनमात्रमेव क्रियते
तदा तेषां त्रिः प्रोक्षणं भवेत् । अथज्वलनं वा दक्षिणत् ।
एकस्मिन् कपाले संस्कृतः पुरोडाश एककपालः पुरोडाशः ।
तमुद्गाह्याज्ये निमग्नं कुर्यात् व्यक्तदृष्टं वा कुर्यात् । चक्षु-
क्षतसृभिः प्रत्यृचं हुत्वा दक्षिणेन पाणिना एककपालं शुद्धयात्

मन्त्रेण । उपस्तरणमिधारेण तु सव्येन करोति । दक्षिण-
स्याऽन्यत्र व्यावृत्तत्वात् । दक्षिणाङ्गपरिभाषा च द्वयोः प्राप्त-
योर्नियामिका न तु ते प्रापिकेत्युक्तम् । अस्य सर्वहुतत्वात्
अवदानधर्मो लुप्तः । सर्वहुतत्वं तु वक्ष्यामः ॥ ४ ॥

अविलुतः स्यादाविःपृष्ठो वा ॥ ५ ॥

व्याख्यातमेतत् ॥ ५ ॥

सा नो अग्नेऽवहृजो अघ्रायेत्येनमाशयेना-
भिजुहोति ॥ ६ ॥

एनं पुरोडाशम् । एनमिति वचनमखण्डितोऽयं हुत इति
श्रापनाद्यम् । यस्मिन्नाग्न्ये पुरोडाशः श्रायितस्तदाशयं तेनाभि-
जुहोति, उपरिजुहोतीत्यर्थः, सुवेण ॥ ६ ॥

शन्नो भवन्तु वानिनो हवेष्वित्यक्ता धाना
अञ्जलिना ॥ ७ ॥

कुड्यादिति शेषः । हस्तद्वयसहातोऽञ्जलिः । उपस्तर-
णावदानमत्यभिधारणान्यथादन्यः करोति ॥ ७ ॥

अमात्येभ्य इतरा दद्यात् ॥ ८ ॥

इतरा अनक्ता धानाः पुत्रादिभ्यो दद्यात् । ततो धानाभ्य-
श्च गृहीत्वा स्पष्टकृतं हुत्वा होमयेयं समापयेत् । अयं मयं
यस्मिन्त्येते ॥ ८ ॥

कलशात्सक्तूनान्दर्वीं पूरयित्वा प्रागुपनि-
ष्कृत्य शुचौ देशेऽपोऽवनिनीय, सर्पदेवजनेभ्यः
स्वादेति हुत्वा नमस्करोति, ये सर्पाः पार्थिवा

ये अन्तरिक्ष्या ये दिव्या ये दिव्यास्तेभ्य इमं
बलिमाहर्षन्तेभ्य इमं बलिमुपाकरोमीति ॥ ८ ॥

कलशस्य दर्वी च नवे शिष्ये स्थापिते । ततः कलशात्
गृहीत्वा सक्तुभिर्दर्वीं पूरयित्वा तां गृहीत्वा गृह्णाद्विष्कम्भ
गृह्णाद्विष्कम्भे, अपि वाऽसमीपे देशे प्राच्यां दिशि शुचीं देशे च म-
यासिन्धु मन्त्रेण सक्तुं शुद्धोति प्रक्षिपति । ततो नमस्करोति
सहताभ्यां पाणिभ्यां मन्त्रेण । हुत्विति-वचनादग्नीं प्राप्तं त-
न्निवृत्त्यर्थं शुचीं देश इति वचनम् ॥ ८ ॥

प्रदक्षिणं परीत्य पश्चादस्योपविश्य, सर्पो-
ऽसि सर्पतां सर्पाणामधिपतिरस्यन्नेन मनुष्या-
स्त्रायसेऽपूपेन सर्पान् यज्ञेन देवांस्त्वयि मा
सन्तं त्वयि सन्तः सर्पा माहिंसिपुर्भुवान्ते परि-
ददामीति ॥ १० ॥

श्रूयादिति शेषः । प्रदक्षिणं परीत्य बलिम् । पश्चादस्योप-
विश्याह मन्त्रम् । बलिग्रहणं पश्चाच्छब्दस्य कालवाचित्वशङ्का-
निवृत्त्यर्थम् । कालवाचित्वे मति सर्वाहुष्यन्तरमेव स्यात् ।
मन्त्रसंज्ञकोऽयं मन्त्रः । तथा शीतम् ।

“इदं कार्यमनेनेति न कश्चित् दृश्यते विधिः ।

लिङ्गादेवेदमर्घ्यत्वं वेदान्ते मन्त्रसंज्ञकाः” इति ॥

तच्छ्रादुपांशुर्भवति । यथाहुः । “गृह्णाकर्माणि सर्वत्र जपा-

नुमन्त्रणमिमन्त्रणोपस्थानमन्त्रकरणमन्त्रा उपाशु प्रयोक्तव्याः”
इति ॥ १० ॥

ध्रुवामुन्ते ध्रुवामुन्त इत्यमात्याननुपूर्वम् ॥ ११ ॥

परिदद्यादिति शेषः । उत्तरव दृष्टः परिददामिशब्दोऽवापि
सम्बध्यते, साकांक्षत्वादस्य मन्त्रस्य । वीष्णावचनं प्रत्यमात्यं
परिदानस्य अभ्यासः कार्यो न सर्वेषां नामानि निर्दिश्यं सकृ-
द्वक्तव्यमित्येवमर्थम् । पूर्वं भुवाच्चिवेदयति, भुवदेवदत्तं ते
परिददामीति । ततोऽप्रत्ता दुहितुः, भुवसावित्रीं ते परिद-
दामीति । ततो भार्यां भुवसत्यवतीं ते परिददामीति ॥ ११ ॥

भुवामन्ते परिददामीत्यात्मानमन्ततः ॥ १२ ॥

परिदद्यादिति शेषः । उपदेशादेवान्तत इति सिद्धे अन्ततो-
वचनं पूर्वेण सम्बन्धार्थम् । तत्र पूर्वत्र परिददामीतिशब्दः
सिद्धः ॥ १२ ॥

नैनमन्तरा व्यवेयुरापरिदानात् ॥ १३ ॥

एनं वलिमात्मानं चान्तरा न व्यवेयुः । केचिदापि परिदा-
नमप्यन्तं, आपरिदानादिति वचनात् । पूर्वमन्त्रसाध्यक्रिया
परिदानमिति गम्यते ॥ १३ ॥

**सर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेति सायं प्रातर्वलिं
हरेदाप्रत्यवरोहणात् ॥ १४ ॥**

कलशात् सक्तूनां दर्वीं पूरयित्वा शुची देशे मन्त्रेण वलिं
हरेदाप्रत्यवरोहणात् सायं प्रातश्च । आचतुर्देशा आपोर्णमास्या
या यस्मिन्नहनि प्रत्यवरोहणहरोति । मन्त्रोपदेशो नियमा-
र्थः । मन्त्र एव भवति नान्यो विधिरिति । सक्तवस्तावच्च निव-
र्त्तन्ते, कलशपूरणस्यादृष्टार्थत्वप्रसङ्गात् । दर्वी च न निवर्त्तन्ते ।
“दर्वीश्च वलिहरणीमित्यत्र वलिहरणीम्” [गृ० २, १, २] इति
विशेषणम्येवमर्थत्वात् । शुचिदेशश्च न निवर्त्तन्ते, वलिहरणस्य
भूमिसाध्यत्वेन प्रसिद्धत्वात् । अन्यथापि निवर्त्तन्ते ॥ १४ ॥

प्रसंख्याय हैके तावतो बलीस्तदहरेवोप-
हरन्ति ॥ १५ ॥

आवर्णीं प्रतिपदमारभ्य यस्मिन्नहनि मत्स्यवरोहणं करोति
मार्गशीर्षचतुर्दश्यां पौर्णमास्यां वा तस्मादवांसोनाम्यहानि
कासहृदिभ्यां परिगणनया तेष्वहःसु यावन्तः प्रातःसायंकाला-
स्तावतो बलीस्तदहरेव दद्यात्, इत्येके मन्यन्ते । ह-शब्दो-
ऽभिमतत्वज्ञापनार्थः सर्वत्र ॥ १५ ॥

इति द्वितीये प्रथमा कण्डिका ॥

अथ द्वितीया कण्डिका ।

आश्वयुज्यामाश्वयुजीकर्म ॥ १ ॥

आश्वयुगभ्यां युक्ता आश्वयुजौ, तस्यां पौर्णमास्यामिति
वर्णितं । आश्वयुजीकर्मसंघकं कर्म कुर्यात् । प्रयोगेऽपि पूर्व-
वत् ॥ १ ॥

निवेशनमलंकृत्य स्नाताः शुचिवाससः पशु-
पतये स्यालोपाकं निरूप्य जुहुयुः, पशुपतये
शिवाय शङ्कराय वृषातकाय स्वाहेति ॥ २ ॥

निवेशनं गृहं, तत् प्रत्यवरोहणोक्तविधिनालङ्कृत्य सर्वे
गृह्याः स्नान्ति । स्नानवचनं विशेषेण स्नानार्थं, शौचार्थस्य
भूतिप्राप्तत्वात् । शुचिवासोवचनं शुक्लवस्त्रमाप्त्यर्थम् । स्यालो-
पाकं जुहुयुरित्येतावतैव सिद्धे पशुपतये निरूप्येतिवचनं पशु-
पतये त्वा जुष्टं निर्वापामि इत्येवं निर्वापप्रोक्षणे कुर्यादि-
त्येवमर्थम् । एवं ब्रुवता आदिष्टमन्त्रेषु पाकयज्ञेषु निर्वापप्रो-
क्षणे तूष्णीं भवत इत्येतत् प्रापितं भवति । स्यालोपाकमिति

द्वितीयानिर्देशेऽपि सर्वहुतत्वाशङ्का न कार्या । “अथ दधिसक्तून् जुहोति” इत्यत्र हुत्वा दधिसक्तून् माश्वेति शेषभावदर्शनात् । स्थालीपाकमिति स्थालीपाकस्यैकदेशमित्यर्थः । जुहुयुरिति बहुवचनं गृहिणा होमे क्रियमाणे पुत्रादयो गृह्याः समन्वार-
भरन्वित्येवमर्थम् ॥ २ ॥

पृषातकमञ्जलिना जुहुयात्, जनं मे पूर्यतां
पूर्णं मे सोपसदत् पृषातकाय स्वाहेति ॥ ३ ॥

पयस्याज्ये निषिक्ते तु तत्पयः स्यात् पृषातकम् । उपस्तर-
णाभिधारणे अर्थादन्यः करोति । पृषातकं सुवेणाययति ।
धानावदस्य संस्कारः । सर्वत्र द्रवद्रव्याणि सुवेणाययति ।
कठिनानि तु हस्तेन । स्वधितिना पयम् । चरोः पृषातकाच्च
स्विष्टकृतेऽवयेत् । होमशेषं समापयेत् । इतीदमाश्वयुजीकर्म
॥ ३ ॥

अथाग्रयणमुच्यते ।

सजूर्कृतुभिः सजूर्विधाभिः सजूरिन्द्राग्निभ्यां
स्वाहा सजूर्कृतुभिः सजूर्विधाभिः सजूर्विश्वेभ्यो
देवेभ्यः स्वाहा । सजूर्कृतुभिः सजूर्विधाभिः सजू-
र्द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्याहिताग्नेराग्रयणः स्थाली-
पाकः ॥ ४ ॥

अविशेषादाहिताग्नेरपि सिध्यति, अवस्थाकर्मादियत्,
आहिताग्निग्रहणं किमर्थम् । अथ ब्रूमः, आहिताग्नेराग्रय-
णान्तरस्य विहितत्वादेतदाग्रयणं न प्राप्नोति, तस्मादाहिता-
ग्निग्रहणमवस्थापत्काले द्रष्टव्यः । इदं चास्य श्रेतायां भवति,
नोपासने । तत् तु सः धियथासः । आस्तान्तरे च दृश्यते ।

“आधयणदेवताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्योभ्यः” इति । तस्मात् त्रेता-
यामिति सिद्धम् । इह तु विधानं पाकयज्ञधर्मोपाख्येयम् ॥ ४ ॥

अनाहिताग्नेरपि शालाग्नौ ॥ ५ ॥

अनाहिताग्नेरप्याधयणं कार्यं, तच्च शालाग्नौ भवति ।
शालाग्निर्नामोपासनः । तर्हि शालाग्निरवृणमपार्थक्यम् ।
मयं, नियमाद्ये तु तत्, अनाहिताग्नेरेवोपासन इति । तैना-
हिताग्नेश्चेतायामिति सिद्धम् । स्विष्टकृतं हुत्वा चरीरेकदेशं
गृहीत्वा सथे पाणी कृत्वा दक्षिणेनाभिरुमेत् “प्रजापतये
त्वा” इति मन्त्रेण । ततः “भद्राक्षः श्रेयः” इति प्राश्य तत
आचम्य तत्रैवामीनो नाभिमासमेत, “यमोऽसि” इति । पत्नौ
हविःशेषं प्राश्याति मूणीम् । होमशेषं समापयेत् । एतत् प्राश-
नमाधयणद्वयेऽपि भवति । सौकर्यार्थमिदमत्र लिखितम् । इदं
आधयणं यदा वर्षस्य हस्तः स्यात् तदा भवति । शरदीत्यर्थः ।
तथा च वचनं “शरदि श्रोहिभिर्यजेत” इति । तत्र च पर्वाणि
भक्षति । यथाधयणञ्च न कार्यम् । श्यामाकैस्तु प्रस्तरं कुर्यात्
नाधयणं, दृष्टत्वात् । अपि वात्र समानतन्त्रं कुर्यात् सौम्यं
चरम् । अस्य च नामधेयेन होमः । आधयणस्यालोपाक इत्यत्र
च विशेषणसमासः आधयणं चासौ खालोपाकश्चेति । तत्र
खालोपाकप्रवृणस्येदं प्रयोजनम् । अनाहिताग्नेः खालोपाक
पञ्च कार्यः । “नाग्निहोत्री मे नानादयित्वा” इत्यर्थं पञ्चः
कार्ये इति ॥ ५ ॥

इति द्वितीये द्वितीया कण्डिका ॥

अथ तृतीया कण्डिका ॥

भार्गगौर्यां मत्स्यवराहणं चतुर्दश्याम् ॥ १ ॥

मृगशीर्षेण युक्ता मार्गशीर्षी; पौर्णमास्यामिति वर्त्तते ।
सामीप्ये चेयं सप्तमी । यथा “अयाम्नीपोमीयेण चरन्त्युत्तर-
वेद्यां” इति । तेनायमर्थः । मार्गशीर्षाः पौर्णमास्याः सुमीपे
या चतुर्दशी तस्यां प्रत्यवरोद्धं नाम कर्म कर्त्तव्यमिति ॥ १ ॥

पौर्णमास्यां वा ॥ २ ॥

मार्गशीर्षामिति वर्त्तते । अथ त्वधिकरणे सप्तमी । तेन
मार्गशीर्षां पौर्णमास्यां वेति पूर्वेषु सह विकल्पः । भाष्यकार-
स्वित्यं विवृतवान् । मार्गशीर्षी पौर्णमासी यस्मिन् मासे
सोऽयं मार्गशीर्षी मासः । “यस्मिन् पौर्णमासोति सञ्ज्ञायाम्”
[पा० ४, २, २१] इत्यण्प्रत्ययः । तस्मिन् मासे भवायां चतु-
र्दश्यां पौर्णमास्यां वेति विकल्प इत्यर्थः । नन्वेवं सति चतुर्दशी-
द्वित्वात् द्विः कर्म प्राप्नोति, न सकृदेव कार्यं “सकृत् कर्त्तुं कृतः
शास्त्रार्थः” इति न्यायात्, चतुर्दश्यामित्येकवचनाच्च, पौर्ण-
मास्या सह विकल्पाच्च । नन्वेवमपि शक्ते कृणो वा स्यात् ।
न, पौर्णमासीमाहचर्यात् शक्त एवेति । २ ।

निवेशनं पुनर्नवीकृत्य लिपनस्तरणोपस्तरणै-
रस्तमिते प्रायसस्य जुहुयुरपश्चेतपदा जहि पूर्वेषु
चापरेण च । सप्त च वारुणीरिमाः सयांस्य राज-
वान्धवीः स्वाहा नं वै श्वेतस्याम्यागारेऽर्घिर्जघान
किञ्चन । श्वेताय वैदावाय नमः स्वाहेति ॥३॥

पुनरिति वचनादाद्ययुजोऽकर्मस्यपीत्यमेवामद्वयमिति
गम्यते । नवीकृत्य नवमिव कृत्वैत्यर्थः । तच्च एतेरित्याह ।
लेपनं कुष्माटीनाम् । स्तरणञ्च तेषामेवाप्युदादनम् । उपस्तरण
भूमिः समोकरणम् । नवीकृत्येति वचनात् अपामागादीत्यपि

उदास्थानि । एतावदहनि कर्त्तव्यम् । अथास्तमिते पायसस्य
 एकदेयं शुद्धयुर्मन्त्राभ्याम् । “तत्कालाखेव तद्गुणाः” इति
 न्यायात्, उपलेपनाद्यस्तमित एव कार्यम् । बहुवचनं पूर्ववत्
 ॥ ३ ॥

नाच सौविष्टकत् ॥ ४ ॥

सौविष्टकदिति स्विष्टकदित्यर्थः सर्वत्र । अत्र कर्मणि यः
 स्विष्टकस्त न कार्य इत्यर्थः । असत्यवग्रहणे प्रधानानन्तरं
 उच्यमानत्वात् प्रधानानन्तरं स्विष्टकत् भवतीत्यर्थः स्यात् अन्ते
 च स्यादेव । ननु प्रधानानन्तरं स्विष्टकतः प्राप्तिरेव नास्ति ।
 तथाहि । एताभ्यो देवताभ्यो हुत्वा सौविष्टकतं हुत्वा इत्यत्र
 सौविष्टकतं हुत्वेत्येतदपार्यकम् । प्रधानानन्तरं स्विष्टकतः
 प्रकृतितः प्राप्तत्वात् तत् कुर्वन् आपयति, अन्यत्र यान्यागन्तू-
 न्यहानि विहितानि तत्र तानि कृत्वा यथात् स्विष्टकत् कार्यं
 इति । तर्हि प्रधानानन्तरं स्विष्टक्यतिषेधाशङ्कानिवृत्त्यर्थमव-
 ग्रहणं कुर्वन् आपयति, अत्र प्रधानानन्तरमन्ते वा स्विष्टकत्
 भवतीति । तेनान्यत्र प्रधानानन्तरं कर्मणोऽन्ते वा स्विष्ट-
 कदिति विकल्पः सिद्धः । अथवा सौविष्टकतं हुत्वेत्येतत्
 क्रमार्थम् । असति तु तस्मिन् प्रधानानन्तरमेव प्रायनादि
 स्यात् । अत्र च प्रधानानन्तरं स्विष्टकतः प्रकृतिप्राप्तत्वात् तस्य
 च प्रतिषेधे सति कर्मण्येव प्रतिषेधो भवति, कालान्तरे प्रात्य-
 भावात् । एवं च सत्यवग्रहणं कुर्वन् आपयति, अन्यत्र कर्मन्ते
 वा स्विष्टकत् भवतीति ॥ ४ ॥

अभयन्नः प्राजापत्येभ्यो भूयादित्यग्निमीच-
 माणो जपति, शिवो नः सुमना भवेति हेमन्तं
 मनसा ध्यायात् ॥ ५ ॥

अर्धध्यानस्य मुख्यत्वेऽपि शब्दध्यानमेव कार्यमित्येवमर्थं
मनोग्रहणम् । मन्त्रमुक्त्वा मनसा हेमन्तशब्दं सम्बुद्धान्तं ध्यायेत्
मन्त्रेण समानाधिकरणत्वात् ॥ ५ ॥

पश्चादग्नेः स्वस्तरः स्वास्तौर्णस्तस्मिन्नुप-
विश्य, स्योना पृथिवौ भवेति जपित्वा संविशे-
त्सामात्यः प्राक्शिरा उदङ्मुखः ॥ ६ ॥

यस्मिन् स्तरणे स्वयं श्येते स स्वस्तरः, स स्वास्तौर्णो भवति,
स्वयमेव तमास्तृणीयादित्यर्थः । तस्मिन्-ग्रहणममात्यानामः
पि तत्रैव प्रापणार्थम् । संविशेदिति श्येतीत्यर्थम् । अमात्याः
पुत्रादयो गृह्णाः । उदङ्मुखपक्षं दक्षिणामुखनिवृत्त्यर्थम्
॥ ६ ॥

यथावकाशमितरे ॥ ७ ॥

अमात्या यथावकाशं प्राक्शिरस उदङ्मुखाः संविशेयुरि-
त्यर्थम् । उत्तरविवक्षार्थमिदम् ॥ ७ ॥

ज्यायान् ज्यायान्वानन्तरः ॥ ८ ॥

यो यो यथावकाशं हृदयतः स स गृह्णीष्येऽनन्तरं संवि-
शेत् । यथावकाशं वेति विक्षेपः ॥ ८ ॥

मन्त्रविदो मन्त्रान् जपेयुः ॥ ९ ॥

स्योना पृथिवीत्वारभ्य स्वस्वयनपर्यन्तान् मन्त्रान् मन्त्र-
विदः सर्वे ब्रूयुर्गृह्णाः ॥ ९ ॥

संहाय, अतो देवा अवन्तु न इति विः ॥ १० ॥

संहायेत्युत्पायेत्यर्थः । प्राक्शिरास्त्रिभूयः ॥ १० ॥

एतां दक्षिणामुखाः प्रत्यङ्मुखः उदङ्मुखः
चतुर्थम् ॥ ११ ॥

एतामिति वचनं योगविभागार्थम् । इतरथा त्रिदिङ्मुखाः
क्षिर्भूयुः, चतुर्थं चतुर्वारं त्रिदिङ्मुखाः सङ्गदित्ययमर्थः स्यात् ।
योगविभागे सति प्राङ्मुखास्त्रिः । त्रिदिङ्मुखाः सङ्गदित्यय-
मर्थो लभ्यते । त्रिदिङ्मुखाश्च यथासंख्येन त्रीन् पादान् भूयुः ।
चतुर्थवचनं त्रिरधिकारनिवृत्त्यर्थम् । सर्वे प्रायश्चित्तादि समा-
पयेयुः । ततो यथाशयं शेरते ॥ ११ ॥

संहाय सौर्याणि स्वस्थयनानि च जपित्वा
ऽन्तं संस्क्रुत्य भक्षणान् भोजयित्वा स्वस्थयनं
वाचयौत ॥ १२ ॥

संहाय सङ्कल्पेत्यर्थः । इदानीं सङ्कलितविधानात् पूर्वं यथा-
शयं शेरत इति नम्यते । समागम्य उदित आदित्ये सौर्याणि
स्वस्थयनानि च जपेयुः । सूर्यो नो दिवः । उदु त्यं जातयेद-
समिति नव । पितृन् देवानाम् । नमो मिषस्य, इत्येतेषां
सौर्यसंज्ञा कृता । स्वस्तिशब्दवन्ति स्वस्थयनानि, या नो
भूद्वाः स्वस्ति नो मिमीतां परावती ये दिधिपन्त आय्यमित्ये-
तानि । अक्संस्कारवचनं चक्षुषेयात् भक्षणभोजननिवृत्त्य-
र्थम् । स्नानानुप्रवचने चक्षुषेयादिति सिद्धम् ॥ १२ ॥

इति द्वितीये तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमौ-
ष्वष्टकाः ॥ १ ॥

हेमन्तशिशिरावतू । अपरपक्षाः कृष्णपक्षाः । अष्टका इति कर्मनाम । एतदुक्तं भवति । मागंशौर्पादिचतुर्षु मासेषु ये कृष्णपक्षास्तत्वारस्तोषु यावत्तसोऽष्टम्यस्तासृष्टकाः कार्या इति । ऋतुद्वयमध्ये यदि मलमास आगच्छति तस्मिन्मासे न कर्त्तव्यं इत्येवमर्थं चतुर्थद्वयम् । अपि च बहुवचनस्य द्विविवचरितार्थत्वाच्चास्वान्तरदर्शनाच्च कृष्णमासहायण्यास्मिन्सोऽष्टका इति तिस्र एव स्युस्तन्निवृत्त्यर्थं चतुर्थद्वयम् ॥ १ ॥

एकस्यां वा ॥ २ ॥

एकस्यामेवाष्टम्यामष्टकाः कार्याः, चतसृषु वेति, विकल्पः

॥ २ ॥

पूर्वेद्युः पितृभ्यो दद्यात् ॥ ३ ॥

सप्तम्यामित्यर्थः । पितृशब्देन पित्रपितामहप्रपितामहा उच्यन्ते । “पन्वष्टके पितृभ्यो दद्याद्” इत्यस्यां चोदनायां पिण्डदानं दृष्टम् । अतश्चोदनासामान्यादिहापि परिगृह्यते । ब्राह्मणभोजनं च कार्यमिति वक्ष्यामः । तेन पूर्वद्युः पितृभ्यः पिण्डान् भोजनं च दद्यादित्यर्थः । पिण्डदाने इतिकर्त्तव्यतापेक्षास्ति । इह च तस्या अनाजानात् प्रकरणान्तरविहितोऽपि पिण्डपितृयज्ञकल्पः परिगृह्यते । शक्यतं चानौ पक्षौ तु शास्त्रमन्वन्धकरणात् । अपि चान्वष्टके पिण्डपितृयज्ञकल्पो दृष्टः, स चोदनासामान्यादिहापि भवति, अत्रैव तर्हि पिण्डपितृयज्ञकल्पेनेति कस्यान्नोक्तम् । स्त्रीभ्यश्चेत्यत्राधिकारार्थं तत्रोक्तं, स च कल्पोऽपान्नौ करणे पाकयज्ञतन्त्रस्य बाधको भवति, एककार्यत्वात् । भोजनं तु पार्षणवद्भवति । भोजनेऽपि तन्त्रस्थापेक्षितत्वात्, तच्च भोजनं पैदकमेवेति ज्ञात्वा पार्षणमेव तन्त्रं परिगृह्यते तस्य पैदकत्वात् ॥ ३ ॥

तत्र विशेषमाह ।

ओदनं छसरं पायसम् ॥ ४ ॥

पिण्डपिष्टयज्ञकल्पो भवतीत्युक्तम् । तत्र च नित्येऽग्नौ
अप्यपणमस्ति । तस्य स्थाने एतानि त्रौषि नित्येऽग्नौ अप-
येत् ।

ओदनस्तु प्रमिष्टः प्यात्पायसः पयसा शृतः ।

ओदनमस्तिलमिश्रस्तु छसरः परिकीर्तितः ।

तिलकल्कान्वनिचिष्य शृतो वा छसरी भवेत् ॥ ४ ॥

चतुःशरावस्य वाऽपूपान् ॥ ५ ॥

चतुःशरावपरिमितस्य वा धान्यस्य देवणं कृत्वा अपूपान्
अपयेत् । अपूपाः पिष्टमयाः । बहुसाधनसाध्यत्वादपूपानां
स्वीकर्तृकत्वाच्च नित्येऽग्नौ अपयं न सम्भवतीति गृहसिद्धा-
नामिषोपादानमिच्छन्ति । वाशब्दो विकल्पार्थः । पूषाणि वा
त्रीणि इदं वैकं द्रव्यमिति । भोजने तु नायं द्रव्यनियमः, अपि
तु होम एव ।

अष्टका हि चतस्रः स्युः पूर्वाङ्गानि तथैव च ।

द्रव्यत्रयत्वादेकत्वान्न यथासंख्यसम्भवः ॥

प्रत्यष्टकं हि पूर्वेषुस्त्रीणि द्रव्याश्च यापि वा ।

अपूपद्रव्यमेकं वा नाग्रा व्याख्यानकल्पना ॥ ५ ॥

उदोरतामवर उत्परास इत्यष्टाभिर्हुत्वा
यावतीभिर्वा कामयीत ॥ ६ ॥

यावतीभिर्वाऽधिकामिरेवञ्चातीयकाभिः पिष्टलिङ्गकाभिः
कामयीत कामयेत तावतीभिर्जुहुयात् । एतदुक्तं भवति ।
पिण्डपिष्टयज्ञविधाने वेदाध्यायान्तं कुर्यात्, अह्नयपणे

यिषेपः उक्तः । ततो ब्राह्मणपक्षीचाद्याच्छादनप्रदानपर्यन्तं
 पार्वणवत् कृत्वा ओदनादिभ्यस्त्रिभ्योऽचमुहृत्य दृताक्तं कृत्वा-
 ऽनुज्ञाप्य अग्नौ करणमन्त्रयोः स्थाने उदीरतामवर हत्पराम
 इत्यष्टाभिस्तुर्दशभिर्वा हुत्वा मेघणमनुप्रहृत्य ब्राह्मणेभ्योऽ-
 न्नदानादिगोपनिवेदनान्तं पार्वणवत् कृत्वा भुक्तवत्सु पिण्ड-
 पिष्टयज्ञश्चिनयनादिपात्रोत्सर्गान्तं कृत्वा ततः आहोमेपं
 समापयेत् इति । ६ ।

अथ श्वोभूतेऽष्टकाः पशुना स्थालीपाकेन
 च ॥ ७ ॥

अथेत्यामन्तर्यामिः । श्वोभूतेऽष्टम्यामित्यर्थः । या अष्टकाः
 कार्या इत्युक्तास्ताः श्वोभूते पशुना स्थालीपाकेन च कार्या
 इत्यर्थः । अथाष्टका इत्येतावत्पुनश्चमाने अथशब्दमस्मन्मात्
 पूर्वमुयाष्टकाः कार्या इत्यागहा स्यात्, तथात् श्वोभूतप्रह-
 णम् । प्रहणं भूतस्य स्थालीपाकस्याविधेयत्वात् स्थालीपाका-
 न्तरमिदमिति अवगम्यते । अशब्दस्यायं वाशब्दस्य स्थाने
 द्रष्टव्यः । तेन पशुना वा स्थालीपाकेन येत्यर्थः । शास्त्रान्तरे
 च स्पष्टं वचनमस्ति, “पशीरभावे स्थालीपाकः प्रवर्तते” इति
 ॥ ७ ॥

अथनहुहो यवसमाहरेत् ॥ ८ ॥

अपिशब्दो विकल्पार्थः । एतदुक्तं भवति । पशुः कार्य-
 स्तस्यासम्भवे स्थालीपाकस्तस्याप्यसम्भवे अनहुहो यवसमाह-
 र्येदिति । यकटश्चनममयो मजौर्दोऽनहुहो ॥ ८ ॥

अग्निना वा कक्षमुपोपेत् ॥ ९ ॥

अथस्याप्यसम्भवे अग्निना कक्षं ददेत् ॥ ९ ॥

एष मेऽष्टकेति ॥ १० ॥

यवसदाने कचदहने च एवं मनसा ध्यायेदित्यर्थः ॥ १० ॥

न त्वेवानष्टकः स्यात् ॥ ११ ॥

इदमस्य प्रयोजनम् । यत्पञ्च पञ्चा उक्तास्तत्र पूर्वास्तामे-
उत्तरोत्तरः प्रवर्तत इति । एवमष्टकाः कार्याः, न त्वेवान-
ष्टकः स्यादित्यर्थः । अथवा शास्त्रान्तरे यानि पञ्चान्तरास्तु-
तानि अपि वा अनुधानेभ्य उदकुम्भमाहरेत्, अपि वा आह-
मन्त्रानधीयीतेति । तथा वा कुर्यात् न त्वेवानष्टकः स्यादि-
त्यर्थः ॥ ११ ॥

तां हैके वैश्वदेवीं ब्रुवत आग्नेयीमेके सौ-
र्यामेके प्राजापत्यामेके रात्रिदेवतामेके नक्षत्र-
देवतामेके ऋतुदेवतामेके मित्रदेवतामेके पशु-
देवतामेके ॥ १२ ॥

एतेऽष्टौ देवताविकल्पाः । तत्र यदा आग्नेयष्टका क्रियते
• तदा यथापशुस्यालीपाकावदानानि शील्यपि अग्नये स्वाहेति
सुहुयात् । केवलस्यालीपाकमध्यमेनैव सुहुयात् । एवमितरे-
ष्वपि नियम् । तन्नामाद्यानां पञ्चाचामयुक्तत्वप्रापनार्थमाद्ये
इत्यर्थं पठितवान् । मन्त्रास्तावदष्टकार्यत्वेन षडङ्गभूतिपार-
मार्थ्येण धर्म्यन्ते । धृतिश्च प्रमाणम् । एवमष्टकार्यत्वेन प्रमा-
णावगतेषु मन्त्रेषु तान् परित्यज्याम्यादीनां नामधेयेन होम-
इत्येतदयुक्तं षडुभिति इति कृत्वा इत्यर्थं पठितवान् । तस्मात्
सर्वदा मन्त्रैरेव होमः कार्यः, न कदाचिदपि नामधेयेनेति
सिद्धम् । एतमेव पञ्चमुत्तरत्रापि समर्पयते, वैश्वदेवीं ब्रुवत
इति ऋतुदेवतां ब्रुवत इति । अयमर्थः । या या मन्त्रे-

लिङ्गिनी सा सा सर्वात्र देवता भवति, नैवाग्न्यादय एकैकैव देवता भवतीत्यर्थः । बहुदेवत्यो हि वैश्वदेवशब्दः श्रूयते, “यथा प्रशक्रेतुदेवी मनीषेति वैश्वदेवम्”, इति । उक्तं च नैरुक्ते, “यच्च किञ्चित् बहुदेवत्य तद्वैश्वदेवानां स्थाने युज्यते” इति । प्रकाशान्तरेणाग्नाभिर्भाष्यकारमतमेवानुसृतमिति निरवयवम् । अपि चैवं व्याख्या । आग्नेयीमेके । तेषामयमभिप्रायः, सत्यं अष्ट-कार्यत्वेन मन्त्राणां स्मरणाय सर्वदा मन्त्रैरेव होमः कार्यः, तथाप्याग्नेयी भवति । अग्निरेव सर्वेषु मन्त्रेषु उद्देश्यो भवतीत्यर्थः । यानि तेषु देवतान्तरवाचीनि पदानि तानि कथञ्चिन्नोप्या लक्षणया वा योगेन वा अग्निवाचीनि भवन्ति । यथा प्रयाजानामाग्नेयत्वे समिदादिशब्दास्तस्यैव कथञ्चिद्वचकाः, एवं मन्त्रा अपीति । एवमुत्तरेष्वपि पक्षेषु योज्यम् । एवं देवताविप्रतिपत्तौ सत्यां हशब्दं प्रयुक्तवान् । बहुदेवत्ये त्वयमेव पक्षो युक्तः लक्षणाद्याययणे कारणाभावादिति ज्ञापयितुम् । प्रयाजेषु तु कारणं निरुक्ताद्विज्ञेयम् ॥ १२ ॥

पशुकल्पेन पशुं संज्ञय्य प्रोक्षणोपाकरणवर्जं, वपामुत्खिद्य जुहुयाद्, वह वपां जातवेदः पितृभ्यो यत्रैनान्वेत्य निहिताः पराके मेदसः कुल्या उपैनान् सवन्तु सत्या एता आशिपः सन्तु सर्वाः स्वाहेति ॥ १३ ॥

पशुकल्पेनेतिवचनं प्रोक्षणप्रतिषेधः पशुकल्पेन प्रोक्षणस्य भवति न पश्वङ्गभूतस्यालोपाकप्रोक्षणस्येत्येवमर्थम् । संज्ञय्येत्यनुवादः । उत्खिद्येतिवचनं उत्खिद्य सर्वदाऽनयेव वपां

सुहृयादित्वेवमर्थम् । तेनाभ्यादिनामघेयेन होम इत्याद्याः
पक्षाः निरस्ता भवन्ति । १३ ।

अथावदानानां स्वालीपाकस्य च, अग्ने
नय सुपथा राये अस्मानिति हे । यौष्मो हेमन्त
षट्तवः शिवा नो वर्षाः शिवा अभया शरन्नः ।
संवत्सरोऽधिपतिः प्राणदो नोऽहोरात्रे कृणुतां
दौर्धमायुः स्वाहा । शान्ता पृथिवी शिवमन्त-
रिजं द्यौर्नो देव्यभयन्नो अस्तु । शिवा दिशः
प्रदिशः उद्दिशो न आपो विद्युतः परिपान्तु
सर्वतः स्वाहा । आपो मरीचीः प्रवहन्तु नो
धियो धाता समुद्रो यहन्तु पापं भूतं भविष्यद-
भयं विश्वमस्तु मे ब्रह्माऽधिगुह्यः स्वाराक्षराणि
स्वाहा । विश्व आदित्या वसवश्च देवा रुद्रो
गोप्तारो मरुतः सदन्तु । कर्जं प्रजाममृतं पिय-
मानः प्रजापतिर्मयि परमेष्ठी दधातु स्वाहा ।

प्रजापृते न त्वदेतान्यन्यः ॥ १४ ॥

स्वालीपाकशब्देनात्र इयं गृह्यते । एकवचनं जात्यभि-
प्रायम् । तेनायमर्थः । पञ्चदश्यासीपाकस्य अवदानानां च
स्वालीपाकान्तरस्य च एते सम होममन्त्रा भवन्तीति । १४ ॥

सौविष्टकृत्यष्टमी ॥ १५ ॥

अष्टमोपहृतं सर्वदा त्रिष्यपि इयमाहुतिरष्टमी भवतीत्ये-

वमयम् । तेन मन्त्रैरेव होमो न कदाचिसामधेयेनेति सिद्धम् ।
अपि च यदा पश्वङ्गभूतस्थालीपाकः पृथक् द्रव्यते तदा स्थि-
कृदपि पृथक् कार्यः इत्येतत् प्रदर्शितं भवति । सर्वत्र च
पृथग्घोमे स्थिक्कृदपि पृथक्कार्यः, पृथग्घोमे हि चवदानानां
सप्त स्थालीपाकस्य च सप्त । ततः सौविष्टकृती पञ्चदशी स्यात् ।
सहपक्षे त्वष्टमी भवति । एवं च पृथग्घोमनिवृत्त्यर्थमष्टमी-
प्रवृत्तं वेदितव्यम् ॥ १५ ॥

ब्राह्मणान् भोजयेदित्युक्तम् ॥ १६ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वल्पयमं वाचयीतेति यदुक्तं तदि-
हापि कार्यमित्यर्थः । एतदुक्तं भवति । होमं समाप्य ब्राह्मण-
पक्षीचाद्याच्छादनान्तं कृत्वा भोजनार्थादवाहुदृत्य घृताक्तं
कृत्वा पाणी होमं कृत्वा भुक्तवत्स्वनाधान्तेषु पिण्डान् दत्त्वा
स्वल्पयमं वाचयित्वा आह्वयेवं समापयेदिति । अथवा ब्राह्म-
णान् भोजयेदिदमनन्तरं कर्मणीत्युक्तम् । यच्चोक्तं पूर्वेषुः
कर्म तत्र च भोजयेदित्युक्तं द्रष्टव्यमित्यर्थः । इतिशब्दोऽस्व-
भोजनपरामर्शः । इदमष्टम्यां भोजनं आह्वमित्युपदेशः ।
आह्वान्तरं च दृश्यते, तस्माच्छाह्वमिति सिद्धम् ॥ १६ ॥

इति द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ॥

अथ पञ्चमी कण्डिका ॥

अपरेत्युरन्वष्टवम् ॥ १ ॥

अपरमिष्टवनि नवम्यामन्वष्टवम् नाम कर्म कार्यमि-
त्यर्थः ॥ १ ॥

तस्यैव मांसस्य प्रकल्पा दक्षिणाप्रयणोऽग्नि-

मुपसमाधाय परिश्रित्योत्तरतः परिश्रितस्य द्वारं
 कृत्वा समूलं बर्हिस्त्रिरपसलैरविधून्वन् परि-
 श्रुत्य हवीष्यासादयेदोदनं कसरं पायसं दधि-
 मस्थान् मधुमन्याञ्च ॥ २ ॥

योऽष्टम्यां पयः कृतः तस्यैव मांसं ग्राह्यमभोजनायं प्रकृत्या
 संस्तुत्येत्यर्थः । भोजनार्थत्वं ग्राह्यान्तरादवगतम् । दक्षिणा-
 प्रवण इति माक्षप्रवणनिवृत्त्यर्थम् । उपसमाधयेति आख्या-
 तम् । अग्नितिरस्करणादिभिः परिश्रित्योत्तरतो द्वारं करोति ।
 पुनः परिश्रितस्यैतिवचनं परिश्रयचक्षानित्यत्वप्रापनार्थम् ।
 अत्रापि पिण्डपित्तयज्ञकल्पोऽस्ति तत्र विशेषमाह । उभौ
 परिश्रुत्येत्यस्मिन् काले समूलं बर्हिर्गृहीत्वा अपसलैरपदक्षिणं
 अविधून्वन्नकम्पयतिः परिश्रुणीयात् । आसादयेदभिघ्राय्य
 स्यात्सौपाकमित्यस्मिन् काले एतानि पञ्चासादयेत् । एषां
 नित्ये अपणं कार्यं षड्व्यकर्मणि सर्वत्र चरुषां नित्येऽन्नावेव
 अपणं कार्यं न लौकिके, अन्यत्र प्रतिषेधात् । अपयित्वैकक-
 पालं चेत्यत्र अपयित्वेतिवचनस्य चरुवर्जितानां धानादीनां
 नित्याग्निअपणनिषेधपरत्वेनापि सम्भवात् ।

सक्तवो दधिमित्रास्तु दधिमन्याः प्रकीर्त्तिताः ।

मुधुमन्याः प्रकीर्त्तन्ते मधुमित्रास्तु सक्तवः ॥

उभे एतकाले हे लेखे लिखेत् । उभे च संज्ञदाक्षिणैर-
 वस्तुणीयात् ॥ २ ॥

पिण्डपित्तयज्ञे कल्येन ॥ ३ ॥

इदं कर्म पिण्डपित्तयज्ञविधानेन कार्यमित्यर्थः ।

अग्निमन्त्रयनं प्राप्तं सोमायेत्यादिसम्बन्धो ।

उपस्थानं प्रवहणं निनयाद्यतिदिश्यते ॥ ३ ॥

हुत्वा मधुमन्यवर्जं पितृभ्यो दद्यात् ॥ ४ ॥

इधमाधानान्तं कृत्वा ब्राह्मणपक्षौचाद्याच्छादनान्तं कृत्वा
ओदनादिभ्यस्तुभ्योऽश्वमुद्धृत्य मधुमन्यवर्जं हुताक्तमनुशाप्या-
ग्नायाहुतिद्वयं हुत्वा मेक्षणमनुपहृत्य शेषनिवेदनान्तं कृत्वा
पितृभ्यः पिण्डादिपृणीयादित्यर्थः । पिण्डदाने मधुमन्या अपि
ग्राह्याः ॥ ४ ॥

स्त्रीभ्यश्च सुरा चाचाममित्यधिकम् ॥ ५ ॥

मात्रे पितामहौ प्रपितामहौ च पिण्डादिपृणीयात् ।
तत्र ओदनादिपञ्चभ्यः सुरा चाचामश्चाधिकं भवतीत्यर्थः ।
पित्रादित्रयाणामेव पिण्डपितृयज्ञस्य दृष्टत्वाद् तद्विधानं
श्रीणां न प्राप्नोतीति कृत्वा पिण्डपितृयज्ञकक्ष्येनेत्येतदत्रानु-
वर्तनीयम् ।

ओदनाद्यद्वयं प्रादुराशामं हि मनीषिणः ।

गौडी माध्वी च पैथी च सुरा तु त्रिविधा स्मृता ।

अधिकवचनं पञ्चानामवाधनार्थम् ॥ ५ ॥

कर्पूष्वेके द्वयोः पट्सु वा ॥ ६ ॥

द्वयौल्लेखयोरुभयेषां पिण्डनिपट्टणमुक्तम् । कर्ष्वो नामा-
वटाः । कर्ष्वो च कर्ष्वश्च कर्ष्वः । तास्वेके दृश्यन्ति । यदा
इ कर्ष्वो तदा आयते भवतः । यदा पट् तदा परिमण्डिताः ।
एतद्विरतिवचनात् कर्ष्वावित्येकगोप्यो लब्धः ॥ ६ ॥

पूर्वासु पितृभ्यो दद्यात् ॥ ७ ॥

पूर्वा च लेखा पूर्वा च कर्षूः पूर्वाश्च कर्ष्वः, ताः पूर्वाः ।
एतदुक्तं भवति । द्विलेखाद्विकर्षूपट्कर्षूपक्षेपु पूर्व्यां लेखायां
पूर्व्यां कर्ष्वो पूर्वासु कर्षूपु पितृभ्यो निपृणीयादिति ॥ ७ ॥

अपरासु स्त्रीभ्यः ॥ ८ ॥

पूर्वपदेकशेषः । अत्र किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति, हे लेखे इत्युक्तम् ।
 पित्र्यु च स्त्रीषु च पुत्र्यक् पुत्र्यक् नवावरा अयुजो वा आह्वया
 भवन्ति । प्रकृतौ समर्थनिगमेषु यजुर्निगदेषु विकृतावूह सक्तः ।
 तेन स्त्रीपात्रेषु तिष्ठावपने तिलोऽसीति मन्त्रे पितृशब्दस्योद्दो
 न कार्यः, प्रकृतावसमर्थत्वात् । पार्षणं हि तस्य प्रकृतिः ।
 तत्र च पित्रादयस्त्रयोऽभिधातुमभिप्रेताः, न च पितृशब्दस्त्रीन्
 वक्तुं समर्थः । अथोच्यते । तत्रापि पितृपात्रमेवास्य प्रकृतिः,
 उत्तरे विकृती । पितृपात्रे च पितृशब्दः समर्थः, विभक्तिमात्रं
 त्वंसमर्थं, तेनोत्तरयोः पात्रयोः पितृशब्दस्य स्थाने पितामह-
 प्रपितामहशब्दौ बहुवचनान्तौ वक्तव्याविति । एतदयुक्तम् ।
 समानप्रकरणे प्रकृतिविकृतिभावो नास्तीति स्थापितमेतद्वाच्य-
 कारेण “रात्र्यापदेनेति तु प्रणयेद्” इत्यत्र । तेन त्रिष्वपि
 पितृशब्द एव प्रयोज्य इति सिद्धम् । यथा तत्र कथञ्चिद्गोष्ठा
 लक्षणा वा न्यथा वा चीनाह तथैवात्रापि मातृरभिदध्यात् ।
 तेनोद्दो न कार्यः । अथ ततोत्तरयोः पात्रयोरुद्दोऽभ्युपगम्यते ।
 तर्हि शुभन्तां पितर इत्यत्र त्रयाणां वचनमपार्थक्यं स्यात्,
 तस्मात् पितृशब्द एव सर्वदा प्रयोज्य इति सिद्धम् । शुभन्तां
 पितर इत्यत्र तु विभक्तिमात्रं समर्थं, प्रकृतिस्तु समर्थेव । तेन
 तस्या ऊर्हः कार्यः । “शुभन्तां मातरः शुभन्तां पितामहाः
 शुभन्तां प्रपितामहा इत्येतत्तेऽसी ये च त्वा” इत्यत्र यदि हे
 मातरी स्यातां पितामहो प्रपितामहौ वा तदा असावित्यत्र
 हयोरपि नामनी ब्रूयात् । यदा बहुवचनं बह्वोनामपि
 नामानि ब्रूयात् । तत्र शब्दस्य स्थाने हे मातरी चेदामि-
 त्यहः । बहुवचनं इत्यूहः । ये-शब्दस्य केचिदूहेन स्त्रीलिङ्गं

कुर्वन्ति, तद्विचार्यम् । एतत्ते तत ये च त्वामद्यान्वि-
त्यस्थायमर्थः । हे तत एतत्पिण्डरूपं धर्मं तुभ्यं, ये
चान्येऽत्र त्वामनुयन्ति, तेभ्यसेत्यर्थः । अनुयायिनश्च यदि
स्त्रिय एव स्युः तदोहो युज्यते । यदि पुमांस एव पुमां-
सश्च स्त्रियश्च वा तदा न युज्यते पुमान् स्त्रिया इति, पुंस एक-
शेषात् । आचार्येणाप्युक्तम् । “पुंशस्त्रियुने” इति [आ० श्रौ०] ।
“अनुयायिनश्च पुमांसश्च स्त्रियश्चेति प्रतिभाति” इति वीधा-
यनश्रवणात् । इत्थं हि तेन पिण्डदाने पठितो मन्त्रः । एतत्ते
ततासौ ये ते मातामहा ये त आचार्या ये ते सखायो ये ते
गुरवो ये ते ज्ञातयो ये तेऽमात्या ये तेऽन्तेषांसिनस्तोभ्ययैतत्ता-
भ्यश्च स्वधा नम इति तेनोहो न कार्यः । आपस्तम्बेन तु
“एतत्ते मातरसौ याश्च त्वामत्रानु” इति मन्त्रः पठित इति
कृत्वा केचिदूहं कुर्वन्ति, तच्चिन्त्यम् । स्त्रीहिते युवामत्रानु
बहुत्वे युष्मानवान्विति । अत्र पितरः अमीमदन्त पितर
इत्यत्र च पितृशब्दस्योहो न कार्यः । मरुतावसमर्थत्वात् ।
पिण्डपितृयज्ञो हि तयोः प्रकृतिः । तत्र च त्रयोऽभिधातुमभि-
प्रेताः । तस्मादनूहः उभयपिण्डानां च सकृदेवानुमन्त्रणं कार्यं
शक्यत्वात् न पृथक् । असावभ्यङ्क्षसासावभ्यङ्क्षेत्यत्र च
स्त्रीहिते बहुत्वे च असौशब्दस्योहः । अभ्यजायां, अभ्यङ्ध्रं,
अज्जायां, अङ्ध्वमिति च यथार्थम् । स्त्रीणां पृथग्वासो दद्यात् ।
असंसर्गित्वात् । एतद्दः पितर इत्यत्रोहो न कर्तव्यः, धिसमर्थ-
त्वादेव मन्त्रावृत्तिरस्येव । पितृपिण्डान् स्त्रीपिण्डांश्च सकृदे-
वोपतिष्ठते शक्यत्वात् न पृथक् । अनूहश्च पूर्ववत् । मनोऽन्वा-
हुवामह इत्यादेशानूहः पूर्ववत् । तस्माद्वचं नोहेदिति प्रति-
षेधाच्च । प्रवाहणं चोभयपिण्डानां युगपदेव शक्यत्वात्,
अनूहश्च पूर्ववत्, ऋक्षाच्च । “वीरं मे दत्त पितरः” इति पितृणां

मध्यमपिण्डमादायानेनैव स्त्रीणामपि मध्यममाददौत, अनू-
हस्य पूर्ववत् । आधत्त पितर इति पिण्डद्वयं माशयेदनुहस्य पूर्व-
वत्, ऋक्षाच्च । यत्र त्वृचि अहमिच्छन्ति तत्र विदधाति
“आत्मनि मन्वान् सचमयेदिति, इति मन्वे” इति च । एवं
निनयनवर्जं पिण्डशब्दस्योहो नास्तीत्युक्तम् । तत्र यद्युच्यते,
पितृशब्दो बहुवचनात्तः पित्रादींस्त्रीनेव वक्ति साहचर्यात्,
यथा भित्ताविति वक्षणाविति चोक्ते मित्रावरुणौ प्रतीयेते
साहचर्यात्, तद्वत्तापि मातृसु वक्तुं न शक्नोति । तत्साह-
चर्यस्य क्वचिदप्यप्रतीतत्वात्, तस्माद्दूहः आर्य्य इति । तत्र
ब्रूमः । असमर्थात्वादूहो नास्तीत्युक्तमेव केवलमभिधानं सुम्या-
दनौयम् । सपिण्डीकरणेन हि प्रेतत्वं निवर्त्य पितृत्वं नाम
संस्कारविशेषः शास्त्रगम्यः प्राप्यते, तत्र मातृत्वपि अविशिष्ट-
मिति मातृरपि अभिधत्ते पितृशब्दः । एवं च कृत्वा एकोद्दिष्टे
शास्त्रान्तरदृष्टः पितृशब्दप्रतिषेधोऽप्युपपन्नः, अहवादिनोऽति-
प्रसङ्गश्चास्ति । मात्रादयस्तयोऽपि शब्दाः प्रसज्यन्ते । तेना-
प्येवं नेष्यते । पुनरपि बहुविद्भिर्विचार्य्यं कार्यमित्यलमिति-
विस्तरेण ॥ ८ ॥

एतेन माध्यावर्यं प्रोष्ठपद्या अपरपद्ये ॥ ९ ॥

एतेनेति पूर्वेषुः प्रभृति कृत्यकर्मातिदेशः । एतदुक्तं
भवति । प्रोष्ठपद्याः समीपे योऽपरपद्यस्तत्राष्टम्यां माध्यावर्ये
नाम कर्म कर्तव्यम् । तच्चैतेनाष्टकाकर्मणा व्याख्यातमिति ।
अत्रापि त्रिष्वहःसु कार्यमित्यर्थः ॥ ९ ॥

मासि मासि चैवं पितृभ्योऽयुक्तुं प्रतिष्ठाप-
येत् ॥ १० ॥

अपरपद्य इत्यत्रापि सम्बध्यते, मध्यगतस्य विज्ञेयाभावात्

प्रयोजनवत्त्वाच्च । तच्च पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थम् । एवमित्यङ्गत्वा-
पदेशार्थम् । तेनाश्वष्टकमिष्टातिदिश्यते, अनन्तरत्वात् ।
पितृभ्य इति मातृनिवृत्त्यर्थम् । प्रतिष्ठापयेत् कुर्यादित्यर्थः ।
एतदुक्तं भवति । प्रतिमासमपरपक्षे अयुग्मासु तिथिषु अश्व-
ष्टकवत् पितृभ्य एव आहं कुर्यादिति । समानकालत्वात्
समानकार्यत्वाच्च पार्वणस्यास्य विकल्पः । एवं या सूत्रच्छेदः ।
मासि मासि चैवं पितृभ्यः प्रतिमासमपरपक्षे अश्वष्टकवत्
पितृभ्य एव कुर्यादित्यर्थः । अयुक्तं प्रतिष्ठापयेत् । आहकर्मणि
सर्वमयुग्मासु संख्यासु प्रतिष्ठापयेत्, गन्धमात्यादि सक्तदेयं
त्रिः पञ्चकत्वो वेत्यादि ॥ १० ॥

नवावरान् भोजयेत् ॥ ११ ॥

नवप्रसङ्गः प्रकृतं निवर्त्तयति । तेनाश्वष्टके नवावरान्
भोजयेन्नियमेन ॥ ११ ॥

अयुजो वा ॥ १२ ॥

अशक्तौ प्रागप्ययुजो भोजयेत् सप्त पञ्च त्रीनेकं वा । सप्त-
पक्षे एकस्यैक इतरयोस्त्रयस्त्रयः, पञ्चपक्षे एकस्य द्वय इतर-
योरेकैकः । इदं चान्वष्टक्य एव ॥ १२ ॥

युग्मान् वृद्धिपूर्त्तेषु ॥ १३ ॥

“पुंसवनसौमन्तोन्नयनचौलकर्मोपनयनविधाया इति ।
पञ्चान्याधेयादीनि च यौतानि वृद्धिआहस्य विषयः” इत्येके ।
“अन्ये षोडश संस्काराः अवशाकर्मोदयस्य यौतानि च”
इत्याहुः । “अनिष्टा तु पितॄन् आह वैदिकं कर्म नारभेद्”
इति स्मृतेः । वापीकूपतडागारामाद्युद्यापनादिपूर्त्तयाहस्य
विषयः । उभयत्र युग्मान् भोजयेत् ॥ १३ ॥

अयुग्मानितरेषु ॥ १४ ॥

पूर्वेद्युरष्टम्यां काम्य एकोद्दिष्ट इति चतुर्थ्यं विधिः, मासि मासि चेत्यत्रान्वष्टव्यवत् । पार्वणे तु वक्ष्यति । एवमष्टविधेष्वपि ग्राहेषु ब्राह्मणपरिमाणमुक्तम् ॥ १४ ॥

प्रदक्षिणमुपचारो यवैस्तिलार्थः ॥ १५ ॥

हृदिपूजेति शेषः । अत्र प्रदक्षिणमिति वचनादितर-
ग्राहेषु प्रसव्यमुपचार इति गम्यते । तिलकार्यं यवान् कुर्यात् ।
यज्ञोपवीतयुक्तकर्मादीनामुपलक्षणमिदम् ॥ १५ ॥

इति द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ॥

अथ षष्ठी कण्डिका ॥

**रथमारोह्यभ्राना पाणिभ्यां चक्रे अभिसृ-
शेत्, अहन्ते पूर्वं मादावालमेद् दृष्टद्रव्यन्तरे ते
चक्रे ॥ १ ॥**

इतिकारोऽध्याहार्यः । तयाणां यज्ञानामिदं समानं
भवति । रथो नाम बहुयुगो मण्डलाकृतिः । यदा रथमारो-
हति गमनार्थं ततः पूर्वपक्षे चक्रे पाणिभ्यां गाना अभिसृशेत्
मन्त्रेण । नामाग्रहणं युगपदेव दक्षिणेन दक्षिणं मध्येन मध्य-
मभिसृशेत् पथ्यायेत्येवमर्थम् । दूरदेशगमने त्राय एवारो-
हणेऽयं विधिर्नित्यप्रोक्तोऽप्युक्तः ॥ १ ॥

वामदेव्यमक्ष इत्यक्षाधिष्ठाने ॥ २ ॥

अभिसृशेदिति वक्तव्यं । पाणिभ्यां युगपश्चक्रनामी अभि-
सृशेत् मन्त्रेण ॥ २ ॥

दक्षिणपूर्वाभ्यामारोहेत्, वायोऽष्टौ वीर्येणा-
रोहामीन्द्रस्यौजसाधिपत्येनेति ॥ ३ ॥

दाक्षिणापादः पूर्वो ययोः तौ तयोस्तौ, एवभूताभ्यामारो-
हेन्नन्वेण ॥ ३ ॥

रश्मौन् संमृशेदरश्मिकान् वा दण्डेन,
ब्रह्मणो वस्तेजसा संगृह्णामि सत्येन वस्तेजसा
संगृह्णामीति ॥ ४ ॥

रश्मयः प्रगडास्तान् स्पृशेत् । अथ यद्यस्या अरश्मिकाः
स्युस्तानि च दण्डेन स्पृशेत् । मन्त्रस्तुभयत् । बहुवचमाह्वयुगो
रयोऽत्राभिप्रेत इति गम्यते ॥ ४ ॥

अभिप्रवर्त्तमानेषु जपेत्, सहस्रसमिं वाज-
समिवर्त्तस्व रथ देव प्रवह वनस्पते वीडुङ्गो
हि भूया इति ॥ ५ ॥

अशब्दोऽप्याहार्यः । सारथिना नोदिता अथा यदा
एष्टां दिशमभिगच्छन्ति तदा सहस्रसमिं वनस्पत इत्युचं जपेत् ।
एतावद्रथारोहणम् ॥ ५ ॥

एतयाऽन्यान्यपि व्रानस्पत्यानि ॥ ६ ॥

अभिमृशेदिति शेषः । अन्यान्यपि शकटप्रवृत्तीन् तान्
स्पृश्यान् आरोह्येत वा तान्यभिमृशेत् । एतयेत्यस्मिन्नसति अन्या-
न्यपीत्याद्युत्तरस्त्वस्यैव शेषः स्यात्, तस्माद्योगविभागार्थमेत-
येति वचनम् ॥ ६ ॥

स्त्रिंशौ गावौ भवतां वीडु रक्ष इति रथा-
ङ्गमभिमृशेत् ॥ ७ ॥

यद्यदङ्गमस्यामृचि दृष्टन्तत्तदभिमृशेत् । गावौ घञं ह्येषां
युगं चेत्यर्थः । इदञ्चाभिमर्शनं शकटादिषु न रथे, गावाविति
लिङ्गात् । न हि रथस्य गोयुक्तत्वं द्विगोयुक्तत्वं च सम्भवति,
बहुयुगत्वादप्रयुक्तत्वाच्च ॥ ७ ॥

सुचामाणं पृथिवीं द्यामनेहसमिति नावम्
॥ ८ ॥

आरोहेदिति शेषः, आह्वयेमेति मन्त्रलिङ्गात् । यदा यदा
च नावमारोहति तदकतरणार्थं तदा तदा एतयाऽऽरोहेत् ॥ ८ ॥

नवरथेन यशस्विनं वृक्षं ऋद्धं वा विदासिभं
प्रदक्षिणं कृत्वा फलवतीः शाखा आहरेत् ॥ ९ ॥

नवरथेन यदा गच्छति तदायं विशेषः । वानस्पत्यजपात्
कृत्वा इदमपि कुर्यात् । नवीऽनुपभुक्ताः । यशस्वो यशसा
युक्तः । अविदासी अशोचः । आम्बजम्बादियाश्वा आहरेत्
॥ ९ ॥

अन्यद्वा कौटुम्बम् ॥ १० ॥

अन्यद्वा कुटुम्बोपयोगि द्रव्यमाहरेत् । आहृत्य ततः ॥ १० ॥

संसदमुपयायात् ॥ ११ ॥

गृहसमीपमागच्छेदित्यर्थः ॥ ११ ॥

अस्माकमुत्तमं कृषीत्यादित्यसौक्ष्माणो
जपित्वाऽवरोहेत् ॥ १२ ॥

जपित्वा नवरथादवरोहेत् ॥ १२ ॥

ऋषभं मा समानानामित्यभिकामन् ॥ १३ ॥

एतत् सूक्तं गृहं प्रतिपद्यमानो जपेत् ॥ १३ ॥

सयेदमार्गः शाकस्तिवृक्षः परिव्याध इति
चेतानि ॥ ५ ॥

समूलान् परिखायोद्वासयेदिति वर्तते । अमामार्ग-
दीनां पुंस्त्रिह्रस्वादेतानिति वक्तव्ये एतानीति नपुंसकवचनम-
न्यान्वयेवमकाराणि वास्तुविद्यायां निषिद्धान्युद्वाखानीत्ये-
वमर्थम् ॥ ५ ॥

यत्र सर्वत आपो मध्यं समेत्य प्रदक्षिणं
शयनीयं परोत्य प्राच्यः स्यन्देरन्नप्रवदत्यस्तत्सर्वं
समृद्धम् ॥ ६ ॥

यस्मिन् देशे आपः सर्वाभ्यो दिग्भाः आगत्य मध्यं प्राप्य
ततः प्रदक्षिणं शयनीयं परोत्य प्राच्यं स्थी गच्छेयुः । अत्रवदत्यः
नलोपः छान्दसः । अत्रवदत्य इत्यर्थः । एतत्तत्तत्तत्तत्तत् वास्तु
विद्यावृत्तधनधान्यादिभिः सर्वैः समृद्धं भवति । एवं हुवता
एतत् प्रदर्शितं भवति । सर्वत उच्छ्रितां मध्यतो निज्जामीषश्च
प्राक्प्रवर्णां भूमिं कृत्वा मृहं कुर्यात् । तत्र प्राच्यां दिशि
मृद्विषः शयनीयं मृहं कुर्यात् । शयनीयमृद्विषोत्तरतोऽपां
गणैः प्रदक्षिणं निर्गमनार्थं स्यन्दनिकां कुर्यादिति ॥ ६ ॥

समवस्रवे भक्तशरणं कारयेत् ॥ ७ ॥

देव-इत्या आपो निर्गच्छन्ति स देशः समवस्रवः । प्राच्यां
दिशोत्यर्थः । तत्र महानसं कारयेत् शयनीयस्योत्तरतः । ननु
शास्त्रान्तरे प्राग्दक्षिणस्यां दिशि भक्तशरणं दृष्टमतः कथं प्राच्यां
दिशीत्याशङ्क्य प्रकृतस्य स्तुतिमाह ॥ ७ ॥

वहन्नं भवति ॥ ८ ॥

ऋद्धिमद्भवतीत्यर्थः । तस्मादेवैव कार्यम् ॥ ८ ॥

दक्षिणाप्रवणे सभां मापयेत् साऽद्यूतां ह
भवति ॥ ९ ॥

यत्र गृही स्वैरमास्ते स्वजनैरागन्तुभिश्च सह सां सभां तर्हि
दक्षिणाप्रवणे कुर्यादुदीक्षां दिशीत्यर्थः । तत्र कृताऽद्यूता
द्यूतवर्जिता भवति । दीषाद्य सुक्तीत्याह ॥ ९ ॥

युवानस्तस्यां कितवाः कलहिनः प्रमायुका
भवंति ॥ १० ॥

अत्र कृतां चेत् युवान एव सन्तः प्रमायुका भवन्ति । अल्पा-
युषो म्रियन्त इत्यर्थः । कलहप्रियाश्च कितवाश्च भवन्ति । ननु
द्यूतवर्जितत्वात् कथं कितवा इति । उच्यते । कितवा इति
दुग्धिन इत्यर्थः । तस्मात् तत्र न कार्या, शास्त्रान्तरेऽविहित-
त्वादनुद्य प्रतिपिहवान् । क तर्हि कार्येत्याह ॥ १० ॥

यत्र सर्वस आपः प्रस्यन्देरन् सा स्वस्त्यय-
न्यद्यूता च ॥ ११ ॥

यस्मिन् देशे सर्वाभ्यो दिग्भ्यो आप आगच्छन्ति तत्र
कार्या सभा, गृहमध्य इत्यर्थः । सा शुभकरी प्रद्यता च
भवति ॥ ११ ॥

इति द्वितीये मासमी कण्डिका ॥

अथ अष्टमी कण्डिका ॥

अथैतैर्वास्तु परीक्षेत ॥ १ ॥

पूर्वलक्षणासम्भवे कथमुत्तराणां बलीयस्त्वं स्यादित्येवमर्थो-
ऽयमर्थः । अथ विगिटान्येतानीति । वास्तुपट्टणं सभाधि-
कारनिवृत्त्यर्थम् ॥ १ ॥

वानुभाजङ्गत्तं खात्वा तैरेव पांशुभिः प्रति-
पूरयेत् ॥ २ ॥

गर्त्तं नामावटः, तैरेव । ततः चतुर्तैरेव ॥ २ ॥

अधिकं प्रशस्तं समे वार्त्तं न्यूने गर्हितम् ॥ ३ ॥

पूरिते गर्त्तादधिके पांशुराशौ प्रशस्तं यास्तु भवति । तेन
समेष्टितमभवति । तस्मात् न्यूने गर्हितं कुक्षितं भवति
तस्मात् तत्र न कार्यम् ॥ ३ ॥

अस्तमिते पांशुपूर्णं परिवासयेत् ॥ ४ ॥

अस्तमिते तमेव गर्त्तमग्निः पूरयित्वा तां राशिं परिवास-
येत् । ततो व्युष्टायां निरीचेत् ॥ ४ ॥

सौदके प्रशस्तमार्द्धे वार्त्तं शुष्के गर्हितं
श्वेतं मधुरास्वादम् ॥ ५ ॥

पूर्वेण तुल्यम् ॥ ५ ॥

सिकतोत्तरं माह्लयस्य ॥ ६ ॥

सिकतोत्तरं सिकताबहुलमित्यर्थः ॥ ६ ॥

लोहितं क्षत्रियस्य ॥ ७ ॥

मधुरास्वादं सिकतोत्तरमिति वर्त्तते ॥ ७ ॥

पीतं वैश्यस्य ॥ ८ ॥

अत्रापि द्वयं वर्त्तते । श्वेतं लोहितं पीतमिति त्रयो वर्णाः
त्रयाणां वर्णानां विशेषाः । अन्यत् सर्वं समानम् ॥ ८ ॥

तत् सहस्रसीतं कृत्वा यथादिक् समचतु-
रस्रं मापयेत् ॥ ९ ॥

एवं परीक्षितं यास्तु बहुसीतं कुर्यात् । बहुशः सीतया

कर्पेदित्यर्थः । ततः सर्वासु दिक्षु समचतुरस्रं स्थण्डिलं कुर्यात् ।
चतुरस्रं चतुःकोणं मापयेत् कुर्यात् । सहस्रगृहोऽत्र बहु-
वाचो ॥ ८ ॥

आयतं चतुरस्रं वा ॥ १० ॥

प्रागायतं चतुरस्रं वा कुर्यात्, आयतं दीर्घम् । तत्रैवं
क्रमः, परिव्याध इति चैतानीत्यन्तां बाह्यवास्तुपरीक्षां कृत्वा
तत आन्तरीं परीक्षामथैतैर्वास्तु परीक्षेतेत्यादिं चायतं चतुरस्रं
वैश्यन्तां कृत्वा यत्र सर्वत आपो मध्यं समेत्येत्यादि विज्ञेयम् ।
ततो यक्षमाणं प्रोक्षणं कुर्यात् ॥ १० ॥

तच्छ्रमौशाखयोडुस्वरशाखया वा शन्ता-
तीयेन त्रिः परिव्रजन् प्रोक्षति ॥ ११ ॥

“यत्र इन्द्राग्नौ” इति सूक्तं शन्तातीयेमिति प्रसिद्धं, तेन
सूक्तेन त्रिः परिव्रजन् प्रोक्षति । सर्वत्र मन्त्रान्ते क्रमार्भः ।
सिद्धं हि करणं भवति नासिद्धं, परशुना क्षिणक्षीति परशवत् ।
मन्त्रादृष्टिबद्धा, “मन्त्रान्ते व्रजनारम्भः प्राचीमारभ्य पथ्यंति”
इति ॥ ११ ॥

अविच्छिन्नया चोदकधारया, आपो हि ठा
मयो भुव इति तृचेन ॥ १२ ॥

त्रिः प्रदक्षिणं परिव्रजति । अत्रापि धाराहतिस्तृप्ता इति,
व्रजनगुह्यत्वात् ॥ १२ ॥

वंशान्तरेषु शरणानि कारयेत् ॥ १३ ॥

गर्त्तेष्ववकाशीपालमित्यवधापयेत्, नास्या-
ग्निर्दाहको भवतीति विज्ञायते ॥ १४ ॥

सर्वेषां स्त्रूषानां गर्त्तेषु अवकाशीपालं च अवदध्यात् ।
एवं कृते नास्याग्निर्दाहको भवति इति श्रूयते ॥ १४ ॥

मध्यमस्त्रूषाया गर्त्तेऽवधाय प्रागग्रोदयान्
कुशानास्तौर्यं ब्रौह्मिवमतीरप चासेचयेत्,
अच्युताय भौमाय स्वाहेति ॥ १५ ॥

अस्या गर्त्ते अयं विशेषः । अवकाशीपालश्चावधाय कुशाना-
स्तौर्यं पश्चादासिञ्चेन्मन्त्रेण । अवधायवचनं अवकाशीपालयो-
रवधानमाख्यर्थम् ॥ १५ ॥

अपैनामुच्छ्रियमाणामनुमन्त्रयेत् हैव तिष्ठ
निमिता तिल्विलास्तामिरावर्ती मध्ये पोषस्य
तिष्ठन्तीम् । आ त्वा प्रापन्वधायव आ त्वा कुमा-
रस्तरुण आ वत्सो जायतां सह । आ त्वा परि-
श्रितः कुम्भ आ दधः कलशैरयन्निति ॥ १६ ॥

मध्यमस्त्रूषां गर्त्ते आधीयमानां अनुमन्त्रयेत् मन्त्राभ्याम्
॥ १६ ॥

इति द्वितीये षष्ठ्यौ कण्डिका ॥

अथ नवमौ कण्डिका ॥

वंशमाधीयमानम् ॥ १ ॥

अनुमन्त्रयेतेति वक्तं ते ॥ १ ॥

कृतेन स्थूणामधिरोह वंश द्राघीय आयुः
प्रतरन्दधाना इति ॥ २ ॥

अनेन मध्यमस्थूणाया उपर्याधीयमानं वंशमनुमन्त्रयेत् ।
अन्ये तु प्रतिवंशमावृत्तिमिच्छन्ति ॥ २ ॥

सदूर्वासु चतसृषु शिलासु मणिकं प्रतिष्ठा-
पयेत्, पृथिव्या अधि सम्भवेति ॥ ३ ॥

चतस्रः शिलाः स्थापयित्वा तासु दूर्वा निधाय ततो
मणिकं प्रतिष्ठापयेत् मन्त्रेण । मणिको नाम जलधारणार्थं
भाण्डविशेषः ॥ ३ ॥

अरङ्गुरो वावदौति चेधा वद्धो वरत्रया ।
इरामु ह प्रशंसत्यनिरामपवाधतामिति वा ॥ ४ ॥

अनया वा प्रतिष्ठापयेत् ॥ ४ ॥

अथास्मिन्नप आसेचयेत्, ऐतु राजा वरुणो
रेवतीभिरस्मिन् स्थाने तिष्ठतु मोदमानः । इरां
वहन्तो घृतमुक्षमाणा मित्रेण साकं सह संवि-
शन्त्विति ॥ ५ ॥

अथ मणिके अपो निविशति पूरणार्थं मन्त्रेण ॥ ५-३

अथैनच्छमयति ॥ ६ ॥

एतद्वामु शान्तं करोति । कथं, इत्यमित्याह ॥ ६ ॥

व्रीहियवमतोभिरद्विर्हिरण्यमवधाय शन्ता-
तोयेन चिः प्रदक्षिणं परिव्रजन् प्रोक्षति ॥ ७ ॥

अथ हिरेण्यमवधाय ताम्रिः प्रोक्षति ॥ ७ ॥

अविच्छिन्नया चोदकधारया, आपो हि
ष्ठा मयोभुव इति त्वचेन ॥ ८ ॥

उक्तार्थे हे सूत्रे ॥ ८ ॥

मध्येऽगारस्य स्थालौपाकं थपयित्वा, वास्तो-
ष्मते मतिजानौह्यस्मानिति चतसृभिः प्रत्यूचं
हुत्वाऽन्नं संस्कृत्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा, शिवं
वास्तु शिवं वास्त्विति वाचयौत ॥ ९ ॥

अपयित्वेतिवचनं अस्मात् स्थालौपाकात् प्रागधिम् गृहे
पाकान्तरं न अपयितव्यमित्येवमर्थम् । भुक्तपतो ब्राह्मणान्
शिवं वास्तु शिवं वास्त्विति भवन्तो भुवस्त्विति वाचयौत । तं
च तं शिवं वास्तु शिवं वास्त्विति प्रत्यूचः । उक्तार्थमन्यत् ॥ ८ ॥

इति द्वितीये नवमौ कण्डिका ।

अथ दशमौ कण्डिका ।

उक्तं गृहप्रपदनम् ॥ १ ॥

यदुक्तं गृहप्रपदनं प्रपद्येत गृहानहं सुमनस इत्यादि
तदिदानीमिहापि व्याख्येयमित्यर्थः । अन्ये तु प्राहुः यदुक्तं
मणिकप्रतिष्ठापनादि शिवं वास्त्वित्यन्तं तदगृहप्रपदनसंज्ञं
भवति । किं सिद्धं भवति, मणिकस्थापनात् प्रागेव धीजानि
स्थापयित्वा मृण्मयीं प्रविशेदिति । अपिच शास्त्रान्तरेण संस्कृतं
विशीर्षं वा पुराणं गृहं संस्कृत्य प्रविश्यतो मणिकप्रतिष्ठाप-
नादि सिध्यति ॥ १ ॥

बीजवती गृहान् प्रपद्येत ॥ २ ॥

गृहानिति बहुवचनं चाप इतिवत् । बीजवतः प्रपद्ये-
त्येतायतैव सिद्धे गृहानिति वचनं यत्र गृहं प्रविशति शास्त्रा-
न्तरसंस्कृतं विशेषणं वा संस्कृत्य तत्रापि एवं प्रविशेदिति मणि-
कादि बीजवत्प्रपदनान्तं तत्रापि कुर्व्यादित्यर्थः । तेन पूर्व-
व्याख्यापि साध्वी । २ ।

क्षेत्रं प्रकर्षयेदुत्तरैः प्रोष्ठपदैः फाल्गुनीभी
रोहिण्या वा ॥ ३ ॥

फाल्गुनीभिरित्यत्रापि उत्तराभिरित्येवं सुस्वध्यते । तेन
त्रीणि नक्षत्राणि । नित्यकर्मणां द्रव्यसाध्यत्वात् द्रव्यार्थं क्षेत्रं
प्रकर्षयेत् । णिच्प्रयोगः स्वयंकृपिनिवृत्त्यर्थः । तथा चानापदि
गौतमः “कृपिवाणिज्ये वा स्वयं कर्तुं” इति । मनुरपि । [अ०
४।४]

“कृतान्मृताभ्यां जीवेत्तु मृतेन प्रमृतेन वा” इति ।

[मनु० अ० ४।५] “प्रमृतं कर्षणं स्मृतम्” इति । अक्षक्षेत्रे
क्षेत्रमेव वृत्तिरुक्ता, “अक्षैर्मा दीव्य कृपिमित् कृपस्त्र” इति ।
प्रतिपक्षादयद्यापत्कल्पाः । त्रिषु नक्षत्रेषु कृपिं प्रारभेत । इदं
च प्रारम्भदिवसे कुर्व्यादित्याह । ३ ।

क्षेत्रस्यानुवातं, क्षेत्रस्य पतिना वयमिति
प्रत्यृचं जुहुयाज्जपेदा ॥ ४ ॥

क्षेत्रस्यानुवातं देशं गत्वा तत्रोपलेपनादि कृत्वा जुहुयात्
जपेद्देवं सूक्तं तत्रस्य एव । पादग्रहणेऽपि सामर्थ्यात् सूक्तग्रह-
णम् । प्रत्यृचमिति व्याख्यातम् । ४ ॥

गाः प्रतिष्ठमाना अनुमन्त्रयेत्, मयोभूवांते
अभि वा तूसा इति द्वाभ्याम् ॥ ५ ॥

भक्षणार्थमरणं प्रति गच्छन्तीर्गा अनुमन्त्रयेताहरहः
आकीया ग्रन्था या, न नियमः ॥ ५ ॥

आयतीः, यासामूधश्चतुर्विलं मधोः पूर्णं
घृतस्य च । ता नः सन्तु पयस्वतीर्दक्षीर्गोठे
घृताद्यः ।

उप मैतु मयोभुव ऊर्जं चीजश्च विभतीः ।
दुहाना अक्षितं पयो मयि गोठे निविशध्वम् ।
यथा भवाम्युत्तमो या देवेषु तन्वामैरयन्तेति च
सूक्तशेषम् ॥ ६ ॥

भक्षयित्वा ग्रामं प्रत्यागच्छन्तीर्गा अनुमन्त्रयेताहरहः
यासामित्युन्ध्या, सूक्तशेषेण च ॥ ६ ॥

आगावीयमेकी ॥ ७ ॥

आयतीनामनुमन्त्रणे “या गावो यत्नम्” इत्येतत्सूक्तमेकी
इच्छन्ति, पूर्वासां बाधः ॥ ७ ॥

गणानासामुपतिष्ठेतागुरुगवीनां, भूताः
स्य प्रशस्ताः शोभनाः प्रियाः प्रियो वो भूयासं
शं मयि जानीध्वं शं मयि जानीध्वम् ॥ ८ ॥

यासाङ्गवां अगुरुगवीनां साङ्गानुपतिष्ठेताहरहः भूताः
स्येति । गुरोर्गावस्तास्तु तिष्ठन्ति विसोपतिष्ठेत । सर्वत्र स्थिते-
वोमस्येयं नीपविश्व । तथा चीजम् । “उपस्थानस्तदेव स्यात्

प्रणतिस्थानसंयुतम्” इति । अग्नयि सक्तदेव वक्तव्यम् । अंधाय-
परिसमाप्तिलक्षणार्थं हि दिर्वचनम् ॥ ८ ॥

इति द्वितीये दशमी कण्डिका ।

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रविवरणे नारायणीयायां
वृत्तौ द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ॥

अथातः पञ्चयज्ञाः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । अतः शब्दो हेत्वर्थः । यस्मादेतैर्महतो नियेयस-
स्यावाप्तिस्तस्मात् पञ्चयज्ञा नामयज्ञा वक्ष्यन्त इत्यर्थः । इमे त
इत्याह ॥ १ ॥

देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञो ब्रह्मयज्ञो
मनुष्ययज्ञ इति ॥ २ ॥

तेषां स्वरूपमाह ॥ २ ॥

तद्यदग्नौ जुहोति स देवयज्ञो यद्वलिह-
रोति स भूतयज्ञो यत् पितृभ्यो ददाति स पि-
तृयज्ञो यत् स्वाध्यायमधीयते स ब्रह्मयज्ञो अन्म-
नुष्येभ्यो ददाति स मनुष्ययज्ञ इति ॥ ३ ॥

वैश्वदेवे त्रयो यज्ञाः उक्ताः, तत्र यदग्नौ जुहोति दग्धाहुतौः
स देवयज्ञः । यद्वलिहरोति “अथ बलिहरणम्” [गृ० सू० १,
२, ३] इति स भूतयज्ञः । यत् पितृभ्यो ददाति “स्वप्ना
पितृभ्यः” [गृ० सू० १, २, ११] इति स पितृयज्ञः । यत् स्वाध्या-

यमर्थेति “अथ स्वाध्यायविधिः” [अ० सू० ३.२.१] - इत्यनेन विधानेन स ब्रह्मयज्ञः । यत् मनुष्येभ्यो ददाति “ततोऽतिथौ न भोजयेत्” इति स्मृतिविधानेन स मनुष्ययज्ञः । अपूर्वाणां विधाने सति तदादग्नौ जुहोतीति सिद्धवदुपदेशो नोपपद्येत, अग्नौ जुहुयादित्येवावच्छात् । अथ शास्त्रान्तरसिद्धानामनुवादः, तद्येव स्वाध्यायविधिरिति ब्रह्मयज्ञविधानमपार्थक्यं स्यात्, तस्यापि तत्र सिद्धत्वात् । अथ इष्टतन्त्रपरिपहायौ ब्रह्मयज्ञस्योपदेशो न तदुक्तं, तन्त्रभेदस्यासिद्धत्वात् । पञ्चयज्ञानां हि तैत्तिरीयारण्यकं सूत्रम् । “पञ्च वा एते महायज्ञाः” इत्यादि । तन्मूलत्वे च सति कथन्तन्त्रभेदसम्भवः । तस्माद्देवदेवादय एव पञ्चयज्ञा इति सिद्धम् । मनुनाम्येवमेवोक्तं पितृयज्ञवर्जम् । पितृयज्ञं त्वन्वयीतवान् ।

“एकमप्याशयेद्दिपं पितर्यं पाञ्चयज्ञिके ।

न चैवावापयेत् कश्चिद्देवदेवं प्रति द्विजम् ।

कुर्यादहरहः व्याहमवाद्येनोदकेन वा ।

पयोमूतफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन्” [मनु० ३.८१।८२] इति ॥ ३ ॥

तानेतान्यज्ञानहरहः कुर्यात् ॥ ४ ॥

अखेदं प्रयोजनम् । भोजनार्थात् पाकात् प्रवृत्तिर्बहुदेश्येभ्यस्तुल्यम् । यस्याग्नौ न क्रियते न तद्भोक्तव्यमिति निषेधात्, अत एव पाचसंस्कारार्थं, तत्र यदा घरायं भुङ्क्ते उपवसति वा तदा संस्कार्यस्य पाकस्याभावात् संस्कारस्य कर्मणोऽप्यभावः स्यात्, तद्विद्वत्तर्कमिदम् । तेन पञ्चयज्ञार्थं सर्वथा यत्नश्चमिषेति सिद्धम् । अनेनाभ्युपायेन वैश्वदेवमपूर्वायमपीति आश्रितं भवति । अपि च सर्वथा पाकावश्यमेव पुण्यैः कसैरङ्गिर्वा कुर्या-

दित्येवमर्थश्च । उक्तञ्च “आपन्नमपि दातव्यं आकाशमपि लुह-
यात् प्यात्रेचमपि ब्रह्मयज्ञं कुर्यात्” इति ।

“न चेदुत्पद्यतेऽन्नं तु भक्षिरेनान् समापयेत्” इति च ।
अकरणे प्रायश्चित्तार्थं च उक्तञ्च बौधायनेन ।

“एतेभ्यः पञ्चयज्ञेभ्यो यद्येकीऽपि विधीयते ।

मनस्यत्याहुतिस्तत्र प्रायश्चित्तं विधीयते ।

द्वाहं वापि ग्राहं वापि प्रमादादकृतेषु तु ।

तिस्रस्तन्तुमतीर्त्वा चतस्रो वारुणीर्जपेत् ॥

दशाहं द्वादशाहं वा विनिवृत्तेषु सर्वतः ।

चतस्रो वारुणीर्त्वा कार्यंस्तन्तुमतश्चरः” । इति ।

केचिदाशौचदिवसेष्वपि वैखटेवं कार्यमित्येवमर्थमिति
व्याचख्युः । तदयुक्तं, “पञ्चयज्ञविधानन्तु न कुर्यान्मृतजन्मनोः”
इति निषेधात् ॥ ४ ॥

इति तृतीये प्रथमा कण्डिका ॥

—

अथ द्वितीया कण्डिका ॥

अथ स्वाध्यायविधिः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । विधिषट्पदं विधिरेव वक्ष्यते न क्रम इत्येवम-
र्थम् । तेन वैखटेदेवस्य पुरस्तादुपरिष्ठादाऽध्येतव्यं न क्रमनियम
इति सिद्धम् ॥ १ ॥

प्राग्वीदग्वा यामान्निष्कृत्याप आसुत्य शुचौ
देशे यज्ञोपवीत्याचम्यात्किन्नवासा दर्भाणां मह-
दुपस्तीर्य्य प्राक्कूलानान्तेषु प्राङ्मुख उपविश्योपस्थं

कृत्वा दक्षिणोत्तरी पाणी सन्धाय पवित्रवन्तौ
 विज्ञायते, अपां वा एष ओषधौनां रसो यद्दर्भाः
 सरसमेव तद्ब्रह्म करोति द्वावाष्टयिभ्योः सन्धि-
 मौक्षमाणः संमौल्य वा यथा वा युक्तमात्मानं
 मन्येत तथा युक्तोऽधीयौत साध्यायम् ॥ २ ॥

वायध्वद्वयमन्यस्यां वाऽनिन्दितायान्दिशि कार्यमित्येव-
 मर्थं, बहिरसम्भवे ग्रामेऽध्येतव्यमित्येवमर्थं च । तथाच श्रुतिः ।
 “ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयौत्” इति । आश्रुत्येति सात्व-
 त्यर्थः । आ इति वचनं अपो वगाह्यं ज्ञायादित्येवमर्थम् ।
 शुची देगे इति वचनं शुची देगे यत्र क्षाम्यधीयौत न तीर-
 नियम इत्येवमर्थम् । यज्ञोपवीतिग्रहणं नियमेनात्र यज्ञोप-
 वीतो स्यादित्येवमर्थम् । तेन दहनकर्मणि प्राचीनाधीतित्वं
 सिद्धम् । आचम्येतिवचनद्वर्माङ्गाचमनविधानार्थम् । अक्षिप्त-
 वासा इति अनार्द्रवासा भवेदित्यर्थः । ततः प्राङ्मूलानां दर्भाणां
 मण्डपुपस्त्रीयं तेषु प्राङ्मुख उपविशोपस्थं कृत्वा दक्षिणोत्तरी
 पाणी पवित्रवन्तौ सन्धायेति । मण्डदिति बह्वित्यर्थः । प्राङ्-
 मूलानां प्रागग्राणां इत्यर्थः । प्राङ्मुख इति वचननियमेनात्र
 प्राङ्मुखः स्यादित्येवमर्थं, तेनाश्वत्थं क्वचिदुदङ्मुखतापि सिद्धा ।
 दक्षिणोत्तरेणोपस्थं कुर्यात्, अपैतृकत्वात् । दक्षिण उत्तरी
 ययोः पाण्योस्तौ दक्षिणोत्तरी पाणी । पवित्रे व्याख्याते ।
 सस्यं पाणिं प्रागङ्गुलिमुत्तानं विधाय तस्मिन् प्राक्पे पवित्रे
 निधाय दक्षिणं पाणिं चतुर्ध्वं प्रागङ्गुलिं तेन सन्दध्यादित्यर्थः ।
 विज्ञायते श्रूयत इत्यर्थः । श्रुत्याकर्षः सर्वमिदं गृह्यशास्त्रं श्रुति-
 मूलमिति दर्शयितुम् । द्वावाष्टयिभ्योः सन्धिमौक्षमाण इति

नोर्दुमधस्त्रियं ग्वेक्षेतेत्यर्थः । समीप्य वाऽक्षिणी । अन्येन वा
येन प्रकारेणात्मानं समाहितमनसं मन्येत-तथा युक्तोऽधीयीत ।
न सन्धीक्षणसमीपमननियमः । स्वाध्यायवचनं सावितराय अपि
स्वाध्यायधर्मसिद्ध्यर्थम् । तेन “सावित्रीमन्वाह” [गृ० सू० १.
२, ४] इति सावितराय अनुवचने सत्यपि सामिधेनौधर्म ऐक-
श्रुत्यं ऋगन्ते च प्रणवो न भवतीति सिद्धम् ॥ २ ॥

ॐ पूर्वा व्याहृतीः ॥ ३ ॥

प्रणवमादौ सकृदुक्ता ततस्त्रिषो व्याहृतीः समस्ता ब्रूयात् ।
प्रतिव्याहृति प्रणवशब्दा नैव कार्या, सकृत्कृतेनैव प्रणवेन ॐ-
पूर्वत्वसिद्धेः । यथा “अध्वर्युमुखाः” इत्यत्र एकेनैवाध्वर्युणा
मर्च्यध्वर्युमुखा भवन्ति तद्वदत्रापि, पृथक् कल्पनायां प्रमाणा-
भावाच्च । ननु चतसृषां सूत्रे व्याहृतिसंज्ञा कृता । सत्यं कृता,
होमं तु सा न सर्वत्र । तेनात्र तिसृषामिति सिद्धम् । “भूर्भुवः
स्वरित्येता वाव व्याहृतयः” इति श्रुतिः । अपि च तैत्तिरीय-
श्रुतिरेषा मूलमित्युक्तम् । तत्र च एवं श्रूयते । “ॐमिति प्रति-
पद्य भूर्भुवः स्वरित्याह । सावित्री गायत्री विरन्वाह । पक्षो-
ऽर्धर्धशोऽनवानम् । स्वाध्यायमधीयीत । नमो ब्रह्मण इति
परिधानीयां विरन्वाह” इति । तच्चाद्यदुक्तं तत्सम्यक् ॥ ३ ॥

सावित्रीमन्वाह पक्षोऽर्धर्धशः सर्वाङ्गिति
तृतीयम् ॥ ४ ॥

मर्षामिति चमवानमित्यर्थः । तृतीयवचनमुपकरणेऽपि
पक्षोऽर्धर्धशोऽनवानमित्येवं विद्वूयादित्येवमर्थम् ॥ ४ ॥

इति तृतीये द्वितीया कण्डिका ॥

अथ तृतीये कण्डिका ।

अथ स्वाध्यायमधीयीत ऋचो युजूंषि
सामान्यधर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानि कल्पान् गाथा
नाराशंसौरितिहासपुराणानीति ॥ १ ॥

अथशब्दः पूर्वेषु सम्बन्धार्थः । तेन प्रणवादित्रयं स्वाध्याय-
स्याङ्गमिति सिद्धम् । स्वाध्यायवचनं ऋगादिरेव स्वाध्यायो न
प्रणवादित्रयमित्येवमर्थम् । तेन ऋचमपि यज्ययज्ञं कुर्वादि-
त्यग्निन् पक्षे भावित्रीपर्यन्तमुक्त्वा ऋचमधीयीत, ततो नम
इत्येतया परिदध्यात् । तेन प्रणवादित्रयस्य परिधानीया-
याय नित्यत्वं साधितं भवति । अधीयीतेतिवचनमन्वाङ्माधि-
कारनिवृत्त्यर्थम्, तेनामुप्रवचनधर्मा न भवति । सूत्राण्येव
कल्पा इत्युच्यन्ते । नन्वनित्यानां सूत्राणां नित्यश्रुत्या उपदेशो
न घटते । नन्वनित्यस्य पथीः पशुना यजेतेति विधिर्न घटते ।
अथ तत्राहुतेर्नित्यत्वादुपपद्यते तदत्राप्यविशिष्टम् । सर्वकल्पेषु
कल्पत्वं नामानुवृत्तमित्यमस्ति । गाथा नाम ऋग्विषेयाः,
इन्द्रगाथादयः । “यदिन्द्रादौ दाशराश्रयः” इति इन्द्रगाथाः
प्रसूचः । नाराशंस्यव ऋच एव “इदं जना उपश्रुतम्” इत्या-
दयः । ऋक्षादेव निवे पुनर्वचनं फलविशेषसिद्ध्यर्थम् । इति-
हासं मुद्गाभारतमाहुः । यत्र सृष्टिस्थित्युत्पत्तिप्रलयाः कथ्यन्ते
तत्पुराणम् । अनित्यचोद्यं पूर्ववत् । इह हि द्रव्योत्सर्गनिमित्तं
फलं दृष्टम् । अतः स्वाध्यायमात्रेणापि फलमस्तीति श्रुति-
मुपन्यस्यति ॥ १ ॥

यदृचोऽधीते यथाहुतिभिरेव तद्देवतास्त-
र्पयति, यद्यजूंषि घृताहुतिभिः यत्सामानि म-

ध्वाहुतिभिः, यदधर्वाङ्गिरसः सोमाहुतिभिः,
यद् ब्राह्मणानि कल्पान् गाथा नाराशंसौरिति-
हासपुराणानीत्यस्य ताहुतिभिः ॥ २ ॥

ब्रह्मयज्ञाध्ययनेन देवतासृष्यन्तीत्युक्तं, पितरस्य तृष्यन्ती-
त्याह ॥ २ ॥

यद्वचोऽधीते पयसः कुल्या अस्य पितॄन्
स्वधा उपचरन्ति, यदजं पि घृतस्य कुल्याः, य-
त्सामानि मध्वः कुल्याः, यदधर्वाङ्गिरसः सोमस्य
कुल्याः, यद् ब्राह्मणानि कल्पान् गाथा नाराशं-
सौरितिहासपुराणानीत्यस्य कुल्याः ॥ ३ ॥

स्वधेति पितृणामवसुच्यते । पयसो नद्यः स्वधाभूताः
पितॄनुपतिष्ठन्तीत्यर्थः । एवमुत्तरचापि नेयम् ॥ ३ ॥

स यावन्मन्येत तावदधीत्येतया परिदधा-
ति, नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै
नमः ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये
नमो विष्णवे सहते करोमोति ॥ ४ ॥

ऋगादिदशकमध्येतव्यमित्युक्तं, तत्र नियमेन दद्यानाम-
ध्ययने प्राप्ते इदमुच्यते । स यावत् कालमेकाग्रमनसा यातानं
मन्येतैतावत्कालमेवाधीयीत न दद्याप्यध्येतव्या इति नियमः ।
मन्त्रेणा समाहितमनमेवाध्येतव्यम्, नियतानियम इत्यर्थः ।
एतदेतिवचनं सदेतया परिदध्यादित्येवमर्थम्, तेनास्यापि

नित्यत्वं सिद्धम् । एषामपि त्रिंशत्त्या, प्रथमायां दृष्टत्वाच्छ्रुति-
दर्शनाच्च ॥ ४ ॥

इति तृतीये तृतीया कण्डिका ॥

अथ चतुर्थी कण्डिका ॥

देवतास्तर्पयति, प्रजापतिर्ब्रह्मा वेदा देवा
ऋषयः सर्वाणि छन्दांस्योङ्गारो वषट्कारो व्या-
हृतयः सावित्री यज्ञा द्यावापृथिवी अन्तरिक्ष-
महोरात्राणि संख्याः सिद्धाः समुद्रा नद्यो गिरयः
क्षेत्रौषधिवनस्पतिगन्धर्वाप्सरसो नागा वयांसि
गावः साध्या विमा यक्षा रक्षांसि भूतान्येवम-
न्तानि ॥ १ ॥

परिधानानन्तरं एता देवतास्तर्पयन्तुर्दक्षेन, तर्पणे तस्य
प्रसिद्धत्वात् । प्रजापतिरित्यारभ्य एकात्रिंशद्वाक्येषु तृष्यठ
तृष्येतां तृष्यन्त्विति यथार्थमुक्त्वा तर्पयेत् । एवमन्तानीति पृथ-
ग्नस्त एव ॥ १ ॥

अथ ऋषयः शतर्चिनो माध्यमा गृह्यमहो
विन्वोर्मिन्वो वामदेवोऽविर्भरद्वाजो वसिष्ठः प्रगा-
थाः पावमान्यः शुद्रसूक्ता महासूक्ता इति ॥ २ ॥

अनन्तरं शतर्चिप्रश्नतीन् द्वाष्टश ऋषीस्तर्पयति । प्रत्यृषि
वाक्यभेदः पूर्ववत् । ऋषियहणं निर्वीतिप्राप्त्यर्थम् । “यज्ञोप-
वीतगौचं च” [आ० श्रौ० १, १, १०] इत्यनेन निवर्तितत्वात् ।
तीर्थेविशेषस्तु स्मृतित एव सिद्धः ॥ २ ॥

प्राचीनावीति ॥ ३ ॥

प्राचीनावीती भूत्वा वक्ष्यमाणांस्तर्पयति । अयमपि
प्रतिप्रसय एव ॥ ३ ॥

सुमन्तुलैमिनिवैशम्पायनपैलसूत्रभाष्यभार-
तमहाभारतधर्माचार्या जानन्ति बाह्विगाग्य-
गौतमशांकर्यवाभश्यमाण्डव्यमाण्डकेया गार्गी
वाचस्पती वडवा प्राचीयेयी सुलभा मैत्रेयी,
कह्लोत कौपीतक पैङ्ग महापैङ्ग सुयज्ञ
शाङ्खायनमैतरेय महैतरेय शाकलं वाष्कलं
सुजातवल्गमौदवाहिं महौदवाहिं सौगामिं शौ-
नकमाण्डलायनं ये चान्ये आचार्यास्ते सर्वे
तृप्यन्त्विति ॥ ४ ॥

तृयोविंशति वाक्यानि, तत्र कह्लोसादिषु चर्चात् तर्पया-
मिगण्डः कार्यः । सर्वत्र प्रतिवाक्य तर्पणदुष्ट्यात्, एकमन्त्राणि
कर्माणीति न्यायात् ॥ ४ ॥

प्रतिपुरुषं पितृस्तर्पयित्वा गृहानेत्य यद्द-
दाति सा दक्षिणा ॥ ५ ॥

पितरं पितामहं प्रपितामहं च तर्पयित्वा गृहानेत्य यद्द-
दाति पतिविभोजनभिक्षादानादि सा ब्रह्मयज्ञस्य दक्षिणा
भजति । यद्ददातीति मिहवदुपदेशाद्यापूर्वे विधीयत इति
गम्यते । अपूर्वविधौ तु गृहानेत्य दद्यादित्यत्राप्यत् । गदक्षि-
णत्वं युयता सोमयागमार्ग्यं प्रदर्शितं प्रगंसार्धम् । क्रतुना तेना-

स्येष्ट” इत्यादि प्रशंसा श्रूयते । प्रतिपुरुषवचनं पृथक् पृथक्
तर्पयेत् इत्येवमर्थम् । पूर्वोक्तोपवेशनासम्भवेऽपि एवं वा ब्रह्म-
यज्ञं कुर्यादिति श्रुतिमेवाद ॥ ५ ॥

अथापि ज्ञायते, स यदि तिष्ठन् ब्रह्मन्ना-
सीनः शयानो वा यं यं क्रतुमधीते तेन तेन
हास्य क्रतुनेष्टम्भवतीति ॥ ६ ॥

“न शयानोऽधीयीत नाष्टम्या” इत्यादिनिषेधो नित्यस्या-
ध्यायस्यैव न ब्रह्मयज्ञस्येति श्रुतिमेवाद ॥ ६ ॥

विज्ञायते, तस्य हावनध्यायौ यदात्माऽशु-
चिर्यद्देशः ॥ ७ ॥

तस्य ब्रह्मयज्ञस्य हावेवानध्यायौ यदात्माऽशुचिः सूतकेन
मृतकेन वा मलादिना वा । यदा च देशोऽशुचिः क्षमेधादिना
ततो भयवैवेत्यर्थः । कालस्वप्न श्रुतौ श्रूयते । “मध्यन्दिने
प्रबलमधीयीत य एवं विद्वान्महारात्र उपसुदिते च” इति
॥ ७ ॥

इति द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ॥

अथ पञ्चमी कण्डिका ॥

अथातोऽध्यायोपाकरणम् ॥ १ ॥

अध्ययनमध्यायस्तस्योपाकरणं भारभो येन कर्मणा तद-
ध्यायोपाकरणम् । उक्तोऽर्थः । अतःशब्दो हेत्वर्थः । यस्माद्
ब्रह्मयज्ञो नित्यः अतोऽध्यायोपाकरणं ब्रूम इति । तस्य काल-
माह ॥ १ ॥

कोपधीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावणस्य ॥ २ ॥

श्रीपधीनां प्रादुर्भावे सति आवणमासस्य श्रवणेन कर्त्तव्यम् । श्रीपधीनां प्रादुर्भाव इतिवचनं यदा आवणे प्रादुर्भावो न स्यात् तदा भाद्रपदे श्रवणेन कर्त्तव्यमित्येवमर्थम् । दृष्ट्यपकर्षं कर्मापकर्षशङ्का नैवास्ति । यदा भाद्रपदादुत्कर्षो भवति तदापि कर्मापकर्षशङ्का नैव कार्या । वार्षिकमिति समाख्यावसात् वर्षासु कृत्यत इति वार्षिकम् । आवणभाद्रपदमासौ हि न वर्षाऋतुः । आवणे प्रादुर्भावाभावे कर्माकरणशङ्काप्यन्येनैव निरस्ता । श्रवणेनेति श्रवणेन युक्ते काले इत्यर्थः । नक्षत्रेण युक्तः कालः [पा० ४, २, ३] इत्यनेनाण् । “लुङविशेषे” [पा० ४, २, ४] इति तस्य लुप् । “नक्षत्रे च लुपि” [पा० २, १, ४३] इति सप्तम्यर्थे ढतीया । नक्षत्रयन्देसु सर्वत्रैवं योज्यम् ॥ २ ॥

पञ्चम्यां हस्तेन वा ॥ ३ ॥

अत्रापि आवणस्येति सम्बध्यते, मध्यगतस्य विशेषाभावात्, प्रयोजनवत्त्वाच्च । आवणमासस्य पञ्चमी यदा हस्तेन युज्यते तदा वेत्यर्थः । इति कालत्रयसुक्तम् ॥ ३ ॥

आज्यभागौ हुत्वाऽऽज्याहुतीर्जुहुयात् सावित्यै ब्रह्मणे अद्वायै मेधायै प्रज्ञायै धारणायै सदसस्पतयेऽनुमतये छन्दोभ्य ऋषिभ्यश्चेति ॥ ४ ॥

आज्यभागवचनं नित्यार्थम् । द्रव्यानादेशादेवाज्ये सिद्धे आज्याहुतिवचनं उत्सर्जनोऽप्येतान् वाज्येनैव जुहुयात् नाग्नेनेत्येवमर्थम्, अहिस्तृणविकल्पस्यासम्भवात् ॥ ४ ॥

अथ दधिसत्तून् जुहोति ॥ ५ ॥

दधिसित्तून् सत्तूनित्यर्थः । मन्त्रानाह ॥ ५ ॥

अग्निमौडे पुरोहितमित्येका ॥ ६ ॥

एकाग्रदणं कुपुम्भकादिवत् दृचनिवृत्त्यर्थम् ॥ ६ ॥

कुपुम्भकस्तदन्वीत्, आवदंस्त्वं शकुने भद्र-
मावद, गृणाना जमदग्निना, धामन्ते विश्व-
भुवनमधिष्ठितं, गन्ता नो यज्ञं यज्ञियाः, सुश-
मियो न स्त्रो अरण्यः प्रचक्ष्व, विचक्ष्वाग्ने याहि
मरुत्सखायते, राजञ्कृतं हविरिति दृचाः ॥ ७ ॥

एतं नप दृचाः ॥ ७ ॥

समानीव आकूतिरित्येका ॥ ८ ॥

इत्याग्रदणं दृक्षानन्तरमिष्टमेवैका न इत्याग्रदणं इत्यर्थम् ।

॥ ८ ॥

तच्छंयोराहणीमह इत्येका ॥ ९ ॥

अत्र चैकाग्रदणं दृक्षानन्तरमिष्टमेवैका न पूर्वत्येवमर्थम् ।
एवमनयोर्विकल्पः । शाकलसमाम्नायस्य बाष्कलसमाम्नायस्य
चेदमेव सत्त्वं दृष्ट्याचेत्यध्येष्टमसिद्धम् । तत्र शाकलानां “समा-
नीव आकूतिः” इत्येषा भवति, संहितास्थत्वात् । बाष्कला-
नान्तु “तच्छंयोराहणीमह” इत्येषा भवति । संहितास्थत्वा-
दित्येवं द्विनिवेशो युक्तः ॥ ९ ॥

अध्येष्यमाणोऽध्यायैरन्वारम् एताभ्यो देव-
ताभ्यो हुत्वा सौविष्ट्यर्तं हुत्वा दधिसक्तून्
प्राश्य ततो मार्जनम् ॥ १० ॥

अध्यापयितव्यैरित्यर्थः । अध्यायैरन्वारम् इत्येतावदेव
सिद्धे अध्येष्यमाण इतियचनमध्याप्याभावेऽप्यध्येष्यमाणः स्रष्ट-

मेव कुर्यादित्येवमर्थम् । “वर्षासु छन्दांस्युपाकृत्याधीयीरन्”
इति श्रुतेः । पञ्चम्यां हस्तेन वाऽध्येष्यमाणोऽध्याप्यैरन्वारब्ध
आज्यभागौ हुत्वाऽऽन्याहुतीर्जुहुयादित्येवं यक्तव्ये, एताभ्यो
देवताभ्यो हुत्वेति वचनं सावित्रादिनवानामग्निमौड आदि-
विंशतीनाञ्च देवताग्रहणेन प्रहणार्थम् । क । एताभ्यो द्वेव-
हाभ्योऽग्नेन हुत्वा एता एव देवता इत्यत्र च । स्विष्टकृद्वचनं
व्याख्यातं प्राक् । इधिसक्तुवचनं आज्यनिवृत्त्यर्थम् । परिस्त-
रणैरञ्जस्मिन्तर्धायाप आसेचयते तन्मार्जनम् । प्रायनादि
वेदारभ्रष्टान्तं शिष्याणामपि कार्यम् ॥ १० ॥

अपरेणाग्निं प्राक्कूलेषु दर्भेषूपविश्योदपात्रे
दर्भान् कृत्वा ब्रह्माञ्जलिकृतो जपेत् ॥ ११ ॥

पश्चादग्नेः प्रागग्रेषु दर्भेषु उपविशन्ति । ततः शरावादी
उदकमासिञ्च तत्र दर्भान् निदध्यात् । ततो ब्रह्माञ्जलिकृतो
जपेत् । स्रयं शिष्यैः सह सन्ति चेत् । जपतिचोदनायां गृह्य-
कर्मणि धनित्यमुपांशुत्वमिति ज्ञापयिष्यामः । तस्मादुच्चैरेव
जपेत् । अध्यापनविरोधाच्च ॥ ११ ॥

ॐ पूर्वा व्याहृती; सावित्रीं च चिरम्यस्य वेदा-
दिमारभेत् ॥ १२ ॥

पूर्वमोहारम् । ततस्तिष्ठी व्याहृतीः समस्ताः । ततः
सावित्रीम् । एवमेतत्तितयग्निरभ्यस्य वेदादिमग्निमौड इत्या-
रभ्य सूक्तमनुवाकं वारभेत् । अशब्दः अथवा व्याहृतीनामप्य-
व्यासार्थः । अथ सर्वप्रायश्चित्तादि समापयेत् ॥ १२ ॥

तथोत्सर्गे ॥ १३ ॥

अथ एतेनेत्यभावात् न कृतस्वकर्मातिदेशः । वेदारम्भ-
समाप्तमतिदेश्यते । एताभ्यो देवताभ्योऽवेन इत्येति च प्रधा-
नहोमः । तेन प्राशनमार्जने उत्सर्जने न भवत इति सिद्धम्

॥ १३ ॥

षण्मासानधीयीत ॥ १४ ॥

इदं वचनमुपाकृत्य नियमेन षण्मासानधीयीत नोपरमे-
दित्येवमर्थम् ॥ १४ ॥

समाहृतो ब्रह्मचारिकल्पेन ॥ १५ ॥

ब्रह्मचारिधर्मैरित्यर्थः । स्वाध्यायकाले ये विहिता धर्मा
अधर्मासंस्त्रीगमनखट्वादिवाश्रयनादियर्जनादयः तैर्युक्तोऽधी-
यीत । समाहृतस्य मेखलादयस्तु न भवन्ति, अस्वाध्याय-
धर्मत्वात् ॥ १५ ॥

यथान्यायमितरे ॥ १६ ॥

ब्रह्मचारिण इत्यर्थः । अस्मिन्नध्ययने ब्रह्मचारिणामपि
ग्रहण्यर्थमिदम् । इतरथा समाहृतानामेवेति शङ्का स्यात्
॥ १६ ॥

जायोपेयित्वेके ॥ १७ ॥

समाहृतो जायन्नच्छेदित्वेके आहुः । अतदेव गच्छेन्ना-
नृतावित्याह ॥ १७ ॥

प्राजापत्यं तत् ॥ १८ ॥

तद्वसनं प्राजापनित्वसिद्धार्थं कार्यम् । प्रजोत्पत्त्य-
र्थमित्यर्थः । तदर्थं इत्यर्थं नानृतावित्यर्थः । अतुगमनं सर्वथा
कार्यमिति तेषामभिप्रायः । अगमने दोषयवथात् ।

“अतुसातान्तु यो भार्या सविधी नोपगच्छति ।

घोरायां भ्रूणहत्यायां युष्यते नात्र संग्रयः ॥” [मनु० टी० ३, ४५, १] इति ॥ १८ ॥

वार्पिकमित्येतदाचक्षते ॥ १९ ॥

एतदुपाकरणमित्यर्थः । आचक्षते इति ब्रुवन् वैदिकीयं संज्ञा न पारिभाषिकीति दर्शयति । अन्वर्थसंज्ञेयं प्राक् ॥ १९ ॥

मध्यमाष्टकायामेताभ्यो देवताभ्योऽन्वेन हुत्वाऽपोऽभ्यवयन्ति ॥ २० ॥

मध्यमाष्टकाग्रहणं परमासान्तोपलक्षणार्थम् । तेन तस्याः समीपे माध्यां पौर्णमास्यामित्यर्थः । शास्त्रान्तरे चैवं दृश्यते । “एताभ्यो देवताभ्यो हुत्वा सावित्रादिभ्य आच्यम्” इत्युक्तम् । अग्निमीड इत्यादिभ्योऽन्वेन हुत्वा स्थालीपाकग्रहणमकृत्वाऽन्वेनेति यत्नेन ब्रुवन् गृहसिद्धमसं ग्राह्यमिति दर्शयति, ततः स्निष्टकृत्, ततो वेदारम्भणम् । ततो होमशेषं समाप्यापो वगाहन्त इत्यर्थः ॥ २० ॥

एता एव तद्देवतास्तर्पयन्ति ॥ २१ ॥

स्नात्वा सावित्राद्या नव अग्निमीड इत्याद्याश्च विंशतिं तर्पयन्तीत्यर्थः । ऋग्देवता आदिश्च तर्पयेयुः । द्वितीयातं कृत्वा तर्पणामोत्येकात्रविंशदाक्यानि कृत्वा तर्पितृकृत्यस्तर्पयेयुः ॥ २१ ॥

आचार्यान् ऋषीन् पितॄन् ॥ २२ ॥

यच्च ब्रह्मयज्ञाहं तर्पणमुक्तं तदेतदङ्गत्वेन दानीमपि कार्यमित्यर्थः । अथष्टो देवतातर्पणमसुच्यार्थः । तेन प्रजापत्याद्या अपि तर्प्याः । देवतास्तर्पयतीत्यत्र देवताग्रहणमत्रापि समुच्यार्थम् । क्रमश्च तन्मोक्त एव ॥ २२ ॥

एतदुत्सर्जनम् ॥ २३ ॥

अस्येयं संज्ञा । ततः यस्यासान् पडङ्गान्यधीयीत । परमा-
सानधीयीतेत्यारभ्य एवमन्ता धर्मा ग्रहणाध्ययन एवेत्याहु-
रुके । अन्ये त्वपिशेपेणेत्याहुः ॥ २३ ॥

इति तृतीये पञ्चमी कण्डिका ।

अथ पष्ठी कण्डिका ।

अथ काम्यानां स्थाने काम्याः ॥ १ ॥

त्रेतायां या इष्टयः यश्च य “बाहुष्कामिष्याम्” इत्याद्याः
“वायव्यं ध्वेतमालभेत भूतिकासः” इत्याद्याश्च तेषां स्थाने
काम्याः पाकयज्ञाः कार्य्या इत्यर्थः । काम्यसोमस्थाने सोमो न
कार्य्यः । सोमतन्मस्य ऋष्टोऽविधानात् । तत्र द्रव्यमाह ॥ १ ॥

चरवः ॥ २ ॥

त्रेतायां ये पुरोडाशाः तेषां स्थाने चरवः कार्य्याः । यश्च
स्थाने तु यश्चरेव कार्य्यः । समानजातीयस्यैव हि बाधो भवति,
ओषधिसाम्यात्, न यशोः । अतश्च बोधायनेन । “येऽसुत्र
पुरोडाशास्त- इह चरवः” इति । नामधेयेन होम इत्युक्तम्
॥ २ ॥

तानेव कामानाप्नोति ॥ ३ ॥

अन्ये पाकयज्ञाणाहितान्नेरनाहितान्नेश्च साधारणा इत्यु-
क्तम् । काम्यास्तु नाहितान्नेरेव भवन्तीत्येवमर्थमिदं वचनम् ।
नेमिस्तिकान्याह ॥ ३ ॥

अथ व्याधितस्यातुरस्य यक्ष्मगृहीतस्य वा
पडाहुतिश्चरुः ॥ ४ ॥

व्याधितो ज्वरादिगृहीतः। आतुरस्तल्पंगः। यक्ष्मगृ-
हीतः अथव्याधिगृहीतः। त्रिषु निमित्तेषु पडाहुतिर्नाम
चरुः कार्यः। पडाहुतिरिति कर्मनाम। चरुपहणमाज्य-
निवृत्त्यर्थम् ॥ ४ ॥

मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनायकमित्येतेन
॥ ५ ॥

प्रत्यृचं पश्चादुतीर्तुं त्वा स्विष्टकृतं पठं कुर्यात्। अत्र होम-
पादपहणमेव कथं न कृतं, पठं एतेनेति च न वक्तव्यं
भवति। उच्यते। एतेनेत्यन्यसूक्तानि वृत्त्यर्थम्। क। यौनकेनोक्तं
“रक्षोघ्नः पडाहुतिः” इति, तन्नाप्यनेनैव सूक्तेन होतव्यमित्ये-
वमर्थम्। ऐतरेयिभिस्तु “ब्रह्मवाग्निः” इत्यनेन पडाहुति-
राभ्यातः। अथ सूक्तं रक्षोघ्नलिङ्गम्। तस्मात् प्राप्नुयात् तवि-
ष्टव्यमेतनेति वचनम्। प्रत्यृचमेव पश्चादुत्वा स्विष्टकृतं पठं
कुर्यात्। सूक्तमेवावर्त्य पडाहुतयो माभूवचित्येवमर्थे पाद-
पहणम्। ५।

स्वप्नममनोक्षं दृष्ट्वा, अथा नो देव सवित-
रिति द्वाभ्यां, यच्च गोषु दुःस्वप्नमिति पञ्चभिरा-
दित्यमुपतिष्ठेत् ॥ ६ ॥

अथभं स्वप्नं दृष्ट्वा द्वाभ्यां पञ्चभिर्योपतिष्ठेत् ॥ ६ ॥

यो मे राजन् पूज्यो वा सखा वेति या ॥ ७ ॥

अनयेव वा पूर्वाभिर्यां सप्तभिरिति विकल्पः ॥ ७ ॥

घुत्वा वृभित्वाऽमनोऽन्नं दृष्ट्वा पापकं गन्ध-
माघ्रायाचिस्पन्दने कर्णध्वनने च, सुचक्षा अह-
मक्षौभ्यां मूयासं सुवर्चा मुखेन सुशुक्लपांभ्यां
मयि दक्षकतू इति जपेत् ॥ ८ ॥

अमनोऽन्नं दृष्ट्वा अग्रियं प्रत्यक्षेण दृष्ट्वेत्यर्थः । षट्सु निमित्ते-
ष्वेतां दपेत् ॥ ८ ॥

अगमनीयां गत्वाऽयाज्यं याजयित्वाऽभोज्यं
भुक्त्वाऽप्रतिपाद्यं प्रतिपद्य चैत्थं यूपं चोपहत्य,
पुनर्मां मैत्रिन्द्रियं पुनरायुः पुनर्भगः । पुनर्द्रवि-
णमैतु मां पुनर्ब्राह्मणमैतु मां स्वाहा । इमे ये
धिष्णासो अग्नयो यथास्थानमिह कल्पताम् ।
वैश्वानरो वायुधानोऽन्तर्यच्छतु मे मनो हृद्यन्त-
रममृतस्य केतुः स्वाहेत्याज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ ९ ॥

अगमनीयाङ्गत्वेति स्वभार्यां राजस्यलां गत्वा, पट्टादिषु
वा प्रतिपिहरात्रिषु गत्वा । यथाग्नयः न्यस्तमार्त्विज्यमिति
निर्दिष्टः । अभोज्यं कथुनादि गणिकायादि च । अप्रतिपाद्यं
शस्त्रविपलित्यादि, अप्रतिपाद्यपुरुषद्रव्यं वा । अग्निवदनस्य
यूपं स्पृष्ट्वा च । तेषु षट्सु निमित्तेषु दाभ्यां एताभ्यां जुहुयात् ।
आज्याहुतिवचनान्तन्तनिवृत्त्यर्थमिष्यते ॥ ९ ॥

समिधौ वा ॥ १० ॥

पादध्यादिति शेषः ॥ १० ॥

जपेदा ॥ ११ ॥

जपपद्ये स्वाहाकारं त्यजेत्, प्रदानाभावात् ॥ ११ ॥

इति तृतीये षष्ठी कण्डिका ॥

अथ सप्तमी कण्डिका ॥

अध्याधितच्चेत् स्वपन्तमादित्योऽभ्यस्तमिया-
हाग्यतोऽनुपविशन् रात्रिशेषं स्मृत्वा, येन सूर्य-
ज्योतिषा बाधसे तम इति पञ्चभिरादित्यमुप-
तिष्ठेत् ॥ १ ॥

अध्याधितं स्वपन्तं सन्तं यद्यभ्यस्तमियाद्विस्तृतो वाग्य-
तोऽनुपविशंश्च रात्रिशेषं स्थित्वा ततः चरिते पञ्चभिरुपतिष्ठेत्
॥ १ ॥

अभ्युदियात् चेदं कर्म श्रान्तमनभिरूपेण
कर्मणा वाग्यत इति समानमुत्तरापरभिश्चतस्र-
भिरुपस्थानम् ॥ २ ॥

अध्याधितं स्वपन्तं सन्तं विहितकर्मणा यथाश्रान्तमकर्म-
श्रान्तमभ्युदियात् चेत् । विहितकर्मणा श्रान्ते तु न भवति
प्रायश्चित्तम् । अनभिरूपेणाविहितेन कर्मणा नृत्यादिना
कर्मणा श्रान्तमभ्युदियाच्चेत् वाग्यतोऽनुपविशंश्चाहःशेषं स्थित्वा
ऽपरेद्युर्वाहित आदित्ये “यस्य ते विश्व” इति चतस्रभिरुपति-
ष्ठेत् । अथ निश्चकर्मोऽप्येतः ॥ २ ॥

यज्ञोपवीती नित्योदकः सन्ध्यामुपासीत
वाग्यतः ॥ ३ ॥

यज्ञोपवीतीति व्याख्यातम् । नित्योदकः धृत्युदोदककर्म-

त्यर्थः । अतो मार्जनादि कार्यम् । मन्यः सुपासीत वाग्यतः ।
एतावन्नम्यादये समानम् । प्रतिसन्यामित्यसुपासीतेत्याह ॥३॥

सायमुत्तराभिमुखोऽन्वष्टमदेशं सावित्रीं
जपेदधस्तमिते मण्डले अनन्तरदर्शनात् ॥४॥

सायहाले उत्तरां परान्दिशमभिमुखः वायव्याभिमुख
इत्यर्थः । तत्रापि नास्त्रसाभिमुखः अपि त्वन्वष्टमदेशमभि-
मुखः, प्रतीच्यान्दिशि य उत्तरो भागः तदभिमुख इत्यर्थः ।
सावित्रीं जपेदितः कालादारभ्य आ इतः कालात् ॥ ४ ॥

एवं प्रातः ॥ ५ ॥

एवमेव प्रातःकाल उपासीत । तत्र विशेषमाह । ५ ॥

प्राङ्मुखोऽस्तिष्ठन्नामण्डलदर्शनात् ॥ ६ ॥

प्राङ्मुख इति वायव्याभिमुखनिवृत्त्यर्थम् । तिष्ठन्नित्युपवे-
शननिवृत्त्यर्थम् । अतो ज्ञायते अविशेषे उपवेशनं भवतीति ।
पूर्वावधिक्षु अधस्तमितेयु नक्षत्रेषु । कुतः, पूर्वस्यादिपरीत-
त्वात् । उत्तरावधिक्षु अत्रैवोक्तः । ६ ॥

कपोतश्चेद्गारमुपहन्यादनुपतीहा, देवाः

कपोत इति प्रत्यृचं जुहुयात्कपेदा ॥ ७ ॥

कपोतो रक्तपादः शक्तवर्णोऽरुणवासी, स यद्यगारमुप-
हन्यात् निपीदेत्तस्मिन् पदद्वयौदित्यर्थः । अगारसमीपं वा
गच्छेत् ततोऽनेन जुहुयात्, जपेद्देदं सूक्तम् । प्रत्यृचं व्याख्या-
तम् ॥ ७ ॥

वयमु त्वा पथस्यते इत्यर्थचर्याञ्चरिष्यन् ॥ ८ ॥

अर्थाथं गच्छन्नेन प्रत्यृचं जुहुयात्, जपेद्देदम् । अत्र पाद-
ग्रहणमपि सामर्थ्यात् सूक्तग्रहणम् ॥ ८ ॥

सम्पूषन्विदुषा इति नष्टमधिजिगमिषन्
मूढो वा ॥ ८ ॥

नष्टं वस्तु लब्धुमिच्छन् प्रज्ञाहीनो वा लुह्यात्, जपेद्दे-
दम् ॥ ८ ॥

सम्पूषन्नध्वने, इति महान्तमध्वानमेध्यन्
प्रतिभयं वा ॥ १० ॥

महान्तमध्वानद्रमिष्यन् अल्पमपि प्रतिभयं भयानकं च ध्वा-
नमेध्यन् घनेन लुह्यात्, जपेद्देदम् ॥ १० ॥

इति तृतीयोऽसप्तमोऽध्यायः ॥

अथ अष्टमोऽध्यायः ॥

अथैतान्युपकल्पयौत समावर्त्यमाने मणिं
कुण्डले वस्त्रयुगं छत्रमुपानद्युगं दण्डं सजमुन्मर्द-
नमनुलेपनमाञ्जनमुष्णोपमित्वात्मने चाचार्याय
च ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । उपकल्पयौतेति शब्दोऽयं ह्यन्वयः । समावर्तनं,
नाम संस्कारः, तेन संस्क्रियमान इत्यर्थः । अर्थादेवोपकल्पने-
निष्ठे उपकल्पनवचनमत्रात्मने आचार्याय च एतान्येष्टादग-
द्व्यापि उपकल्पयेदिति विधानार्थम् ॥ १ ॥

यद्युभयोर्न विन्देताचार्यायैव ॥ २ ॥

यद्युभयोर्न लभेत तदाचार्यायेऽथैव सायापकल्पयेत् ॥ २ ॥

समिधं त्वाहरेदपराजितायान्दिशि यन्नि-
यम्य दधेत् ॥ ३ ॥

यन्निग्रहं वृक्षं या अपराजिता दिक् सती गृहीत्वा
 धाहरेत् । यन्निग्रहोति वृक्षं होमार्थं समिदिति प्रापयि-
 तम् । तेन तिष्ठन् समिधमादध्यादित्यत्र इमामादध्यादिति
 सिद्धम् ॥ ३ ॥

आर्द्रामन्त्राद्यकामः पुष्टिकामस्तेजस्कामो
 वा, ब्रह्मधर्मेणकाम उपवाताम् ॥ ४ ॥

शुक्लामित्यर्थः ॥ ४ ॥

उभयीमुभयकामः ॥ ५ ॥

आर्द्रशुक्लामित्यर्थः । एको भाग आर्द्रः । अपरो भागः

शुक्लः ॥ ५ ॥

उपरि समिधं कृत्वा गामन्त्रञ्च ब्राह्मणेभ्यः
 प्रदाय गौदानिकं कर्म कुर्वीत ॥ ६ ॥

आहुतां समिधमुपरि निदध्यात्, न भूमौ । सती ब्राह्म-
 णेभ्यो गान्धर्षिणां दद्यात्, कर्माङ्गत्वेन भोजनश्च देयम् । सती
 गौदानोक्तं कर्मैवापि कुर्यात् । कर्मग्रहणं कर्मैव कुर्यात्
 नाहुत्य वाभ्यत इत्यादिनिघमाः कार्या इत्येवमर्थम् । इदं
 कर्म स्वयमेव करोति समावर्त्यमाने इत्यधिकारात्, जहदर्थ-
 नाच्च ॥ ६ ॥

आत्मनि मन्त्रान् संनमयेत् ॥ ७ ॥

मन्त्रान् आत्मवाचकान् कुर्यादित्यर्थः । ऊह्यानि व्रूमः ।
 “शोषधे वायुस्त माम् । स्वधिते मा माहिंसीः । वपतेर्दं समा-
 युधान् । यथासन्ते, नम आयुष इत्युभयत्र । शितो मुख-
 म्नाम आयुः प्रमोषीः” इति ॥ ७ ॥

एककृतैतत्केन ॥ ८ ॥

सम्भर्दनं कुर्वीतेति शेषः । करञ्जवीजस्य यवैकं बीजन्तु-
देकस्त्रीतकं, तत् पेययित्वा तेनोम्भर्दनं कारयेत् ॥ ८ ॥

शीतोष्णाभिरङ्गिः स्नात्वा, युवं वस्त्राणि
पौवसा वसाथे द्रव्यहते वाससी आच्छाद्य, अश्व-
नस्तेजोऽसि चक्षुर्मे पाहीति चक्षुषी आज्ञयीत
॥ ९ ॥

प्रतिवस्त्रं मन्त्रावृत्तिः, द्विवचनस्य देवतापरत्वात् । सव्यं
पूर्वमाश्रयित्वा ततो दक्षिणमाश्रयीत । “सव्यं मनुष्या
अञ्जते प्रथमम्” इति श्रुतिः । प्रतिचक्षुर्मन्त्रावृत्तिः ॥ ९ ॥

अश्वनस्तेजोऽसि श्रोत्रं मे पाहि, इति कुण्ड-
ले आवधौत ॥ १० ॥

श्वनेन कुण्डले आवधौत । सुवर्णकुण्डले इत्यर्थः । अत्र
दक्षिणं पूर्वं पश्चात्पश्चिमम् । मन्त्रावृत्तिरुक्ता ॥ १० ॥

अनुलेपनेन पाणी प्रलिप्य सुखमये ब्राह्म-
णोऽनुलिम्पेत्, बाहू राजन्यः, उदरं वैश्यः, उपस्थं
स्त्री, ऊरू मरणजीविनः ॥ ११ ॥

पश्चाद्वापाणि । कुतः, अथेवचनात् । अनुलेपनं कुङ्कुमप्रदि ।
बाहू राजन्यः, अथे निम्पेत् । उदरं वैश्यः, अथेऽनुलिम्पेत् ।
उपस्थं स्त्री, अथेऽनुलिम्पेत् । ऊरू मरणजीविनः, अथेऽनुलि-
म्पेत् । अयं विधिः सार्वत्रिकः । कुतः, स्त्रीविधानात् ॥ ११ ॥

अनात्ताऽस्त्रनात्तोऽहं भूयासम्, इति खज-
मपि यधौत न मालोक्तम् ॥ १२ ॥

मालेत्युक्तां सजमपि न वधीत ॥ १२ ॥

मालेति चेद् ब्रूयुः सगित्यभिधापयौत ॥ १३ ॥

यद्यज्ञानात् मालेति ब्रूयुः ततः सगित्यभिधाप्य वधीत ॥ ११ ॥

देवानां प्रतिष्ठे स्यः यदि वञ्छद्वासि, इति
ह्यवमादत्ते ॥ १४ ॥

“उपानहो वसमेम्यौ ते आतिष्ठेत्” इत्युपानहावास्याय
सहस्रम्ना, द्विवचनात् । ततश्चवमादत्ते ॥ १४ ॥

वैश्वरसि वानस्पत्योऽसि सर्वतो मा पाहि,
इति वैश्ववन्दणम् ॥ १५ ॥

आदत्ते ॥ १५ ॥

आयुष्यमिति सूक्तेन मणिं कण्ठे प्रतिमु-
च्योऽणोषं कृत्वा तिष्ठन् समिधोऽग्न्यादध्यात् ॥ १६ ॥

आयुष्यमिति सूक्तप्रदणम् आयुष्यमित्येतावान् मन्त्र इति
शङ्कानिवृत्त्यर्थम् । कुतः शङ्का, प्राक्कस्य परिपूर्णत्वात् । आयु-
ष्यमिति आयुष्कारमित्यर्थः । तेन “नेजमेव” इत्यस्य विल-
त्वेऽपि सूक्तप्रदणं सिद्धम् । मणिः सुवर्णमयः । उणोषं
कृत्वा, अद्विजं वाससा शिरो वेष्टेत्यर्थः । तिष्ठन्प्रदणम-
न्यव्वासीनुस्य कर्माणि भवन्तीति ज्ञापनार्थम् ॥ १६ ॥

अथ द्वितीये षष्ठमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

स्मृतन्निन्दा च विद्या च श्रद्धा प्रज्ञा च
पञ्चमी । इष्टन्दत्तमधीतञ्च कृतं सत्यं श्रुतं

व्रतम् । यदग्ने सेन्द्रस्य सप्रजापतिकस्य सक्वटपि-
 कस्य सक्वटपिराजन्यस्य सपितृकस्य सपितृराज-
 न्यस्य समनुष्यस्य समनुष्यराजन्यस्य साकांशस्य
 सातीकाशस्य सानुकाशस्य सप्रतीकाशस्य सदेव-
 मनुष्यस्य सगन्धर्वाप्सरस्कस्य सहारण्यैश्च पशु-
 भिर्याम्यैश्च यन्म आत्मन आत्सनि व्रतन्तन्मे
 सर्वव्रतमिदमहमग्ने सर्वतो भवामि स्वाहेति
 ॥ १ ॥

स्रुतं च मे प्रस्रुतं च मे तन्म उभयव्रतमिति द्वादश्याप्येव-
 मेवोक्ता, ततो यदन्न इत्यादि यथासूत्रमित्येवमुपदिशन्ति ।
 उपानहौ विसृज्य समिदाधानं कार्यम् । तथा च गौतमः ।
 “सोपानह आसनाभिवादनमस्कारात् वर्जयेत्” इति ॥ १ ॥

समाग्ने वर्च इति प्रत्यृचं समिधोऽग्न्याद-
 ध्यात् ॥ २ ॥

अथ खिलस्यापि ग्रहणं भवति । अथैतस्य समान्नायस्ये-
 त्यत्र समान्नायग्रहणस्य वितानविशेषणत्वात्, “समान्नायस्य
 विताने” इति । कुतः एतत्, सुखे खिलानां पाठात्, इह च
 प्रतीकग्रहणात्, तस्माद्दशभिर्होम इति सिद्धम् । प्रत्यृचमिति
 व्याख्यातम् । आदध्यादिति प्रकृते पुनरादध्यादिति वचनं
 पूर्वस्याधिकारनिवृत्त्यर्थम् । तेनोपविश्यादध्यात्, न तिष्ठन् ।
 स्निष्टकृदादिहोमशेषं समापयेत् ॥ २ ॥

यत्रैनं पूजयिष्यन्ती भवन्ति तत्रैतां रात्रीं
 वसेत् ॥ ३ ॥

यस्यात्मानं मधुपर्केण पूजयन्ति तत्रैतां राधो वसेत् वसतिं
कुर्यात् । कुतः एतत्, स्नातदायोपस्थितायेति वचनात् मधु-
पर्केण पूजनमिति सत्यम् । यस्य कालमाह ॥ ३ ॥

विद्यान्ते गुरुमर्थेन निमन्त्रं कृत्वाऽनुज्ञातस्य
वा स्नानम् ॥ ४ ॥

विद्यान्ते गुरुमर्थेन निमन्त्रयते “कर्मर्यमहन्ते करवाणि”
इति । गुरुमर्थमाह तं कृत्वा स्नानं करोति । अथवाऽनुज्ञातः
स्नायात् । स्नानं समावर्त्तनमित्यर्थः । विद्यान्त इति व्याख्यातं
प्राक् ॥ ४ ॥

तस्यैतानि व्रतानि भवन्ति ॥ ५ ॥

उपदेशादेव व्रतत्वे सिद्धे इदं वचनं नक्तं न आध्यामीत्येवं
सङ्ख्ययेदित्येवमर्थम् ॥ ५ ॥

न नक्तं स्नायात् । न नग्नः स्नायात् । न
नग्नः शयीत । न नग्नां स्त्रियमौक्षेतान्यत्र मैथु-
नात् । वर्पति न धावेत् ॥ ६ ॥

दुतगमनप्रतिषेधः ॥ ६ ॥

न वृक्षमारोहेत् । न कूपमवरोहेत् । न बाहु-
भ्यां नदीन्तरेत् । न संशयमभ्यापयेत् ॥ ७ ॥

अन्याय प्राणसंशयावाभ्यापयेत् । यक्षादित्यं श्रूयत
इत्यर्थः । वर्पति न धावेदित्यादिप्रतियेधोऽस्य प्राणसंशया-
भ्यापादनप्रतिषेधत्वप्राप्त्यर्थः । अर्थसंशयाभ्यापादने न दोषः
॥ ७ ॥

महद्भूतं स्नातकी भवतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥

स्नातकी हि महद्भूतं इति च श्रूयते । कथं पुनः स्नात-
कस्य महत्त्वम् ।

उच्यते । देवैद्यापि मनुष्यैश्च तिर्यग्योनिभिरेव च ।

गृहस्यः सेव्यते यस्मात् तस्मात् येष्टो गृहाश्रमीति ॥ स्मृतः

॥ ८ ॥

इति तृतीये नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

गुरवे प्रसन्न्यमाणो नाम प्रब्रवीत ॥ १ ॥

समाहृतः अन् विप्रसन्न्यमाणः शिष्यः गुरोर्नाम प्रब्रूयात्
देवदत्तेति । गुरवे इति चतुर्थी पठार्थे । यथास्य इति
॥ १ ॥

इदं वक्ष्यामो भो इति ॥ २ ॥

तत एव प्रब्रवीत । इदंशब्दस्य स्थाने आद्यमं निर्दिशेत् ।
देवदत्त गार्हस्थ्यं वक्ष्यामो भो इति । वक्ष्याम इति द्विव-
चनमाठे अर्थोऽनुपपन्नः ॥ २ ॥

उच्चैरूर्ध्वं नाम्नः ॥ ३ ॥

नाम्न ऊर्ध्वं उच्चैर्न्यात् । गुरुनाम तु उपाख्येव ब्रूयादि-
त्यर्थः ॥ ३ ॥

प्राणापानयोरुपांशु ॥ ४ ॥

ततः प्राणापानयोरुत्पत्त्या इत्येतं मन्त्रं उपांशु ब्रूयाच्छि-
ष्य इत्यर्थः । ननु उत्तरत्र यथाव्यती हृदो जपतीति तस्मादा-
चार्यस्योपांशु दृष्टावित्तस्याप्युपांश्वेव भविष्यत्यत उपांश्विति
न याच्यं । उच्यते । जपशोदनायां उपांश्वमनित्यमिति

प्रापनार्थमिदं तेन वेदारभ्या उच्यैः प्रयोगः सिद्धः । यद्य वा
उच्यैरित्यधिकारनिवृत्त्यर्थमिदम् । वेदारभ्या तु उच्यैरे कार-
णमन्यदप्युक्तमेव ॥ ४ ॥

आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिरिति च ॥ ५ ॥

एतं चोपांशं ब्रूयाच्छिष्यः ॥ ५ ॥

अतो ब्रह्म जपति प्राणापानयोस्तुल्यचास्त-
या प्रपद्ये देवाय सवित्रे परिददामीत्युच्यते ॥ ६ ॥

अतो ब्रह्म आचार्यो जपत्येतौ मन्त्रौ । अतो ब्रह्म जप-
तीति वचनात् पूर्वं शिष्योऽप्येतौ मन्त्रौ जपतीति श्रायते ।
उच्येत्यामन्त्रैरित्येतामित्यर्थः ॥ ६ ॥

समाधौ प्राक् स्वस्तीति जपित्वा महिषी-
णामित्यनुमन्त्र ॥ ७ ॥

अति सृजेदिति शेषः । समाधेति वचनसांवाच्यं एवो-
मायिति मन्त्रं जपेदित्येवमर्थम् । जपित्वा महिषीणामवो-
स्त्विति सूक्तेन शिष्यमनुमन्त्रं वक्ष्येत्यतिसृजेत् ॥ ७ ॥

एवमतिष्ठेष्ट्य न कुतश्चिद् भयं भवतीति
विज्ञायते ॥ ८ ॥

प्रशंस्यं श्रुतिमूलत्वदर्शनार्था ॥ ८ ॥

वैयसाममनोज्ञा वाचः श्रुत्वा कनिक्रदज्ज-
नुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेद्देवीं वाचमजनयन्त
देवा इति च ॥ ९ ॥

ययांसि पश्चिषः । अमनोज्ञा अप्रियाः ॥ ९ ॥

सुहिष्युतद्वर्त्तसदं युवानमिति सृगस्य ॥ १० ॥

सृगस्यामनोऽज्ञा वाचः श्रुत्वा एतां जपेत् ॥ १० ॥

यस्या दिशो विभीषाद्यस्मादा तान्दिशमु-
त्सुकमुभयतः प्रदीप्तं प्रत्यखेन्मन्यं वा प्रसव्य-
मालोढ्याभयं मित्रावरुणामहमस्त्वंर्विषा शत्रू-
न्द्हन्तं प्रतीत्यमाज्ञातारं मा प्रतिष्ठां विन्दन्तु
मिथो भिन्दाना उभयन्तु मृत्युमिति संसृष्टं धन-
मुभयं समाकृतमिति मन्यं न्यसृङ्करोति ॥ ११ ॥

यस्या दिशो विभीषात् यस्मादा विभीषात् पुषपाद् व्याघ्रा-
दन्यतो वा तां दिशं प्रति उभयतः प्रदीप्तमुत्सुकं प्रत्यखेत्
उभयमित्यनेन । मन्यं वा प्रसव्यमालोढ्य तां दिशमभिमुख-
ञ्चक्षुं कुर्यात् संसृष्टमित्यनेन । मन्यञ्चक्षुमेव कुर्यात् । न प्रत्य-
खेदित्येवमर्थं पुनर्मन्यग्रहणम् ॥ ११ ॥

इति तृतीये दशमी कण्डिका ॥

अथ एकादशी कण्डिका ॥

सर्वतो भयादनाज्ञातादृष्टा वाज्याहुती-
र्जुहुयात् ष्ठिवौ हता साग्निना हता तथा हत-
या वर्त्या यस्माद्वाद् विभेमि तद्वारये स्वाहा ।
अन्तरिक्षं हतं तद्वायुना हतन्तेन हतेन वर्चेण यस्मा-
द्वाद् विभेमि तद्वारये स्वाहा । द्यौर्हता सादित्येन
हता तथा हतया वर्त्या यस्माद्वाद् विभेमि तद्वा-
रये स्वाहा । दिशो हतास्ताश्चन्द्रमसा हतास्ता-

भिर्हृताभिर्वर्चीभिर्यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये
 स्वाहा । आपो हृतास्ता वरुणेन हृतास्ताभिर्हृ-
 ताभिर्वर्चीभिर्यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये स्वाहा ।
 प्रजा हृतास्ताः प्राणेन हृतास्ताभिर्हृताभिर्वर्ची-
 भिर्यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये स्वाहा । वेदा
 हृतास्ते कन्दोभिर्हृतास्तैर्हृतैर्वर्च्यस्माद्भयाद्विभेमि
 तद्वारये स्वाहा । सर्वं हृतं तद्व्रक्षणा हृतन्तेन
 हृतेन वर्चेण यस्माद् भयाद् विभेमि तद्वारये
 स्वाहा इति ॥ १ ॥

यदि सूर्यतो दिग्भ्योभयमुत्पद्यते न च ज्ञायते यस्मात्
 पुरुषादिति तत् सूर्यभोभयमज्ञातम् । तस्मात् यदि विभीषात्
 सतो लौकिकान्नावष्टावाच्याहुतौर्जुङ्गयात् पृथिवीहृतेत्याद्यैः ।
 अष्टौ वचनमाद्यभागस्विष्टकृत्स्नित्यर्थम् । आच्याहुतिवचनं
 परिस्तरणविकल्पार्थम् ॥ १ ॥

अथापरानितायां दिश्यवस्थाय स्वस्थात्रेयं
 जपति यत इन्द्र भयामह इति च सूक्तशेषम् ॥ २ ॥

स्वस्थात्रेयमिति स्वस्तिनोमिमौतामिति सूक्तं संचितम् ।
 ततः सर्वमायचित्तादि समापयेत् । एवमतिष्ठत्य न कुतश्चि-
 द्रयं भवतीत्युक्तम् । तत्र यद्यमनोन्ना वाचः शृणुयात् भयं
 चोत्पद्येत तत एवं कुर्यादिति सर्वमिदमतिष्ठतिविषयम् ॥ २ ॥

इति द्वितीये एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

संग्रामे समुपोल्हे राजानं सन्नाहयेत् ॥ १ ॥

संग्रामे समुपोल्हे समुपस्थिते राजानं सन्नाहयेत् पुरो-
हितः वक्ष्यमाणविधिना ॥ १ ॥

आत्वाह्वार्यमन्तरेधीति पश्चाद्रथस्थायस्याय ॥ २ ॥

जपेदिति शेषः । अथ ऋषभं मासमानानामित्यत्र च
पादग्रहणे सूक्तग्रहणं भवतीति आपितश्च प्राक् ॥ २ ॥

जीमूतस्यैव भवति प्रतीकमिति कवचं प्रय-
च्छेत् ॥ ३ ॥

अथ सूक्तस्थापया कवचं प्रयच्छेत् राज्ञी ॥ ३ ॥

उत्तरया धनुः ॥ ४ ॥

प्रयच्छेदिति शेषः ॥ ४ ॥

उत्तरां वाचयेत् ॥ ५ ॥

राजानं वाचयेत् ॥ ५ ॥

स्वयञ्चतुर्थीं जपेत् ॥ ६ ॥

अष्टम् ॥ ६ ॥

पञ्चम्येपुधिं प्रयच्छेत् ॥ ७ ॥

इषवो यत्र धीयन्ते स इषुधिः ॥ ७ ॥

अभिप्रवर्त्तमाने षष्ठौम् ॥ ८ ॥

यथेष्टान्दिग्गमभिप्रवर्त्तमाने रथे षष्ठीं जपेत् । एवंविधो
मन्त्रो मन्त्रसंज्ञः ॥ ८ ॥

सप्तम्याश्वान् ॥ ९ ॥

अमुमन्वयेतेति शेषः ॥ ८ ॥

अष्टमीमिषूनवेक्षमाणं वाचयति ॥ १० ॥

इषूनवेक्षमाणं राजानम् अष्टमीं वाचयेत् ॥ १० ॥

अहिरिव भोगैः पर्य्येति बाहुमिति तलं
नक्षत्रमानम् ॥ ११ ॥

ज्याघातपरिचायं तलमुच्यते तलं नक्षत्रमानं राजानम् एतां
वाचयेत् ॥ ११ ॥

अथैनं सारयमाणमुपारुह्याभीयत्तं वाच-
यति प्रयोवां मित्रावरुणेति च हे ॥ १२ ॥

सारथिना सारयमाणं राजानं रथे उपारुह्य अभीयत्तं-
नेति सूक्तं वाचयेत् । प्रयोवामितृषौ च ॥ १२ ॥

अथैनमन्वीचेताप्रतिरथेशास सौपर्णः ॥ १३ ॥

एनं राजानमन्वीचेत एतैः सूक्तैः । आशुशिशान इति
सूक्तमप्रतिरथम् । शास इति सूक्तं शासः । सौपर्णसूक्तानां
बहुत्वाद्द्विगुणमाह ॥ १३ ॥

प्रधारयन्तु मधुनो घृतस्येत्येतत् सौपर्णम् ॥ १४ ॥

एतत् सूक्तं सौपर्णे भवति । नाम्नात् ॥ १४ ॥

सर्वा दिशोऽनुपरौर्य्यायात् ॥ १५ ॥

अथ राजा सर्वा दिशो रथेनानुक्रमेण गच्छेत् ॥ १५ ॥

आदित्यमौशनसं वावस्थाय प्रयोधयेत् ॥ १६ ॥

यस्यां दिश्यादित्यस्तां दिशमास्थायार्हति चेत् । रात्रौ
चेदस्यां दिशि शुकः तां दिशं परिगृह्य योधयेद्राजा । न
प्रत्यादित्यं युध्येत नापि प्रतिशुकमित्यर्थः ॥ १६ ॥

उपश्वासय पृथिवीमुत द्यामिति तृप्तेन
दुन्दुभिर्मभिष्टशेत् ॥ १७ ॥

राजा ॥ १७ ॥

अवसृष्टा परापतेतौषून्विसर्जयेत् ॥ १८ ॥

राजा ॥ १८ ॥

यत्र वाणाः सम्पतन्तीति युध्यमानेषु जपेत् ॥ १९ ॥

पुरोहितः ॥ १९ ॥

संशिष्याद् वा संशिष्याद् वा ॥ २० ॥

अथवा राज्ञे पुरोधा आचक्षीत एकस्मिन् काले इयम्क्
तवेति । यथा आत्वाहापमिति सूक्तं पद्याद्वयस्यावस्थाय
ब्रूहि जीमूतस्येति कवचं गृह्णाणित्वेवमादि । अध्यायान्त-
स्तुतयार्थं द्विर्वचनार्थम् ॥ २० ॥

इति तृतीये द्वादशी कण्डिका ।

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रविवरणे नारायणीयायां वृत्ती
तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

आहिताग्निश्चेदुपतपेत्प्राच्यामुदीच्यामपरा-
जितायां वा दिग्युदवस्येत् ॥ १ ॥

आहिताग्नियेत् व्याधिरुपतपेत् षोडशेत् । तथा सति
आहिताग्निरग्निभिः सह ग्रामान्निष्क्रम्य प्राच्यामुदीच्याम-

पराजितायां वा दिशि उदवस्येत् । गत्वा तमेव तिष्ठेत्
यावदगदो भवति ॥ १ ॥

ग्रामकामा अग्नय इत्युदाहरन्ति ॥ २ ॥

अग्नयो ग्रामकामा इति ब्रह्मवादिनः प्रवदन्ति । तस्मा-
दुदवस्येत् । ग्रामकामत्वे सत्यपि किमिव उदवस्येदित्याश-
ङ्गाह ॥ २ ॥

आशंसन्त एनं ग्राममाजिगमिषन्तोऽगदङ्कु-
र्युरिति ह विज्ञायते ॥ ३ ॥

ग्राममागन्तुमिच्छन्तोऽग्नय एनमाहिताग्निमार्शसन्ते ।
अयमगदो भवेदिति । आशंसमानाश्च एनम् अगदम् अरोगं
कुर्युः एवं हि श्रूयते । शुभ्राकर्षीं यज्ञकर्म ससुत्यनश्रुतिमू-
लमिति दर्शनायः सर्वत्र ॥ ३ ॥

अगदः सोमेन पशुनिष्टेष्ट्वावस्येत् ॥ ४ ॥

अगदः अरोगः । सोमादिभिरिष्ट्वा ग्रामं प्रविश्येत् । अथ
कः सोमः कार्यः अग्निष्टोमः । कुतः सर्वसोमानां प्रकृतित्वात् ।
उक्तं च । स एव होतुः प्रकृतिभाव इति । कः पशुः कार्यः
ऐन्द्राग्नः । निरुटानां प्रकृतित्वात् । इष्टीर्नां पौर्णमासाति-
देशोऽस्ति । सर्वत्र देवतागमे नित्वाभामपाय इति ह्युक्ता
अनागमः अनपाय इत्यपि दर्शितं भवति । तेनैष्टौ पशौ च
प्रकृता एव देवता इति सिद्धम् । तर्हीष्टौ तिस्रः प्रसज्येरन् ।
अग्नीषोमयोः स्थान इन्द्राग्नी इति ह्युक्ता अग्नेः स्थिरत्वं
दर्शितम् । तेनाग्निरेव केवलो भवति नान्ये हे । अत्र पूर्वा-
लाभ उत्तरोत्तरं कर्मण्युपदिशन्ति ॥ ४ ॥

अनिष्ट्वा वा ॥ ५ ॥

ग्रामं प्रविशेत् ॥ ५ ॥

संस्थिते भूमिभागं खानयेद्दक्षिणपूर्वस्यान्दि-
शि दक्षिणापरस्यां वा ॥ ६ ॥

अगदे सत्युक्तम् । अथ संस्थिते मृते सत्युच्यते । भूम्येक-
देशं खानयेत् । आग्नेय्यां नैर्ऋत्यां वा ॥ ६ ॥

दक्षिणाप्रवणं प्राग्दक्षिणाप्रवणं वा मत्स्यद-
क्षिणाप्रवणमित्येके ॥ ७ ॥

खातं दक्षिणाप्रवणं खानयेत् । आग्नेयीप्रवणं वा ॥ ७ ॥

या वानुद्वाहुकः पुरुषस्तावदायामम् ॥ ८ ॥

यावत्परिमाणं ऊर्ध्ववाहुकः पुरुषस्तावत्परिमाणं दीर्घं
भवति खातम् ॥ ८ ॥

व्याममात्रमनिर्यक् ॥ ९ ॥

पञ्चारत्रिमात्रं व्याम भवति । तिर्यग्वातावन्मात्रं भवेत्
॥ ९ ॥

वितस्त्यर्वाक् ॥ १० ॥

द्वादशाङ्गुली वितस्तिः । तायन्मात्रमधस्तः कुर्यात् । खात-
लक्षणमुक्ता तस्य देशमाह ॥ १० ॥

अभित आकाशं श्मशानम् ॥ ११ ॥

श्मशानग्रहणेनात्र श्मशानद्वयं गृह्यते । कुतः । उत्तरत्र
विशेषणादादहनस्य लक्षणं श्मशानस्येति । दहनदेशय
श्मशानं सञ्चित्य यत्रास्थौनि निधीयन्ते तत्र श्मशानम् । तद्वयं
सर्वत आकाशं भवेत् । अभित आकाशमिति ह्युक्ता मध्ये तद-
नाकाशं भवेदिति प्राप्यते ॥ ११ ॥

बहुलौषधिकम् ॥ १२ ॥

तत् उभयं बहुलौषधिकं भवेत् ॥ १२ ॥

कण्टकिक्षीरिणस्त्विति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ १३ ॥

कण्टकिक्षीरिणस्त्विति यथोक्तं वास्तुपरोक्षायां तथेहापि
कुर्यात् कण्टक्षादौ निषङ्गहासयेत् । उभयश्च ग्रानेऽपीत्यर्थः
॥ १३ ॥

यच्च सर्वत आपः प्रस्यन्दे रन्नेतदादहनस्य
लक्षणं श्मशानस्य ॥ १४ ॥

यस्मिन् देशे सर्वत आपो गच्छन्ति । एतदादहनश्मशा-
नस्य लक्षणम् । नास्त्यनिधानस्य श्मशानस्य । पूर्वाणि तूभय-
स्येत्युक्तम् । सर्वतो निम्नो मध्यत उच्छ्रितो यो देशः पूर्वोक्त-
लक्षणयुक्तय भवेत् तत्र स्थानयेदित्यर्थः ॥ १४ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानीत्युक्तं पुरस्तात् ॥ १५ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानीति यदुक्तं पुरस्तात् सुतस्य पञ्चा-
ध्याये दौक्षितमरणे तदिहापि कुर्यात् इत्यर्थः । तत्रैवमुक्तम् ।
संस्थिते तीर्थेन निष्कृष्टापभृद्ये प्रेतालङ्कारान् कुर्वन्ति केशश्म-
श्रुलोमनखानि बाधयन्ति नलदेनानुक्षिप्पन्ति । नलदमभि-
युक्तेभ्यो विज्ञेयम् । निःपुरीषमेके कृत्वा शयदाज्यस्य पूरयन्ति
अहतस्य वाससः पाशतः पादमात्मविच्छिद्य मोर्षुयन्ति प्राग्द-
शेनाविः पादम् । मूलम्याशः । अयं दशा । प्राक्शिरसं प्रेतं
शाययित्वा मोतं मोर्षुयुः । वासः अयं पादतो यथा भवेदि-
त्यर्थः । अवच्छेदं प्रेतस्य पुत्रा समात्वाः कुर्वीरन्निति । संगृ-
हीयुरित्यर्थः ॥ १५ ॥

द्विगुल्फं बर्हिं राज्यञ्च ॥ १६ ॥

द्विगुल्फं प्रभूतं वर्धिराज्यस्य संपकस्येदिति शेषः ॥१६॥
 दधन्यच सर्पिरानयन्त्येतत्पित्रां पृषदाज्यम्

॥ १७ ॥

अथ प्रेतकर्मणि दधनि सर्पिरानयन्ति । एतत् पृषदाज्यं
 भवति । तच्च बहु कल्पयेत् । आसेचनवन्ति पृषदाज्यस्येत्य-
 धेतत् गृह्णीयात् । अथ ग्रहणं प्रेतकर्मणि सर्वत्रैतदेव पृष-
 दाज्यं भवतीत्येवमर्थम् । तेन निःपुरीषमेके कृत्वा पृषदा-
 ज्यस्य पूरयन्तीत्यत्रापि अस्यैव पृषदाज्यस्य ग्रहणं सिद्धम् ।
 आनयन्तीति बहुवचनं कर्तुरनियमार्थम् । पितरामिति पितर-
 कर्मस्यन्य एतत् पितरां पृषदाज्यमित्यर्थः । एवं सुवता
 प्रेतकर्मापि पिष्टकर्मैत्युक्तं भवति । तेनाद्यान् कर्मणि प्राग्द-
 क्षिणाभिमुखत्वं कर्मणां कर्तृणाञ्च सिद्धम् । प्राचीनावीति-
 त्वञ्च भगवता बोधायनेनाप्युक्तम् । किमु अस्तु प्राचीनावी-
 तिना पिष्टमेधः कार्यः । यज्ञोपवीतिना चेति प्राचीनावी-
 तिनेत्येव ब्रूयात् । पितॄणां वा एष मेधा देयानां वा अन्ये
 मेधा भवन्ति । निवीतिनस्त्वेषेन वद्वेयुः इति । आग्नेयीं
 दिशं प्रस्तुत्य एषा हि पितॄणां प्राची दिगिति विप्रायते इति
 चोक्तम् ॥ १७ ॥

इति चतुर्थे प्रथमा कण्डिका ॥

अथ द्वितीया कण्डिका ।

अधैतान्दिशमग्नीन्प्रयन्ति यज्ञपात्राणि च ॥१॥

यस्यान्दिशि भूमिभागः पानितः तान्दिशं प्रत्यग्नीयय-
 न्ति । सतो यज्ञपात्राणि च नयन्ति वायव्याः ॥ १ ॥

अन्वञ्चं प्रेतमयुजोऽमिधुनाः प्रवयसः ॥ २ ॥

यज्ञपात्राणामन्वञ्चं पृष्ठभागतः प्रेतं नयन्ति । अयुजो विषमाः 'अमिधुनाः स्त्रियः पुरुषश्च न मित्राः स्त्रिरित्यर्थः । प्रवयसः प्रगतवयसो वृद्धा इत्यर्थः । उपदेयादेव पृष्ठतो भावे सिद्धे अन्वञ्चग्रहणं पूर्वत्रानियमप्रापनार्थम् । तेन अग्नयो वा प्रथमचोयेरन् । यज्ञपात्राणि वेद्यनियमः सिद्धः ॥ २ ॥

पीठचक्रेण गोयुक्ते नित्येके ॥ ३ ॥

एके गोयुक्तेन पीठचक्रेण शकटादिना प्रेतनयनद्वार्यमित्याहुः ॥ ३ ॥

अनुस्तरणीम् ॥ ४ ॥

पत्राप्येकग्रहणं सम्बध्यते । मध्यगतस्य विधेयाभावात् प्रयोजनवत्त्वाच्च । तेनानुस्तरणी अनित्या कात्यायनेनाप्युक्तम् । न वास्त्रिसन्देहादिति । अनुस्तरणी कृता वेदस्त्रिसंशयनकाले कानि यजमानस्याक्षीनि कानि वा अनुस्तरण्या इति सन्देहः स्यात् तस्माच्च भवतीत्यर्थः । प्रेतमनुस्तार्यते वा स्त्री पशुः सानुस्तरणी तामेके इच्छन्ति ॥ ४ ॥

पशुविधेयमाह ।

गाम् ॥ ५ ॥

तामनुस्तरणीं वां कुर्यात् ॥ ५ ॥

अजां वैकवर्षाम् ॥ ६ ॥

अजां वा येन केनचिदेकेन वर्षेन युक्ता कुर्यात् ॥ ६ ॥

लण्णामेके ॥ ७ ॥

इच्छन्ति ॥ ७ ॥

सव्ये बाह्व बह्वानुसङ्कालयन्ति ॥ ८ ॥

पशोः सव्ये बाह्वी रज्जुं बद्धा अनु प्रेतस्य पृष्ठतः सङ्काल-
यन्ति नयन्ति बान्धवाः ॥ ८ ॥

अन्वञ्चोऽमात्या अधोनिवीताः प्रवृत्तशिखा
ज्येष्ठप्रथमाः कनिष्ठजघन्याः ॥ ९ ॥

गच्छेयुरिति शेषः । प्रेतस्य पृष्ठतोऽमात्या बान्धवा अधो-
नियीतं येयान्ते अधोनिवीता अनुपरि वाससः यज्ञोपवीतानि
चाधःकृत्वेत्यर्थः । प्रवृत्तशिखाः विसृक्तकेयाः ज्येष्ठप्रथमा इत्यु-
च्यमाने सर्वेषां यो ज्येष्ठः स प्रथमः स्यादितरेषां अनियमः
स्यात् । तस्माद्यो यो ज्येष्ठः स स प्रथमो गच्छेत् यो यः
कनिष्ठः स स पृष्ठतो गच्छेत् । इत्यानुपूर्वसिद्धार्थसुभयवच-
नम् । एवंभूता गच्छेयुः ॥ ९ ॥

प्राप्यैवं भूमिभागद्वर्त्तोदकेन शमीशाखया
त्रिः प्रसव्यमायतनं परिव्रजन् प्रोचत्यपेतवीत-
विचसर्पतात इति ॥ १० ॥

एवं सर्वे भूमिभागं प्राप्य ततो दहनस्य कर्त्ता उदकेन
शमीशाखया त्रिरपदक्षिणमायतनम्परिव्रजन् प्रोचति अपेत-
वीतेत्यनया मन्त्राहतिरुक्ता । आयतनं स्नातमित्यर्थः । अन्ये
गर्त्तोदकेनेति पठन्ति । अयमर्थः । स्नातस्वननफाले उत्तर-
पुरस्तादाहवनीयस्य जानुमाद्वङ्गुत्ते खात्वा तत्रापि निविष्टा-
वकाशीपालनसाधाय तदुदकेनेति । कर्त्ता तु स्मृतिगम्यः ॥ १० ॥

दक्षिणपूर्वं उद्भृतान्त आहवनीयं निदधाति

दक्षिणपूर्वे देशे स्नातस्नाने एकदेशे आहवनीयमिद-
ध्यात् । स्नाताहिरित्येके । उत्तरत्राप्येवं नेयम् ॥ ११ ॥

उत्तरपश्चिमे गार्हपत्यम् ॥ १२ ॥

उद्धृतान्ते निदधातीति वर्त्तते ॥ १२ ॥

दक्षिणपश्चिमे दक्षिणम् ॥ १३ ॥

इयं वर्त्तते ॥ १३ ॥

अथैनमन्तर्वेदीभ्यश्चितिं चिनोति यो जा-
नाति ॥ १४ ॥

अथशब्दः कर्मान्तरास्तित्वज्ञापनार्थः । तेन प्रणीता चस्मिन्
काले चमसेन प्रणयेत् । अनुमन्त्रणदर्शनात् । अन्यस्तु मन्त्र-
मेति वक्ष्यामः । अपि चास्मिन् काले स्नाते हिरण्यमकलं
निधाय तिलानवकीर्य तत इधश्चितिं चितुयादिष्टित्वात् ।
अग्नीनां मध्ये स्नाते इधभूताश्चितिं दहनसमर्थां चिनोति
कुशलो यो जानातीति कर्तुरनियमः । एनमिति वचनमिदा-
गौमेनचितुयादुपरिष्ठाचार्यप्राप्तमपि कुशलं पव चितुयादित्ये-
वमर्थः ॥ १४ ॥

तस्मिन् बर्हिरास्तीर्य क्षणाजिनञ्चोत्तर-
लोम तस्मिन् प्रेतं संवेद्ययन्त्युत्तरेण गार्हपत्यं
हृत्वाहवनीयमभिमुखश्चिरसम् ॥ १५ ॥

अथ कर्त्ता तस्मिंश्चितौ बर्हिराम्नुष्णाति ततः क्षणाजिन-
ञ्चोर्लुलोमास्तुष्णाति कर्त्तव्यं, ग्रामत्यये पूर्वकालतामात्रमेव
पिबचितं न समानकर्तृत्वमिति साधितं प्राक् । अथ तस्मिन्
क्षणाजिने उत्तरेण गार्हपत्यं प्रेतं नीत्वा तत आहवनीयम-
भिमुखश्चिरसं प्रेतं संवेद्ययन्ति वाग्धवाः ॥ १५ ॥

उत्तरतः पत्नीम् ॥ १६ ॥

ततः प्रेतस्योत्तरतः प्रेतस्य पत्नीं संवेशयन्ति । शाययन्तीत्यर्थः । चितावेव उपवेश्येय इति लिङ्गात् एतावद्वर्णनस्यापि समानम् ॥ १६ ॥

धनुश्च क्षत्रियाय ॥ १७ ॥

प्रेतः क्षत्रियवेदनुरप्युत्तरतः संवेशयन्ति ॥ १७ ॥

तामुत्थापयेद् देवरः पतिस्थानीयोऽन्तेवासी
जरहासो वोदीर्घनाय्यभिजीवलोकमिति ॥ १८ ॥

अथ पत्नीमुत्थापयेत् कः देवरः पतिस्थानीयः स पतिस्थानीय इत्युच्यते । अनेन ज्ञायते पतिकर्तृकं कर्म पुंसवनादि पत्यसम्भवे देवरः कुर्यादिति । अन्तेवासी शिष्यः । स वा । यो बहुकालं दास्यं कृत्वा वृद्धोऽभूत् स वा ॥ १८ ॥

कर्त्ता वृषले जपेत् ॥ १९ ॥

जरहासे उत्थापयितरि कर्त्ता मन्त्रं ब्रूयात् । अन्यदोत्थापयितैव ब्रूयात् ॥ १९ ॥

धनुर्हस्तादाददानो मृतस्येति धनुः ॥ २० ॥

धनुरित्यूषा धनुरुत्थापयेदपनयेदित्यर्थः । कः देवरादिः ॥ २० ॥

उक्तं वृषले ॥ २१ ॥

कर्त्ता वृषले जपेदित्यर्थः ॥ २१ ॥

अधिज्यं कृत्वा सिद्धितिमचित्वा संगीर्यानु
ग्रहरेत् ॥ २२ ॥

अर्थमाप्तं यत् प्रेतस्योपरि सञ्चयनं तद्धिन् काले सञ्चिनेः
 भागधिव्यं कृत्वा धनुरुपरिव्यं कृत्वा संसीर्यं भक्ता क्षिपेत् ।
 प्रेतस्योत्तरतयितावेवोपरि सञ्चितिस्तु चरसि होमानन्तरं
 कार्या । धनुःसंवेदनं धनुरुपनयनं धनुःस्तु प्रहरणमिति
 क्षत्रियस्य विशेषः । अन्येष्वेव तयाणां समानम् ॥ १२ ॥

इति चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

अथैतानि पात्राणि योजयेत् ॥ १ ॥

अथमण्डोऽस्मिन् काले समान्तरास्तित्वज्ञापनार्थम् । तेन
 हिरण्यवकलैः प्रेतस्य सप्तच्छिद्राणि यौगण्ड्याभ्यधत्ते ।
 आभ्यस्राप्तिकादयम् अक्षिह्वं कर्णद्वयम् इति । धृतसिक्तांघ्रि-
 तिलान् प्रेतैः अवकिरेत् । ततः पात्रयोजनम् । एतानीति
 विद्यमानानि निर्दिश्यन्ते । प्राकृतानि वैकृतानि च । तत्र
 प्राकृतानां पात्राणां यावज्जीवं धारणमस्ति अग्निवत्सर्वकर्म-
 शेषत्वात् । अन्यथाधाने उत्पन्नानि प्राकृतानि । वैकृतौ तु
 वरुणप्रसादादुत्पन्नानां कर्मान्ते उत्सर्गः । विस्तृतिमध्ये
 धृतयेत्तेषामपि योजनं कार्यम् । विनियोगविधानस्य
 मर्यादेव वैकृतानामपि प्रादादौनां धारणं कार्यमित्या-
 शङ्क्य न कार्या । विधानस्य कर्ममध्ये कृतार्थत्वात् । प्राक-
 तानां धारणे कारणमन्यदुक्तम् । तेन यावन्ति पात्राणि
 विद्यन्ते प्राकृतानि वैकृतानि च तावतां सर्वेषामेव योजन-
 द्दार्थम् । न पुनर्विनियोगविधानमामर्षाद्वारणं कार्यम्
 अन्यतो धृतानां योजनमेव विधीयत इति सिद्धम् ॥ १ ॥

एक्षिणे इस्ते जुहूम् ॥ २ ॥

योजयेदिति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् । यदुपप्रधासादौ मृत-
येष्जुह्वयमपि योजनीयम् । एकवचनन्तु दशापवित्रेण ग्रहं
सम्प्राप्तौति यदविवक्षितम् ॥ २ ॥

सव्य उपभृतम् ॥ ३ ॥

एकवचनं पूर्ववत् ॥ ३ ॥

दक्षिणे पार्श्वे स्फाग्रम् । सव्येऽग्निहोत्रहवर्णी

॥ ४ ॥

ययाग्निहोत्रं ह्वयते साग्निहोत्रहवर्णी ॥ ४ ॥

उरसि भुवाम् शिरसि कपालानि । दत्सु

ग्राव्णः ॥ ५ ॥

दन्तेषु ग्राव्णो योजयेत् सोममध्ये मृतयेत् । अथवा तु
अवभृथे त्यजन्ते । अत एव ज्ञायते सोमयाजिनोऽग्निचितयैत-
देव सञ्चयमान्तं विधानमाधिकमिति । यत् तु परैरुक्तं पेष-
णान्तं सोमयाजिनः चित्यन्तमग्निचित इति तदाचार्यस्य
नेष्टम् । अत एव न प्रदर्शितम् । कात्यायनादिभिरपि तच्च
विहितमेव । न बह्वृचैर्वाजमनेयिभिर्वा पुनर्दहनं लोष्टचि-
तिर्या स्वयमाचार्यते । बह्वृत्यं वा स्वगृह्णात्तमिति वचनात्तच्च
कार्यम् ॥ ५ ॥

नासिकयोः सुवौ ॥ ६ ॥

द्विवचनं विकल्पेन अध्वर्युवशादग्निहोत्रार्थं वा द्विती-
यम् ॥ ६ ॥

भित्त्वा चैकम् ॥ ७ ॥

एकयेत् सुवस्तया सति तं सूवं भित्त्वा नासिकादग्रे योज-
येत् ॥ ७ ॥

कर्णयोः प्राशित्रहरणे ॥ ८ ॥

द्विवचनं पूर्ववत् ॥ ८ ॥

भित्त्वा चैकम् ॥ ९ ॥

पूर्ववदिति ॥ ९ ॥

उदरे पात्रीम् ॥ १० ॥

यस्यां इवीषि साद्यन्ते सः पात्री ॥ १० ॥

समवत्तधानंञ्च चमसम् ॥ ११ ॥

यस्मिन्पुष्पापनार्थं यदन्ता इडा पीयते स चमसः समव-
त्तधानः तस्योदरे योजयेत् ॥ ११ ॥

उपस्थे शय्याम् ॥ १२ ॥

ऊर्वोरुर्ध्वप्रदेश उपस्थः ॥ १२ ॥

अरणीमूर्धोः । उलूखलमुसले जङ्घयोः ॥ १३ ॥

यथासत्यम् ॥ १३ ॥

पादयोः शूर्पे ॥ १४ ॥

इदमपि द्विवचनं विकृत्यपेक्षम् ॥ १४ ॥

द्वित्वा चैकम् ॥ १५ ॥

एकस्यैकशूर्पे द्वित्वा पादयोर्योजयेत् । अनिदिष्टानि तु
पाद्याखनियतकालानि अनियतदेशानि भवन्ति ॥ १५ ॥

आसेचनवन्ति पृषदाज्यस्य पूरयन्ति ॥ १६ ॥

यानि पात्राण्यासेचनवन्ति विसर्जयन्ति पृषदाज्यधारणसम-
यमीत्यर्थः । तानि पृषदाज्यस्य पूरयन्ति । बहुवचनद्वन्द्वे-
नियमाद्यम् । पूरयित्वा पूरयित्वा योजयेत् । कुतः एतत् ।
यमोऽस्मादने तथा दृष्टत्वात् ॥ १६ ॥

अमा पुत्रो दृषदुपले कुर्वीत ॥ १७ ॥

दृषदुपले पुत्रः अमा कुर्वीत आत्मन उपयोगार्थं संगृही-
यादित्यर्थः । तेन गृह्णान्नानयेदिति ॥ १७ ॥

लौहायसञ्च कौलालम् ॥ १८ ॥

संगृहीयात् । अन्यानि सर्वाणि यन्नायुधानि योजयेत्
॥ १८ ॥

अनुस्तरण्यावपामुत्खिद्य शिरोमुखं प्रच्छा-
दयेदग्नेर्वर्मपरिगोभिर्व्ययस्वेति ॥ १९ ॥

वपामुत्खिद्य प्रेतस्य शिरोमुखञ्च प्रच्छादयेत् । अग्नेरि-
त्युक्त्वा । उत्खिद्यवचनमुत्खेदनमेव कार्यम् । नान्यत्पाशकं
तन्त्रमित्येवमर्थम् । संज्ञपनं त्वर्थप्राप्तम् ॥ १९ ॥

वृक्षा उद्धृत्य पाण्योरादध्यादति द्रवसारमेयौ
श्रानाविति दक्षिणे दक्षिणं सव्ये सव्यम् ॥ २० ॥

ततो वृक्षा उद्धृत्य प्रेतस्य पाण्योरादध्यात् । अतीत्युक्त्वा ।
दक्षिणे पाण्यौ दक्षिणं वृक्षं सव्ये सव्यं सक्तमग्नः ॥ २० ॥

हृदये हृदयम् ॥ २१ ॥

हृदयमुद्धृत्य हृदय आदध्यातूष्णीम् ॥ २१ ॥

पिण्डगौ चैके ॥ २२ ॥

एके पिण्डगौ च पाण्योरादध्यादित्याहुः । एष वृक्षयोः
पिण्डयोश्च समुच्चयः ॥ २२ ॥

वृक्षापचार इत्येके ॥ २३ ॥

एके वृक्षाभावे पिण्डगवादध्यादित्याहुः अनुस्तरणी नित्या
चेत् वृक्षापचारो नोपपद्यते । तस्मादनित्येति मन्यामहे ।

अनुस्तरण्यपचार इति वक्तव्ये वृत्तापचार इति वचनं पिण्डयो-
र्वृत्ताधानस्थाने आधानसिद्ध्यर्थम् । तेन पाख्योरिति सिद्धम् ।
अथ किं द्रव्यौ पिण्डयो । अन्नपिण्डावित्येके । सक्तुपिण्डा-
वित्यपरे । उक्तञ्च कात्यायनेन । अथ यदानुस्तरणी नास्ति
तदा सक्तुहवींषि तत्स्थाने कुर्यात् । पिण्डग्रहणसुपलक्षणम् ।
तेन वपादिसर्वं ययना कार्यं सक्तुभिरेव निर्वर्तयेदित्येके ।
अत्र प्रश्ने वपास्थाने अपूपः । वृक्षस्थाने पिण्डो । अन्यान्यपि
तत्तदङ्गसदृशानि सक्तुभिरेव कार्याणि ॥ २३ ॥

सर्वा यथाङ्गं विनिक्षिप्य चर्मणा प्रच्छा-
द्योममग्ने चमसं माविजिह्वर इति प्रणीताप्रण-
यनमनुमन्तयते ॥ २४ ॥

अनुस्तरण्यायमं पृथक्कृत्य सर्वा इति वचनादखण्डितामेव
यथाङ्गमिति प्रोक्तव्यं यद्यदङ्गस्यादादि तस्मिंस्तस्मिन्नेव प्रयो-
रपि तत्तदङ्गं यथा भवेत्तथा विनिक्षिप्य तस्या एव चर्मणा
प्रच्छाद्य तत् इममित्यूषा पूर्वञ्चमसं अनुमन्तयेत् यः पूर्वनि-
क्षिप्तः ॥ २४ ॥

सव्यं जान्वाच्य दक्षिणाग्नावाज्याहुतीर्जु-
यादग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा लोकाय स्वाहा-
नुमतये स्वाहेति ॥ २५ ॥

सव्यमिति दक्षिणनिष्ठश्चर्यम् । तज्जानु निषाच्य दक्षिणा-
ग्नावाज्याहुतीर्जुहुयात् चतुर्भिर्जानुनिपातनमुपस्योत्थानत्वा-
विरोधेन कर्त्तव्यं सर्वत्र । अग्नौभावे शवादिना गृह्यकारेण दोष-
स्योक्तत्वात् । आज्याहुतिवचनं तन्त्रनिष्ठश्चर्यमिष्यते । सोमा-
यमन्यः सुपः कार्यः । पूर्वस्य योजितत्वात् ॥ २५ ॥

पञ्चमीसुरसि प्रेतस्याश्वादे त्वमजायथा
अयन्त्वदधिजायतामसो स्वर्गाय लोकाय स्वा-
हेति ॥ २६ ॥

प्रेतस्य हृदये पञ्चमीं आहुतिं जुहुयात् । अथादिति
मन्त्रेण । पञ्चमीमिति वचनं इमामपि जान्वाच्य जुहुयात्
इत्येवमर्थम् । प्रेतस्य हृदयमर्थकं पश्यामः यथा दक्षिणे हस्ते जुहु-
मित्युक्ते प्रेतस्येति गम्यते प्रेताधिकारादेवमिहापि गम्यते एव ।
उच्यते । प्रेतपद्वयं सर्वस्यापि प्रेतस्येमांस्पञ्चमीं जुहुयाच्चाहि-
ताग्नेरेवेत्येवमर्थम् । एतदुक्तं भवति । यस्य यस्य प्रेतस्य अतो
दहनं विहितम् तं प्रेतमनेन विधिना दहेदिति । विशेषस्तू-
त्तरत्र वक्ष्यामः । असावित्यस्य स्थाने प्रेतस्य नाम सम्युदा-
निर्दिशेत् ॥ २६ ॥

इति चतुर्थे वृत्तीया कण्डिका ॥

अथ चतुर्थी कण्डिका ॥

प्रेष्यति युगपदग्नीन् प्रज्वालयतेति ॥ १ ॥

अथ । परिकर्मिणः कर्त्ता प्रेष्यति युगपदेव सर्वानग्नीन्
प्रज्वालयतेति । ते च तथा कुर्युः । अत्र विज्ञापनमाह ॥ १ ॥

आहवनीयश्चेत् पूर्वं प्राप्नुयात् स्वर्गलोकं
एनं प्रापदिति विद्याद्रात्यन्तसावमुन्नैवमयम-
स्मिन्निति पुनः ॥ २ ॥

आहवनीययेदाहितानिगरीरं प्रथमं प्राप्नुयात् स्वर्गं
लोक एनं आहिताग्निं प्रापयेदिति जानीयात् । शब्दयति ५

ऋषिर्वाच्यति असावाहिताग्निरमुष स्वर्गः । एवमयं पुनः
'अस्मिन् मनुष्यलोके ऋद्धिं प्राप्स्यतीति विद्यात् । एवमुत्तर-
वापि योज्यम् । अनेनानुष्ठितस्य कर्मणः फलविज्ञानमुक्तं न
तु पूर्वप्राप्तेरितदं फलम् ॥ २ ॥

गार्हपत्यश्चेत् पूर्वं प्राप्नुयादन्तरिक्षलोक
एतं प्रापदिति विद्याद्राक्ष्यत्यसावमुषैवमयम-
स्मिन्निति पुनः ॥ ३ ॥

गार्हपत्यस्य पूर्वप्राप्तावाहिताग्निरन्तरिक्षलोकं प्राप्य तत्र
राक्ष्यति पुनस्त्वास्मिन्निति विद्यात् ॥ ३ ॥

दक्षिणाग्निश्चेत् पूर्वं प्राप्नुयान्मनुष्यलोक
एतं प्रापदिति विद्याद्राक्ष्यत्यसावमुषैवमयम-
स्मिन्निति पुनः ॥ ४ ॥

दक्षिणाग्नेः पूर्वप्राप्ते दिप्रमेशेत्यद्य बहवः प्राप्नोति मनु-
ष्यलोके वाहिताग्निः पुनयास्मिन्नलोके बहवो भवतीति विद्यात्
॥ ४ ॥

युगपत्प्राप्तौ परास्मृद्धिं वदन्ति ॥ ५ ॥

'यदि सर्वे अमर्षो युगपच्छरीरं प्राप्नुयुस्तदाहितान्ने वि-
शिष्टस्थाने चतुर्लङ्घास्मृद्धिं वदन्ति ब्रह्मवादिनः पुनः प्राप्य
परिशीले परास्मृद्धिं वदन्ति ॥ ५ ॥

तन्दक्षमानमनुमन्तयते प्रेहि प्रेहि पयिभिः
पूव्यैभिरिति समानम् ॥ ६ ॥

तंप्रपश्यन् प्रति कर्माक्षरमप्यस्तीति प्रापनार्थम् । तेन
प्रेयस्त्वा सिन्धातादिनौलिकं कुर्यात् दक्षमानं प्रेतमनुमन्त-

यते । मेहि मेहि पयिभिः पूर्वैरिति समावं प्रागुक्तेभानुद्वप-
णेन मेति मेहि पयिभिरिति पक्षानां तृतीयमुद्धरेत् मेनमग्ने
विदही इति षट्, पूषा त्वेतयगावयतु प्रविष्टानिति चतस्रः,
सपस्ये चतस्रः, सोम एकेभ्य इति पञ्च, छरुणसावसु द्वेति
चतुर्विंशति ऋषः अनुद्वपण उक्ताः अत्रापि तावतीभिरनुमन्त-
यतेत्यर्थः ॥ ६ ॥

स एवंविदा दृष्टमानः सहैव धूमेन स्वर्गं
लोकमेतीति ह विज्ञायते ॥ ७ ॥

प्रशंस्यम् । सा च विदुषा कर्म कर्तव्यमिति प्रापयितुम् ।
न्यायविदश्च ज्ञात्वा चानुष्ठानमित्याहुः ॥ ७ ॥

उत्तरपुरस्तादाहवनीयस्य जानुमावङ्गत्वं
खात्वा वकांशीपालमित्यवधापयेत्ततो ह वा
एष निष्क्रम्य सहैव धूमेन स्वर्गं लोकमेतीति ह
विज्ञायते ॥ ८ ॥

जानुमाचे गत्तं एतावत्कालमातिबाहिकं शरीरमास्था-
याहिताग्निः संस्कारं प्रतीचते ततोऽग्निलोके दग्धः सन् पव-
टाविष्क्रम्य धूमेन सह स्वर्गमेतीति श्रूयते ॥ ८ ॥

धूमे जीवा वि शृतैरावष्टचन्निति सव्याहृतो
ब्रजन्त्यनवेक्ष्यमाणाः ॥ ९ ॥

अथ इममित्युचं कर्त्ता अपित्वा ततः सर्वे सव्याहृतो भूत्वा
गच्छेयुः दृष्टतोऽनीक्षमाणाः ॥ ९ ॥

यत्रोदकमवहद्भवति तव्याथ सकृदुन्मज्यै-
काञ्जलिमुत्सृज्य तस्य गोवं नाम च गृहीत्वो-

तृतीर्यान्यानि वासांसि परिधाय सहदेनान्या-
पीर्योदग्दशानि विरूज्यासत आनक्षत्रदर्श-
नात् ॥ १० ॥

ततो यत्रोदकमवहत् स्थिरश्चवति तत् प्रतिगच्छन्ति ।
तथाप्य स्रक्तमिच्छन्ति स्रक्तदवगाहन्त इत्यर्थः । तत एका-
ञ्चलिं उक्त्वृजन्ति भुमानोदकाः, सर्वे एकैकमञ्चलिमुक्त्वृजेयुरि-
त्यर्थः । पुरुषाः स्त्रियश्च । तस्य गोम्रसाम गृहीत्वा प्रेतस्य
गोत्रं नाम च गृहीत्वा काश्यपगोत्र देवदत्त एतत्ते उदकमि-
त्येवमुक्त्वा सिञ्चन्ति दक्षिणामुखाः । अयुग्मा दक्षिणामुखा
इति स्मृतेः । निनयनदेशस्तु स्मृतितोऽवगन्तव्यः । तत उदका-
दुत्तीर्यान्यानि वासांसि परिदध्युः । ततः स्रक्तदार्द्राणि पीड-
यन्ति अभ्यासो न कार्यः । तत उदगपाणि वासांसि विरू-
जन्ति शोषणार्थम् । ततस्तत्रैवासते आनक्षत्रदर्शनात् । ततो
नक्षत्रेषु दृश्यमानेषु गृहं प्रविशेयुः सर्वेऽमात्याः ॥ १० ॥

आदित्यस्य दृश्यमाने प्रविशेयुः ॥ ११ ॥

आदित्यस्य वा दृश्यमाने कस्मिंश्चिन्नक्षत्रे रश्मिवर्जिते प्रवि-
शेरन् । अस्मिन् पक्षे आमच्छलदर्शनादासते ॥ ११ ॥

कनिष्ठप्रथमा ज्येष्ठजघन्याः ॥ १२ ॥

प्रविशेयुः । अभयवचनमानुपूर्वीसिद्धार्थम् ॥ १२ ॥

प्राच्यागारमश्मानमग्निङ्गोमयमक्षतांस्तैल-
मप उपस्पृशन्ति ॥ १३ ॥

गृहं प्राच्याश्मादीनुपस्पृशन्ति ततः प्रविशेरन् ॥ १३ ॥

नैतस्यां रात्र्यामन्त्रम्यचैरन् ॥ १४ ॥

एतस्यां रात्र्यां वसन् पचेरचमात्याः ॥ १४ ॥

क्रीतोत्पन्नेन वा वर्त्तेरन् ॥ १५ ॥

क्रीतेन वा उत्पन्नेन वा वर्त्तेरन् । केचिदेतत् सूत्रं न पठन्ति ॥ १५ ॥

विराजमक्षारलवणाग्निः स्युः ॥ १६ ॥

सर्वमात्याः ॥ १६ ॥

द्वादशरात्रं वा महागुरुषु दानाध्ययने वर्जयेरन् ॥ १७ ॥

मातापितरौ यद्यौपनीयं कृतं वेदमध्यापयति एते महागुरुवः । एतेषु मृतेषु द्वादशरात्रं वा दानाध्ययने वर्जयेरन् । दशाहं वेति वक्ष्यमाणेन सह विकल्पः । नात्राशीचं विधीयते । अपि तु दानाध्ययनवर्जनमात्रम् । यद्यौपनीयं कृतं तदा द्वादशाहं यावमाशीचमित्यादि ॥ १७ ॥

दशाहं सपिण्डेषु ॥ १८ ॥

मृतेषु दानाध्ययने वर्जयेरन्निति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् ॥ १८ ॥

गुरौ चासपिण्डे ॥ १९ ॥

उपनीयं कृतं वेदाध्यापके गुरावसपिण्डेऽपि दशाहं द्वादशाहं वेति पूर्वेण सह विकल्पः । मातापित्रोस्तु सपिण्डत्वाद्दशाहं द्वादशाहं वा विकल्पः ॥ १९ ॥

अप्रत्तासु च स्त्रीषु ॥ २० ॥

दशाहमेव ॥ २० ॥

विराजसितरेष्वाचार्येषु ॥ २१ ॥

एकदेशाध्यापकेष्वित्यर्थः ॥ २१ ॥

ज्ञातौ चासपिण्डे ॥ २२ ॥

विरात्रमेव समानोदक इत्यर्थः ।

सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।

समानोदकभावस्तु जन्मनान्मोरवेदने ॥ २२ ॥

प्रज्ञासु च स्त्रीषु ॥ २३ ॥

विरात्रमेव ॥ २३ ॥

अदन्तजाते ॥ २४ ॥

विरात्रमेव ॥ २४ ॥

अपरिजाते च ॥ २५ ॥

अपरिजातो नाम असम्पूर्णो गर्भः तत्र च विरात्रमेव ॥ २५ ॥

एकाहं सत्रह्यचारिणि ॥ २६ ॥

सहाध्यायी सत्रह्यचारी तस्मिन् सृते एकाहं वर्जयेत् ॥ २६ ॥

समानग्रामौघे च श्रोत्रिये ॥ २७ ॥

समानग्रामवासिनि च श्रोत्रिये सृते एकाहं वर्जयेत् ।

अनागौचनिमित्तेषु गुवादिषु श्रोत्रियपर्यन्तेषु सृतेष्वध्ययन-

माशु वर्जयितव्यं न दानमित्युपदेशः । अत्रान्ये व्याख्युः

विरात्रमक्षारलवणाग्निः स्युः । महागुरुषु तु द्वादशरात्रं

वा अक्षारलवणाग्निः स्युर्विकल्पः । दानाध्ययने वर्जयेत्

एकाहं सपिण्डेषु इत्यनेन प्रकरणेनागौचं विधीयते । आगौ-

चादिसंक्षेपः । तेन सृतेरागौचविस्तारो विधेय इति ।

धर्मशास्त्रेषु दाह्य विहिता शोदकक्रिया ।

येष्वन्तेष्वभ्यु सर्वेषां दाहकर्मणि साधितम् ।

तत्र त्वनाहिताग्न्यादेर्विशेषो यच्छतेऽधुना ।
 हिगुल्फं वहिराण्यश्चेत्येवमन्तं समभवेत् ॥
 नास्यानुस्तरणी कार्या पात्राणां योजनं तथा ।
 पृषदाव्यन्तथा चार्थादिति शृङ्गाविदां मतम् ॥
 नानाहिताग्नेः पात्राचयो विद्यत इति बोधायनः ।
 तान्दिशन्तु नयेदग्निं प्रेतश्चापि ततः परम् ।
 अयुक्तो मिथुना हृदाः पीठचक्रेण वा नयेत् ॥
 प्रेतस्य घृष्टतोऽमात्या ईयुः पूर्ववदेव च ।
 भूमिभागन्ततः प्राप्य कर्त्ता प्रोक्षति पूर्ववत् ॥
 शृङ्गेणाहिताग्निन्तु दहेत्पल्लीश्च पूर्ववत् ।
 कपालाग्निर्दहेदन्यमुपनीतं तथा परम् ॥
 माक् तूपनयनात् प्रेतं लौकिकाग्निर्दहेत्परम् ।
 अग्निवर्णं कपालन्तु तस्मा तत्र विनिक्षिपेत् ॥
 करीपादि ततो योऽग्नेर्जातः स तु कपालजः ।
 छदतान्ते निधायोऽग्निर्देशे तूत्तरपश्चिमे ॥
 तथा शास्त्रान्तरे दृष्टेः प्रणीताः प्रणयेत्ततः ।
 खाति हिरण्यशकलान्तिस्त्रायापि विनिक्षिपेत् ॥
 तन्त्रमेति पूरैर्वोक्तमिच्छचित्यादिपूर्ववत् ।
 पद्मगत्यापनपर्यन्तं धनुरन्तमथापि वा ॥
 ततो हिरण्यशकलैः क्षिद्राण्यपिदधाति वै ।
 घृतसिक्तांस्त्रिंशत्त्रायापि कुरेत् प्रेतकलेवरैः ॥
 अयेममग्ने समसं पूर्णपात्रानुमन्त्रणम् ।
 सुयं जानु निपात्याय सतस्रोऽग्नौ जुहोति वै ॥
 तथाभूतस्य शुहुयात्पञ्चमो हृदये ततः ।
 सिग्वातादि ततः कुर्यात्ततोऽर्थं प्राप्तसञ्चितम् ॥
 ततः प्रज्वालयेदग्निं प्रैषो नात्र श्येदिति ॥

मं दह्यमानमित्यादि सर्वं पूर्ववदेव तु ।

अस्यसञ्चयनादेस्तु सर्वसाम्यात् कथ्यते ॥ २० ॥

इति चतुर्थे चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

सञ्चयनमूर्ध्वं दशम्याः कृष्णपक्षस्यायुजा-
स्त्रैकनक्षत्रे ॥ १ ॥

मर्च्यन्तेऽस्त्रीनि येन कर्मणा तत्सञ्चयनम् । कृष्णपक्षस्य
दशम्या ऊर्ध्वमयुजास्तु त्रिथिषु एकादशे त्रयोदशे पञ्चदशी-
त्यास्तु । एकमक्षत्रे येन नाम्ना एकमेव नक्षत्रमभिधीयते तन्ना-
मके नक्षत्र इत्यर्थः । आषाढाद्वयं फल्गुनीद्वयं प्रोष्ठपदाद्वय-
मिति पञ्चभ्योऽन्यत्र नक्षत्रे कर्त्तव्यमित्यर्थः । अन्तर्दशाहं
अतीते वा दशाहं कृष्णपक्षागमनमात्र इदङ्कार्यं नातीत एव
दशाह इति नियमः । अतीते दशाह इत्ययं पक्षः संवत्सरे
सपिण्डीकरणपक्षे एवोपपद्यते द्वादशाहं सपिण्डीकरणपक्षे तु
भाषपद्यते सपिण्डीकृतस्य प्रेतस्य मृद्यक्पिण्डे नियोजनस्य
• प्रतिषेधात् । यः सपिण्डीकृतं प्रेतं मृद्यक्पिण्डे नियोजयेत् ।
विधिघ्नस्तेन भवति पिण्डज्ञा चोपजायत इति यातातपः ।
सौचित्यैकोद्दिष्टं विधीयते आहमस्मै दद्यादिति । तस्मात्तद्धिन्
मक्षे द्वितीयेऽहनि चतुर्थेऽहनीत्यादिकालो द्रष्टव्यः ॥ १ ॥

अलक्षणे कुम्भे पुमांसमलक्षणायां स्त्रिय-
मयुजोऽमित्युनाः अवयवसः ॥ २ ॥

अमहले कुम्भे पुमांसं सञ्चितुषुः । स्त्रियञ्जितः कुम्भः ।

अलक्षणायां कुम्भायां स्त्रियं सञ्चिनुयुः । स्तनवती कुम्भौ । अयुज
इत्यादि पूर्ववत् ॥ २ ॥

क्षीरोदकेन शमीशाखया त्रिःप्रसव्यमाय-
तनं परिव्रजन् प्रोक्षति शोतिके शौतिकावतीति
॥ ३ ॥

क्षीरमिश्रोदकेन कर्त्ता प्रोक्षति मन्वाटशिरुता । श्रेयं
व्याख्यातम् ॥ ३ ॥

अङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामेकैकमस्थसंक्राद-
यन्तोऽवदध्युः पादौ पूर्वं शिर उत्तरम् ॥ ४ ॥

कर्त्ता प्रोक्षति सञ्चेतारोऽङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामेकैकमस्थि
गृहीत्वाऽसंक्रादयन्तः शब्दो यथा न स्थातयां कुम्भेऽवदध्युः ।
पादौ पूर्वमवदध्युः शिर उत्तरमवदध्युः । उभयवक्षममाहु-
पूर्वोत्तरार्थम् ॥ ४ ॥

सुसञ्चितं सञ्चित्व पवनेन सम्पूय यत्र
सर्वत आपो नाभिः स्यन्देरन्नन्या वर्षास्थस्तत्र
गर्त्तेऽवदध्युरुपसर्प मातरं भूमिमेतामिति ॥ ५ ॥

शिरःपर्यन्तं कुम्भेऽवधाय ततो भस्म शूर्पेण संशोध्य
सूक्ष्माण्यस्थौनि शिरसि उपरि सञ्चित्य ततोऽभित आकाशम्
इत्यादिलक्षणयुक्ते देशे गर्त्तं स्थात्वा यत्र गर्त्तं सर्वतोऽपि दिग्-
भ्योऽधस्तिर्यक् चापो न निष्यन्देरन् वर्षाभ्योऽन्यान्तस्मिन्
गर्त्ते कुम्भमवदध्युः उपेत्यृचा मन्त्रं कर्त्ता ब्रूयात् । उत्तरांश्च
मन्तान् कर्त्तव्यं ब्रूयात् ॥ ५ ॥

उत्तरया पांसूनवकिरेत् ॥ ६ ॥

जहंश्च. स्वेत्येतया पांसून् प्रचिपेत् षवटे । यथा कुम्भम्
 धाननपर्यन्तं निमग्नो भवति । ६ ॥

अवकीर्योत्तराम् ॥ ७ ॥

अवकीर्णं गत्तं कुम्भाननपर्यन्ते तत ऊर्ध्वं मा नेत्येतां
 जपेत् । अवकीर्यवचनं पांसुमलेपो न धर्ममात्रं कार्योऽपि
 तु कुम्भाननपर्यन्तं गत्तं पूरणायालं कत्तं च इत्येवमर्थम् । ७ ॥

उत्ते स्तम्भामीति कपलेनापि धायायान-
 वेक्षं प्रत्यागज्याप उपसृज्य श्राद्धमक्षौ दधुः ॥ ८ ॥

तत उत्तर इत्युच्चा घटादिकपालेन कुम्भमपि धाय ततो
 गत्तं स्थार्यमात्रं पूरणकरोति यथा कुम्भो न दृश्यते । कर्मान्त-
 रास्तित्वज्ञापनायादियशब्दादयमर्थो लब्धः । ततो न वेक्षं
 घृष्टतो मौक्षमात्रः प्रत्यागजन्ति । ततोऽप उपसृज्य स्राव्ये-
 त्यर्थः । ततोऽग्निसहनि श्राद्धम् अक्षौ प्रेताय केवलाय दधु-
 रेक्षोद्दिष्टविधानेन । ८ ॥

इति चतुर्थं पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

गुरुणाभिमृता अन्यतो वाऽपक्षीयमाणा

अमावास्यायां शान्तिकर्म कुर्वीरन् ॥ १ ॥

गुरुणा अभिमृताः गुरुर्येषां मृतः अन्यतो वा पुत्रपण्डि-
 रस्यादिभिरपक्षीयमाणाः सन्तोऽमावास्यायां शान्तिकर्मेनाक्ष
 कुर्युः । तत्र सन्धवतीं क्रियां न्येष्टः करोति इतरे तूपासने
 ॥ १ ॥

पुरोदयादग्निं सहभस्मानं सहायतनं द०

क्षिणा हरेयुः क्रव्यादमग्निं प्रहिषोमि दूरमि-
त्यर्चयेन ॥ २ ॥

प्रागादित्योदयादग्निं सहभक्षानमायतनेन सह दहिषत्यां
दिशि हरेयुः दक्षिणां दिशं प्रति नयेयुरित्यर्थः । क्रव्यादम-
ग्निसित्यर्चयेन पचनाग्नेरेवायमुत्सर्गः । गृह्यस्येत्यभ्युपगम्य-
मानेतिप्रसङ्गः । त्वेताग्नीनामपि प्रसज्येत । अथ तेषां याव-
ज्जीवं धार्यत्वादुत्सर्गो नोपपद्यते । तदत्रापि समानम् । औपा-
सनोऽपि यावज्जीवं धार्य एव पाणिपद्मणादिगृह्यं परिचरे-
दिति वचनात् । तस्मात्पचनस्येति सिद्धम् । आयतनशब्देन
अधिश्रयणार्था मेखलादय उच्यन्ते ॥ २ ॥

तं चतुष्पथे न्युष्य यत्र वा त्रिः प्रसव्यं
परियन्ति सव्यैः पाणिभिः सव्यानूरूनाघ्नानाः
॥ ३ ॥

अथ तमग्निं चतुष्पथे प्रक्षिप्य यत्र वा यदिदक्षिणस्यां वा
अचतुष्पथे वा न्युष्य अथ तमग्निमप्रदक्षिणन्तिः परियन्ति
सव्यैः पाणिभिः सव्यानूरूनाघ्नाना वाद्यमानाः ॥ ३ ॥

अथानवेर्क्षं प्रत्वाव्रज्याप उपस्पृश्य केशश्म-
श्रुलोमनखानि वापयित्वोपकल्पयोरन्तवात्म-
णिकान्कुम्भानाचमनीयाञ्च शमीसुसनोमालि-
नः शमीमयमिध्रं शमीमध्यावरणौ परिधींश्चान-
हुहङ्गोमयश्चर्मं च नवनीतमश्मानं च यावत्यो
युवतयस्तावन्ति कुशपिञ्जूलानि ॥ ४ ॥

प्रधानवेद्यं पृष्ठतोऽनौचमाणाः प्रत्याव्रजन्ति । अथशब्द
 ऊर्वाहननस्य प्रत्याव्रजनाङ्गत्वाशङ्कानित्यर्थः । ततः सर्व
 स्रान्तिः । ततः सर्वे केशादीन् वापयन्ति । पुनरपि स्मृतिप्राप्तं
 स्नानद्वयम् । ततो वक्ष्यमाणानुपकल्पयिष्यन् । शब्दोपगच्छादसः ।
 उपकल्पनविधानात् पुराणानामुत्कर्षः । अनुज्ञोपयोगानां यथा-
 र्थमुपयोगः कार्यः । मणिको नाम जलधारणार्थो भाण्ड-
 विषेयः । कुम्भा उक्ताः । आचमनीया नाम आचमनसाधना
 उदञ्चनकमण्डलुप्रभृतयः । शमीसुमनोमालिनः शमीपुष्पमा-
 लिनः । मणिकादीन् स्त्रीस्रवानुपकल्पयेयुः । शमीसुमनोमा-
 लिन इति मणिकादेर्विशेषमित्येके । कर्तृणां विशेषणमि-
 त्यन्ये । शमीमयमिधसुपकल्पयेयुः । प्राकृतस्यायं विकारः ।
 शमीमय्यावरणी चोपकल्पयेत् । अरणी इत्येतावत्युच्यमाने
 एकेन वाक्येन द्रव्यबोधना शुच्यबोधना च विधातुम् शक्यत
 इति कृत्वा शमीमयग्रहणं नैवाधिनियते । अरणी ह्यपूर्वा
 विधीयते । अतः पुनः शमीमयग्रहणं कृतं परिधीचोपकल्प-
 येरन् । किमर्थमिदमिति न विद्मः । द्रव्यबोधना तावन्न
 कार्या । इध्मावर्हिणीय सन्नहनमिति ख्यालीपाके इध्मसन्न-
 हनस्य दर्शपूर्णमासातिदेशोऽस्ति । इतरेषाञ्च ख्यालीपाकाति-
 देशोऽस्ति । पाकयज्ञानामेतत्तत्त्वमिति दर्शपूर्णमासयोश्च परि-
 धयो विहितः । एकविंशतिमिध्मदारूणि भवन्तीति मन्त्र-
 लिङ्गाच्च । एकविंशतिधासम्भरामीति । अथ परिधीन् परि-
 दधाति रक्षसामपहत्यै इत्यर्थपादाच्च । तज्ज्यादतिदेगादेव
 मिध्येयुः । शमीमयत्वसिद्ध्यर्थमिति चेत् । तदपि न । इध्मस्ता-
 वच्छमीमयोऽपि विहितः । दर्शपूर्णमासयोश्चपरिधीनामेक-
 द्रव्यत्वं दृष्टम् । पालाशः खादिरो वेध इति बोधायनः ।
 तत्र वेधपक्षणेनैकविंशतेर्घहणमेकविंशतिमिध्मदारूणीति वि-

धिवाक्ये श्रवणात् । दृष्टान्तरानुक्तेषु । अत्र चेध्वग्रहणेन परि-
धिग्रहणे सति परिधयोऽपि शमीमया एव भवन्ति । इध्व-
संख्या चावश्यमतिदेष्टव्यैव । इतरथा सन्नहनमावातिदेशेन
अरन्निभात्रत्वपासाशत्वादयोऽपि गुणा न स्मरिष्यन्ते च । तर्हि
सर्वासामभ्याधानं प्राप्नोतीति शङ्का न कार्या । पञ्चदशेध्वदा-
रूप्यभ्यादंधातीति श्रुतेः । इतरेषां च चेतावहिनियोगः
कार्यः । तत्र केचित्परिहरन्ति । गुणचोदनैवेयं सा च ज्ञाप-
नार्थम् । अन्यत्रेध्वपरिधीनाक्रानावृत्तत्वं कार्यमिति । रक्षो-
हननार्थञ्चावश्यं परिधातव्या एवेति । चशब्दः शमीमयत्व-
समुच्चयार्थः । उपकल्पनसमुच्चयार्थत्वे सति सर्वत्र चशब्दं
कुर्यात् । एवमे परिहृतवन्तः । तदयुक्तमित्यन्ये । अस्मच्छास्त्रे
इध्वग्रहणेन पञ्चदशदारुकस्य ग्रहणं दृष्टम् । प्राचीनावीती-
ध्वसुपसमाधाय इध्वमभिधार्येति च एकविंशतिवादिनाप्यु-
भयत्र पञ्चदशमभ्युपगम्यत एव । तत्र स्वशास्त्रदर्शनसामान्या-
दिध्मावर्हिषोय सन्नहनमित्यत्रापि पञ्चदशदारुकस्यैव ग्रह-
णम् । पञ्चदशदारुकस्य सतः सन्नहनाद्यतिदेशेन प्राप्यते ।
यथा शस्त्रेष्वेव होत्रकाणामभिहिङ्गार इत्यत्र शास्त्रान्तरे होत्र-
कशब्दस्य सप्तसु त्रिषु वा दृष्टत्वेऽपि अस्मच्छास्त्रे मुख्यवर्जितेषु
दृष्ट इति कृत्वा द्वादशापि गृह्यन्ते । स्वशास्त्रदर्शनसामान्या-
देवमिहापि स्वशास्त्रदर्शनसामान्यात्पञ्चदशदारुकस्य ग्रहणम् ।
एवञ्च कृत्वा प्रकृतौ पार्वणे परिधयो नैव सम्भवन्ति । तदति-
देशादितरेष्वपि पाकयज्ञेषु नैव सम्भवन्ति । प्रकृतौ परिध्या-
दीनामाचार्येण विनियोगानुक्तेषु पञ्चदशदारुकस्यैव ग्रहणम् ।
अथोच्यते । एकविंशतिधा सम्भरामीति सन्नहनमन्त्रे संख्या
श्रूयते । मन्त्रयातिदेशात्पाकयज्ञेष्वपि भवति । पञ्चदशकाष्ठत्वे
लिङ्गानुपपत्तिः । न चोहः कर्तुं शक्यः । न प्रकृतावूहो

विद्यते इति न्यायादिति । तदयुक्तम् । न ह्यस्य मन्त्रस्य स्थाली-
पाकः प्रकृतिः किन्तुर्हि दर्शपूर्णमासौ तस्मादतास्योह एव
कार्यः । अन्ये तु मन्त्रं नैवेच्छन्ति । अपि चेन्नपरिधीनां
नानावृत्तत्वमपि दर्शपूर्णमासयोर्भगवतापस्तम्बेनोक्तम् । यत्तूक्तं
रक्षोहननार्थं परिधातव्या इति तदप्ययुक्तं पूर्णपात्रेणैव रक्षो-
हननस्य कृतत्वात् । न चात्र प्रणयनस्य हविःप्रणयार्थमुपप-
द्यते । आन्त्रहोमत्वेऽपि दहनकर्मणि प्रणयनदर्शनात् । अथः
प्रणयति चापो वै रक्षोघ्नी रक्षसामपहव्यै इति श्रुतेः रक्षोहन-
नार्थत्वं यदुपादीयते तच्चेत् कार्यं मन्येन कृतं किमिति तदु-
पादीयते रक्षोहननस्य परिधिकार्यं पूर्णपात्रेणैव कृतमिति
न परिधय उपपादेयाः । अतः सर्वत्र पञ्चदशदक्षक एवैव इति
सिद्धम् । अनेनैव चाभिप्रायेणाचार्योऽपि पार्वणे परिध्या-
दीनां विनियोगमनुक्तत्वात् । बह्वृचानां समाचारस्य सर्वत्रैव-
मेव । पारम्पर्योपदेशस्यैवमेव । अनेन तु वचनेन परिधयः
अपूर्वाः सगुणा विधीयन्ते । तेनात्राप्यूर्ध्वसमिधौ अनुयाजस-
मिध न कार्या विध्यभावात् । नन्यतिदेशप्राप्तेन पूर्ण-
पात्रेणैव अत्र रक्षोहननस्य कृतत्वात् परिधिविधानस्योपप-
द्यते इत्याग्रहः न कार्या । न ह्यत्र परिधिविधानस्यानेनैव
कार्येण भाव्यमित्यत्र किञ्चन प्रमाणमस्ति । विधिभेदात्तस्य
कार्यस्येहान्येन कृतत्वाच्च कार्यान्तरं कल्पनीयमित्यलमिति-
विस्तरेण । आनहुदङ्गोमयं चर्म शोपकस्ययेयुः । भवनीतश्च
अस्त्रानश्च यावन्तो युवतयः स्वयदे तावन्ति कुम्भपिभूतानि
शोपकस्ययेयुः ॥ ४ ॥

अग्निविलायामग्निं जनयेद्विहैवायमितरो

जातवेदा इत्यर्धर्चेन ॥ ५ ॥

अथाग्निहोत्रविहरणकाले. अपराह्णे शमीमयीभ्यामर-
णीभ्यामग्निं मन्ययेत् अर्धर्चेन । अयश्चाग्निः पचनो भवति
॥ ५ ॥

तन्दीपयमाना आसत आशान्तरात्रादा-
युसतां कथाः कौत्तयन्तो माङ्गल्यानीतिहासपु-
राणानीत्याख्यापयमानाः ॥ ६ ॥

तद्वह्णं मन्त्रस्योत्तराङ्गत्वाद्यद्वानिदृत्त्वयम् । आयुसता-
ङ्गुलवृद्धानामन्येषाञ्च कथाः कौत्तयन्त इतिहासादौनि माङ्ग-
ल्यानि सुधन्तः सधितमग्निन्दीपयमानाः गृहाद्वहिरेवासते
आशान्तरात्रात्रिंशि यस्मिन् काले तूष्णीमासते जनास्तच्छा-
न्तरात्रम् ॥ ६ ॥

उपरतेषु शब्देषु सम्प्रविष्टेषु वा गृहन्नि-
वेशनं वा दक्षिणद्वारपक्षात् प्रक्रम्याविच्छिन्नासु-
दकधारां हरेत्तन्तुन्तन्वन्नजसो भानुमन्विहीत्यो-
त्तरस्मात् ॥ ७ ॥

ततो यदा न शब्दाः कचिदुचरन्ति तदा । उत्तरविषयार्थ-
मनुवादोऽयम् । सम्प्रविष्टेषु वा अमात्येषु गृहन्निवेशनं वा ।
किमुक्तं भवति । शान्तरात्रात्रागपि यद्यमात्या गृहन्निवेशनं
वा प्रवेष्टुं कामयन्ते तदा वातेषु प्रविष्टेषु । एवं शान्तरात्रेण
सह विकल्पः । निवेशनशब्देनात्र संवेशनमुच्यते । शयनस्थान-
मित्यर्थः । उपसर्गव्यत्ययो द्रष्टव्यः । उक्तञ्च नेरुक्तैः । निरित्येप
समित्येतस्य स्थान इति । तद्वदत्रापि । अनयोरन्यतरे काले
कर्त्ता दक्षिणात् द्वारपक्षादारभ्य आ उत्तरस्माद्द्वारपक्षात्त-
तासुदकधारां सिञ्चेत् । तन्तुमित्युक्ता ॥ ७ ॥

अथाग्निमुपसमाधाय पश्चादस्थानहुहञ्च-
संस्तौर्यप्राग्ग्रीवमुत्तरलोमः तस्मिन्नमात्याना-
रोहयेदारोहतायुर्जरसं दृष्टाना इति ॥ ८ ॥

अथशब्दोऽग्निं कासेऽग्न्यन्तरमौपासनमुपसमादध्यादिति
आपनार्थम् । ततः पश्चादस्थानहुहं चर्मास्तीर्थं त्यादि व्याख्या-
तम् । ततश्चर्मस्थमात्यानारोहयेदारोहतेत्युक्ता । कर्तृवर्जं
गृह्याः सर्वे पुमांसः स्त्रियसामात्या इत्युच्यन्ते ॥ ८ ॥

दूमं जीवेभ्यः परिधिं दधामीति परिधिं
परिदध्यात् ॥ ९ ॥

प्राग्यसंस्कारान्तं कृत्वा दूममित्युच्यतेः पश्चात्परिधिं
परिदध्यात् । ततो दक्षिणतस्तूष्णीमेव उत्तरतस्तूष्णीमेव ।
परिधिमित्येकवचनादाद्यस्यैव समन्तकत्वमितरी तूष्णीम् ॥ ९ ॥

अन्तर्मुत्युन्दधतां पर्वतेनेत्यश्मानमित्युत्तर-
तोऽग्नेः कृत्वा परं गृह्यो अनुपरे हि पत्या-
मिति चतसृभिः प्रत्यृचं कृत्वा यथाहान्यनुपूर्वं
भवन्तीत्यमात्यानीक्षेत ॥ १० ॥

अथ अन्तर्मुत्यु मिति पादेन अश्मानमुत्तरतोऽग्नेर्निदधाति
शृचं पादग्रहणे इत्यत्र पादशब्दो मूलवाची । यथा पादः
पदिति । तेनात्र पादमावध्य ग्रहणं न कृत्वा । तत्र प्राग्य-
भागान्तं कृत्वा परं गृह्यो इति चतसृभिः प्रत्यृचं व्याख्यातम् ।
तथा कृत्वा यथेत्युच्यमात्यानीक्षेत ॥ १० ॥

युवतयः पृथक् पाणिभ्यां दर्भतरुणर्कैर्नव-

नीतेनाङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामचिणी आज्यपरा-
च्योविस्तृजेयुः ॥ ११ ॥

अमात्येषु या युवतयः स्निग्धः ता दर्भतक्षकैर्नवनीतं
सृष्ट्वा तेनाङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां पाणिभ्यां चचिणी यच्छति ।
पृथक्पाणिभ्यामिति यचनं पृथक् पृथक् युगपदेवाङ्गोरन् ।
न पर्यायेणेत्येवमर्थम् । तेन द्वित्वं कुशपिञ्जूलानां नास्त्येव ।
ततोऽनवेक्षमाणाः पृष्ठतो विस्तृजेयुः कुशपिञ्जूलानि ॥ ११ ॥

इमा नारीरविधवाः सुपत्नोरित्यञ्जाना
ईक्षेत ॥ १२ ॥

इमा इत्युक्त्वा कर्त्ता यञ्जाना युवतीरीक्षेत ॥ १२ ॥

अश्वन्वतीरीयते संरभध्वमित्यश्वानङ्कर्त्ता
प्रथमोऽभिमृशेत् ॥ १३ ॥

तत एतयाश्मानं कर्त्ता पूर्वमभिमृशेत् । प्रथमयचनात्प-
श्चादितरेभिमृशेत् तूष्णीम् ॥ १३ ॥

अथापरानितायान्दिश्यवस्थायग्निनानङ्गु-
हेन गोमयेन चाविच्छिन्नया चोदकधारयापो-
हिष्ठा मयोभुव इति वृत्तेन परीसेगामनेपतेति
परिक्रामन्मु जपेत् ॥ १४ ॥

अग्नानङ्गुहेन गोमयेन चाविच्छिन्नया चोदकधारया-
पोहिष्ठेति वृत्तेन सिध्यमानयाऽमात्येषु औपासनाग्निं परि-
वृत्तं तस्मिन् काले अपरानितायां दिशि स्थित्वा कर्त्ता परीम
इत्युक्त्वा जपेत् ॥ १४ ॥

‘मिङ्गलोऽनङ्गान् परिणेषः स्यादित्युदाहरन्ति

॥ १५ ॥

एवं गुणयुक्तोऽनङ्गान् परिणेतव्यः । अथ सिद्धकदादि समापयेत् । उत्तरत्रायमन्दात् ॥ १५ ॥

अथोपविशन्ति यत्राभिरंस्थमाना भवत्यह-
तेन वाससा प्रच्छाद्य ॥ १६ ॥

अथोपविशन्ति यत्राभिरंस्थमाना भवन्ति यो देवोऽभोष्ट-
स्त्राक्षतेन वाससा प्रच्छाद्योपविशन्ति ॥ १६ ॥

वाससेऽस्त्रपन्त ओदयात् ॥ १७ ॥

तत्रैव वा उदयादस्त्रपन्त वाससे ॥ १७ ॥

उदित आदित्ये सौर्याणि स्वस्वयनानि
च जपित्वाऽन्नं संस्कृत्याऽपनः शोशुचदधमिति
प्रत्यूचं हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्वयनं
वाचयौत गौः कंसोऽहतं वासश्च दक्षिणा ॥ १८ ॥

ततः उदित आदित्ये सौर्याणि स्वस्वयनानि च व्याख्या-
तानि जपित्वा अन्नं संस्कृत्येति वचनमाग्यभागान् कृत्वा तत
एवाग्नात् अपनः शोशुचदधमिति होमः कार्य इत्येवमर्थम् ।
प्रत्यूचं व्याख्यातम् । तथा हुत्वा । अन्नस्य तु धामापक-
स्कारः । ततो होमशेषं समाप्य तत एवाग्नात् ब्राह्मणान्
भोजयित्वा स्वस्वयनं वाचयौत । ततो गौः कंसोऽहतं वास
इति त्रीणि भुक्तवद्भ्यो दक्षिणां दद्यात् । ओदयादित्येव सिद्ध-
उदित आदित्य इति वचनमध्यापनकालेऽपि सौर्याणि दिवे-
वाध्येतव्यानि । न कदाचिद्वाचो कर्त्तव्यानीत्येवमर्थम् । तेन

प्रत्यवरोहणे चेत् सप्तममक्षुदयाच्चेदित्यत्र चापरियुर्गदिते
जप इति सिद्धम् ॥ १८ ॥

इति चतुर्थे पट्टी कण्डिका ॥

अथ संतमो कण्डिका ॥

अथातः पार्वणे आहो कास्य आभ्युदयिकं
एकोद्दिष्टे वा ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारायः । इत उत्तरं वक्ष्यमाणो विधिः आहो
वेदितव्य इति । अतःशब्दो हेत्वर्थः । यस्माच्छ्राद्धादिभ्येयस-
प्रातिः भूढेरपि च क्रियते तस्माद्वक्ष्याम इति । पार्वणमिति
आहनाम । अन्वर्थसंज्ञा चेयं पर्वणि भवे पार्वणमिति । तथा-
प्येकस्मिन्नेवं पर्वणि भवेति । अमावास्यायाम् । नोभयोः
पर्वणोः । कुतः । पिण्डपिष्टयज्ञेन सह व्यतिपन्नदर्शनात् ।
स्मृतयः । विमलसूक्तयेऽग्निमानिति मनुः । अमावास्यायां पिष्टभ्य
इति गौतमः । पितृनुद्दिश्य यद्दीयते ब्राह्मणेभ्यः यद्यथा तच्छ्रा-
द्धम् । कास्यं आहं पशूभ्यां पुत्रकामस्येत्यादि । हृदिपूर्त्तनि-
मित्तमाभ्युदयिकम् । एकमेषांद्दिश्य यच्छ्राद्धं आहमस्मी दद्युः ।
एकादशाहं एकोद्दिष्टमित्यादि तदेकोद्दिष्टम् । धर्मभेदात् पृथ-
गुपदेशः । आह इत्येतावतैव सिद्धे पार्वणादिप्रहणं धर्मभेद-
प्रदर्शनायै कर्त्तव्यताविध्यर्थश्च । धर्मभेदसुपरिष्ठाद्वक्ष्यामः ॥॥

ब्राह्मणान् श्रुतशौलहतसम्पन्नानेकेन वा
काले ज्ञापितान् स्नातान् कृतपच्छौचानावा-
नानुदश्रुखान् पितृवदुपवेश्यैकैकमेकैकस्य

हौ द्वौ त्रींस्त्रोन् वा दृष्टौ फलभूयस्त्वं न त्वेवैकं
सर्वेषाम् ॥ २ ॥

ब्राह्मणग्रहणं चात्रियवैश्यादिनिवृत्त्यर्थम् । श्रुतं स्वाध्यायः
शीलं स्वभाषः शमदमादियुक्तत्वं क्रोधरसादिवर्जितत्वं च ।
वृत्तं विहितकरणं निषिद्धवर्जनं च । एतैस्त्रिभिर्गुणैर्युक्तानि-
केन वा गुणेन युक्तानुपवेश्येत्यनेन सूच्यन्तः । काले प्रापितान्
भृत्युक्तानिमन्त्रणकाले निमन्त्रितानित्यर्थः । उक्तं च मनुना ।

पूर्वेद्युरपरिचुर्वा आहकर्मण्युपस्थिते ।

निमन्त्रणीतं त्रावरणं चर्भ्याग्वमान् यथोदितानिति ।
तेषाञ्चैते नियमा भवन्ति ।

निमन्त्रितो द्विजः पित्रोऽनियतात्मा भवेत्सदा ।

न च छन्दांस्यधीयीत यस्तथावच्छ तद्ववेत् ।

इति मनुः । स्नातानिति वचनं नियमेन स्नातान् भोज-
येत् । केनचिच्छात्रेण स्नानाशक्तोऽत्र भोजयेदित्येवमर्थम् ।
अन्ये स्नातानिति समाहृतानिति व्याचक्षुः । अन्ये स्नान-
क्षम्यैः स्नातानिति तच्च स्नानस्वेन द्रव्येण कारयितव्यमिति
व्याचक्षुः । प्रक्षाल्य पादौ पाणी चेत्याचमनाकृत्वेन विहितं
यच्छौचं शृङ्गादस्नानित्यमिति प्रापनार्थं कृतयच्छौचवच-
नम् । तेन शृङ्गादस्नानेऽप्यत्र नियमेन यच्छौचं कार्यमित्यर्थः ।
अन्ये तु स्वयमेव तेषां पादान् प्रक्षालयेदित्येवमर्थमिति
व्याचक्षुः । स्नाद्यान्तानिति कर्माह्वमाचमनं विधीयते । तेन
भोजनात् आह्वयश्च द्विराचमेयुः । एवं गुणविशिष्टानुद-
खान् पितृनुपवेशयेत् । उदक्ष, उपचमनं प्राङ्मुखत्वनिवृत्त्यर्थम् ।
मितुवदिति वचनं समैते पितर इत्येवं मनसा ध्यायन् उपवे-
शयेदित्येवमर्थ इत्येके । अन्ये तु पितुर्द्वंद्वं पितामहाय वृक्ष-

तरं प्रणितामहाय हृदयतममित्येवं यथावय उभवेष्टनार्थमिति
एकैकस्यैकैकमुपवेशयेत् । हो हो बीर्क्षोन्वा पतोऽपि ब्राह्मणा
अधिका भवेयुः । सर्वथा ब्राह्मणाधिक्ये फलाधिक्यमस्येव ।
सर्वथाऽल्पकर्मणो महाकर्मणश्च क्वचिदपि समानफलताशङ्का
न कार्या । महाकर्मविधानानर्थक्यप्रसङ्गात् । न त्वैकं सर्वेषां
त्रयाणां भोजयेत् ।

हो देवे पिष्टकृत्ये स्त्रीनेकैकमुभयत्र वा ।

भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥

इति मनुनोक्तस्य एकैकमुभयत्र वेत्यस्य पक्षस्यायं प्रति-
षेधः । अस्य प्रतिषेधं कुर्वता मनूक्तमन्यदनुज्ञातं भवति ।
तेनेतत् सिद्धं भवति । देवमपि भोजनमत्र कार्यम् । तस्य
विधिः स्मृतितोऽङ्गन्तव्यः । आचार्येण तु पित्रास्थैव विधि-
रुच्यते । अस्मद्भूतोऽस्मिन्निति कर्त्तव्यतामात्रमेव कार्यम् । न
शास्त्रात्तरं दृष्ट्वा विस्तरः कार्यः । मरुरपि ।

सत्क्रियां देवकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।

पक्षैतान्विस्तरे हन्ति तस्मादेहेत विस्तरम् ॥

बहुल्यं वा स्रष्टुञ्जोक्तं यस्य कर्म प्रकीर्तितम् ।

तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेत् ॥

इति ऋद्धविदः

ये स्तेनपतितकौवा ये च नास्तिकहृत्तयः ।

इत्याद्याश्च वर्णा इति ॥ २ ॥

काममनाद्ये ॥ ३ ॥

काद्यं सपिण्डीकरणम् । चीनुदिश्य क्रियमाणयादमध्ये
तदेव हि प्रथमम् । तदर्जितेषु यादेषु कामान्द्राणामेकं
भोजयेत् । सपिण्डीकरणे तु नियमेन त्रयाणां त्रिभिर्भाज्यम् ।

कामंसिति यचनमायत्कस्योऽयमिति ज्ञापनार्थम् । अन्ये त्व-
नाद्ये पार्वणयजित इति व्याचक्ष्यः । तद्वत् प्रथमसिद्धिदम् ।
अन्ये त्वनाद्ये अभोजने आसहिरण्ये आह्लादाविति । कामैर्वा
फलमूलैर्वा प्रदानमार्चं हिरण्येन वा प्रदानमार्चं इति बोधा-
यनः । अन्ये त्वनाद्ये दुर्भिन्न इति । अन्ये त्वनाद्ये आद्या-
भावे अद्याभावे सम्यग्दभाव इति ॥ ३ ॥

पिण्डं व्याख्यातम् ॥ ४ ॥

जीवसृतानां पिण्डनिपरणमधिकृत्य ये यक्षाः पिण्डपितृ-
यज्ञे उतास्ते आहोऽपि विज्ञेयाः ॥ ४ ॥

अपः प्रदाय ॥ ५ ॥

अपवेशनादनन्तरं आह्वयपाणिष्वपो ददाति । आग्नेयी-
सुखः प्राचीनावीतो पितृकर्म कुर्यात् ॥ ५ ॥

दर्भान् द्विगुणभुग्मानासनं प्रदाय ॥ ६ ॥

ततो दर्भान् द्विगुणभुग्मानासनेषु ददाति । आसनं प्रदा-
येति सुप्तस्यर्धे द्वितीया । आदेशनस्य प्राक् चोदितत्वात्
॥ ६ ॥

अपः प्रदाय ॥ ७ ॥

- ततः पुनरपो ददाति ॥ ७ ॥

तैजसाशमयमृगमयेषु त्रिषु पात्रेष्वेकद्रव्येषु
वा दर्भान्तर्हितेष्वपः आसिच्य शन्नो देवीरभि-
ष्टय इत्यनुमन्वितासु तिलानावपति तिलोऽसि
सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मितः । प्रह्ववदिः

प्रत्तः स्वधया पितृनिर्माळोकान् प्रीणयाहि नः
स्वधा नम इति ॥ ८ ॥

ततस्तेजसमेकं पात्रं अग्नयमेकं मृगमयमेकं एतेषु त्रिषु
पात्रेषु । त्रिद्रव्यासन्धवे एकद्रव्येषु वा त्रिषु पात्रेषु । त्रीण्यपि
तैजसानि वा त्रीण्यग्नयमयानि वा त्रीण्यपि मृगमयानि वा
तान्याग्नेयीदिक्संस्थानि निधाय तेषु दर्भानस्तर्धाय ततस्ते-
जसो निषिष्य ततः शची देवीरित्युक्ता पात्रत्रयस्या आपोऽनु-
मन्त्रयेत् । सक्तदेव शक्यत्वात्सन्नाहृतिः । ततस्त्रिषु पात्रेषु
तिलानाद्यपति तिलोऽसूति मन्त्रेण प्रतिपात्रं सन्नाहृतिः ।
पितृशब्दस्थोक्तो भास्तौत्युक्तं प्राक् । ततः पात्रेषु गन्धमाल्या-
द्यावपेत् ॥ ८ ॥

प्रसव्येन ॥ ९ ॥

पित्राहुर्म सर्वं प्रसव्येनाप्रदक्षिणेन कार्यमप्रदक्षिणं कार्य-
मित्यर्थः तृतीया तु प्रकृत्यादिष्टत्वात् द्रष्टव्या । समेन धावती-
तिवत् । प्रदक्षिणसुपचार इत्याभ्युदयिके अपवाददर्शनाद्यो-
गविभागेऽपगतः ॥ ९ ॥

पूतरपाण्यङ्गुष्ठान्तरेणोपवीतित्वाहृक्षिणेन
वा सव्योपगृह्यतेन पितरिदं ते अर्घ्यं पिताम-
हेदं ते अर्घ्यं प्रपितामहेदं ते अर्घ्यमिति ॥ १० ॥

उत्तरतोपवीतयेति विधानात्सर्वमिदं पित्र्यं प्राचीना-
वीतिना कार्यमित्युक्तम् । अधुना उपवीतित्वादिति हेतुर्नि-
र्देशादत आरभ्यावागन्धमाल्यादिदानाद्यग्नौपवीतिना कर्म
कर्तव्यमिति गृह्यविदः । इतरस्य सव्यस्य पाणेरङ्गुष्ठान्तरेणाग्नौ
प्रदध्यत् । उपवीतित्वादेतोः । पित्रे तावत् प्राचीनावीतिना

भाष्यमयं चोपवीती तस्मादित्यर्थः । येन पाणिना कर्म करोति । दक्षिणेन वा सव्येन वा तस्मिन्नेवे यज्ञोपवीते स्थिते प्राचीना-
वीती भवति । ततोऽन्यस्मिन्नेवे स्थिते उपवीती भवति ।
अथ तूपवीतित्वात् प्राचीनावीतित्वसिद्धार्थं सव्यपाणिपिटती-
येन दातव्यमित्यर्थः । अथवा सव्यपाणेः शिष्टगर्हितत्वाद्-
क्षिणं पाणिं सव्येन पाणिना गृहीत्वा दक्षिणेनैव पाणिना
उपवीत्येवाध्यं प्रयच्छेत् । पित्रादिप्रयाणां त्रिभिर्मन्त्रैः यथा-
क्रमं प्रयच्छेत् ॥ १० ॥

अपपूर्वम् ॥ ११ ॥

अर्घ्यप्रदानात् पूर्वमन्या अप्यपी दद्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

ताः प्रतिग्राहयिष्यन् सकृत् सकृत् स्वधा
अर्घ्या इति ॥ १२ ॥

अर्घ्या इति निवेदयेदिति शेषः । ता अर्घ्या अपाः प्रति-
ग्राहयिष्यन् प्रतिग्रहात् पूर्वं सकृत्सकृदर्घ्या अपी निवेदयेत् ।
स्वधा अर्घ्या इति मन्त्रेण । पितर्यं यायन्तो ब्राह्मणास्तोभ्यः
सर्वेभ्यः प्रथममेकमेव पात्रं सकृन्निवेदयेत् । न प्रतिब्राह्मणम् ।
तथा पितामहार्थानां द्वितीयं सकृदेव । प्रपितामहार्थानां
तृतीयं सकृदेवेत्येवमर्थं सकृत्सकृदिति वचनम् । निवेदनस्य
सकृत् नियमादन्यासामपान्दानं अर्घ्यदानञ्च अर्घ्यमन्वाद्य
प्रतिब्राह्मणभावतन्त्रे । निवेदनान्योदकदानार्घ्यदानेषु पदा-
र्यानुसमयः काण्डानुसमयो वा द्रष्टव्यः । गन्धादिदाने च
तथा । एवमेकैकस्थानेकपत्रे । एकैकपत्रे त्रैकैकं पात्रमेकै-
कस्य निवेद्यान्या अप एवमेकैकस्य दत्त्वा अर्घ्या अप एवमेकैकस्य
दद्यात् । सर्वेषामेकपत्रे त्रौष्ण्ये पात्राणि तस्यैव निवेद्य

पुनः पुनरन्त्या अपो दत्त्वा तस्यैव त्रिरर्घ्यं त्रिभिर्मन्त्रैः प्रय-
च्छेत् ॥ १२ ॥

प्रसृष्टा अनुमन्त्रयेत् या दिव्या आपः पृथिवी
सम्बभूवुर्या अन्तरिक्षा उत पार्थिवीर्याः । हिर-
ण्यवर्णा यज्ञियास्ता न आपः शंस्योना भवन्ति-
ति संस्त्रवान् समवनोयताभिरद्भिः पुत्रकामो
मुखमनक्ति ॥ १३ ॥

ब्राह्मणेः प्रसृष्टा निर्णीता अर्घ्या अपोऽनुमन्त्रयेत् या दिव्या
इत्यनेन मन्त्रेण । प्रसृष्टा इत्यादिकर्मणि क्तप्रत्ययः । भूतकाल-
त्वमात्रे ध्यानार्थकप्रसङ्गात् । तेन प्रतिब्राह्मणं पृथगनुमन्त्र-
यम् । अर्घ्यं दत्त्वा दत्त्वा निर्णीतास्तदानौमेवानुमन्त्रयेत् ।
एवं सर्वेषामर्घ्यं दत्ते संस्त्रवानर्घ्यशेषान् पात्रगतान् तानेकी-
करोति । उत्तरे द्वे पात्रे प्रथमपात्रे आसिञ्चतीत्यर्थः । एवं
गृह्यविदः । ततस्ताभिरेकीकृताभिरद्भिः पुत्रकामश्चेन्मुखम-
नक्ति । न चेद्यानक्ति ॥ १३ ॥

नोद्धरेत् प्रथमं पात्रं पितॄणामर्घ्यपातितम् ।
आवृत्तास्तत्र तिष्ठन्ति पितरः शौनकोऽब्रवीत् ॥ १४ ॥

पितॄणामर्घ्यपातितं पितॄणामर्घ्यशेषा आपो यस्मिन् पात्रे
एकीकृता एवम्भूतं प्रथमं पात्रं तस्माद्देशोद्धरेत् । समवन-
यनदेशाच्चापनयेदाद्याहपरिसमाप्तेः । किमिति नोद्धरेत् ।
यस्मात् तस्मिन् पात्रे पितरस्मृतौयपात्रेण सिद्धितास्तिष्ठ-
न्तीति गृह्यज्ञाः तृतीयेन पात्रेण प्रथमपात्रस्यापिधानमि-
च्छन्ति । अन्ये तु तत्रेति तृतीयार्थं सप्तमी । तेनायमर्थः ।

आहृतास्तेन प्रथमेन यात्रेण पितरस्तिष्ठन्तीति । एतदुक्तं भवति । अर्घ्येयातितं प्रथमे यात्रं न्यम्बिलं कुर्यात् ।

मोहरेत् आसमाप्तेरिति व्याचक्ष्यः । शौनकोऽब्रवीत् शौनक एवमवादीत् शौनकग्रहणं तस्य पूजार्थम् । न वक्तव्यार्थम् ॥ १४ ॥

इति चतुर्थे सप्तमौ कण्डिका ।

अथ अष्टमौ कण्डिका ।

एतस्मिन् काले गन्धमाल्यधूपदोषाच्छादनानां प्रदानम् ॥ १ ॥

आच्छादनं वस्त्रम् । इदानीं प्राचीनाशीतो भवेत् । ततो गन्धादीनि पञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददाति । एतस्मिन् काले इति वचने एतस्मिन् काले एतान्येव ददातीत्येवमर्थम् । तेन गोघ्न-
रण्यादीनां आह्वान्ते प्राक् स्वधावाचनात् प्रदानं कार्यमिति सिद्धम् ।

दत्त्वा तु दक्षिणां यत्न्या स्वधाकारमुदाहरेदिति कृतेः ॥ १ ॥

उद्धृत्य घृताक्तमन्नमनुज्ञापयत्यग्नौ करिष्ये करवैकरवाणीति वा ॥ २ ॥

अनाद्विताग्नेः पिण्डपितृयज्ञस्य च पार्वणस्य व्यतिपङ्क्तौ भवति । इधोपसमाधानान्तं पिण्डपितृयज्ञं कृत्वा ब्राह्मण-
पक्षीचाद्याच्छादनानां पार्वणं कृत्वा ततः पिण्डपितृयज्ञ-
स्यात्तीपाकादन्नमुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा पित्राद्यर्थान् ब्राह्मणान-
नुज्ञापयति अग्नौ करिष्ये इति वा अग्नौ करवै इति वा अग्नौ
करवाणीति वा ॥ २ ॥

प्रत्यभ्यनुज्ञा क्रियतां कुरुष्व कुर्विति ॥३॥

ब्राह्मणेरेवं प्रत्यभ्यनुज्ञा देया क्रियतामिति या कुरुष्वेति
या कुरु इति या । यथासंख्यम् ॥ ३ ॥

अथाम्नौ जुहोति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ ४ ॥

ततो अग्नौ जुहोति उक्तमार्गेण मेघणेनावदायावदान-
सम्यदा जुहुयात् सोमाय पिष्टमते स्वधा नमोऽग्नये कथ्यवाह-
नाय स्वधा नम इति स्वाहाकारेण चाग्निं पूर्वे यज्ञोपवीती
मेघणमनुमहृत्येति । अथयज्ज्यो होमादवाचीनं पिष्टपितृ-
यज्ञाहं पूर्वे कृतमिति ज्ञापनार्थः । तेनानयोर्व्यतिपद्मो लब्धः ।
अग्नौ वचनमुत्तरविवक्षार्थम् ॥ ४ ॥

अभ्यनुज्ञायां पाणिष्वेव वा ॥ ५ ॥

अभ्यनुज्ञायामिति यदि ब्राह्मणाः पाणिषु होममभ्यनुज्ञा-
नन्ति । अग्निर्कार्यकरत्वं यदि स्वेषामभ्युपगच्छन्तीत्यर्थः ।
तथा सति पाणिषु जुहोति । अनुज्ञावचनं प्रत्यभ्यनुज्ञावचनञ्च
नैव स्तः । कथं तर्ह्यभ्यनुज्ञानन्ति वा न वेति ज्ञातुं शक्यम् ।
उच्यते । यत्र पिष्टपितृयज्ञप्राप्तिरस्ति तत्राग्निप्राप्तिसङ्गायात्
पाणिहोमं नाभ्यनुजानन्ति । यत्र तु पिष्टपितृयज्ञकल्पप्राप्ति-
र्नास्ति तत्राग्निप्राप्त्यभावात् पाणिहोममभ्यनुजानन्ति । कथं
पुनस्तत्रान्यभावः गृह्याणि वक्ष्याम इति हि प्रतिज्ञातम् ।
उच्यते । पाणिसुखाः पितर इति शुक्लाकर्पादग्निर्निवर्तितः ।
एवञ्च कृत्वा विधिवशेन सेवामभ्यनुज्ञा विज्ञेया न तु प्रतिवच-
नेनेति सिद्धम् । तेनाभ्यनुज्ञायामित्यस्य पिष्टपितृयज्ञकल्प-
प्राप्त्यभावेनान्यभाव इत्ययमर्थः । ताभ्यामेव सन्ताभ्यां पाणिषु
जुहुयात् । यावन्तो ब्राह्मणाः पित्रादितृयार्थं उपविष्टास्तेषां
सर्वेषां पाणिषु जुहोति । वचनात् । मन्त्री च द्वौ । तत्रार्थाः ॥

देवैकां आहुतिं विष्टञ्च विष्टञ्च सर्वेषां दक्षिणपाणिषु जुहोति ।
 मैत्र्यानुमदरथमयोऽनुत्तमम् । अन्ये तु पाणिनेव जुह्वति । तत्-
 पदे सुतरां लुप्तम् । अन्ये तु प्रतिब्राह्मणं द्वे द्वे आहुती ताभ्या-
 मेव मन्वाभ्यां जुह्वति । विष्टद्विविध्यभावादारभ्यसामर्थ्याच्चेति ।
 एवं पाणौ होमः । अस्मिन् पक्षे पिण्डनिर्घरणकाले ब्राह्म-
 णानां समीपे पिण्डनिर्घरणं भवति । उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डा-
 न्दद्याद्वा पितृयज्ञवदिति श्रुतिः । पाणिहोमस्य विषयसुत्तरस्य
 विस्तरेण विभावयिष्यामः । अनाहिताग्नेः पार्वणे अग्नौ करण-
 मेव । न पाणिहोमः । पाणिहोमं श्रुत्या दृढयति ॥ ५ ॥

अग्निमुखा वै देवाः पाणिमुखाः पितर
 इति हि ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

देवानामग्निमुखत्वादग्नौ होमः । पितॄणां पाणिमुखत्वात्
 पाणौ होमो युक्त एवेत्यर्थः ॥ ६ ॥

यदि पाणिष्वाचान्तेष्वन्यदन्नमनुदिशति ॥ ७ ॥

अर्थद्वयमत्र विधातुमिष्टमिति गम्यते । तत्राग्नौ कृत्वा
 ओर्जनेषु भोजनार्थमन्यदन्नमनुदिशति ददातीत्येकोऽर्थः । यदि
 पाणिहोमः कृतः तदाचान्तेषु अन्यदन्नं ददातीत्यपरः ।
 पाचान्तगच्छे विमतिपत्त्याः तत्र केचिदाहुः यदा पाणिषु होमः
 तदाहुतमन्नं भाजनेषु निधाय अन्नचयित्वैव निष्कृम्याचामेयुः ।
 वाचान्तेष्वन्यदन्नं ददाति । अतः यदि भक्षणं न कृतं तद्यो-
 समने विधिर्न घटते । अशुचित्वाभावादिति चेत् । अयं
 पृच्छामः । कृतेऽपि भक्षणे किमित्वाचमेयुः । अशुचित्वादिति
 चेत् । अशुचित्वेऽपि किमित्वाचमेयुः । वचनादिति चेत् ।

तदत्राप्यविशिष्टम् । अत्रापि हि पाणिहोमनिमित्तमाचमन-
श्चोद्यते । न च सर्वमाचमनमशचित्वनिमित्तम् । कर्माङ्गनि-
मित्तकयोरपि विद्यमानत्वात् । तथाहि पिण्डदानमुष्णाह-
मनुः ।

आचम्योदक् पराहृत्य त्रिराचम्य शनैरक्षुन् । इति ।

नैमित्तिकश्चेदमशचित्वाभावात् । तददिदमपि नैमित्ति-
कम् । पूर्वं प्राशननिषेधश्च दृश्यते ।

अन्नं पाणितले दत्तं पूर्वमग्रन्त्यबुद्धयः ।

पितरस्तेन तृप्यन्ति शेषात् न शभन्ति ते ॥

यच्च पाणितले दत्तं यश्चाक्षुपकल्पितम् ।

एकौभावेन भोक्तव्यं घृयक् भावो न विद्यते ॥ इति ।

ननु सपिण्डीकरणे दृश्यते । हुतशेषं पिबेत् पाणिषु
ददातीति । तस्यैवायं निषेधः । ददाति चोदितत्वात् तस्य
इदन्तु शुद्धोति चोदितं तस्मान्नास्य निषेध इति चेत् । तत्र
ब्रूमः । दत्तशब्देन विधितो यत्पाणी निहितं अन्नमुच्यते ।
एवमुदीष्टा आहुः । भाव्यकारास्तेतन्नेच्छन्ति । चक्षुभक्षणे ।
आधान्तेष्विति भक्षितेष्वित्यर्थः । पाणिषु हुतश्चेत्तेष्वन्नेषु प्रा-
शितेष्वन्यदन्यं ददाति न तयोर्मिथोभावः कार्यः अद्याग्नी-
करणपक्षे । अग्न्याभावे तु विग्रस्य पाण्येषोपपादयेत् ।
यो ह्यग्निः स द्विवो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यत इति हि शत्रुवा-
ग्निसाम्यं दर्शितम् । तत्र प्राशितेष्वचमनं न कार्यम् ।
अभितुष्यत्वदर्शनात् । प्रयोगान्तरस्य च तद्विषयस्याविधा-
नात् । केचित्पुण्ड्रनिवेशनादिप्रयोगान्तरं कुर्वन्ति तत्पक्षे
आचमनं कार्यं न वेति चिन्त्यम् । अन्नं पाणितले दत्तमि-
त्ययं निषेधः सपिण्डीकरण एव । तस्य ददाति चोदितत्वात् ।
अस्य न भवति शुद्धोति चोदितत्वात्तच्छब्दचोदितस्यैव च

तदुपहर्षं युक्तं तस्यैव प्रथमं सम्प्रत्ययादिति । अत्र युक्तं ज्ञात्वा
कार्यम् । ७ ।

अन्नमन्त्रे ॥ ८ ॥

हृतयेपमन्नं भोजनार्थेषु पात्रेषु निहितेष्वेषु ददाति
अग्निहोमे पाणिहोमे च समानमिदम् ॥ ८ ॥

सृष्टं दत्तमृध्नुकमिति ॥ ९ ॥

सृष्टं प्रभूतदत्तं ऋध्नुकं ऋद्धिकरणशीलम् । इतिशब्दो
हेत्वर्थः । तस्मात्प्रभूतमन्नं देयमिति भोजनस्य पर्याप्तमात्रं
न देयम् । ततोऽप्यधिकं देयं यद्योच्छिष्येतेत्यर्थः ॥ ९ ॥

तस्मान् ज्ञात्वा मधुमतौः आवयेदन्नमौ-
मदन्तेति च ॥ १० ॥

मधुवाता इति तिस्रो मधुमस्य इति प्रविष्टाः । अन्नादि-
निवृत्तेष्वां ज्ञात्वा ततो मधुमतौति तिस्रोऽक्षरित्येकां आव-
येत् । तृतेषु आवयेदित्येव वक्तव्ये ज्ञात्वेति वचनं ज्ञात्वैताः
आवयेत् पूर्वन्तु भोजनकाले अन्धाः आवयेदित्येवमर्थम् ।
मनुनाप्युक्तम् ।

• स्वाध्यायं आवयेत्त्रिवेग धर्मशास्त्राणि चैव हि ।

आस्थातानीतिहासांश्च पुराणानि खिलानि च इति । १० ॥

सम्पन्नमिति पृष्ट्वा यद्यदन्नमुपयुक्तं तत्तत्
स्थालीपाकेन सह पिण्डार्थमुद्धृत्य शेषं निवेद-
येत् ॥ ११ ॥

अथ सम्पन्नमित्यनेन वाक्येन ब्राह्मणान् पृच्छति ते च
सम्पन्नमिति प्रत्युच्युः । ततो यद्यदन्नमुपयुक्तं तस्मात् तस्माद-

आदुहरन्ति पिण्डार्थम् । तत्तत् स्यालीपाकेन सदैकीकरोति
 अन्नप्रकीरणार्थं चार्थादक्षिमेव काले सर्वस्माद्भुक्तशेषादुहरति ।
 ततो भुक्तोद्धृतशेषं निवेदयेत् ब्राह्मणेभ्यः । इदं शिष्टं किम-
 नेन कर्तव्यमिति । स्यालीपाकेन सहेति नात्रापूर्वः स्याली-
 पाकसोद्यते । सर्वशेषेषु प्रसङ्गात् । अनिष्टस्यैतत् । तेना-
 नुवाद एवायम् । तेन यच्च स्यालीपाको विहितस्तत्र तेन
 भुक्तशेषेण च पिण्डनिपरणं भवति । यच्च तु स्यालीपाकः
 विधिर्नास्ति तत्र भुक्तशेषेणैव केवलेन निपरणं भवति । आ-
 चार्य्येणाष्टौ श्राद्धान्युक्तानि ।

अन्वष्टक्यश्च पूर्वद्युर्मासि मासि च पार्यणम् ।

काम्यमभ्युदयेष्टम्यां एकोद्दिष्टमथाष्टमम् ॥

तत्र पूर्वेषु चतुर्षु स्यालीपाकादुद्धृत्याग्नौ करणम् । अग्नि-
 समीपे स्यालीपाकेन भुक्तशेषेण च पिण्डनिपरणम् । पिण्ड-
 पितृयज्ञकल्पस्य तेषु विद्यमानत्वात् । तच्च साधितमेव प्राक् ।
 उत्तरेषु चतुर्षु भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृताक्षं कृत्वा पाणि-
 होमः । ब्राह्मणसमीपे भुक्तशेषमात्रेण पिण्डनिपरणम् ।
 तेषु स्यालीपाकविध्यभावात् पिण्डपितृयज्ञकल्पप्राप्त्यभावाच्च ।
 तत्रार्थाक्षेप्ता च तदभ्युक्ष्यं च सकृदाच्छिन्नावस्तरणं च लेशा
 विरुदकेनेत्यादिपक्षीप्राशवान्तं भवति । अग्निं प्रत्येयादिति
 तु न भवति अन्यथातिप्रणयनादि सर्वं न भवति ॥ ११ ॥

अभिमतेऽनुमते वा भुक्तवत्स्वनाचान्तेषु
 पिण्डान्निदध्यात् ॥ १२ ॥

शेषं निवेदितं ब्राह्मणैर्यद्यभिमतं स्वीकर्तुं अभिप्रेतं तदा
 तेभ्यो दद्यात् । अथ यद्यनुमतमनुज्ञातं दृष्टेः सहोपभुग्यता-

गोमये देवनिर्मितः । प्रथमवद्विः प्रतः पुष्ट्या नान्दीसुखान्
 पिबन्निमांशोकान् प्रीण्यादि नः स्वाहेति यथावपनम् ।
 नान्दीसुखाः पितरः प्रीयन्तामित्यर्घ्यनिवेदनं यथासिद्धं
 नान्दीसुखाः पितरः इदं वः अर्घ्यमित्यर्घ्यप्रदानं मन्त्रो यथा-
 लिङ्गम् । अग्नये कथ्यवाहनाय स्वाहा । सोमाय पिबन्मते स्वा-
 हेति होममन्त्रो । मधुवाता इति वृषस्य स्थाने उपार्च्यं गायतेति
 पञ्च मधुमतीः आवायेत् । अक्षसमौमदन्तेति षष्ठीम् । आचा-
 म्नेषु भुक्ताग्रयान् गोमयेनोपलिप्य तेषु प्राचीनाग्रान् दर्भाना-
 स्तीर्थं तेषु पृषदाज्यमिश्रेषु भुक्तगेष्वेकैकस्य द्यौ द्यौ पिण्डी
 दद्यात्तेनैव क्रमेण मन्त्रादृत्तिवक्ता । अन्ये तु नान्दीसुखेभ्यः
 पिबन्त्यः स्वाहेति एवं यथासिद्धं पिण्डादिपृथगन्ति । सर्पिषि
 दध्यानयति एतदेवं पृषदाज्यं अनुमन्त्रवादि पूर्ववत् । अन्ये
 त्वनुमन्त्रणादि नेच्छन्ति । ॐ स्वधोऽथतामित्यस्य स्थाने
 उपसम्पद्यमिति श्रेष्ठं पूर्ववत् । अष्टमीयाहं काम्यवत् । एको-
 दिष्टे त्वेको विप्र एकमर्घ्यं पात्रं न दैवं न भूपो न दीपो न
 स्वधाग्रद्वो ॥ पितृग्रद्वो न नमःग्रद्वः तिलोऽसौति मन्त्र-
 स्योहः तूष्णीं वा तिलावपनं अर्घ्यं निवेदनं तूष्णीं चर्चं दत्ते
 तत्पात्रं न्युज्जं करोति । भोजनार्थादवाहुत्स्य दृताक्तं कृत्वा
 अतुष्टौ स्वाहेति पाण्डिहोमः । असुखेयन्दस्य स्थाने प्रेतनाम
 वाच्यम् । नाभियावणं भुक्तशेषमात्रेणैकं पिण्डविप्रेणीयात् ।
 तस्य गोत्रं नाम गृहीत्वा निनयनमन्त्रस्योहः । अनुमन्त्रणादि
 सर्वं समन्तकं भवति पत्नीप्राशनस्तु नास्ति । अभिरम्यतामिति
 विसृज्जनं एव नवयाहवर्जितेषु एकोदिष्टेषु । नवयाहेषु तु
 एकोदिष्टेषु सर्वममन्तकं भवति । नवयाहममन्तकमिति
 वचनात् । दशाहेषु यानि आहानि तानि नवयाहानि ।
 नवयाहं दशाहानीति वचनात् । यत्र यत्र आहानि यानि होम

उक्तः तत्र सर्वत्र भाष्यकारः पिण्डदानं नच्छति । स्थालीपाकेन सह भुक्तशेषेण पिण्डदामघोद्यते तत्र च स्थालीपाकाभावादिति । ये तु पिण्डदानमिच्छन्ति त एवमाहुः । स्थालीपाकेन सह पिण्डदानं कार्यं न पृथक् स्थालीपाकेन भुक्तशेषेण चेत्ययमर्थः । न तु यत्र स्थालीपाकस्तत्रैव पिण्डदानं कार्यमिति । तेन तेष्वपि केवलेन भुक्तशेषेण पिण्डदानं कार्यमिति ॥ १५ ॥

इति चतुर्थे अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

अथ शूलगवः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । शूलगव इति कर्मनाम स वक्ष्यते । शूलोऽस्यास्तीति शूलः । अवे आदिभ्योऽच् । शूलोत्यर्थः । शूलते रुद्राय गोपशना यागः । स शूलगवः ॥ १ ॥

शरदि वसन्ते वार्द्रया ॥ २ ॥

शरदि वसन्ते वा ऋतौ आर्द्रानक्षत्रेण स काव्यः ॥ २ ॥

येष्टं स्वस्य यूयस्य ॥ ३ ॥

स्वस्य यूयस्य येष्टं कायेन अभिपिच्छेत्तनेन सम्बन्धः ॥ ३ ॥

अकुष्ठिपृषत् ॥ ४ ॥

स च पशुः अकुष्ठिपृषत्कार्यः । कुष्ठौ च पूयश्च न याद्यद्वयं । पृषद्वर्णं सोदितः शूलविन्दुभिः संयुक्तः ॥ ४ ॥

कल्माषमित्येके ॥ ५ ॥

मिति तदा स्वीकृत्य प्रातिभिर्वान्धवेव सहोपभुञ्जीत । मनु-
रपि ।

प्रातिभ्यः सत्कृतन्दत्त्वा यान्यपानपि पूजयेत् । इति ।

ततः अनाद्यान्तेषु पिण्डादिदध्यात् पूर्वोक्तविधिना । अना-
द्यान्तेषु पिण्डादिदध्यात् पूर्वोक्तविधिना । अनाद्यान्तेषु पितृ-
सिद्धे भुक्तवत्स्वितिषचनं भुक्तवत्स्वेव निदध्यात् । न पूर्वमित्ये-
वमर्थम् । मनुना भोजनात् पूर्वं निपरणं विहितं तत्र कार्य-
मिति । अतो प्रायते । अन्यस्य मनुप्रोक्तस्यापिरुद्धस्याङ्गस्ये-
ष्वातः करणमिति ॥ १२ ॥

आद्यान्तेष्वेके ॥ १३ ॥

आद्यान्तेषु निपरणमेके दृष्टान्ति ॥ १२ ॥

प्रकीर्त्यान्निमुपवीयोः स्वधोच्यतामिति विमृ-
जेत् ॥ १४ ॥

पापमनोत्तरकालमुच्छिष्टानां समीपेषु यत्नं प्रकिरेत् ।
अनाद्यान्तेषु पिण्डदानपक्षेऽपि पिण्डन्दत्त्वा तत उच्छिष्टानां
समीपे यत्नं प्रकिरेत् । मनुरपि ।

विसृजेत् । अतिसृजेत् । अनुजानीयादुत्थापयेदित्यर्थः । ते च
 ॐ स्वधेति प्रत्यक्षुः ॥ १४ ॥

अस्तु स्वधेति वा ॥ १५ ॥

अस्तु स्वधेति वा विसृजेत् । तथा सति ते च अस्तु स्वधेति
 प्रत्यक्षुः ।

विसृज्य ब्राह्मणांस्तांस्तु नियती वाम्यतः शुचिः ।

दक्षिणान्दिशमाकाङ्क्षन्वाचेतेमान्वरान् पितॄन् ।

दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्तातिरेव च ।

अथा च नो मा व्यगमद्दृष्टेयस्य नोऽस्त्विति ॥

उच्छेपयन्तु तत्तिष्ठेद्यावद्दिमा विसर्जिताः ।

ततो गृह्यवर्ति दद्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ इति मनुः ।

अष्टौ आहानीत्युक्तम् । तत्रान्वष्टव्यञ्च पूर्वेषु च मासि
 मासि चेति आहव्यं द्वितीयेऽध्याये व्यक्तीकृतम् । पार्वण-
 चानाहितमग्नेर्व्यक्तीकृतमेव । आहिताग्निस्तु पिण्डपितृयज्ञं
 सयाप्य ततः पार्वणं करोति । पिण्डयज्ञन्तु निर्वर्त्येति मनुः ।
 तत्र पाणिहोमः । ब्राह्मणसमीपे भुक्तशेषमात्रेण पिण्डदा-
 नञ्च । काम्ये च पाणिहोमः । भुक्तशेषमात्रेण पिण्डदान-
 चास्त्येव । मासिआहव्यं पार्वणस्य च एककार्यत्वादप्यतरे-
 ष्वेवात्मित्युक्तम् । तत्र मासिआहं कृतवांसेत्पार्वणि केवलं
 पिण्डपिण्डयज्ञः कार्य एव । काम्यआहं कृतचेत्तेनैवात्तं न
 पुनर्मासिआहपार्वणआहे कार्ये । काम्यश्रुतिस्तु तिथिवि-
 शेषमपेक्ष्य चरितार्था न पुनरावर्त्तयितुं शक्नोति । अग्निहो-
 त्रद्रव्यवत् । आभ्युदीयिके तु युग्मा ब्राह्मणा चमूला दर्भाः ।
 मासु खोपवीती स्यात् प्रदक्षिणमुपचारी यवैस्तिष्ठार्या गन्धा-
 दिदानं द्विर्दिः ऋशुदर्भानासने दद्यात् । ययीऽसि सोमदेवत्यो

कल्याणं यज्ञीयादित्येके वाहुः । कल्याणो नाम कल्या-
विन्दुचितः ॥ १ ॥

कामं कृणामालोहवांश्चेत् ॥ ६ ॥

कामं कृणुं यज्ञीयादालोहवांश्चेद्भवति जम्बूसदृश इत्यर्थः
॥ ६ ॥

ब्रीहियवमतौभिरद्विरभिषिच्य ॥ ७ ॥

एवं गुणयुक्तं पशुं ब्रह्मात्मर्षणः पूर्वमेव ब्रीहियवमतौभि-
रद्विरभिषिचति क्षपयति क्षयमेव ॥ ७ ॥

शिरस्त आभसत्तः ॥ ८ ॥

शिरस्त उपरि मास्य आभसत्तः आपुच्छप्रवेवात् ॥ ८ ॥

रुद्राय महादेवाय जुष्टो वर्धस्वेति ॥ ९ ॥

रुद्रायेति मन्त्रेण तत उक्तृष्टो वर्धते पशुर्यावदुत्पन्नदन्तो
भवति सेचनसमर्थो वा भवति ॥ ९ ॥

तं वर्धयेत् सम्पन्नदन्तमृषभं वा ॥ १० ॥

तं पशुमेवमवश्यं वर्धयेत् ततोऽन्यतरस्याभवस्यायां कामं
कुर्यादित्यमाश्रम् ॥ १० ॥

यन्त्रियायां दिशि ॥ ११ ॥

यामाहृदिः प्राच्यामुदीच्यां वा दिशि कार्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥

असन्दर्शने यामात् ॥ १२ ॥

यद्यस्य ग्रामो न पश्यति यत्रस्थो वा ग्रामं न पश्यति तत्र
देशे कार्यं इत्यर्थः ॥ १२ ॥

जह्वं मर्धराजात् । उदित इत्येके ॥ १३ ॥

पनयोरन्यतरस्मिन् काष्ठे कुर्यात् ॥ १३ ॥

वैद्यं चरित्रवन्तं ब्रह्माणमुपवेश्य सपला-
शामार्द्रशाखां यूपं निखाय व्रतत्यौ कुशरज्जू वा
रशने अन्यतरया यूपं परिवीयान्यतरयार्धशिरसि
पशुं बद्धा यूपे रशनायां वा नियुनक्ति यस्मै
नमस्तस्मै त्वा जुष्टं नियुनज्मीति ॥ १४ ॥

शूलगवं यो वेत्ति असौ वैद्यः यः स्वयं कृतवानसौ चरित्र-
वान् । अस्मिन् कर्मस्थेऽङ्गुलं प्राद्वष्टुं उपवेशयेत् । आच्यभा-
गान्तं कृत्वा अथ शान्तिवस्थायतनङ्करोति । ततः सपलाशा-
मार्द्रशाखां यूपं यूपार्धं पुरस्तादग्नेर्निष्पनति । तच्चयं न
भवति । शाष्वामिति वचनात् । सा च यूपपमाणा प्राद्वष्टा ।
व्रतत्यौ कुशरज्जू वा रशने भवतः । व्रततो बन्धौ पलाशवि-
शेषः । रशने अन्यतरयेति विहत्वा पाठः कर्त्तव्यः । प्रमृष्टा-
त्वात् । तयोरन्यतरया रशनया यूपं परिवीय परिवेष्ट्य अन्य-
तरया रशनया अर्धशिरसि शृङ्गमध्ये दक्षिणं शृङ्गं यथा बद्धं
भवति तथा पशुं बद्धा यूपे तत्परिवीतायां रशनायां वा निब-
ध्नाति प्रव्यष्टुं यस्मै नम इति मन्त्रेण । यूपोदयो विशेषा
अधिसत्त्वेव पशो भवन्ति न पश्वन्तरे । कुतः । पशुकल्पेति
विध्यभावात् ॥ १४ ॥

मोक्षणादिसमानं पशुना विशेषान् वक्ष्यामः

॥ १५ ॥

मोक्षणादिवचनं मोक्षणान् प्ररक्षन्त्या पशुकल्पविहितव्य
निवृत्त्यर्थम् । पशुना पशुकल्पेन समानं विशेषमात्रं वक्ष्यामः

॥ १५ ॥

पात्रा पलाशेन वा वर्षा जुहुयादिति ह
विज्ञायते ॥ १६ ॥

पात्री दाक्षमयी । पलाशं पर्णम् । वर्षाहोमकाले पात्राय
पलाशेन वा वर्षां जुहुयात् । जुहुयादिति । श्रुत्याकर्षेण उक्त-
श्रुतिभूलत्वदर्शनेनार्थमित्युक्तं सर्वत्र स्मृतं ॥ १६ ॥

तथापामपि प्रदानानां होमसम्बन्धमाह ।

हराय मृडाय शर्वाय शिवाय भवाय महा-
देवायोगाय भीमाय पशुपतये रुद्राय शङ्कराये-
शानाय स्वाहेति ॥ १७ ॥

हृदयनामको मन्त्रः ॥ १७ ॥

षड्भिर्वीक्षरैः ॥ १८ ॥

अपायेत्यादिपट्नामको वा मन्त्रो भवेदित्यर्थः ॥ १८ ॥

रुद्राय स्वाहेति वा ॥ १९ ॥

अयमेकनामको वा भवेदित्यर्थः ॥ १९ ॥

चतसृषु चतसृषु कुशसूनासु चतसृषु दिक्षु
बलिं हरेद्यास्ते रुद्र पूर्वस्थां दिशि सेनास्ताभ्य
एतं नमस्ते अस्तु मा मा हिंसौरित्येवं प्रतिदिशं
त्वादेशनम् ॥ २० ॥

वपासालीपाकावदानहोमपर्यन्तं कृत्वा स्थिरकृतः
प्रागेकैकस्यां दिशि चतसृषु चतसृषु कुशसूना निधाय तासु च-
तसृषु मां चतसृषु च बलिं हरेत् । यास्ते रुद्र पूर्वस्थां दिशीति
प्रतिदिशं त्वादेशनम्वार्यं यास्ते रुद्र दक्षिणस्थां दिशि यास्ते

रुद्र प्रतीक्षां दिशि यास्ते रुद्रोदीक्षां दिशीति । दर्भस्तज्जै-
स्त्रुणैश्च कल्पवद् ग्रथित्वा सर्वेषामग्रं गृहीत्वा एकीकृत्य
ग्रथिताः कुशसूना उच्यन्ते ॥ २० ॥

चतुर्भिः सूतैश्चतस्रो दिश उपतिष्ठेत कद्रु-
द्रायेमा रुद्रायाते पितरि मा रुद्राय स्थिरधन्वन्
इति ॥ २१ ॥

चतुर्भिर्यथाक्रमेण चतस्रो दिश उपतिष्ठेत । सूतमृषवह-
द्रुद्रायेत्यस्मिन् सूते षष्ठे सोमश्रियमधीत्यादिना रौद्राणां
निवृत्त्यर्थम् ॥ २१ ॥

सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानम् ॥ २२ ॥

एतच्च दिशामुपस्थानं सर्वरुद्रयज्ञेषु भवतीत्यर्थः । एत-
मेव देवमध्ये गोष्ठस्य यजेतेति । रौद्रहवेधुकविर्यधेदित्यादिषु
च विज्ञेयम् ॥ २२ ॥

तुषान् फलीकरणांश्च पुच्छश्चर्मशिरः पादा-
नित्यग्नावनुप्रहरेत् ॥ २३ ॥

स्यासीपाकप्रीडोणां च तुषाः फलीकरणाय । फलीकर-
णानाम सूक्ष्मकणाः तांश्च पुच्छादीनि च अग्नावनुप्रहरेत् ॥ २३ ॥

भोगं चर्मणा कुर्वीतेति शांवत्यः ॥ २४ ॥

शांवत्यस्याचार्यः कर्मणा भोगमुपानदादि कुर्वीतेति
मन्यते ॥ २४ ॥

उत्तरतोऽग्नेर्दर्भवीतासु कुशसूनासु वा
शोणितं निनयेच्छ्वासिनीर्घोषिणीर्विचिन्वतीः
समग्रुतीः सर्पा एतद्वोऽत्र तद्वरध्यमिति ॥ २५ ॥

एवावदानसमये केनचित्पात्रेण शोणितं गृह्णीयात् तदि-
दानीमुत्तरतोऽग्नेः दर्भवीतास्त्विति दर्भरात्रिषु कुयसूनासु वा
शोणितं निनयेत् श्वासिनीरिति मन्त्रेण ॥ २५ ॥

अथोदङ्काट्यं श्वासिनीर्धौषिणीर्विचि-
न्वतीः समञ्जुतौः सर्पा एतद्वोऽत्र तद्वरध्वमिति
सर्पेभ्यो यत्तथासृगूवध्यं वावसृतं भवति तद्वर-
न्ति सर्पाः ॥ २६ ॥

अथ तत्रस्थ एव उदङ्मुखं आहृत्य यत्तत्र संक्षपनदेशे
रुधिरं ऊवध्यं वा ऊवध्यगोहं वा अवसृतं भूमौ निपतितं भवति
तत्सर्पेभ्य उद्दिशति श्वासिनीरिति मन्त्रेण । तच्च सर्पा हरन्ति
देवतारूपेण । सतः स्थितकदादिहृदयगूलोदासनसहितं होम-
श्रेष्ठं समापयेत् । यथास्य रुद्रदेवस्य यथा स्त्रीष्टमियस्य वै ।
सर्पात्मनो भगवतो माहात्म्यमधुनाब्रवीत् ॥ २६ ॥

सर्वाणि ह या अस्य नामधेयानि ॥ २७ ॥

यावन्ति किञ्च लोके नामधेयानि अभिधानानि सन्ति
तानि सर्वाणि अस्मैव नामधेयानि यावन्तो लोके शब्दाः
सन्ति तैः सर्वैरयमेव वाच्य इत्यर्थः । नैसोऽस्ये यावन्तः पदा-
यास्तौ सर्वे रुद्र एवेत्यर्थः । एवं भुवता रुद्रस्य सर्वगतत्वं दर्शि-
तम् ॥ २७ ॥

सर्वाः सेनाः ॥ २८ ॥

नैसोऽस्ये यावन्तः सेनाः सन्ति ताः सर्वा अस्मैव सेनाः गच्छ-
न्त्यात्मभाष्यस्य सेनाः सम्भवन्ति । अस्य तु महाभाष्यादुप-
पद्यन्त एव । एवं भुवता राजादयो देवादयश्च रुद्र इत्युक्तं
भवति । स्तुतिषु च न पुनरुद्धतादोषः ॥ २८ ॥

सर्वाण्युच्छ्रयणानि ॥ २८ ॥

यावन्ति च लोके उच्छ्रयणानि उच्छ्रयणानि भूतानि विद्वत्तया
यष्टृतया ध्येष्टृतया ध्यापयिष्टृतया दाष्टृतया तपस्तपस्तया अन्येन
या तानि सर्वाण्यस्यैव अंशभूतानि । न ह्यन्यस्योच्छ्रयणत्वस-
म्भवः । अथवा सर्वाण्युच्छ्रयणानि पर्वतादीनि तान्यस्यैव
तेष्वयं वसतीत्यर्थः । एवमनेकैर्वा स्तुतवानाचार्यः ॥ २८ ॥

इत्येवंविद्यजमानं प्रीणाति ॥ ३० ॥

इतिशब्द उक्तपरामर्शः । उक्तेन मार्गेण यो रुद्रं एवं
विदित्वा यजति शूलगवेन यजमानस्तमित्येवंविद्यजमानं
प्रीणाति रुद्रदेवः । अत्युच्छ्रयणेन सुखेन यजमानं संयुनक्तो-
त्यर्थः । ३० ॥

नास्य ब्रुवाणं च न हिनस्तीति विज्ञायते ॥ ३१ ॥

अस्य कर्मणः ब्रुवाणं वक्तारश्च नित्यपि शब्दार्थः । तेन वक्ता-
रमपि विज्ञातारमपि ध्येयतारमपि उपकर्तारमपि न हिनस्तीति
रुद्रदेव इत्येवं श्रूयते । ३१ ॥

नास्य प्राप्नीयात् ॥ ३२ ॥

अस्य प्रभोः हुतश्रेयं न प्राप्नीयात् । अन्यत्र दृष्टान्तः
प्राप्नीयात् वा । अयं निषेध एकेषां मतेन कृतः उत्तरत्र प्रार्थ-
नाविधानात् ॥ ३२ ॥

नास्य ग्राममाहरेयुरभिमारुको ह्येष देवः प्रजा भवतीति ॥ ३३ ॥

अस्य कर्मणः स्रष्टव्योनि द्रव्याणि ग्रामं माहरेयुः केचि-
दपि । प्रजा अभिमारुको ह एष देवो भवति । माहरेयं स्रष्टा-

हृतपत्नौः प्रजा हि नस्ति रुद्रदेवः । इति शब्दो द्वेती । तस्मात्
माहुरेयुरिति ॥ ३३ ॥

अमात्यान् न्ततः प्रतिषेधयेत् ॥ ३४ ॥

पुत्रादीन् समीपतः प्रतिषेधयेत् नाभागस्तथामिति ॥ ३४ ॥

नियोगात् तु प्राश्नीयात् स्वस्त्ययन इति ॥ ३५ ॥

हृतश्रेष्ठं पशोर्निर्गोगान्नियमेन प्राश्नीयात् स्वस्त्ययन इति
कृत्वा । अतो ज्ञायते निषेध एकौयः पच इति ॥ ३५ ॥

अधुनास्य कर्मणः फलमाह ।

स एष शूलगवो धन्यो लोकः पुण्यः पुत्यः

पशव्य आयुष्यो यशस्यः ॥ ३६ ॥

शूलगवेनेष्टवतो धनलोकपुण्यपुत्रपश्चायुष्यं प्राप्ति भव-
न्तीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

इद्वान्यमुत्सृजेत् ॥ ३७ ॥

एवं शूलगवेनेष्टा अन्यं पशुं श्रेष्ठं स्वस्वयूयस्वेत्यादिलक्षण-
युक्तं अभिधिष्योक्तृजेत् पुनः शूलगवकरणार्थम् ॥ ३७ ॥

नानुत्सृष्टः स्यात् ॥ ३८ ॥

सर्वथा अनुत्सृष्टो नैव स्यात् । शूलगवार्थं सक्तदुःखगोश्व-
श्रद्धान्यः । शूलगवः सक्तदुःखश्रद्धान्यमित्यर्थः । एवं च कृत्वा
नित्यकर्मदमिति ज्ञायते ॥ ३८ ॥

न ह्यपशुर्भवतीति विज्ञायते ॥ ३९ ॥

न ह्यपशुर्भवतीति पशुगुणकं कर्म पशुः । शूलगवनामकेन
पशुकर्मणा रक्षितो न भवेदित्यर्थः । यत एवं श्रूयते तस्मात्स-
क्तदुःखगोश्वश्रद्धान्यः ॥ ३९ ॥

गन्तातीयं जपन् गृहानियात् ॥ ४० ॥

शूलगवं समाप्य ग्रामं प्रविश्य ततः प्रागुक्तं गन्तातीयं
जपन् गृहानियात् गच्छेत् प्रविशेदित्यर्थः ॥ ४० ॥

अथ नैमित्तिकं कर्माह ।

पशूनामुपताप एतमेव देवं मध्ये गोष्ठस्य
यजेत ॥ ४१ ॥

पशूनामात्मोयानां यदा उपतपो व्याधिरभूत्तदा एतमेव
देवं द्वादशनामकं यद् नामकं एकनामकं वेत्यर्थः । तं मध्ये
गोष्ठस्य यजेत् ॥ ४१ ॥

तत्र द्रव्यमाह ।

स्थालीपाकं सर्वहुतम् ॥ ४२ ॥

आख्यभागास्तं कृत्वा उपस्तोत्रं दद्यात् स्थालीपाकं सर्वं
निधाय प्रत्यभिचाख्यं लुह्यादेवं सर्वहुतं जुह्यात् । अत्र प्रधान-
महविषयः शेषाभावात् खिटकस्य कार्यः । दिगुपश्यामं कार्य-
मित्युक्तं ततः सर्वप्रायश्चित्तादि समापयेत् ॥ ४२ ॥

वर्हिराज्यश्चानुप्रहृत्य धूमतो गा आनयेत् ॥ ४३ ॥

ततो वर्जिषः आख्यश्च वगष्टानुधान् फलीकरणावाग्ना-
वनुप्रहृत्य प्रतिधूमडा आनयेत् ॥ ४३ ॥

गन्तातीयं जपन् पशूनां मध्यमियान्मध्य-
मियात् ॥ ४४ ॥

ततः गन्तातीयं जपन् पशूनां मध्यमियाद्व्येत् प्रविशे-
दित्यर्थः । अथो तु गन्तातिशब्दवन्ति सूत्रानि गन्तातोय-
मन्वेनोच्यन्ते इति व्याचष्टुः । कानि तानि । इति व्याच-

पृथिवी इदं हनूनमेवां चत देवा भवद्वितमित्येतानि शत्र
इन्द्राग्नी इतीदं यन्तातीयमिति प्रसिद्धमित्युक्तमप्याभिः
प्राक् । अध्यायान्तलघुणार्थं द्विर्बचनम् ॥ ४४ ॥

नमः शौनकाय नमः शौनकायः ॥ ४५ ॥

शौनकमस्कारः तत्प्रसादेनेदं गृह्यशास्त्रमप्याभिः प्रणीतं
तच्च समाप्तमिति प्रापनार्थम् ।

प्राञ्जलायनकं गृह्यमित्यं वै विवृतं मया ।

सद्भिः सारन्तु वै प्राञ्जलसारं त्यजतामिति ॥ ४५ ॥

इति चतुर्थे नवमौ कण्डिका ।

इत्याञ्जलायनगृह्यसुत्रहत्ती नारायणीयायां

चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ सप्तिण्डीकरणप्रयोगः ।

अथ बहुधाचाय्यास्तरमतेन सप्तिण्डीकरणप्रयोगं वक्ष्यामः
भोजनार्थम् । तत्र संवत्सरं पूर्णं दादयाहं वा कार्यम् । तत्र
नियमेन द्वौ प्राञ्जलो दैवे पित्र्यजत्ये तु त्रय इतरज्ये वै प्राञ्जल-
वत् । विद्येदमात्रं वक्ष्यामः । तत्र चत्वार्यर्घ्यपात्राणि । एकं
प्रेतस्य । त्रीणि प्रियपितामहप्रपितामहानाम् । तत्र चतु-
र्व्येपि दर्भान्नार्धाय चतुर्व्येप्यपी निधिय चत्वारि सज्जन्तु-
मुक्ता प्रेतपात्रे तूष्णीं तिलान् प्रक्षिप्य ततो मन्त्रेण त्रिषु
पात्रेषु क्षिपति । मन्त्राहस्तिदत्ता । ततो गन्धभाक्ष्येयत्वा-
द्यपि पात्राणि अर्घयित्वा ततः प्रथमं पात्रं इतरेषु प्रियादि-
पात्रेषु त्रिषु निनयति समानीय इत्युक्ता । ततोऽर्घ्यनिषेद-
नादि पार्षणवत् । अत्र स्थानीपाको भाक्षीति कृत्वा भोज-
नाद्योदयादुद्यम्य हताशं कृत्वाऽग्नेौ कुर्यात् पात्रेषु वा पूर्वो-
त्तमे विधित्वा सुहृदात् । ततो हुतमेघं पिबन्त्यः पात्रेषु

ददाति अग्निहोमपक्षे पाणिहोमपक्षे च समानमिदम् । अथ
 पाणितले दत्तमिति पूर्वप्राशननिषेधो द्रष्टव्यः पिण्डनिर्यपण-
 काले प्रेतोद्देशेन एकं पिण्डं तृणैर्दत्त्वा पित्रादितृणैः पार्व-
 णवदत्त्वा प्रेतपिण्डं त्रिधा विभज्य त्रिषु पिण्डेषु निटध्यात् ।
 मधुमतीभिः मधुवाता इति तिसृभिः सङ्गच्छ्वमिति शार्ङ्ग-
 च । ततोऽनुमन्त्रणादि सर्वं पार्वणवत् । ॐ स्वस्त्वस्त्विति शार्ङ्ग-
 णान्विमर्जयेत् । एवं चतुर्थस्य प्रपितामहस्य विच्छेदो भवति ।
 स्त्रिया अग्रेवमेव सपिण्डीकरणम् । तस्यास्तु मातृपितामही-
 प्रपितामहीभिः सपिण्डीकरणम् । एवं सति चतुर्थ्याः प्रपि-
 तामह्याः पिण्डविच्छेदो भवति । अनपत्यानान्तु प्रेतानां
 सपिण्डीकरणं नास्ति । अन्यस्यापि यस्य सपिण्डीकरणं कार्यं
 यस्य न कार्यं येन कर्त्ता कार्यं यैश्च मह पिण्डदानं कार्यं
 तत्सर्वं स्मृतितोऽवगन्तव्यम् । एवमाचार्यान्तरमतेन प्रयोगः ।
 सुधार्यमिदमत्र व्याख्यातम् ॥

आश्वलायनश्रौतसूत्रस्य भाष्यं भगवता कृतम् ।

देवस्वामिसमाह्वेन विस्तीर्णं तत्प्रसादतः ॥ १ ॥

दिवाकारद्विजवर्यसूनुना नैध्रुवेण वै ।

नारायणेन विप्रेण कृतं यं वृत्तिरीदृशी ॥ २ ॥

श्रौतवृत्तिः समाप्ताः ॥

गृह्यसूत्रपरिशिष्टभागः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

गृह्ये तु यानि चोक्तानि कचिद्वेतानिकेऽपि वा ।

विधेरलोमनार्थाय तानि पृच्छाम्यतः परम् ॥

अथास्मिन्नाश्वलायनगृह्ये यानि कानिचिदन्योक्ताभीष्टे-
ष्वता भाचार्येणानुमतानि प्रापितानि यानि चोक्तप्रदर्शित-
क्रियाणि, तानि सर्वावबोधाय यथावदभिधास्यामः ।

कर्त्ता स्नातो धीतानाद्वैवासा यज्ञोपवीत्याचान्तः प्राङ्मुखा-
पासीनी दक्षिणाङ्गकारी समाहितो मन्त्रान्ते कर्म कुर्वीत
प्रत्युचोक्तिप्लवगन्तेष्वनादेश प्राण्यं सूच्यं सुवःकरणमवदान-
वत्सु दुर्वीपाणिः कठिनेषु कर्मावृत्तौ मन्त्रोऽप्यावर्त्तते कर्मणो-
ऽन्त आचमनश्चेति सामान्यम् ॥ १ ॥

अथ सन्ध्यामुपासीतेत्याचार्यो यावद्वोरात्रयोः सन्धौ यथ
पूर्वाह्नापराह्णयोस्तत्कालमवा देवता सन्ध्या तासुमाधीत ।
बहिर्प्रांमात् प्राच्यामुदीच्यां वाग्यस्यां दिग्गनिन्दितायामगल्प-
मुद्दकाशयनेत्य प्रातः शुचिर्भूतः पाणिनादमुखानि प्रक्षाल्य
शुचौ देशे भूमिष्ठपादौनपायित उपविष्टः शिखां ब्रह्मचारी,
प्रज्जतिस्यमफेनावुद्बुदमुदन्मौचितं दक्षिणेन पाणिनादाय
कानिष्ठाङ्गुली विशिष्टो वितत्य तिस्र इतराङ्गुलीः संहतोद्गः
कृत्वा बाह्येण तोर्णेन हृदयप्रापि त्रिः पीत्वा पाणिं प्रक्षाल्य
स्रष्टाभ्यः साङ्गुष्ठमूलेनाकुञ्चितोष्ठमास्थं द्विः प्रमृज्य सक्तञ्च सह-
तमध्यमाङ्गुलीभिः पाणिं प्रक्षाल्य सञ्च पापि पादौ शिरसा-

भ्युक्ष्य स्पृष्टाभ्याः संहतमध्यमाङ्गुलिद्वयाग्रेणास्यमुपस्पृश्य साङ्गु-
ष्ठया प्रदेशिन्या घ्राणविलदयमनामिकया चक्षुःश्रोत्रे कनि-
ष्ठिकया च नाभि तलेन हृदयं सर्वाभिरङ्गुलीभिः शिरस्तदपे-
रंसौ चोपस्पृशेदित्येतदाचमनम् । एवं द्विराचम्यात्मानमभ्युक्ष्य
ततो दन्ताब्जोर्ध्वयित्वा पुनर्द्विराचम्य दर्भपवित्रपाणिः प्रथमम्-
मन्त्रकं पञ्चदशमात्रिकं प्राणायामत्रयं कृत्वा समन्त्रकं सकृत्
कुर्व्यादायतप्राणः सुप्रणवां सप्तव्याहृतिकां सावित्रीं सशिरसां
द्विराचम्येदित्येव समन्त्रः प्राणायामः ॥ २ ॥

अथ कर्म सङ्कल्प्य शुचौ पार्श्वे सुख्ये पाणौ वाप आधाय
स्थिरे नूदकाग्रये यावति कर्म कुर्वीत तावत् उदकस्य विभागं
कल्पयित्वा तैर्द्यानि तत्रावाह्य ता अपः सदर्भपाणिनादायो-
क्तानशिरसि मार्जयेदो पूर्वं पञ्च पाणौ हिष्ठेति तिस्रभिरया-
चमनं, उदकमादाय सूर्य्येति पिवेत् । सूर्य्यं मा मन्युच
मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यद्वात्रया पापम-
कार्यं मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्ना रतिस्त-
दवलुम्पतु यत्किञ्चिदुरितं मयीदमहं मामसृतयोनौ सूर्य्यं
ज्योतिषि लुहोमि स्वाहेत्येतत्समन्त्रमाचमनमथ पुनराचम्य
मार्जयेत्प्रणयव्याहृतिसावित्रीभिर्ऋक्श्र पाणौ हिष्ठेति सूक्तेन
गायत्रीशिरसा चाभ्रमात्मानं परिपिच्छेदेतन्मार्जनम् ॥ ३ ॥

अथ गोकर्णवत्कृतेन पाणिनोदकमादाय नासिकाग्रे धादु-
यन् कृष्णघोरपुरुषाकृतिं पाप्मानमात्मानमन्तर्व्याप्य स्थितं
विचिन्त्य संयतप्राणोऽघमर्षणसूक्तं द्रुपदाष्टकं चावध्यं दक्षि-
णेन नासाविलेन शनैः प्राणं रेचयन् सर्वतस्तेन संहृत्य कृष्णं
रेचनवर्त्मना पाणिस्थ उदके पतितं ध्यात्वा तदुदकमनवेक्ष-
माणो यामतो भुवि तीव्राघातेन क्षिप्वा तं पाप्मानं वल्लहतं
सहस्रधा दक्षितं भावयेदेव पाणव्यपोहः । एनमेके न कुर्वन्ति

मार्जनैर्नैव तस्य व्यपोहितत्वादिति । हुपदादिव सुमुचाम
स्त्रियः स्नातो मलादिव पुनः पवित्रेष्वेवाज्यमापः शुभन्तु
मेनसः । इतीयं हुपदा षष्ठ्युपाधनी ३४ ।

अथाचम्य दर्भपाणिः पूर्णमुदकाञ्जलिमुहुत्यादित्याभिमुखः
स्थित्वा प्रणवव्याहृतिपूर्वया सावित्र्या त्रिनिवेदयत्तृक्षिपेत्ये
पुनः पाप्मण्यपोहं नेच्छन्ति त चाचम्यैवार्घ्यमुत्क्षिपेयुरेतदे-
वार्घ्यनिवेदनमसावादित्यो ब्रह्मेति प्रदक्षिणं परियन् परिधि-
याप उपसृज्य शुची देशे दर्भान्धमोक्षिते दर्भान्नास्तीर्य
व्याहृतिभिर्हृदयविश्रम प्राणायामत्रयं कृत्वात्मानं व्याहृतिभि-
रभ्युक्ष्य सावित्र्या देवतमनुष्मृत्यार्घ्यादिकं वा.तामेतां चतुरश्र-
रथो विभक्ताः अन्तर्योजितेः प्रहस्मिद्ददङ्गमन्त्रैर्यथाह्मनात्मनि
विन्यस्यात्मानं तद्रूपं भावयेद्यथा तत्तत्तद्वितुर्हृदयाय नम इति
हृदये, वरणीयं शिरसे स्वाहेति शिरसि, भर्गो देव शिखायै
वषट्ति शिखायां, स्यधीमहि कवचाय इमिति उरसि,
धियो यो नो नेत्रत्रयाय वीषट् नेत्रत्रयाटदेयेषु विन्यस्याप
प्रचोदयादस्त्राय फडिति करतलयोरस्थं प्राच्यादिषु दयसु
दिक्षु विन्यसेदेपोऽङ्गन्यासः । एतमेकं नेच्छन्ति, स हि विधि-
रवैदिक इत्यर्थमनुसन्धानः । मन्त्रदेवतां ध्यात्वागच्छ वरदे
देवीत्यावाह्य तिष्ठेच्छष्टेषु नक्षत्रेष्वामण्डलदर्शनान्मन्त्रार्थम-
नुसन्धानः, सन्धानं नेच्छन्त्येकं । प्रणवव्याहृतिपूर्विकां
सावित्रीं जपेत्, जपं चाचसूत्रेष्वानामिकाया मध्यादारभ्य
प्रदक्षिणं दयभिरक्षुलीपर्वभिर्वा गणयेदागच्छ वरदे देवि !
जप्ये मे सन्निधा भव । गायन्तं त्रायसे यथाज्ञायत्री त्वं ततः
श्रुतत्यावाहनमन्त्रः । सवितुर्देवस्य वरणीयं तेजो ध्यायेम
हि घोऽस्मार्कं कर्मणि प्रेरयतीति मन्त्रार्थः ॥ ५ ॥

अथ देवताध्यानम् । या सन्ध्योक्ता सैव मन्त्रदेवता यन्-

पास्यते, तां सर्वदैकरूपां ध्यायेदनुसन्ध्यमन्यान्यरूपां वा, यदै-
करूपासृग्यतुःसामविपदां तिर्यग्गूर्वाधरदिक्षु षट्कुक्षिः पञ्च-
शिरसमग्निमुखीं विष्णुहृदयां ब्रह्माशिरस्कां रुद्रशिखां दण्ड-
कमण्डस्वचक्षुस्त्राभयाङ्गचतुर्भुजां शुभ्रवर्णां शुभाम्बरानुलेप-
नस्रगाभरणां सरस्वन्द्विचक्षुप्रभां सर्वदेवमयीमिमां देवीं गाय-
त्रीमेकामेव तिसृषु सन्ध्यासु ध्यायेद्य यदि भिन्नरूपां तां
प्रातर्गोलां बालादित्यमण्डलमध्यस्थां रक्तवर्णां रक्ताम्बरानुले-
पनस्रगाभरणां चतुर्वक्त्रां दण्डकमण्डस्वचक्षुस्त्राभयाङ्गचतु-
र्भुजां हंसासनाङ्गतां ब्रह्मादेवत्याम्बुदेवमुदाहरन्तीं भूर्लोक-
धिष्ठात्रीं गायत्रीं नाम देवतां ध्यायेद्य मध्यन्दिने तां युवतीं
युवादित्यमण्डलमध्यस्थां श्वेतवर्णां श्वेताम्बरानुलेपनस्रगाभ-
रणां पञ्चवक्त्रां प्रतिवक्त्रं त्रिनेत्रां चन्द्रशेखरां त्रिशूलखण्डदा-
ङ्गुलमङ्गलाङ्गचतुर्भुजां वृषभासनाङ्गतां रुद्रदेवत्यां यशुर्वेद-
मुदाहरन्तीं भुवर्लोकधिष्ठात्रीं सावित्रीं नाम देवतां ध्याये-
द्य सायं तां वृद्धां वृद्धादित्यमण्डलमध्यस्थां श्यामवर्णां श्यामा-
म्बरानुलेपनस्रगाभरणामेकवक्त्रां शङ्खचक्रगदापद्माङ्गचतुर्भुजां
गरुडासनाङ्गतां विष्णुदेवत्यां सामवेदमुदाहरन्तीं स्वर्लोक-
धिष्ठात्रीं सरस्वतीं नाम देवतां ध्यायेद्वायं नैच्छन्त्येके । ततः
आवाह्य जपित्वा जातवेदसे सुनुवाम सोम, तच्छ्रियोरावृणो-
महे नमो ब्रह्मणे नमो अश्वमेध इत्येताभिरुपस्थाप्य प्रद-
क्षिपं दिशः माधियां नत्वाय सन्ध्यायै गायत्र्यै सावित्र्यै
सरस्वत्यै सर्वाभ्यो देवताभ्यश्च नमस्कृत्य तत उत्तमे शिखरे
देवि ! भूम्यां पर्वतमूर्धनि । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि !
यथासुखमिति सन्ध्यां विसृज्य भद्रं नः अपि वातय मन-
इत्युक्त्वा शान्तिञ्च विरुचार्थं नमो ब्रह्मणे इति प्रदक्षिणं
परिक्रमयासत्यसोकादापातासादाशोकाशोकपर्वताद्यै चमि

ब्राह्मणा देवास्तोभ्यो नित्यं नमो नम इति नमस्कृत्य भूमिसु-
 पसंयच्छ गुरुन् तद्वाचोपसङ्गम्वीयादेवम् । आर्यं विशेषास्तु
 सूर्ययेति मन्त्रे सूर्यस्थानेऽग्निपदभावपेदाशङ्का रात्रि-
 रहः सत्ये ज्योतिषीयन्ते ब्रूयाज्जपश्चार्धास्तमिते मण्डले
 धानृषवदग्ननादासौनेनेति ॥ ६ ॥

अथ मध्यन्दिने चापः पुनर्गच्छति मन्त्राचमनमापः
 पुनस्तु दृथिवीं दृथिवीं पूता पुनातु माम् । पुनस्तु ब्रह्मणस्त-
 तिर्ब्रह्म पूता पुनातु माम् । यदुच्छिष्टमभोज्यं च यदा दुग्धरितं
 मम । सर्वं पुनस्तु मामापोऽसताश्च प्रतिग्रहं स्नादित्यथाक-
 णीयया हंसवत्या वा त्रिः सकृद्वर्चसुत्क्षिप्तोर्द्धवाङ्मुख
 उदुत्यं जातवेदसं चित्रं देवानामिति स्नानाभ्यामाभ्यां वा म-
 न्त्राभ्यां यच्चक्षुरित्येकया वादित्यमुपस्त्राय जयं प्राप्नुव च आ-
 सौनो ययेष्टकासं कुर्यादित्येव सन्त्याविधिर्व्याख्यातः । ७ ॥

अथास्य मन्त्राणामपि देवतच्छब्दांसि, प्रथमस्य ब्रह्मा पर-
 मात्मा देवो गायत्री, व्याहृतीनां सप्तानां विष्णोर्मित्रजमदग्नि-
 भरहाजगोतमात्रिवशिष्ठकश्यपाः प्रजापतिर्वा सर्वास्तमग्नि-
 वायुादित्यहहस्यतिवदणेऽविस्मेदेवागायत्य्पि गतुष्टुवहहतीप-
 छत्तिस्त्रिष्टुजगत्यस्त्रिष्टुषामाभ्यानां समस्तानां वा देवता प्र-
 जापतिर्हहती सावित्रा विष्णोर्मित्रः सविता गायत्रीशिरवः
 प्रजापतिर्ब्रह्माग्निवायुादित्या न यजुषि छन्दः । आपो हि
 सित्पृथ्वीप चम्बरीषो वापं गायत्रं ह्यनुष्टुभं पञ्चमी वर्धमाना
 सप्तमी प्रतिष्ठा चत्वे हे सूर्यय ब्रह्मा सूर्यमन्यु मनु, पतयः
 प्रकृतिरापः पुनस्तु विष्णुरापो दित्ता अग्निव इन्द्रोऽग्निमन्यु
 मनु, पतयः प्रकृतिः चतुर्थं च माधुच्छन्दसोऽघमर्यषो भावहत्त-
 मातुष्टुभं जातवेदसे कश्यपो जातवेदा अग्निस्त्रिष्टुप् तच्छंयोः
 यंयुर्विस्मेदेवाः शकरी, नमो ब्रह्मणे प्रजापतिर्विस्मेदेवा जनतो,

आकृष्येन हिरण्यरूपः सविता त्रिष्टुप् हंसः शुचिपद्मभदेवः
सूर्यो जगत्पुद्गलं प्रसृजतुः सूर्यो गायत्रमन्त्राद्यतघोऽनुष्टुभं-
यिषं देवानामिति कुक्षः सूर्यस्त्रिष्टुप् तच्चतुर्वसिष्ठः सूर्यः
पुरउष्णिक् देवतस्मरणमेव वा कुर्यादेवमन्यत व्याख्यातम्
॥ ८ ॥

अथ स्नानविधिस्तस्मात्तर्मध्याह्ने च ऋषयः कुर्यादेकतरत्र
वा प्रातरेव ब्रह्मचारी यतिस्त्रिषु सवनेषु द्विः त्रिषां पानप्रस-
स्तत् प्रातः सङ्गोमयेन कुर्यान्मृदा मध्यन्दिने सार्यं शुक्लामि-
रक्षिर्न प्रातः स्नानात् प्राक् सन्ध्यामुपासीत प्रातरुत्सृष्टं गोम-
यमन्तरिक्षस्य सङ्गृह्य भूमिष्ठं योपर्यधय सत्यत्तं तीर्थमेत्य
धौतपादपाणिमुख आचम्य सन्ध्योक्तवदात्माभ्युक्षणादि च
कृत्वा हिराचम्य दर्भपाणिः संयतप्राणः कर्मं सङ्कल्प्य गोमयं
बौधितमादाय सन्धे पाणी कृत्वा व्याहृतिभिस्त्रेधा विभज्य
दक्षिणं भागं प्रशवेन दिक्षु विक्षिप्योत्तरोत्तरं तीर्थे क्षिप्वा
मध्यमं मानसोक्त इत्युच्चाभिमन्त्र्य गन्धद्वारामित्यनया मूर्ध्नि-
दिसर्वाङ्गमालिप्य प्राञ्जलिर्वरुणं हिरण्यमृक्षमिति हाभ्यामव-
तेहेह इति हाभ्यां प्रसन्नाजे हृहदर्वेति सूक्तेन प्राप्य हिरण्यमृक्षं
वरुणं प्रपद्ये तीर्थे मे देहि यावितः । यन्मया भुक्तमसाधूनां
पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः । यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं
कृतम् । तत्र इन्द्रो वरुणो ब्रह्मस्पतिः सविता च पुनस्तु पुनः
पुनरित्यथ याः प्रवतो निवत-सदत इत्येतया तीर्थमभिमृश्या-
वगाद्य सातो हिराचम्य भार्गवेदं वयोयस्त्वज्ज्वभिरित्यष्टाभिरा-
पोहिष्ठेति च नवभिरथ तीर्थमद्रुष्टेनेमं मे गृह इत्युच्चा त्रिः
प्रदक्षिणमालोच्य प्रकाशपुष्टमन्त्री अथमर्घ्यचक्षुः त्रिरावर्त्य
निमण्योक्त्वा दित्यमासोक्तं हादमलत्वं आग्नित्वं पाणिभ्यां
यज्ञसुद्रया योनिसुद्रया वोदकमादाय भूमिं सुखे पाणीरुरसि-

आत्मानं गायत्र्याभिपिच्य त्वयो जने वरुणस्य विद्वानिति
 'हाम्यान्तरक्षमन्दोधापतीति च सूक्तेन पुनः छायाभूभि-
 चाभिपिच्येत्तद्विष्णोः परमम्पदमग्ने रचाषो भृङ्गसो यत्कि-
 'च्छेदं वरुणदेव्यो जने इत्येता जपेत्, सोतोऽभिसुखः सरित्सु
 छायादन्यत्रादित्याभिसुखोऽथ साक्षताभिरङ्गिः प्राप्नुव्य उप-
 वीती देवतीर्थेन व्याहृतिभिर्व्यसमस्ताभिर्ब्रह्मादीन् देवान्
 सकृत्सकृत्तर्पयित्वा योदक्षुषः निवीती भयवाभिरङ्गिः प्राजा-
 पत्येन तीर्थेन कृत्वा द्वे पायगादीन् ऋषींस्तान्निर्व्याहृतिभिर्द्वि-
 'द्विस्तर्पयित्वाथ दक्षिणाभिसुखः प्राचीनावीती पिठतीर्थेन
 सतिताभिरङ्गिर्व्याहृतिभिरेव सोमः पिष्टमान् यमो अङ्गि-
 रस्यानग्निस्तप्ताः कथ्यवाहन इत्यादींस्त्रींस्त्रीस्तर्पयेदेतत् सा-
 नाङ्गत्तर्पणमथ तीरमेव दक्षिणाभिसुखः प्राचीनावीती, ये के
 चासक्तुस्ते जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः । ते मृद्वन्तु मया दत्तं
 वस्त्रमिच्छोदगोदकम् ॥ इति वस्त्रं निष्पीड्य यज्ञोपवीत्यप उप-
 स्मृत्वा परिधानीयमभ्युक्ष्य परिधाय द्वितीयश्चोत्तरीयं यज्युजितं
 प्राहृत्य हिराचामेदयोक्तसम्यानुपासीतेदं प्रातस्त्रानविधानम्
 । ८ ॥

अथ मध्यन्दिने तीर्थमेत्य धीतपाणिवादमुखो हिराचम्या-
 यतप्राणः स्नानं सकृत्वा दर्भपवित्रपाणिः शुची देगे षनि-
 'जेण भूमिगायत्रास्त्रेण आत्वोपरि मृदश्चतुरङ्गुलमुदास्याध-
 स्तामृदं तथा स्वात्वा गायत्र्यादाय गत्तं मुदामितया मृदा
 परिपूर्य्य मृदमुपात्तां शुची देये तीरे निधाय गायत्र्या प्रोक्ष्य
 तच्छिरसा त्रैधा विभज्यैकेन मूर्ध्ना चानामेरपरिण चाधस्ता-
 दङ्गमनुलिप्यामृत्स्नाङ्गुल्य चासयित्वादित्यश्चिरीत्य सं ध्यायन्
 छायादेतन्नलस्नानमाहुरथ तीरे हिराचम्य तृतीयमस्त्रीचा-
 दाय सत्ये पाषो कृत्वा व्याहृतिभिस्तैश्च विभज्य दक्षिणमा-

गमत्वेण दित्तु दशसु विनिश्चित्योत्तरन्तीर्थे चित्वा तृतीयं द्वा-
यत्त्राभिमन्त्रितमादित्याय दर्शयित्वा तेन मूर्ध्नि प्रापादात्
गायत्र्या प्रणवेन वा सर्वाङ्गमनुलिप्य सुमित्रान् आप ओषधय
सन्त्विति सकृदहिरात्मानमभिर्पित्य दुर्मित्रास्वामी सन्तु योऽ-
स्मान्ते हि यच्च वयन्दिष इति सुच्छेषमद्भिः क्षान्त्वेदय वक्ष्य-
प्रार्थना तर्पणान्तेनोक्तेन विधिना स्नायान्नास्मिन् प्राक् ब्रह्म-
यज्ञतर्पणादस्त्वं निष्पोडयेदपुत्रादयो ह्यन्ते तस्या इत्येष स्ना-
विधिस्तदेतदसम्भवेऽहिरैव कुर्याद्भौमदिमादिषु च, न च गृहे
नृदा स्नायान् च शीतोदकेन शीतोष्णोदकेन गृहे स्नायान्-
न्तविधिं वर्जयेद्दहिर्वा शुचौ देगे सर्वं पथात् कुर्यादिति ॥१०॥

अथागतस्य मन्त्रस्नानं शुचौ देगे शुचिराचान्तः प्राणाना-
यस्य दर्भपाश्विः सव्ये प्राणावपः कृत्वा तिसृभिरापो द्विती-
याभिः पञ्चः प्रणवपूर्वं दर्भोदकैर्मार्जयेत् । पादयोर्मूर्ध्नि
हृदये मूर्ध्नि हृदये पादयोर्हृदये पादयोर्मूर्ध्नि चाथार्धर्धशो
मूर्ध्नि हृदये पादयोर्हृदये पादयोर्मूर्ध्नि चाथ षट्कशो हृदये
पादयोर्मूर्ध्नि चाथ तत्तेन मूर्ध्निर्ति मार्जयित्वा गायत्र्या दश-
धाभिमन्त्रिता आपः प्रणवेन धीत्वा हिराचामेदेतमन्त्रस्ना-
नम् ॥ ११ ॥

अथ वैश्वदेवो दिनस्य प्रारब्धो नात्र पाकयज्ञतन्त्रमग्नि-
मौपाननं पक्वर्न वा परिसमूह्य पण्यं स्नायतनमलङ्कृत्य सिद्धं
हविष्यमधिप्रित्याह्निः प्रोक्ष्योदगुद्वास्वान्तेः प्रत्यक् दर्भेषु
निधाय सर्पिषाम्यज्य सव्यं प्राणितलं हृदये न्यस्य सकृदव-
दानेन पाणिना जुहुयात् सोमाय वनस्पतय इत्येकाहुतिं
दिवाचारिभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्य इति सर्वभूतानां विशेषणं
प्रजापतेरुक्तिरिष्यते प्रधानबलेददक् पुरुषवत्तिस्त्रादिदसन्ना-
भावे तथुसादिभिः कुर्यादिके चान्ते च परिसमूह्य पण्यं चे-

देकेनां च तन्त्रमिति पथ्यं हनोत्तले अपि न कुर्वन्ति केवलं
 'हुत्वोपतिष्ठन्ते विश्वे देवाः सर्वे देवास्तद्देवत्वमितीदं वैश्वदेवम्
 ॥ १२ ॥

अथ स्वस्तिवाचनसृष्टिपूर्तेषु स्वस्वयनं वाचयेदित्याचार्यः
 ऋद्धिर्विवाहान्ता अपत्यसंस्काराः प्रतिष्ठोद्यापने पूर्त्तं तत्-
 कर्मण आच्यन्तयोः कुर्याच्छुचिः स्वसङ्गतो वाचयित तथा-
 भूते सद्यपि मङ्गलसम्भारदृष्टियुग्मान् ब्राह्मणान् प्रशस्ताना-
 चारलक्षणसम्पन्नानघर्गादिभिरभ्यर्च्य दक्षिणया तोपयेदथ
 प्राप्नु स्याः प्रशस्ता दर्भपाणयस्तिष्ठेयुस्तद्वक्षिणतो वाचयितो-
 दक्षु खः संस्कार्या वाचयितुर्दक्षिणपार्श्वमातिष्ठेयुरथ वाच-
 यिता दर्भपाणिरपां पूर्णमुदकुञ्च स्वर्चितं समल्लवमुखं धृत्वा
 तिष्ठन् समाहितो मनः समाध्रीयतामिति ब्राह्मणान् ब्रूयात्
 समाहितमनसः आ इति ते ब्रूयुः प्रसीदन्तु भवन्त इति वाच-
 यिता प्रसन्नाः आ इतीतरैश्च ते सर्वे संस्तव्य शान्तिः पुष्टिः तुष्टि-
 र्हृदिरक्षिप्रमायुष्यमारोग्यं शिवं कर्म कर्मसमृद्धिर्धर्मसमृद्धिः
 पुत्रसमृद्धिर्वेदसमृद्धिः शास्त्रसमृद्धिर्धनधान्यसमृद्धिरिष्टसमृद्धि-
 रित्येतानि पञ्चदशतन्त्राण्युक्तानि तन्त्रान्वा कर्मदेवतां प्रीय-
 तामिति ब्रूयुरथ वाचयिता पूर्ववत्तस्त्रिङ्गमन्त्रान् पठित्वा वि-
 स्त्रिर्मन्दमथोच्चस्वरैरो पुण्याहं भवन्ती हुवन्तु स्वस्ति भवन्ती
 हुवन्तु ऋद्धिं भवन्ती हुवन्त्विति ब्रूयात्तेऽपि तथा प्रत्येकं प्रति-
 ब्रूयुरोमित्यूध्यतामित्यूढौ प्रतिब्रूयुरथ प्राप्नु स्वमासीने सामा-
 त्यङ्कर्त्तां ब्राह्मणाः सपत्नवदर्भपाणयः प्रत्यक्षु स्वास्तिष्ठेयुः शा-
 न्तिपवित्रनिष्ठाभिः ऋग्भिरभिपिसेयुः पुरम्यो नीराजनादि
 कुर्याः ॥ १३ ॥

अथ होयन्धर्मे किञ्चिदुच्छ्रितासमाऽजनिमा भूमिस्थण्डिन-
 सुचये तदिदुष्माजवरं अर्जतो गौमयेन मदक्षिणसुपण्डित्य

यन्निग्रयकलं भूतेनोत्तिष्ठ्य शकलं प्रागप्यविधाय स्थण्डिलम्,
 भूयः शकलमाग्नेय्यां निरस्थाप सपस्त्रमेत् एष पायतनसं-
 स्कारस्तत्राम्निं व्यावृत्तिभिरभ्यात्मानं प्रतिष्ठाप्यान्वादधाति
 कमे सहस्रपुरःसरं द्रव्यदेवताग्रहणाय इयोस्त्रिमुषां वा समि-
 धमभ्याधानमन्वाधानमयेध्वावर्हिणीं सप्तद्वयं दर्मैः प्रादेशमात्रै-
 स्त्रिसन्धीं त्रिवृतो रक्त्वां कुप्यांत्पाणिभ्यां सन्धोत्तराभ्यां पूर्वं दक्षि-
 णेत्ततो दक्षिणोत्तराभ्यामन्ते प्रदक्षिणावृतं रक्त्वां कुप्यादेत-
 दक्कूकरणं, प्रथमां रक्त्वां मुदगपामास्तीर्य प्रादेशमात्रं दर्मै-
 सुष्टिं कृत्वा प्रागपान्तस्याविधाय तया बर्हिर्द्विरावेष्टयित्वा
 तन्मूलस्य द्विरावेष्ट्य तां प्रथमवेष्टनस्याधस्तादुचयेदेवं द्वितीयं
 येधं सप्तदावेष्ट्य सप्तद्वयेदरस्यायाम इध्माः पञ्चदशदासकस्त-
 दुपरि निदध्यादेतदिध्मावर्हिणीः सप्तहनमथ सोदकेन पाणि-
 ना प्रागुदीच्या आरभ्य प्रदक्षिणमग्निन्विः परिसमूह्य प्रादेश-
 मात्रैर्दर्मैः प्रदक्षिणं प्राच्यादिषु प्रतिदिशमुदक्मंसंस्त्रं परिसृ-
 णीयादक्षिणोत्तरयोः सन्धिषु मूलाद्यैराच्छादयेत् राघिष्ठान्
 वा दर्भास्तयोस्तृणीयादुत्तरतः पात्रासादनाय दक्षिणतो
 ब्रह्मासनाय कांचिद्दर्भानास्तीर्याग्निं पथ्यं चेदेधोऽग्निसंस्कारो-
 ऽयं तेषु दर्मेषु पात्राणि त्वत्तिलानि इन्द्रं प्रागग्रमुदगपवर्गं
 मयुनक्ति प्रोचणपात्रसुवो चमसाज्यपात्रे इध्मावर्हिणीत्या-
 ज्यकोमेषु तथा चरुस्यालोप्रोचणपात्रे दर्वासुवो चमसाज्य-
 पात्रे इध्मावर्हिणीं चेति दर्विहीमेषु प्रोचणपात्रसुहृत्य पवि-
 त्रमन्तर्धायाप आसिष्य तूष्णीं ताः पवित्राभ्यान्विरुत्पूय पात्रा-
 ण्युत्तानानि कृत्वेष्वपि सप्त पात्राणि तामिरद्विषु गमत् क्रि-
 प्रोक्षेदेतत् पात्रासादनम् ॥ १४ ॥

अथ चमसं प्रत्यग्ग्नेर्निधाय ते पवित्रेऽन्वर्थायाहिः पूर-
 यित्वा गन्धादिं प्रविश्य दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां नातिका-

न्तमुहृत्योत्तरतोऽग्नेर्दमैर्दु निधाय दमंः प्रच्छादयेदेतत् प्रणी-
 ताप्रणयनमय ते एव पवित्रे प्रागग्नेः शान्त्यमात्रेऽन्तर्धाया-
 ज्यमांसिच यहिः परिस्तरणादङ्गारानुदगपोद्घ तेष्वज्यम-
 धित्यित्योक्त्युक्तेनावज्वालय दर्भाग्ने प्रच्छिद्य प्रोक्ष्याज्ये प्रास्य
 ज्वलता तेनैवोक्त्युक्तेनाज्यन्तिः परिहृत्योक्त्युक्तेनिरस्याप उप-
 स्थाज्याज्यहर्षन्निबोदगुदाश्वोद्गारानतिसृज्याज्यमुत्पूय पवित्रे
 प्रोक्ष्याग्नी प्रास्याप उपसृष्टेदेव शान्त्यसंस्कारोऽय बर्हिःरात्र-
 नोऽग्ने प्रागधमास्तीर्य तत्राज्यमासाद्य सहर्दमैर्दवींसुवावादा-
 याग्नी प्रताप्य दवीं निधाय सुवं सव्येन धारयन्दक्षिणेन
 पाणिना दर्भापैर्विलं प्रागारभ्य प्रादक्षिण्यं प्रागप्रवर्गन्तिः
 परिमृज्य तैरेव विलपृष्टमभ्यात्मन्दिः संसृज्याय पृष्ठादारभ्य
 यावदुपरिविलन्दण्डं दर्ममूलेक्षिः संसृज्य सुवं प्रोक्ष्य प्रता-
 प्योदगाज्याहर्षित्यासाद्योदकसृष्टेस्त्वैरेव दर्मैरेवं दवीं च
 संसृज्य सुवादुदङ्निधाय दर्भाः प्रोक्ष्याग्नी प्रहरेदेपसुक्
 सुवसंमार्गः ॥ ११ ॥

अथ ब्रह्मास्ति चेत् क्रियेत, स प्राक् प्रणीताप्रणयनात्म-
 स्तपाण्डुःष्ठो भूत्वापेषाग्निं परीत्य दक्षिणत आस्तीर्णेषु
 दर्मेषु निरस्तः परावसुरिति ह्यमःष्ठोपकनिष्ठाभ्यां नैसृ-
 द्यान्निरस्याप उपसृष्टेदमहमर्वावसोः सदनं सीदामीत्यद- ।
 सुख उपविश्य हृहस्यतिब्रह्मा ब्रह्मसदनम् आशिष्यते हृहस्यते
 यज्ञलोपायेति मन्त्रं ब्रह्मा जपेदपां प्रणयने ब्रह्मचपः प्रणी-
 यामीत्यतिष्ठः ॐ भूर्भुवः स्वर्हं हस्यतिप्रसूत इति जपित्वा
 प्रणयेदतिसृजेत्कर्वादा च यज्ञमना भवेदेके नेच्छन्ति निरसन-
 सुपवेशनं जपः प्रायश्चित्तहोमः संस्थाजपेनोपस्थानश्चेति पञ्च-
 कर्माणि ब्रह्मणः ॥ १६ ॥

अथ पार्वणस्यालीपाकस्तस्य पीर्यमास्थामारभोऽग्निस-

ग्रीपोमी यौगमास्यान्देवते अग्निरिन्द्राग्नी वामावास्थाय
 देवते अयः प्रणीय शूर्पे व्रीहीन्विकृष्य प्रोक्ष्य प्राग्प्रोवसुत्तर-
 लोमकृष्णाजिनमास्तीर्य तत्रोत्सृज्य निधाय तानवहृत्य
 तण्डुलांस्त्रिः फलोक्ततांस्त्रिः प्रचास्य अययेद्यदि सङ्गमये-
 श्वरं विहृत्येदममुषा इदममुषा इत्यभिसृजेत् स्विष्टकृतं
 द्विरपरिष्टादभिघारयेत् पञ्चावती द्वावती पुरस्तादवधे-
 दिभरज्जु विसंस्थाग्नी प्राच्यायाद्याग्नेस्ततो देवा इदं
 विष्णुरित्यन्ताभिव्याहृतिभिर्य जुहुयादेताः सर्वाः प्राय-
 चित्ताहुतयः एता ब्रह्मणा कर्त्तव्याः परोत्य प्रत्यगुदीण्या-
 मवस्थाय जुहुयादथ बर्हिषि पूर्णपात्रं निनीय तामि-
 रद्विरापो अस्मात्मातरः शुश्रूयन्त्विदमपः प्रयजतेत्येताभ्यां
 सुमित्रा न आम ओषधयः सन्त्वित्येतेन चात्मानं शिरनि
 मार्जयेत्संस्कार्यमपि संस्कारकर्मस्थथाग्निहोमश्च न इति
 संस्थाजपेनोपतिष्ठते ततो ब्रह्मा चाय कर्त्ताग्नेः परिसन्मूह-
 नय्युत्सवे कुर्व्यादेतत्तन्मन्त्रमग्रेषामस्यात्तीपाकवत् सुकृतुकर्मम-
 न्त्रान् जुहुयात् ॥ १७ ॥

अथ नित्यमोपासनन्तस्य सायमारम्भोऽनस्तमित आदित्ये
 सायमग्नेः प्रादुष्करणमनुदितं प्रातः प्रदोषान्तः सायं होम-
 कान्तः सङ्गवान्तः प्रातर्नात्र तन्त्रमित्यतः अग्निं परिसन्मूह्य परि-
 स्तीर्य पर्युक्ष्य होम्यमपक्वमुत्सृजेनावध्यास्य तेनैव त्रिः पटि-
 हृत्योत्सृज्य कनिरस्येत् पक्वमुदगङ्गारेष्वधिनित्यं प्रोक्ष्योदगुदास्य
 तानङ्गारानतिसृजेदेव होम्यसंस्कारः, पयोदधिसर्पिर्यवागूरो-
 टनस्तण्डुलाः सोमसौलमापो व्रीहयो यवास्तिज्ज्ञा इति हो-
 म्यानि, तण्डुला नीवारश्यामाकयावसाना व्रीहिपालियवगो-
 धूमप्रियङ्गवः स्वरूपेणातिहोम्यास्तिलास्वरूपेणैव यतश्चतुः-
 पटिर्याहुतिः व्रीहियवानान्तदर्धस्तिलानान्तदर्धं सर्पिस्तैलं

च तिलञ्च तिलातसीकुसुमानां येन प्रथमामेतां जुहुयात्तेनैव
 द्वितीयां जुहुयाद्येनैव सायं जुहुयात्तेनैव प्रातः सायं प्रातर्होमौ
 सायं वा समस्येन्नतु प्रातः सायं होमौ ॥ १८ ॥

अथ पुनराधानमनुयतेऽग्निं शिष्टागारादानीयीत्तदुप-
 समाधाय परिसमूह्य परिस्यूयं पर्युष्वाग्न्यमुत्पूयायायान्न
 इत्येकामाग्न्याहुतिं हुत्वा यथापूर्वं परिचरेदेवमाहादशरात्रा
 दत्त ऊर्ध्वं विवाहगृहप्रवेशहोमाभ्यामेकतन्त्राभ्यामादध्यात्
 तत्र विवाहाग्न्याहुतयो साजाहुतयो गृहप्रवेशाग्न्याहुतयो गृह-
 याज्यनश्च भवति कर्त्तव्यं साजानामपत्येतत्पुनराधानमिच्छ्यहो-
 ममतीत्य मनस्यत्या चतुर्गृहीतं जुहुयादाहादशरात्रादूर्ध्वं पुन-
 राधानमेव कुर्यात् ॥ १९ ॥

अयानेकभाष्यस्य यदि पूर्वगृह्याग्नावेवानन्तरो विवाहः
 स्यात्तेनैव मा तस्य सृष्ट प्रथमया धर्माग्निभागिनी भवति,
 यदि तु लौकिके परिष्वे तं पृथक्त्वेन परिगृह्य पूर्वथैकौ-
 कुर्यात्तौ पृथगुपसमाधाय पूर्वध्विन् पूर्वया पत्न्याम्वारम्भो-
 ऽग्निमीले पुरोहितमिति सूक्तेन मत्पूचं हुत्वोपस्थायायस्ते
 योनिर्ऋत्विय इति तं समिधमारोप्य प्रथमरोहेति द्वितीये
 वरो ह्याग्न्यभागान्तं कत्वोभाभ्यामम्वारम्भोऽग्निमीले जुहुया-
 दग्निनाग्निः समिध्यते त्वं ह्यग्ने अग्निना पाहि नो घ्न
 पृच्छेति तिसृभिरसूत्रोदमधिमन्थनमिति च तिसृभिरयैभं परि-
 चरेन्मृतामनेन संस्कृत्याच्यया पुनरादध्यादय याग्निं विभज्य
 तडागेन संस्कुर्याद्ब्रह्मीनामध्वेयमेपाग्नियोजनमुप्युद्गोमिधुनं
 दक्षिणा ॥ २० ॥

अथ कन्यावरणं कन्यां परिषेप्यमाणो ह्यौ चत्वारोऽष्टौ
 वर्षपितुरात्मान् पशन्ताकारकर्मणो नृवरा ऋजवः सन्तु पत्न्या
 इति प्रहिणुयादेतावतीभिः पुरश्चीभिः संहितामङ्गसर्गात-

तूष्ण्याभ्याह्न्यागृहमेत्य शुभे पीठासने प्राङ्मुखोऽसीनायाः दातृ-
 ज्ञातिवान्वयोपेतायाः कन्यायाः पाणी फलं प्रदाय कन्यावरण-
 कासौ वृणीरन्नासीनाः प्रत्यक्षु खा वसिष्ठगोत्रोद्भवायामुथ प्रपौ-
 चायामुथ पौत्रायामुथ पुत्राय श्रुतशीलनान्ने वराय वत्सगो-
 द्रोद्भवाममुथ प्रपौत्रीममुथ पौत्रीममुथ पुत्रीं सुयौलानान्नीं
 इमाह्न्याभार्यात्वाय वृणीमह इति ब्रूयुरथ दाता भार्या-
 ज्ञातिवन्धुसमेतो यथोक्तमनूय वृणीष्वभिति ब्रूयादेवं त्रिः
 प्रयुज्य दाता प्रदास्यामीति चोच्चैश्चिर्भूयादथ त्राह्यणा उक्तस्व-
 रुचयनाः शिशुं चापः सन्तु सौमनस्यमस्त्यक्षतं चारिष्टं चास्तु
 दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टियास्त्वित्युक्तैतच्चः सत्यम-
 स्त्विति अनूय समानौच आकूतः प्रसुप्तन्ताधियः सानस्य
 सच्चणीत्येताः पठेयुः पुरन्ध्रैः कन्यायै कल्याणान् कुलधर्माचा-
 रान् कुर्युः ॥ २१ ॥

अथापयमनं लक्ष्म्यो वरो लक्ष्म्यवतीं कन्यां यवीयसीम-
 सपिण्डामसगोत्रजामविरुदसम्बन्धामुपयच्छेत् पितृतः सप्तपुरुषं
 सपिण्डान्माहृतः पञ्चपुरुषं सगुवत्साङ्गिरसय प्रवरे च एकपि-
 योगे सगोत्रा एकपियोग इतरे दम्पत्योर्मिथः पितृमातृसाम्य-
 विरुदः सम्बन्धो यथा भार्यास्वसुर्दुहिता पितृव्यपत्न्याः स्वसा
 चेति केचिन्मातृगोत्रतां च वञ्चयित्वा तदपत्यमसगीत्रं स्या-
 दिति सुस्मातोऽन्तर्हन्तो वरः स्वस्तिं वाचयित्वा सहितः स्वचितै-
 ब्राह्मणैः पुरन्ध्रैर्मिश्रातिवान्वयैः पदातिमिमंङ्गलगीततूर्यघो-
 पाभ्यां सम्बन्धिनो गृहमेत्य चतुष्पदे सोत्तरश्छदे हरितदर्भा-
 स्तीर्थे भद्रपीठे प्राङ्मुख उपवेश्य तस्य पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखीं
 भद्रपीठासीनां सुस्मातामलङ्कृतामदतवाससं स्रग्विणीं कन्या
 पुरस्ताद दाता सामात्य उपविशेद्वरं विधिवदम्यर्चयेद्य दक्षि-
 णतः पुरोधा सुदङ्मुख उपविश्य मध्ये प्रागप्रोदगग्रान्द-

भानास्तीर्थं तैजसमपां पूर्णं कलशविधाय त्रीह्रियवा-
 नोप्य गन्धादिभिरलङ्घ्य दूर्वापल्लवैर्मुखमवस्तीर्यापुलिङ्गाभि-
 रङ्गैर्भिरभिमन्त्रा ताभिरङ्घ्रिः प्रयोजयेदथ दाता
 पुण्याहादीनि वाचयित्वा शिवा आपः सन्तु सौम-
 नस्यमस्त्वक्षतस्त्रारिष्टश्चास्तु दीर्घमायुरस्तु शान्तिः पुष्टि-
 स्तुष्टियास्तु तिथिकरणमुहूर्त्तनक्षत्रसम्पदस्त्वित्युक्त्वा भार्या-
 दिसमेतः कन्यां प्रतिगृह्य वस्त्रगोत्रोत्पन्नामसुथ प्रपौत्रीमसुथ
 पौत्रीमसुथ पुत्रो सुशीलानाम्त्रौमिमां कन्यां वसिष्ठगोत्रो-
 दवायामसुथ प्रपौत्रायामसुथ पौत्रायामसुथ पुत्राय न्युतशीलना-
 म्त्रौऽक्षौ वराय सम्पददे कन्यां प्रतिगृह्णातु भवानिति वृषन्
 वरस्य प्राणौ हिरण्यमुपधाय कलशोदकधारामासिञ्चेत् मनसा
 प्रजापतिः प्रीयतामिति ब्रूयादथ शिरसि पुण्याहाशिर्यो वाच-
 यित्वा दक्षिणेऽंशे कन्यामभिमृश्या क इदङ्क्षा यदात्कामः
 कामायादात्कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामं समुद्रमा-
 दिष्कामेन स्वा प्रतिगृह्णामि कामैतत्ते वृष्टिरसि द्यौस्वा-
 ददातु पृथिवी प्रतिगृह्णात्विति जपित्वा प्रजापतिमनुकृत्य
 धर्मप्रजासिद्धये कन्यां प्रतिगृह्णामीति ब्रूयादेवं विः प्रयुज्य
 पुरोधा दाक्षवरो प्रति ऋतस्य हि शरधः सन्ति पूर्वोरिति
 तिस्रो जपित्वैतद्वः सत्यसन्तुष्टमस्त्विति ब्रूयात् । २२ ।

अथानयोर्निरीक्षणं स्वलङ्घने वेश्मनि मङ्गलगीततूर्यनि-
 र्वासे पूर्वापरावरान्यच्छिती हस्तान्तरालौ शकतण्डुलराशौ
 कृत्वा मध्ये स्वस्तिकान्तिरस्करिणौ धारयेयुरथ पूर्वधनुर्गो
 प्रत्यङ्मुखौ गुडजोरकपाणिं कन्यां स्वापयेयुरपध्विन् प्राङ्मुखं
 तथाभूतं वरं तौ मनसैष्टदेवतां ध्यायन्तो तिष्ठन्तो ब्राह्मणाः
 सूर्यसूर्यं पठेयुः पुरन्ध्या मङ्गलगीतानि कुर्युरथ ज्योति-
 र्निदादिष्टे काले अष्टिष्टे सदास्तिरस्करिणौमुदणपसार्य कन्या-

वरौ परस्परगुहजीरकानवकिरतः परस्परश्चिरीक्षेयातामभ्रा-
 दन्नोमिति तामौचमाणो जपत्यघोरचक्षुरपतिघ्नो धौति तये-
 क्षमाणोऽथास्वा भुवोर्मध्यन्दर्भाग्नेष परिमृज्य दर्भच्चिरस्थाप
 हपस्युग्नेदय ब्राह्मणा बान्धवाः पुरन्वास्तौ याशीर्भिरभिन-
 न्दयेयुः । २३ ॥

अथानघोराद्वाक्षतारोपणन्तैजसेन पात्रेण क्षीरमानीय
 घृतमासिचान्येनाद्वाक्षततण्डुलानथ तयास्थितयोर्वधूवर-
 योर्वध्ननकमेतत् कारयेयुरमृतं क्षीरमायुष्टं तमरिष्टरक्षता
 अप एतेपामारोपणमिथ्यते वरः प्रक्षालितपाणिर्बद्धाः भक्षा-
 लितेऽञ्जली क्षीरघृतं पाणिना द्विरुपस्तोत्र्यं द्विस्तण्डुलाम-
 ञ्जलिना वपति यथा पूर्यते ततो द्विरुपरिष्टादभिघारयत्येवं
 वराञ्जलावन्यस्तण्डुलापूरणदुर्व्यादाता तयोरक्षस्तोत्रिरेष्य-
 मवदध्यात्यथ वरः कन्याञ्जली स्वाञ्जलिन्धारयेद्दाता कन्यां
 धारयतु दक्षिणाः पान्तु बहुधेयश्चास्तु पुष्ट्यं वर्धतां
 शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु तिथिकरणसुहृत्तनत्रवसम्यदस्त्रि-
 त्युक्ता कन्यामुत्तच्छिष्य तदञ्जल्यक्षतान्वरमूर्धारोपयेद्दरोऽपि
 तन्मूर्ध्नि स्वाञ्जल्यक्षतानारोपयेद्देवन्निर्वर्णपूर्वं वराञ्जली वधू-
 स्तण्डुलपूरणं कुर्यात्तदञ्जलावन्योऽथ समारोपणं कारयेद्दिदानीं
 दाता वराय गोभूमिदामीयानशयनमश्रादिकमनुदानन्दद्या-
 दथ पुरोधाः कांक्षेपय चासिचोदुम्बर्व्याहया शाखया सपला-
 यया मष्टिरक्षपविवया मदूर्वापविवयाभिपिष्वेदलिङ्गाभि-
 ऋगुभिरथ वधूवरौ स्वशेखरपुष्पं क्षीरघृतेनाप्लाव्य परस्परति-
 लकङ्कृतः कथंते सज्जन्तामुद्यतः कीतुकस्त्वक्ष करे वधीयाता-
 मथ पुरोधास्तयोरुत्तरीयान्तयोः पञ्चपूगफलानि विदाहव्रत-
 रक्षिणरूपाधिपमनुष्मृत्य गणानान्त्वा गणपतिं हवामह इत्या-
 नून इन्द्रक्षुमन्तमिति च वधूवरयोरुत्तरीयान्तौ च नीललोहितं

भपतीति बध्नीयादथ दाता सभाय्या वृद्धाः पुरभ्यो ज्ञातिवा-
न्यवाच क्रमादाशीर्भराद्राक्षतारोपणं कुर्युः ॥ २४ ॥

अथर्तुमत्याः प्राजापत्यसूतौ प्रथमे धनुकूलेऽहनि सुघात-
यासारथ्यं प्राजापत्यस्य स्थानोपाकस्य हृत्वेता वाज्याहुती-
र्जुभुयाद्विष्णुर्योनिमिति तिस्रो नेजनेषेति तिस्रः प्रजापतेन
त्वदित्येकायातो नृध्नप्रपनः शोशुच दक्षमिन्मभिमृश्य याः
फलनीया अफला इति जपित्वा मधेनदस्युं प्राहवातयस्येति
षड्भिरग्निसुवे स्रवस्तमांसति द्वाभ्यामग्निमुपस्थाय धूर्व्यो नो
दिषस्थात्विति सूक्तेर्नादित्वमुपतिष्ठेत । अथ गर्भलभनसूता-
धनुकूलायावित्रि स्वलङ्घनं सुगन्धवासितं वैश्वमनि तथाभूते
पर्यङ्कप्रयने सुघातामलङ्घतां शृङ्गावसनां सखिणीभार्या स्वय-
न्तथाभूतः प्रवेश्य दूर्वा पिष्ट्वा चण्डगन्धा वा सूक्ष्मेण वाससा
सगृह्योदीर्घातः पतिवतीति द्वाभ्यां स्वाहाकारान्ताभ्यामुभयो-
र्नासाविलयोर्निप्रिथ्य संवेश्य गन्धर्वस्य विश्वावसोर्मुखमसीत्यु-
पस्थमभिमृश्य विष्णुर्योनिहृत्पयत्विति द्वाभ्यां विभृत्य यो
गर्भसोपधीनामहङ्गर्भमदधामोपधीष्विति जपित्वापगच्छेत्
प्राचेते रीतो दधान्यसावित्यनुप्राख्यायथा भूमिरग्निगर्भा यथा
धौरिन्द्रेण गर्भिणी वायुर्यथा दिशाङ्गर्भ एवन्ते गर्भदधान्य-
साविति हृदयमभिमृशेन्नैक उयगमने मन्दविधिमिच्छन्ति
गच्छमेन किञ्चित् संस्क्रियत इति त ओपधीभिर्निर्णयेकं हत्वो-
पगच्छन्ति ॥ २५ ॥

अथ जातकर्म पुत्रे जाते पुरान्यैरालग्यादग्निरिन्द्रः प्रजा-
पतिर्विश्वेदेवा ब्रह्मेत्यनादेशदेवता इत्यां प्राक् स्विष्टकतः
सर्पिमधुप्राशनादि कुर्यादेवविष्कृमणं चतुर्थे मास्यापूर्वमाश-
पचे स्वस्ति वाचयित्वा स्विष्टकतः प्राक् सुघातालङ्घनं कुमार-
मादाय सहभाय्याज्ञातिबान्धवैः पुरन्ध्रीमिय मङ्गलनृत्यनिर्घो-

येन गृह्यान्निष्कस्य देवतायतनमेत्य देवतासुमहारेणाभ्यर्च्य-
यिषो वाचयित्वायतनं प्रदत्तिणीकृत्य गृहमेयास्तम्बन्विनो वा
गृहणीत्वा नयेदेवमन्नप्राशनादावपीच्छायामनादिष्टदेवता
यष्टव्याः ॥ २६ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ ग्रहयज्ञस्येत्ययज्ञस्यसुपयाचितसुच्यते तत्त भवाः
शान्तिपुष्टिदा देवतासैव्याः शान्तिश्च खलु पुष्टिं च सर्वे ग्रहाः
सुपयाचन्ते ततसैव्या आदित्य इन्दुरङ्गारकः सौम्यो गुरुर्भा-
र्गवः शनैश्चरो राहुः केतुरिति नवग्रहास्ते हि स्वस्वगत्या जगद-
भिगृह्णन्ति तानुदगयनादिषु पुण्यकालेषु यजेत शान्तये सद्य
उद्भूतेषु माङ्गल्यादिष्वाभ्युदयिकं करिष्यमाणो ग्रहयज्ञं कुर्या-
दमाभ्युदयिकं हि शान्तिकर्म यदि तदानुकूल्यकामः कामं
प्रागभ्युदयास्तमाहान्तरितात् कुर्यात्तं दशपराहुतीः स्वयमेकः
कुर्यादूर्ध्वमापचयतश्चत्वार षट्विजः स्युरायतं वरमष्टौ नवम
आचार्यः स्वयमेव वा यदि स्वयमाचार्यः स्यात्तद्भागं कल्पविदे
दद्यात्तान्विधिपहरयित्वाह्येदाचार्य आदित्याय सुहृद्यादित-
रेभ्य इतरे पूर्वोत्तरतन्त्रमाचार्यः कुर्यात्तदितरेभ्योऽन्वारभे-
रन् ॥ १ ॥

अथास्य सभाराहस्तमात्रावरणतुरसङ्कुण्डं स्पण्डितं वा
संस्तृत्य तत ईशान्यां कुण्डयदायताश्चतुरस्राश्चतुरस्रद्वन्द्वलो-
च्छितां विस्तृतान्विभूमिकां ग्रहवेदिं कुर्यात्तस्याश्च शसत्रोहि-
तण्डुलैः सकर्णिकमष्टदलं अम्बुजमुज्जिष्य कर्णिकायाम्दलेषु च
यथास्थानं ग्रहपीठानि स्थापयेदुदीच्यां धान्यपोठे तेजमं मृ-
क्ष्मयं वा नवमनुचितासङ्कुतं शुभमभिषेककुम्भत्रिधाय प्रसुव

यापौ महिमानमित्यू चार्द्धिः पूरयित्वा पञ्चमस्थानि पञ्चामृतानि
 नवपर्वतधातून् नवपवित्रसूदो नवरत्नानि प्रक्षिप्य दूर्वापल्लवै-
 र्मुखमाच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा समुद्रादीनि पुण्यतीर्था-
 न्यायाच्च कुशमभिमृश्याप्लिङ्गा वारुणीः पावमानोऽयं जपेत्
 ॥ २ ॥

अथार्चनाङ्गानि तान्त्रं स्फाटिकं रक्तचन्दनं कुङ्कुमं सुवर्ण-
 न्तदेव रजतं लोहं सीसकं कांस्यमिति नवप्रतिमाद्रव्याणि,
 सुवर्णमेकमेव वा सर्वेषां, रक्तचन्दनं मलयजो देवदारुः कुङ्कुमो
 मनःशिला शङ्खपिष्टन्तिलपिष्टं केतकीरजः कस्तूरीति नवातु-
 लैपनानि, मलयज एक एव वा सर्वेषां, रक्तपद्मं कुमुदं रक्तक-
 रवीरं पाटलं चम्पकं कुन्दमिन्द्रीवरं कृष्णधस्तूरस्तद्वित्रवर्ण-
 मिति नवपुष्पाणि, रक्तकरवीरमेकमेव वा, पुष्पवर्णा अक्षता
 अहतवस्त्रयुग्मानि च, कन्दरमयूरशिखा दशाङ्गसर्जरसा विस्व-
 फलं श्रीधामं कृष्णागुरु जटामांसी मधुकमिति नवधूपाः,
 गुग्गुलुः एक एव वा, सर्पिषा दीपः तिलतैलेन वा, हविष्यान्नं
 पायसं पलाशं गुडाच्च श्रीरोदनो दध्नीदनः कषरात्रमापात्र-
 द्धिद्राक्षमिति नवोपहाराः, मिहदक्षमेकमेव वा, माणिक्यं
 मौक्तिकं प्रवासी मरकतं पुष्यरागो धक्तो नीलो गोमेदिकं वैदुर्यं
 इति नयरत्नान्येकमेव वा माणिक्यं, चर्कः पालाशः खदिरोऽ-
 पामार्गोऽश्वत्थोऽहुस्वरः शमी दूर्वाः कुशा इति सन्निधः, सर्वेषां
 पालाश एक एव वा ॥ ३ ॥

अथार्चनभाचार्यः प्राङ्मुख उपविश्य समाहितः पुण्याद्यादि
 वाचयित्वा कर्म सदस्यश्च ब्रह्मवेदिपद्मपीठेषु यथास्थानमुखी
 यष्टप्रतिमां स्थापयित्वा दक्षिणवामयोरधिदेवताप्रत्यधिदेवते
 तदभिमुखी स्थापयेत् तदभावे पुण्याक्षतादिष्वावाहयेदग्नि-
 रापः पृथिवी विष्णुरिन्द्र इन्द्राणी मजापतिः सूर्या मन्त्रा च

क्रमेण यद्वाणामधिदेवताः, ईश्वर उमा स्कन्दः पुरुषो ब्रह्मोद्भो
यमः कालचित्तगुप्त इति प्रत्यधिदेवताः, गणपतिं दुर्गां चैत्रां
धिपतिं वायुमाकाशमग्निनी कर्मसादगुण्यदेवता इमा यथा
प्रत्यक् निवेश्य प्राच्यादिष्विन्द्रादिलोकपालान् क्रतुरक्षिताना-
वाहयेत् पुष्याञ्जलिप्रयोगेणावाहनमन्त्रेन मोऽन्तैरावाह्य ना-
मभिः क्रमेण दीपान्स्तानुपचारानर्पयेत् ॥ ४ ॥

अथावाहनमन्त्राः प्रणवसुचार्यं भगवन्नादित्य यद्वाधिपते
काश्यपगोत्र कलिङ्गदेशेश्वर जवापुष्योपमाङ्गद्युते द्विभुज यद्वा-
भयङ्गस्त मिन्दूरवर्णाश्वरमाख्यानुलेपन च्चलन्माणिक्यखचित-
सर्वाङ्गाभरण भास्कर तेजोनिधे त्रिलोकप्रकाशक त्रिदेवताम-
यमूर्ते नमस्ते सप्तहावणध्वजपताकोपयोगोभितेन सप्तशरध-
वाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन् भागच्छाग्निरुद्धाभ्यां सप्त पद्म-
कर्णिकायां तान्त्रप्रतिमां प्राप्नुष्वीं यस्तुल्यपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं
त्वामावाहयामि । भगवन् सोम विजाधिपते सुधामयगरीरा-
त्रेयगोत्र यामुनदेशेश्वर गोक्षीरधवलारुद्रकान्ते द्विभुजगदाधर-
दानादित शक्ताश्वरमाख्यानुलेपनसर्वाङ्गामुक्तभौक्तिकाभरणर-
मणीयसर्वलोकप्रायक देवतास्वादमूर्ते नमस्ते सप्तद्वपोत-
ध्वजपताकोपयोगोभितेन दशमेताश्वरयवाहनेन मेरुं प्रदक्षि-
णीकुर्वन् भागच्छाग्निरुद्धाभ्यां सप्त पद्मान्नेयदलमध्ये स्थापि-
कप्रतिमां प्राप्नुष्वीं चतुरस्रपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाह-
यामि । भगवन् अङ्गारकाम्याकृते भारद्वाजगोत्रावन्तिदेशेश्वर
ज्वालापुत्रोपमाङ्गद्युते चतुर्भुज शक्तिशूलगदास्रधारिन् रक्ता-
श्वरमाख्यानुलेपन प्रवाम्नाभरणभूषितसर्वाङ्ग कुर्धरालोकदीप्ते
नमस्ते सप्तशरध्वजपताकोपयोगोभितेन रक्तमेघायवाहनेन
मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नामस्य भूमिस्कन्दाभ्यां सप्त पद्मदक्षिण-
दलमध्ये रक्तचन्दनप्रतिमां दक्षिणासुषीं त्रिकोणपीठेऽधितिष्ठ

पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् सौम्य सौम्याकृते सर्वज्ञान-
 मयात्रिगोत्र भगवद्देशेखर कुङ्कुमवर्षाङ्गद्युते चतुर्भुज खड्गखेट-
 कगदावरदानाङ्कितः पीताम्बरमास्थानुलेपन मरकताभरणा-
 लङ्कितसर्वाङ्गविहङ्गमते नमस्ते सखद्विपीतध्वजपताकोपशोभि-
 तेन चतुःसिंहरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ विष्णुपुत्र-
 पाभ्यां सह पद्मे शानदलमध्ये सुवर्णप्रतिमासुदङ्मुखीं वाणा-
 कारपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् बृहस्पति
 समस्तदेवताचार्याङ्गिरसगोत्र सिन्धुदेशेखर तप्तसुवर्णसङ्क्रमाङ्ग-
 दीप्तं चतुर्भुज कमण्डल्वक्षत्रवत्परदानाङ्कित पीताम्बरमास्था-
 नुलेपन युष्मदागमयामरणरमणीयसमस्तविद्याधिपते नमस्ते
 सखद्विपीतध्वजपताकोपशोभितेन पीताम्बरयवाहनेन मेरुं
 प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेन्द्रवज्राभ्यां सह पद्मोत्तरदलमध्ये सुवर्ण-
 प्रतिमां, उदङ्मुखीं दीर्घचतुरस्रपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावा-
 हयामि । भगवन् भार्गव समस्तदैत्यगुरो भार्गवगोत्र भोजकट-
 देशेखर रजतोच्चलाङ्गकान्ते चतुर्भुज दण्डकमण्डल्वक्षत्रव-
 त्परदानाङ्कित शुक्लमास्थाम्बरानुलेपन वज्रामरणभूषितसर्वाङ्ग
 समस्तनीतिशास्त्रनिपुणमते नमस्ते सखद्विशुक्लध्वजपताको-
 पशोभितेन शुक्लाम्बरयवाहनसहितेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्ना-
 गच्छेन्द्राणीन्द्राभ्यां सह पद्मपूर्वदलमध्ये रजतप्रतिमां प्राङ्-
 मुखीं पञ्चकोणपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भग-
 वन् शनैश्वर भास्करतनय काश्यपगोत्र सुराष्ट्रदेशेखर कज्जल-
 निभाङ्गकान्ते चतुर्भुज चापतूणीकृतवाणामयाङ्कित नीला-
 म्बरमास्थानुलेपन नीलरत्नभूषणालङ्कृतसर्वाङ्ग समस्तभुवन-
 भीषणामर्षमूर्ते नमस्ते सखद्विनीलध्वजपताकोपशोभितेन
 नीलग्रन्थप्रयवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ प्रजापतिय-
 माभ्यां सह पश्चिमदलमध्ये कालायसप्रतिमां मल्लङ्मुखीं चापा-

कारपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् रोहो
 रविषोममर्दनं सिंहिकानन्दनं पैठीनसिगोत्रं बर्बरदेशेश्वरं
 कालमेघसमद्युते व्याघ्रवदनं चतुर्भुजं खड्गचर्मधरं शूलवरा-
 दितं कृष्णाम्बरमाल्यानुलेपनं गोमेदकाभरणभूषितसर्पाङ्गं
 शौर्यनिधे नमस्ते, सप्तहस्तध्वजपताकोपशोभितेन कृष्णसिं-
 हरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ सर्वकालाभ्याम्पद्मै-
 र्जतदलमध्ये सौम्यप्रतिमां दक्षिणामुखीं शूर्पाकारपीठेऽधि-
 तिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् केतो कामरूप जैमि-
 निगोत्रं मध्यदेशेश्वरं धूम्रवर्णध्वजाकृतं द्विभुजं गदावरदाङ्कितं
 चित्राम्बरमाल्यानुलेपनं वैदुर्यमयाभरणभूषितसर्पाङ्गं चित्र-
 शक्ते नमस्ते, सप्तहस्तध्वजपताकोपशोभितेन चित्रकपोत-
 वाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ ब्रह्मपित्रगुप्ताभ्यां सप्त
 पद्मपायव्यदलमध्ये कांस्यप्रतिमां दक्षिणामुखीं ध्वजाकारपी-
 ठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि ॥ १ ॥

अथ अष्टाशामधिदेवताप्रत्यधिदेवतावाहनं, पिङ्गभृशम-
 शुकेशं पिङ्गाचक्षिन्नयनमरुणवर्णाङ्गं कागस्थं साक्षध्वं सप्ता-
 र्चिधं शक्तिधरं वरदहस्तद्वयमादित्याधिदेवमग्निमावाहयामि,
 अथ प्रत्यधिदेवता त्रिलोचनोपेतं पञ्चवक्त्रं हृषारुढं पालशूल-
 पञ्चखट्वाङ्गधारिणं अश्रुमौलिं सदाशिवमादित्यप्रत्यधिदेवं
 रुद्रमावाहयामि । स्त्रीरूपधारिणीः श्वेतवर्णाः मकरवाहनः
 पाशकलशधारिणीः मुञ्जाभरणभूषिताः सोमाधिदेवताः अपः
 आवाहयामि, अन्नभूतकमलदर्पणकमण्डलुधारिणीं विदम-
 पूजितां सोमप्रत्यधिदेवतासुमामावाहयामि । शक्रवर्षादिध्या-
 भरणभूषितां चतुर्भुजां सौम्यवपुषं चण्डांशसदृशाम्बरां रत्न-
 पात्रगन्धपादोपधिपात्रपद्मोपेतकराशुतुर्दिङ्नाभभूषितां पृष्ठ-
 गतामङ्गारकाधिदेवतां भूमिमावाहयामि, यन्मुखं यिषण-

क्रविभूषणं रक्ताम्बरमधूरवाहनं कुक्कुटघण्टापताकाशक्त्युपेतं
 चतुर्भुजमङ्गारकप्रत्यधिदेवतां स्कन्दमावाहयामि । कौमोदकी-
 पद्मगङ्गचक्रोपेतं चतुर्भुजं सौम्याधिदेवतां विष्णुमावाहयामि ।
 सौम्यप्रत्यधिदेवतां विष्णुवत् पुरुषमावाहयामि, चतुर्दन्तगजा-
 रुढं वज्राङ्गुधरं शचीपतिं नानाभरणभूषितं बृहस्पत्यधि-
 देवतामिन्द्रमावाहयामि, यद्मासनस्यं जटिलं चतुर्मुखं अक्ष-
 मालासुवपुस्तककमण्डलुधारिणं क्षणाजिनवाससं पार्श्वस्थित-
 हंसं बृहस्पतिप्रत्यधिदेवं ब्रह्माणमावाहयामि । सन्तानमञ्जरी-
 वरदानधरद्भिभुजां शुक्राधिदेवतामिन्द्राणीमावाहयामि, चतु-
 र्दन्तगजारुढं वज्राङ्गुधरं शचीपतिं नानाभरणभूषितं
 भार्गवप्रत्यधिदेवतां शक्रमावाहयामि । यज्ञोपवीतिनं हंसस्य-
 मेकवक्त्रं अक्षमालासुवपुस्तककमण्डलुसहितं चतुर्भुजं ग्रनैद्य-
 राधिदेवं प्रजापतिमावाहयामि । ईषत्पीनं दण्डहस्तं रक्त-
 सदृशं पाशधरं क्षणवर्णं महिषारुढं सर्वाभरणभूषितं ग्रनैद्यर-
 प्रत्यधिदेवतं यममावाहयामि । अक्षसूत्रधरान् कुण्डलाकार-
 पुच्छयुक्तानेकभोगान् स्त्रीभोगान् भीषणाकारान् राक्षधिदेव-
 तान् सर्पनामाहयामि । करालवदनं मित्त्वभीषणं पाशद-
 ण्डधरं सर्पहृदिकरोमाणं राक्षप्रत्यधिदेवं कालमावाहयामि ।
 यद्मासनस्यं जटिलं चतुर्मुखं अक्षमालासुवपुस्तककमण्डलुधरं
 क्षणाजिनवाससं पार्श्वस्थितहंसं केत्वधिदेवं ब्रह्माणमावाह-
 यामि । उदीच्यवेषधरं सौम्यदर्शनं लेखनीपद्मोपेतं द्विभुजं
 केतुप्रत्यधिदेवं चित्रगुप्तमावाहयामि ॥ ६ ॥

अथ साङ्ख्यदेवतावाहनं वायुप्रदेशे सर्वत्र सम्रणवव्याह-
 तिपूर्वकं, त्रिनेत्रं गजाननं नागयज्ञोपवीतिनं चन्द्रधरं दन्ता-
 क्षमालापरशुमोदकोपेतं चतुर्भुजं विनायकमावाहयामि ।
 तत उत्तरतः शक्तिबाणशूलखड्गचक्रचन्द्रविम्बखेटकपालपरशु-

कण्टकोपेतदशमुजां सिंहारुद्रां दुर्गास्यदैत्यासुरहारिणीं दुर्गा-
मावाहयामि । श्यामवर्णे तिलोचनम् ऊर्ध्वकेशं सुदंष्ट्रं भृङ्गुः
टीकुटिलाननं नूपुरालङ्कृताङ्गं सर्पमेखलया युतं सर्पाङ्गमति-
क्रुद्धं क्षुद्रघण्टाबद्धगुल्फावलिम्बिकरोटिकामालाधारिणम् उर-
गकीपीनं चन्द्रमौलिं दक्षिणहस्तैः शूलवेतालखड्गदुन्दुभि
दधानं वामहस्तैः कपालघण्टाचर्मचापं दधानं भौमन्दिग्वास-
सममितशुतिं क्षेत्रपालमावाहयामि । धावहरिणपृष्ठगतं
ध्वजवरदानधारिणं धूमवर्णं वायुमावाहयामि । नीलोत्प-
लामं नीलाम्बरधारिणं चन्द्राङ्गोपेतं द्विभुजं खेटभाकाशमा-
वाहयामि । प्रत्येकमौपधिपुस्तकोपेतदक्षिणवामहस्तावन्यो-
न्यसंयुक्तदेहावेकस्य दक्षिणपार्श्वे परस्य वामपार्श्वे रत्नभाण्ड-
परशुक्ताम्बरधारिनारौयुग्मोपेतौ देवी मिपजावर्णिनावावाह-
यामि । अथ क्रतुसंरक्षकेन्द्रादिलोकपालावाहनं, स्वर्णवर्णं
सहस्राक्षं ऐरावतवाहनं वज्रपाणिं शचीप्रियमिन्द्रम् आवा-
हयामि । अक्षयवर्णं त्रिनेत्रं साक्षस्त्रं समार्द्धिपं शक्तिधरं
वरदहस्तद्वययुक्तम् अग्निम् आवाहयामि । रक्तवर्णं दण्डधरं
पाशहस्तं सहिषयाहनं स्यादाप्रियं यममावाहयामि । नील-
वर्णं खड्गधर्मधरम् ऊर्ध्वकेशं भरवाहनं कालिकाप्रियं निर्ऋ-
तिमावाहयामि । रक्तभूषणं नामपाशधरं मकरवाहनं पद्मि-
नीप्रियं सुवर्णवर्णं वरुणमावाहयामि । स्वर्णवर्णं निधीश्वरं
कुन्तपाणिमखशहनं चित्रिणीप्रियं कुबेरमावाहयामि । शुभ-
स्फटिकवर्णं वरदामयशूलाक्षसूत्रधरं हृष्यवाहनं गौरीप्रिय-
मीशानमावाहयामि, इति पूर्ववत् पूजयेत् ॥ ७ ॥

अथाग्निमुपसमाधाय अवाधानाद्याव्यभंगान्तं कृत्वा
सहस्रिक्भिः समिधैर्वाज्वानि प्रत्येकं शतैकावराभिः सह
सम्पराभिराहुतिभिर्निमित्तगत्यपेक्षया लघुयागधानदशायैत

पार्श्वदेवतयोस्तदहनेतरेषां स्वाहान्तर्नामभिर्होमस्तत्तद्विष्णु-
 मन्त्रैर्वा सकृदवदानेन चरुहोमः पाणिना प्रभृतांस्त्रिणांश्च
 व्याहृतिभिर्हुत्वा प्राक् स्विष्टकृतो ग्रहाणां घण्टादिशब्दैरप-
 चारातुपगृह्य सपुष्पाणि रत्नानि निवेदयेदभावे सुवर्णपुष्पाणि
 वा, तान् नमस्कृत्य प्रसीदन्तु भवन्त इति प्रसाद्य होमं समा-
 पयेत्क यदि मन्त्रेरिष्टस्तदैते मन्त्रा भवन्त्याक्षणेन रजसा पर्त-
 मामः, आप्यायस्व समेतुं ते, अग्निर्मूर्धादिवः ककुत्, उहु, व्यध्वं
 समनसः सखायः, वृहस्पते पतियद्व्यः अर्हात्, शुक्रन्ते अत्य-
 चजतन्ते अन्यत्, शमग्निरग्निभिः करत्, कयानर्चित आमु-
 यत्, केतुं क्षण्वन्नकेतव इति ग्रहाणाम्, अग्निं दूतं क्षणी-
 भङ्गेऽप्यु मे सोमी यज्ञधीत्योना पृथिवी अवेदं विष्णुर्विचक्रम
 इन्द्रश्रेष्ठानि द्रविणानि धेङ्गीन्द्राणीमासु नारीषु प्रजापतेन
 त्वदेताभ्य आयङ्कीः पृथ्विरक्रमीद् ब्रह्म यज्ञानां प्रथमं पुर-
 स्तादित्यधिदेवतानां, त्रयस्वकं यजामहे गीरोर्मिमाय सलि-
 लागु तक्षती कुमारश्चिस्पतरं वन्दमानं सहस्रयोर्षा पुरुषो
 मक्षणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि इन्द्रमिदेयतातये यमाय सोमं
 सुनुत परं भृत्यो अनुपरेहि पत्न्यां सचित्रचित्रं चितयन्तमसौ
 इति प्रत्यधिदेवतानाम्, आतुन इन्द्रश्चमन्तं आतवेदसे सुन-
 यामसीमं जेवस्व पतिना वयं क्राणाग्निशर्महीनामादित्यव्रस्व
 रेतसोऽश्विनावर्तिरक्षदेतीत्ये तक्काहु अ्यदेवतानाम्, इन्द्रं वो
 विश्वतस्पर्यग्निमीले पुरोहितं यमाय सोमं सुनुतवहविर्भोपुषः
 परापरो दुत्तमं मुमुग्धिनस्तववायहतस्यते त्वं नः सोमविश्वतः
 कदुद्राय प्रचेतस इति लोकपालानाम् । ८ ।

अथ यजमानाभिषेको अहवेदे प्रागुदीच्यां शुद्धी देशे संस्-
 टालद्रुते प्राक्प्रवणे चतुष्पादन्दीर्घे चतुरस्रं सोत्तरच्छदं पीठ-
 सिधाय तत्रोदगधान् चमूलान् हरितदर्भानास्तीर्थं प्राङ्मुखं

कर्तारं सामात्यमुपवेश्याचार्यः सहत्विग्भिः अभिषेककुम्भमा-
 दाय प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नौडुम्वर्यार्द्रया शाखया सपलाशया
 हिरण्यपवित्रया सकुशदूर्वायान्तर्धाय कुम्भोदकपुटद्विर-
 भिषिञ्चेत् अपलिङ्गाभिर्वाक्शोभिः पायमानौभिः धन्या-
 भिर्य शान्तिपवित्रालिङ्गाभिर्यहाभिषेकमन्त्रैः समुद्रज्येष्ठा
 इति सूक्तेन सुरास्त्वामिति सूक्तेन च त्र्यौसुक्तेनेमा प्रापः
 शिवतमा इत्युच्येन देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरिति च
 व्याहृतिभिरभिषिक्तस्तेभ्यो यजोक्तां दक्षिणां दद्यात्ता गोः
 शङ्खो रक्तोऽनङ्गान् हिरण्यं पीतं घासः श्वेताश्वः कृष्णा गोः
 कार्पायसं हस्तौ क्कागो वेति द्वीनां पुनर्हिरण्येन संमितां
 कुर्यात् अभावे सर्वेषां हिरण्यमेव वा तुष्टिकरं दद्यात् द्विगुण-
 माचार्याय अत्र घृताचेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा शान्तिः पुष्टि-
 न्पुष्टिर्वास्त्विति वाचयेत् सन्ध्यान्विष्टातिवाचवाच्य तोषयेदेष
 षडयज्ञः सर्वाणिष्टयमनः सर्वपुष्टिकरः सर्वाभीष्टकरः तस्मा-
 देनं शिभश्चान् विशेषतः कुर्यात् अविभवः शान्तिपुष्टितामो
 यथोपपत्तिं कुर्यात् ॥ ८ ॥

अथ होमोऽहरहयेत्ययज्ञो गृहस्थो ह्यहरहरिष्टान्देवानि-
 द्वाभीष्टार्थाधिनाति तस्य तंहरहयेत्याहो गणपतिर्वा स्कन्दो
 वा सूर्यो वा सरस्वती वा गौरी वा गौरीपतिर्वा त्रीपतिर्वा
 त्रीर्वाभ्योवायोभिमतस्त एव यथाकृषि समस्तावेज्यन्ते, केवि-
 द्गणपतिमादित्यं शक्तिमण्युतं शिवं पञ्चकमेव वाहरहयेज्यन्ते,
 तानष्ट, वाम्नो वा सूर्यो वा स्वर्गदये वा स्यण्डिले वा प्रतिमासु
 वा यजेत प्रतिमासुष्णिकासु नाश्राह्नविमर्जने भवतः,
 ब्राह्मतिषु हि शस्तासु देवता नित्यं सविहिता इत्यस्मिरायां
 त्रिकम्पः स्यण्डिले नूभयं भवतु, प्रतिमां प्राङ्मुखो घटङ्मुखो
 यजेतान्यत्र पाङ्मुखः सम्प्रतसम्भारः यजनभवनमिथ्य दारदेगे

स्थित्वा हस्ततालत्रयेणापसर्पन्तु ये भूता ये भूता भुवि संस्थि-
 ताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ इति विघ्ना-
 तुहास्य, प्रविश्य येभ्यो मातामधुमत्यन्विते पय एवापित्रे विश्व-
 देवाय दृष्ट्य इति जपित्वा शुचावासने उपविश्य पृथ्वी त्वया धृता
 लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वञ्च धारय मान्देवि पवित्रं
 कुक्षं चासनम् । इत्युपविश्याचम्यायतप्राणः सङ्कल्प्य शुचिशङ्खा-
 दिपात्रमङ्घ्रिः प्रणवेन पूरयित्वा गन्धाक्षतपुष्पाणि प्रक्षिप्य सावि-
 त्त्राभिमन्त्र्य तीर्थान्धावाद्याभ्यर्च्य पवित्रपुष्पाणि तदुदकेना-
 प्रोक्षिष्वीयाभिरात्मानमावतनं यजनाङ्गानि चाभ्युक्ष्य क्रिया-
 प्रोदककुम्भङ्गन्धादिभिरभ्यर्च्य तेनोदकेनावर्यान् कुर्वीत नमोऽन्त-
 रान्त्रा तस्मिन्मन्त्रेण वा क्रमेणोपचारान्दद्यात् पुष्पोदकेन
 पाद्यमर्घ्यं च पात्रान्तरेण सगन्धाक्षतकुसुमान्दद्यादावाहनमा-
 सनं पाद्यमर्घ्यं साचमनीयं स्नानमाचमनं वस्त्रमाचमनमुपवी-
 तमाचमनं गन्धपुष्पाणि धूपन्दीपं नैवेद्यं पानार्थं जलमुत्तरमा-
 चमनीयं सुखवासं स्त्रीषु प्रणामं दक्षिणां विसर्जनञ्च कुर्यात्,
 असम्पत्नी मनसा सम्पादयेदाचमनञ्च पृथगुपचारः प्रणाम-
 स्त्रीवाङ् दक्षिणादिपिसर्जनाहुम् । अथ मन्त्राः गणानां
 त्वा गणपतिं हवामह इति गणपतेः कुमारयित्पितरं वन्दमा-
 नमिति स्कन्दस्य आलक्षणेन रजसा वस्त्रं मान इत्यादित्यस्य
 पवकानः सरस्वतीति सरस्वत्याः जातवेदसे शुनुवाममोम-
 मिति शक्तेः त्राम्भकं यजामह इति रुद्रस्य गन्धद्वारामिति
 त्रियः इदं पिण्डविचक्रम इति विष्णोरेवं षोडशेमानुपचारान्
 पीरुपेणैव सुक्तेन प्रत्यृचं सर्वत्रैव प्रयुज्यन्तेऽन्ये सावित्र्या वा
 जातवेदस्यया वा प्राजापत्या व्याहृत्या वा प्रणवेनैव वा कुर्व-
 न्ति, स एष देवयज्ञोऽहरहर्गोदानसंमितः सर्वाभौष्टप्रदः स्व-
 र्ग्योऽपवर्ग्यः तस्मादेवमहरहः कुर्वीत तमेन वैश्वदेवं द्रुतश्रेणेण

पृथगर्सेन वा कुर्यान्नास्य शेषेण वैश्वदेवं कुर्यात् । अथास्य
 शेषेण गृह्यदेवतानां बलिहारे पितामहाय प्रक्रीडे रुद्राय
 अथ गृहे प्राच्यान्दिशि प्रतिदिशं सनवपहायेन्द्राय । बलभ-
 द्राय यमविष्णुभ्यां स्कन्दवरुणाभ्यां सोमसूर्याभ्यामग्निभ्यां
 वसुभ्यो नक्षत्रेभ्योऽय मध्ये वास्तोष्पतये ब्रह्मणेऽथ प्राग्गदि-
 भित्तिनूलेषु सिद्धेऽष्टौ श्रियै कीर्त्यै वरुणायोदधानेऽग्निभ्यां
 हृषिकुपलयोः द्यावापृथिवीभ्यामुलूखलमुसलयोरथ । निष्कृम्य
 भूमावप चासिष्य श्चचाण्डालपतितद्यायसेभ्योऽन्नं भूमौ विकि-
 रेत् ये भूताः प्रचरन्ति दिवा बलिमिच्छन्तो विदुरस्य प्रेष्ठाः
 तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिः ददा-
 त्विति रात्रौ चेन्नक्तं वा बलिमिति ब्रूयादथ प्रक्षालितपाद-
 पाणिराचम्य गृहं प्रविशेत्, शान्ता पृथिवी शिवमन्तरिक्षं
 द्यौर्नां देव्युभयत्रो अस्तु शिवा दियः प्रदिय उद्दिशो न चापो
 विद्युतः परिपान्तु विद्युत इति जपित्वा अन्यानि च स्वस्त्य-
 नानि ततोमनुष्ययज्ञपूर्वकं भुञ्जीत । १० ॥

अथ भोजनविधिरार्द्रपादपाणिराचान्तः शुची देशे प्राङ्-
 मुखः प्रत्यङ्मुखो योपविश्य भक्षना यारिणा वा हस्तामात्रे
 चतुरस्रमण्डले पात्रस्यमन्त्रं प्रणवव्याहृतिपूर्वका सावित्र्याः
 भ्युक्ष्य स्वादो पितो मधो पितो इत्यभिमन्त्र्य सत्त्वं तत्तेन परि-
 पिचामीति दिवा परिपिच्छेदतन्त्वासत्त्वेन परिपिचामीति
 रात्रावथ दक्षिणतो भुवि भूपतये भुवनपतये भूतानां पतये
 इति नमोऽन्तैः प्राक्संखं प्रत्यक्संखं वा बलिं त्रिकीर्त्यै हस्तं
 प्रक्षाल्य समाहितोऽस्यतोपस्तरणमसौत्थपः प्राग्ग मध्येन पा-
 णिना पात्रमासभ्य तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्राणाय मध्यमानामि-
 काङ्गुष्ठैरपाणाय कनिष्ठिकानामिकाङ्गुष्ठैर्ध्यानाय कनिष्ठिका-
 तर्जन्याङ्गुष्ठैरुदानाय सर्वाङ्गुलीभिः समानाय च सुष्ठे सुष्ट-

यावत्सर्वाभिरेव वा सर्वेभ्यो जुहुयादेवं वाग्यतो भुक्त्वा यमृतापि-
धानमसौत्यपिधानं प्राश्य शोधितमुखपादपाणिर्द्विराचामेदेवं
भुञ्जानोऽग्निहोत्रफलमश्नुते बलपुष्टिमान् भवति सर्वमायुरेति
॥ ११ ॥

अथास्तामिते सायंसंभ्यामुक्तवदुपास्य होमदैष्टदेवष्टव-
त्प्रातिथ्यार्चनानि कृत्वा यदि दिवोदितकर्माण्यकृतानियावत्-
प्रहरं यामिन्यास्तावत् क्रमेण सर्वाणि सौरं वर्जयित्वा कुर्वी-
दाकृणोययैवाध्यं दद्यादिति विश्वोऽष्टमीं चतुर्दशीं भानुवारं
यावदिदं तत्पूर्वदिनञ्च वर्जयित्वापश्चिष्टरात्रिषु नियमेना-
मात्यैः परिहृतो लघु भोजनं कृत्वा पद्मग सह ताम्बूलदिसे-
वनं कृत्वा संभ्यायां शून्यास्तये क्षयानि चैकहस्ते चतुष्पथे
शिवमात्रकायचनामस्कन्दभैरवाद्युपदेवष्टहेतु धाम्यगोदेववि-
प्राग्निरूपाणां सुपरि वा शुचौ देशे शुचिरार्द्रवस्त्रपादौ न नग्नः
शयनं कुर्यात् रात्रीति व्यस्यदायतीति सूक्तं जपित्वा प्राक्-
शिरो दक्षिणतः शिरो वेष्टयित्वा देवतां नत्वा स्मरणं च कृत्वा
वैणवदण्डमुदकपात्रं च शयनसमीपे निधाय प्रक्षालितपादः
शयनं कुर्यात् प्रदोषपरयामौ निद्रयातिक्रम्याथ प्रभाते इष्ट-
देवतां मनसा नत्वा तदङ्गः कृत्यं स्मृत्वा धर्मशास्त्रोक्तविधिना
मूलपुरीषोत्सर्गादि कुर्यात् ॥ १२ ॥

अथ आहानि तान्यष्टौ पूर्वद्युः पार्वणं षष्टम्यष्टकं मासि
मासि काम्यं आभ्युदयिकमेकाद्विष्टं पार्वणं चेति पर्वमात्राया
तत्र भवं पार्वणं तदादितानिः पिष्टपिष्टयज्ञं कृत्वा करोत्यना-
दितानिस्तु तदितरेण व्यतिषज्यते ययादौ पिष्टपिष्टयज्ञो
यावदिध्याधानादय पार्वणं ब्राह्मण्यच्छीचाद्याह्मदनान्तं पुनः
पिष्टयज्ञं यामेक्षणानुप्रहरणात् पुनः पार्वणमाहतिज्ञानादयो-
भयशेषं क्रमेण समापयेदित्येष व्यतिषङ्गस्तमितमसुदाहरिष्यामः

पितृयज्ञोपराद्धोऽग्निमुपसमाधाय तस्यैकमुल्लुक् प्राक्
 दक्षिणा प्रणयेद्ये रूपाणि प्रतिसुचमाना असुराः सन्तः स्वधया
 चरन्ति परा पुरो निपुरो ये भरद्वाग्निष्टाक्षोकात् मण्डात्
 आदिति सोऽग्नि रतिप्रणीतो भवति तच्चोपसमाधायोभी प्राक्
 दक्षिणाग्रैः दर्भैः परिस्तृणीयात्सर्वकर्मणीह प्राग्दक्षिणाह-
 मयेदयोपासनान्नेः प्रागुदक् प्रत्यावा प्राग्दक्षिणाप्रान्दर्भाना-
 स्तीर्थैकैकशः पात्राणि प्रयुनक्ति चरस्यासीं शूर्पं स्नामुल्ल-
 खलं सुखलं सुवं धूवां कृष्णाजिनं सकृदाच्छिन्नमिध्नं मेघर्षं
 कमण्डलुमिति दक्षिणतो त्रीद्विकटं भवति शूर्पं स्यासीं
 मृगश्च दक्षिणतः शकटमारुह्य स्यासीं त्रीद्विभिः पूरयित्वा
 शूर्पं निमृज्य शूर्पपतितान् शकटे प्राञ्च स्यात्सीस्यान् कृष्णा-
 जिनं छल्लखलं कृत्वा पद्मावहत्यादिविवेचमवहतान् सकृत्
 प्रचास्थोपासने अथयेदवांगतिप्रणीतात् स्त्रेण प्राग्दक्षिणा-
 यतां लेखामपहता असुरा रक्षांसि वेदिपद इत्युल्लिख्य ताम-
 भ्युक्ष्य सकृदाच्छिन्नं यद्विपाऽवस्तीर्यं विलीनात्तत्पूतमार्ज्यं
 दक्षिणतो निधाय सुवेण स्यात्सीपाकमभिघार्योदगुद्वाप्य प्रत्य-
 गतिप्रणीतादामाद्य दक्षिणतोऽभ्यस्तनाञ्जनकशिपूपयर्क्षणानि
 चैतदन्तं पिण्डपितृयज्ञं कृत्वा पार्वणमारभेत् ॥ ११ ॥

अथ इन्द्रिर्हान् ब्राह्मणान् दैवे द्यौ मीन् पित्रा एकैकं
 वोमयञ्च शक्तावेकस्थानेकान् वा कासे निमन्वितान् स्वागतं
 नाभिपूज्य प्राच्यां श्वो गृह्णाजिरे गोमयाभ्रसा चतुरस्रमुत्तरं
 वर्तुलं दक्षिणे मण्डलद्वयमुल्लिख्य प्रागणान् दर्भान् सयवानु-
 सरेणाप्य दक्षिणाणान् सतिलानितरत्रोमी अभ्यर्च्य ब्राह्मणा
 ययोद्देयं यथावयः पित्रेऽप्यायांसो दैवे कनीयांसः उभयत्र
 दक्षिणेन विनियुज्याप्य प्रत्यङ्मुखं उत्तरे मण्डले दैवनिगुह-
 योर्यवाभ्रसा पाद्यं दत्त्वा गृहेन श्वोदेया पादान् प्रचाञ्च

दक्षिणे चेतरेषां प्राचीनावीती तिस्रश्च पादं दत्त्वा तथैव
 'मालयेत्' अथ तानुदक् द्विराचान्तानुद्दिष्टरूपान् ध्यायन् परि-
 यिते दक्षिणप्रपञ्चे उपलिप्ते गृहे दैवे प्राङ्मुखानुदगपत्रगे दक्षि-
 णतः पित्रे च ददङ्मुखान् प्रागपवर्गानुपवेश्याचान्तो यज्ञोप-
 वीती प्राणानायस्य कर्म सङ्ख्या दैवे सर्वमुपचारमुदङ्मुखो
 यज्ञोपवीती प्रदक्षिणं कुर्यात्पित्रे च प्राक् दक्षिणामुखः प्राची-
 नावीती प्रसव्यमथ तिलहस्तः अपहता असुरा रक्षांसि पि-
 तृणा ये क्षयन्ति वृषिषीमनु अन्यचेतो गच्छन्तु यत्रैतेपातृतं
 मन इति सर्वतस्तिष्ठेरवकीर्योदीरतामवर उत्परास इति
 जपित्वा दर्भाभसाक्षान्यभ्युक्ष्य गवायां जनार्दनं वस्त्रादिक्रमान्
 पितृभ्य ध्यात्वाऽथ प्रथमं दैवे ब्राह्मणहस्तयोरपो दत्त्वा युग्मान्
 ऋजून् प्रागपान् दर्भान् विष्वेषां देवानामिदमासनमिति
 एकैकस्थाने दक्षिणतः प्रदायापो दद्यादेवं सर्वोपचारेष्वाद्यन्त-
 योरामो दद्यादयाम्युचितायाम्भुवि प्रागपान्दर्भानास्तीर्य तेषु
 न्यग्विहं पार्चं आसाद्योत्तानयित्वा तस्मिन् प्रागपे दर्भ-
 युग्मान्तर्हिते अप आसिष्य शचीदेव्या अनुमन्त्रा ययौ-
 ऽसि धान्यराजो वा वारुणी मधुसंयुतः । निर्णोदः सर्व-
 पापानां यविश्मृषिभिः स्मृतम् ॥ इति यावानोष्य गन्धा-
 दीनि च चित्वा देवपात्रं सम्पन्नमित्यभिसृज्य यवहस्तो
 मिश्रान्देवानावाहयित्वाभीत्युक्त्वा ताभ्यामावाहयेत्युक्ते विष्वे
 देवा स आगतेति पादादिमूर्द्धान्तं सव्यसंस्थितयोः यवानव-
 कीर्यागच्छन्तु महाभागा विष्वे देवा महावलाः । ये यत्र वि-
 हिता आहो सावधाना भवन्तु ते ॥ इत्युपस्थाय स्वाहार्घ्या इत्य-
 र्घ्यसुभयोः सक्तविवेद्याथ प्रत्येकं प्रथममेत्या आपो दत्त्वा र्घ्या-
 दध्यर्भादायेदं वो अर्घ्यमिति दत्त्वा या दिव्या आपः पयसा
 सम्बभूवुर्गं अन्तरिक्षा उत्त पार्थिवीयां द्विरष्टवर्णा यज्ञिया-

स्तान् व्यापः शिवा शंस्योना भवन्वित्यनुमन्त्रैर्यं द्वितीयस्यापि
 शेषं दत्त्वाऽनुमन्त्र गन्धपुष्पधूपदीपान् संभयोर्द्विर्दत्त्वाच्छादने
 दद्यात् अथार्चनविधेः सम्पूर्णतां वाचयित्वा पितृर्चनायामनु-
 ज्ञातः प्राचीनावीती प्राक् दक्षिणाभिसुखः पित्रर्चनं कुर्यात्
 ॥ १४ ॥

पिता पितामहः प्रपितामह इति त्रयस्तेषां प्रत्येकमेवं
 हो यदुवदा निर्देशं कुर्यादपो दत्त्वा दर्भान्निगुणभुग्मानयुग्मा-
 न्दक्षिणापान् गोत्रनामरूपाणां पितृणामिदमासनमित्येवमा-
 सनेषु सय्यतो दद्यादुक्तमपादानमथ सुवमभ्युक्ष्य दक्षिणापान्
 दर्भान्तासीर्यं व्रीणि तैजसाश्ममयसृक्षयानि पात्राण्यभावे
 एकद्रव्याणि वा न्यक्विलानि प्रान्दक्षिणापवर्गद्विधायीत्ता-
 नानि कृत्वा तेषु तेष्वयुग्मदर्भान्तर्हितेष्वपि चामिष्य त्रीण्यपि
 सकृच्छत्रो देवीरनुमन्त्र तिलोऽस्ति सोमदेवत्यो गोसवे देवनि-
 र्मितः प्रतवक्तिः प्रत स्वधया पितृनिमां लोकान् प्रीणयाद्दि नः
 स्वधा नम इति पृथक् त्रिषु तिलानोप्य गन्धादीन् चित्रः पितृ-
 पात्रं सम्पन्नमित्येवं तानि यथालिङ्गमभिमृश्य तिलहस्तौ
 यथालिङ्गं पितृन् पितामहान् प्रपितामहान् आत्राहयिष्यामी-
 त्युक्त्वा तैरावाहयेत्युक्ते मूर्धादिपादान्तं दक्षिणाङ्गसंस्पर्शकैः
 कश्चिन् उगन्तस्त्वा निधीमहीति तिलानवकीर्यं पायान्
 नः पितरः सोम्याम इत्युपस्थायाधोपवीती स्वधाध्यां इति
 पूर्वमर्घ्यं निवेद्यान्यापो दत्त्वा मगेषमर्घ्यमादाय दक्षिणेन
 पाणिना सय्योपष्टहीते पितरिदन्ते अर्घ्यं पितामहेदन्ते
 अर्घ्यं प्रपितामहेदन्ते अर्घ्यमिति पितृतीर्थेन दत्त्वा प्रत्येकं
 वा दिव्या आप इत्यनुमन्त्रयेतोभयत्र्यैकैकमाग्नयपचे देवे
 मग्नेमर्घ्यं मेष्टुमै दद्यात् पित्र्ये व्रीण्यपि पात्राण्येककी निवेद्य
 पुनरग्न्याग्निपूर्वं व्रीण्यपि तस्मा एव दद्यादथैकस्मै दद्यात्

कंपच्च यावन्त एकैकस्य तेभ्यस्तेभ्य एकैकं तत्पात्रं सहस्रवि-
 'नेदार्घ्यं मेकैकं तावद्वा विष्टञ्च दद्यात् न तु प्रत्येकं पात्राणि
 पुण्यादयेतरार्घ्यं शेषानाद्यर्पावार्घ्यं शेषे च निनीय ताभिरद्विः
 'पुत्रकामो सुखमनक्ति तत्पात्रं शुची पिष्टभ्यः स्नानमसीति
 निधाय पितामहार्घ्यं पात्रेण निदध्यात् शुभं वा तत् कुर्या-
 दय प्राचीनावीती गन्धाद्याच्छादनान्तं दत्त्वाचर्नविधेः सम्पू-
 र्णतां याचयेद्देवमेतत् पार्वणस्य कृत्वा पुनरनन्तरं पिष्टपिष्ट-
 यज्ञं कुर्यात् ॥ १५ ॥

यद्य स्वाहोपाकादन्नमुद्धृत्य घृतेनाक्षाग्नी करिष्यामीति
 पृष्टा क्रियतामित्युक्तेऽतिप्रणीतेऽग्नाविधिसुपसमाधाय मेघ-
 येनादायावदानसम्पदा जुहुयाक्तोमाय पिष्टमते स्वधा नमो-
 ऽग्नये कव्यवाङ्मनाय स्वधा नम इति स्वाहाकारेण वा पूर्व-
 मग्निं यज्ञोपवीती मेघेषामनुप्रहरेदित्येतावत् पिष्टपिष्टयज्ञ-
 'प्याय पुनः पार्वणस्य भोजनाशयेषु देवे चतुरस्रे मष्टले पित्रे
 वृत्तानि गोमयेनोपलिप्य सयवान् सतितांश्च दर्भान् मास्य
 तेषु देवे सोवर्णं पित्रे राजतानि अभावे तद्वस्तुष्टानि तैज-
 सानि वा पात्राणि निधायान्येनोपस्फोर्ष्यावानि परिविष्य
 पिष्टपात्राक्षेपु हुतशेषं दत्त्वा दर्भैः पात्राण्युपर्यधयाभिष्टुञ्चाय
 'देवेऽन्नं मावित्राभ्युक्ष्य तूष्णीं परिपिष्य पृथिवी ते पात्रं यौर-
 पिधानं ब्राह्मणस्त्वा सुखेऽमृतं जुहोमि ब्राह्मणानां त्वादि-
 द्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यधतमसिमामेघेष्टा अमुत्रामु-
 षिन् लोके इत्यभिमन्त्र्य इदं विष्णुर्विचक्रम इति ब्राह्मणपा-
 ण्यङ्गुष्ठं त्रिषो हृश्यं रक्षस्वेति निवेश्य यवोदकमादाय विश्वे
 देवा देवता इदमन्त्रं हविरयं ब्राह्मणं ब्राह्मणीयार्घ्यं इयं
 भूमिर्गयातां मोक्षा गदाधर इदमन्त्रं ब्रह्मणे दत्तं सोवर्णपात्र-
 समचष्टवटश्चायेयम् इत्युक्त्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य इदमयमम-

तरूपं परिविष्टं परिवेद्यमाणश्चादत्तेः स्वाहेत्युत्सृज्यैवं द्विती-
येऽपि दत्त्वा ये देवासो दिव्येकादशस्थेत्पुण्यायाय पितरः
प्राचीनावीती राजते स्वधायम्विशेषणेन यथालिङ्गमुद्दिश्य
ये चेह पितर इत्युपस्थायाथोपवीतान्तेषु मधुसर्पिर्वासिश्च
सप्रणवव्याहृतिं सावित्रीं मधुमतींश्च जपित्वा मध्विति, च
विहृक्ता पितृननुसृत्यापोषणं प्रदाय ब्राह्मणान् यथासुखं
जुषध्वमिति भोजनायातिष्ठजेत् भुक्तानान् वैश्वदेवरक्षोघ्रपि-
चादौनि च यावयेदय दत्तान् ज्ञात्वा मधुमतीरक्षन्ममीमद-
न्तेति च यावयित्वा सम्पन्नं पृष्ट्वा सुसम्पन्नमित्युक्ते भुक्तगे-
यात्सावर्षिकमन्नं पिण्डार्थं विकिरायंश्च पृथगुक्तं शेषं
निवेद्यानुमते गण्डूषं दत्त्वा तेष्वान्तेष्वनाचान्तेषु वा
तदन्नशेषेण पिण्डांसिपृणीयाद्यनान्तेषु निपृणीयादाचा-
न्तानन्वन्नं प्रकिरेदयान्तेषु निपरचमनुप्रकिरेन्न तु पूर्वत्रि-
परणात् प्रकिरेत् ॥ १६ ॥

अथ पिण्डार्थमुद्धृतमन्नं स्वान्तीपाकेन समिधं प्राचीना-
वीती सकृदाच्छिन्नास्तृतायां लेखायां त्रिषु पिच्छदेशेषु प्राक्
दक्षिणापवर्गे शुश्रून्तां पितरः शुश्रून्तां पितामहाः शुश्रून्तां
प्रपितामहा इति पिठतीर्थेन तिस्राम्बु निनीय तेषु पिण्डान्
पितृादिभ्यः एतत्ते विष्णो ये च त्वामचानु तेभ्ययेति पराची-
नेन पाणिना यथालिङ्गं दत्त्वा तान् अथ पितरो मादयध्वं
यथाभागमाहपायध्वमिति शकृदनुमन्त्र्य सव्याहृदाहृत्योदङ्-
मुखो यथाशक्त्या यतप्राणः प्रत्याहृत्यामो मदन्त पितरो यथा-
भागमाहपायीपतेति पुनरभिमन्त्र्य च तच्छेषमाग्राय पूर्यथ
पुनस्तिनाम्बु पिण्डं तेषु निनीयासावभ्यंक्षामावभ्यंक्षेति यथा-
लिङ्गं पिण्डेष्वभ्यञ्जनाच्चनं दत्त्वा वासो दद्याद्दद्यामूर्ध्नास्तुकां वा
वयस्यपरे स्रष्टुसोमैतद्दः पितरो वासो मा नो तोम्यत्पितरो

युग्धमित्र्यैतानां गन्धादिभिरर्घयित्वा प्राञ्चलिर्नमो वः पितर
 इये नमो वः पितर ऊर्जे नमो वः पितरः शुषाय नमो वः
 पितरो घीराय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरो रसाय
 स्वाधा वः पितरो नमो वः पितरो नम एता शुष्माकं पितर इमा
 अस्माकं जीवा वीं जीवन्त इह सन्तस्थामेति मनोऽन्वा हुवामह
 इति तिष्ठभिरुपस्थायाथ पिण्डस्थान् पितॄन् प्रवाहयेत् परेतन
 पितरः सोम्यासो गन्धौरेभिः पयिभिः पूर्वेषेभिः । दत्त्वा
 याश्चार्घ्यं द्रविणेह भद्रं रयिष्व नः सर्ववीरं नियच्छतेत्यग्ने तम-
 शेत्योपासनाग्निं प्रत्येत्य यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मा-
 तरं पितरं वा जिह्मिंसि म । अग्निर्मां तस्मादेनसः प्रमुञ्चतु
 करोतु मामनेन सभिति जपित्वाऽथ पिण्डाश्चमस्कृत्य मध्यमं
 पिण्डं वीरं मे दत्त पितर इत्यादायाधत्त पितरो गर्भं कुमारं
 पुष्करस्रजं यथायमरपा असदिति पुत्रकामः पत्नीं प्राशयेन्नै-
 तदगम्याहेषु कुर्यादग्नितरावति प्रणीतेऽग्नी वा जुहुहात्
 गवे वा ब्राह्मणाय वा दद्यात् अथ यज्ञपात्राणि दिवङ्गतुञ्जितु
 उदितैः स्नं द्वितीयं कुर्यात् एवं पिण्डपितृयज्ञं समाध्याय
 आहृष्टं समापयेत् ॥ १७ ॥

अथ ब्राह्मणानाचमय्य यत्नार्धवर्षिकं पुत्रगुहृतं तत्पत्नि-
 राक्षमभ्रसा परिष्ठाभ्योच्छिष्टान्ते दर्भान् दक्षिणापान् प्रकीर्य
 तेषु ये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा इति तदक्षं प्रकीर्य येऽग्नि-
 दग्धाः कुले जाता येऽप्यदग्धाः कुले मम । भूमो दत्तेन तृप्यन्तु
 तृप्ता यान्तु परां गतिम् ॥ इति तिलाम्बु च निनीयाचमेदथ
 ब्राह्मणहस्तेष्वपो दर्भांश्च दद्यात् यवांस्त्रिंशत्यावधाय पुनरपो
 दद्यादेषा हस्तशुद्धिरथ ब्राह्मणानभिवाद्योपवीयादध्मद्रोत्रं
 यर्धतामिति गोवृद्धिं वाचयित्वा पात्राणि चालयित्वा देगान्
 पितॄन् य यथालिङ्गमामन्त्र्य स्वस्तीति ब्रूतेत्यपो दद्यात् अथ दैवे

दत्तं आहं देवानामक्षयमस्त्विति ब्रूतेति पृथक् यवाभ्य 'दत्ता
 पित्रे प्राचीनावीतिदत्तं आहं च पितृणामक्षयमस्त्विति ब्रूतेति
 यथासिद्धन्तिलाभ्यु दत्त्वा न्युञ्जं पात्रं विहृत्योपवीती ब्राह्म-
 णेभ्यो मुखवासताम्बूनादि दक्षिणांश्च दत्त्वा तान्यादीभ्यश्चा-
 दिभिः प्रियोक्तिभिर्य परितोष्य कर्म सम्पूर्णतां वाचयित्वा ॐ
 स्वधोऽयतामिति चास्तु स्वधेति घोक्षा पित्रपूर्वं धिमर्जयेत्
 तथा ॐ स्वधेति चास्तु स्वधेति वा ब्रुवन्त उत्तिष्ठेयुर्विष्टे देवाः
 प्रीयन्तामिति देवब्राह्मणौ विष्टजेत् प्रीयन्तां विष्टो देवा इति
 ताभ्यामुक्ते पिण्डनिपरणदेशं सम्पृज्वाक्षतान् प्राप्य तत्र
 यान्तिरस्त्वित्युदकधारामासिष्य दक्षिणासुखः प्राञ्जलिसिद्धिं
 दातारो नोऽर्धवर्धन्ता वेदाः सन्ततिरेव च । अथा च नो माय्य-
 गमत् बहुधेयश्च नोऽस्तु इत्यनेन वरान् याचतेति पार्वणकल्प
 एव चास्य पिण्डपितृयज्ञेन व्यतिपन्न एवमेवान्वष्टव्यं पूर्वधु-
 मांसि मांसि आहानि नयेदस्ति हि तेषु पिण्डपितृयज्ञकल्प
 इति तत्र पूर्वसुरेकतन्त्रस्या होममन्वाः एभ्योऽन्येषु चतुर्धा-
 द्वितामिपार्वणे च पिण्डपितृयज्ञकल्पाभावात् अभ्यनुज्ञायां
 पाणिष्वेव इति ब्राह्मणानां पाणिहोमो भुक्तशेषेण बोद्धिष्टान्ते
 निप्ररुणं यथा ब्राह्मणानास्त्रादनान्तैरभ्यर्च्य भोजनार्थादना-
 द्बुद्धत्य सर्पिपाक्ताहोमप्रश्नं विनैव ब्राह्मणपाणिषु दक्षिणापान्
 दर्भान्तर्धाय मेक्षणेन पाणिना वा ताभ्यामेव सन्ताभ्यां दे-
 वे प्राहुती जुहोति सर्वेषु विष्टञ्च वैकैकां नात्र मेक्षयानुमह-
 रणं यदि पाणिना जुहुयात् सव्येन चावदानं सम्पादयेदथ
 भुक्तशेषेणोच्छिष्टान्ते पिण्डान्निपृणीयान्नेहाग्रे तमयेति समा-
 नमन्यदेवं प्रत्यादिकादीनि मांसि आहं यदि पर्वणि स्यात्
 पार्वणं तदा तेन विकल्पते काम्यं चेत् क्रियते तदा पार्वणं
 मांसि आदश्च तेनैव सिध्यतः ॥ १८ ॥

अथाभ्युदयिके नान्दीमुखाः पितर एवैकस्य युग्मा ब्राह्मणा
 यन्मूलदर्भा प्रदक्षिणमुपचारो यवैस्तिलार्थः प्राज्ञ, खो यज्ञोप-
 धौतो, कुप्यादृजून दर्भानासनन्दक्षिणतो दद्यात् अर्घ्यं पात्राणि
 प्राक्संस्थानि स्युः यवोऽसि सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मितः
 प्रद्वर्द्धः प्रत्तः पुष्ट्या नान्दीमुखान् पितॄन् इमान् लोकान्
 प्रीणयाच्च नः स्वाहेति यवावपनं नान्दीमुखाः पितरः प्रीय-
 न्तामिति यथासिद्धं सकृदध्वंस्त्रिवेद्य नान्दीमुखाः पितर
 इदं वो अर्घ्यमिति प्रत्येकं विष्टञ्च दत्त्वानुमन्त्रणं द्विदि-
 गन्थादि दद्यात् अग्नये कष्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पित्रमते
 स्वाहेति पाणिपूज्यहोमस्तृप्त्युपाधौ गायता नर इति पञ्च
 मधुमती रक्षन्मौमदन्तेति यावद्येदनाचान्तेषु भुताशया-
 नुपलिप्य प्रागयान् दर्भानास्तोष्यं पृषदाज्यमिन्ध्रेण भुक्तशेषे-
 णैकैकस्य द्वौ द्वौ पिण्डौ दद्यात् पूर्वेण मन्त्रे च नान्दीमुखेभ्यः
 पित्रभ्यः स्वाहेति या यथासिद्धमन्यदुदकेनानुमन्त्रणादीच्छन्ति
 नेह पिण्ड इत्यन्ये सर्पिपि दध्यानयति एवमेतत् पृषदाज्य-
 माह सम्यक्मिति विष्टजेत्तदेतत् पुंसवनादिष्वपत्यसंस्कारेषु
 अग्न्याधेयादिषु श्रीतेषु च पूर्वेषु च क्रियते महत्सु पूर्वेषुस्त-
 दहरत्नेषु तदिदमेकं मातृणां पृथक् कुर्वन्त्यथ पितॄणां ततो
 मातामहानामिति त्रितयमिच्छन्ति तस्याज्जीवत्पिता सुत-
 संस्कारेषु मातृमातामहयोः कुर्यात्तस्याज्जीवत्यां पित्रमाता-
 महयोः कुर्यात् पितॄर्जीवितोर्मातामहस्यैव कुर्यात् त्रिषु जीव-
 त्सु न कुर्यात् त्रिषु जीवत्सु न कुर्यात् ॥ १८ ॥

इत्याखलायनगृह्यपरिशिष्टे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ पितृमेधः संस्थिते दक्षिणपूर्वस्थां दक्षिणापरस्यां वा प्राक् दक्षिणायते दक्षिणामवणन्तद्विक्प्रवणं वा घावानुहाङ्कं पुरपस्तावदायामं व्याममात्रन्तिर्यगर्वाग्वितस्तिमात्रं खातं खनेयुरभित आकाशं बहुलौपधिकां यत्र सर्वत्रापः प्रस्यन्देरन् एतद्दहनस्य लक्षणं श्मशानस्य कण्टकिक्षीरिणः समूलान् परिखापोद्वासयेदमामार्गः शाकस्तिस्वकः परिष्वाधांश्च पुत्राः किमश्मश्रुलोमनखानभिहारयेयुः कर्त्ताङ्गुल्यं प्रेतस्यात्मनश्चाङ्गणवाचा शुद्धिमापादयेत् प्रेतं स्नापयित्वा नलदेनानुलिप्य नलदमास्त्रापमालां वा प्रतिमुच्य मूलतोऽद्वतवाससा पादमात्रमयच्छाद्य शेषेण प्रत्यगशेषेण प्राक्शिरसमाविःपादमाच्छादयेयुः परिधानश्चान्यन्द्यारवच्छेदं कर्त्ता संगृह्णीयादयं तां दिशमग्रतोऽग्निमयन्ति अभूतं बहिराज्यश्च अमसः सुदृश्च तिलान् कृष्णाजिनं कमण्डलुश्च नयेयुरन्वञ्चं प्रेतमश्रुजो मियुनाः मवयसः शिविकेन गोगकटेन वा तमन्वञ्चीऽमात्यामुक्तशिखा अधोनिबोता ज्येष्ठप्रथमाः कनिष्ठजघन्याः नयेयुः एवं भूमिभागं प्राप्य कर्त्ताधान्तः प्राधीनावीतौ प्रेतस्यामुष्य स्वर्गप्राप्त्यर्थं पितृमेधं करिष्यामीति सङ्कल्प्य कर्मेतदक्षिणां दिशं गमयेत् खातादुत्तरपुरस्ताज्जानुमात्रं गर्तं खात्वादकेन पूरयित्वा तेनोदकेनान्येन वा शमीशाखया त्रिः प्रमव्यमादहनं परिव्रजन् प्रोक्षत्यपेतधीत विचमर्पतात इति खातादुत्तरपश्चिमतोऽग्निमिन्धनानि नाशतन्त्रं भवति ॥ १ ॥

अथार्धेकत्तरतयमसेनापः प्रणीय खाते हिरण्यशकलमाधाय तिलानवकिरेत् कुशयितिं चिनोति तस्यां बहिरास्तीर्य

क्षुण्णजिनं चोत्तरलोमप्रेतमग्निमुत्तरेण हृत्वा दक्षिणशिर-
 सेऽङ्घ्रिती संवेद्ययन्ति तमुत्तरेण पद्मीन्तामुत्थापयेद्देवरोऽन्तेवा-
 सीषोदीर्घनाय्यभि जीवलोकमित्यथ प्रेतस्य सप्तग्रीष्मस्थानि
 हिरण्यकलैरपिधाय छतसिक्तान् तिलान् सर्वस्मिन् शरीरेऽथ-
 कौट्यं समग्ने चमसं मा विनिह्वर इति पूर्णपात्रमनुमन्त्रा
 तूष्णीमान्यमुत्पूयोत्तानोपस्थाप्य सव्यञ्जान्वाप्य सुहुयादग्नये
 स्याद्वा कामाय स्वाहा लोकाय स्वाहा अनुमतये स्वाहा पञ्च-
 मौसुरसि प्रेतस्यास्माद्दे त्वमजायथा पयस्त्वदधिजायतां देव-
 दत्त स्वर्गाय लोकाय स्यादेति सञ्चयेदग्निमवधून्वन्ति कुर्मैः
 चिनोति कर्त्ता शिरसि चाग्निन्ददाति तं ज्वलयेदयैनं दद्या-
 मानमनुमन्त्रयति प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्येमिरिति पश्चानां
 द्वितीयमुद्धरेन्मैनमग्नेविद होमाभिगोच इति षट्पूपात्वेत-
 यग्रावयतु प्रविष्टानिति चतस्र उषसर्ष मातरं भूमिमैतामिति
 चतस्रः सोम एकेभ्यः पवत इति पञ्चोरुणमावसुष्टण उडुम्य-
 साविष्ठिचैका स एवं दद्यामानः सङ्घैव धूमेन स्युर्गं लोकमै-
 तीति विज्ञायते षट्छाग्निना दाहोऽनाहिताग्नेस्तत्पत्रग्राह
 सभर्तृकायाः कपालजेनान्धेषां लौकिकेन च व्याहृतिर्होम-
 संस्कृतं वा संस्कृतानां लौकिकेन मत्ताग्निरवर्णकपाले चित्त-
 करीषादिजातोऽग्निः कपालजो यद्यर्थं मन्त्रवत्तूष्णीमसंस्कृता-
 न्धम् ॥ २ ॥

अथ कर्त्ता कुन्धमपां पूर्णे दक्षिणेऽंशेऽभिनिधाय मपि-
 ष्ठाभुयातः परगुनाग्मना वा यथातृकतच्छिद्रादविच्छिद्यया
 कुन्धोदकधारयाग्निं परिगजन् परिपिष्य तमन्वकराभ्येद-
 येम जीवामि मृतैरावहव्यमिति क्षपित्वा कनिष्ठपूर्वकाः
 मश्याहसो तज्जन्त्यनवेत्यमाणो यतीदकमवहव्यमिति तथाप्य
 सकृद्विमज्ज्य शुषो तीरे यथायातिस्नानमुपलं स्थापयित्वा

दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु निधाय काश्यपगोमदेवदत्तेति एकैकमु-
दकाञ्जलिं तिलोदकं तस्मिन्पले दद्यात् स्त्रियस्यैकोदका-
अथोत्तीर्य वासांसि परिदध्युः स्त्रियानि अधोदद्यानि
सक्रदेव निष्पीड्योदकदद्यानि विसार्य तथामीत आनक्षत्रदर्श-
नादादित्ये वा यौतरश्मावागारं ब्रजेयुः कानिष्ठप्रथमा स्येष्ट-
जघन्याः, प्राप्य आगारं दार्यश्मानमग्निं गोमयमक्षतांस्त्रि-
लानपः पयात् सृष्ट्वा निम्बपत्राणि विदध्याचमेयुः, नैतस्यां
रात्रग्रामसं पचेरन् क्रीताक्षेन लब्धाक्षेन वा वर्त्तेरन्नघीचि-
नोऽक्षारलवणाग्निनोऽधःगायिनो ब्रह्मचारिण्य भवेयुः प्रयसा
पूपादि नाग्रीयुनं दानादि कुर्वन्, नित्यनेमित्तिकमतोऽप्य सञ्च-
रेयुः ॥ ३ ॥

अथ कर्त्तुं रुदकविधिः प्रेतस्यामुष्य तृणः क्षुब्धं शमना-
र्यसुदकपिण्डे दास्यामीति सहस्रं शुचावुदकान्तेषु दर्भेषु
प्रेतोपलं निधाय स्थापयित्वा काश्यपगोत्र देवदत्त प्रथमेऽह-
न्यपामञ्जलिस्त्वामुपतिष्ठतामित्युपलेऽञ्जलिं तद्विधिना प्रथ-
मेऽहन्येकं दद्यादेवमुत्तरेष्वदशमादह्नादह्नुर्गुणितां दत्त्वा-
ऽतौताहाञ्जलीं चैव यदा दद्यादेवं दशाहेन शतमञ्जलयो भव-
न्त्ययैके दश दश दशुरेकैकमेव वाग्ये एतदाद्येऽहनि कुर्यात्
स एव तद्दशाहं समापयेदय इत्यं तदुत्तरेषूपलेशेष्वन्यमादाय
तत्क्रियामादित आपत्तयेदन्तर्दद्याद्वादस्यसंस्थितेषु द्विवन्द्यो-
दश्यं मिनीशाल्यां क्रियानियमान् कृतस्नान् समापयेत् पित्रो-
र्यथाकालमेव कुर्यात् ॥ ४ ॥

अथ पिण्डाक्रपोदकं दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु
प्राचीनावौतौ तिलाभ्यं निनीय सकृत् प्रक्षालितपक्वमभं
घृतेनांक्षा तस्मिन् पिण्डं काश्यपगोत्र देवदत्त एव पिण्डस्वा-
मुपतिष्ठतामिति तदहर्विशेषेण दत्त्वा पुनरभ्यु च निनीयानि-

नोदकक्रिया पिण्डदानेनामुष्य चुत्तृक्षुधौ शाम्येतां हस्तिर-
स्त्रिति व्रूयादेवं दशाहे दश पिण्डा भवन्ति पुनस्तां विनीय
दद्यादयाद्येऽहनि मृतदेशे मृणये पात्रेऽप चापूर्य्य देवदत्तात्
छादोति शिखे स्थापयेदन्यस्त्रिष्वप आसिच्यैतत् मयः पिबेति
तदुपरि निदध्यादित्येके पृथक् शिखे वा दीपछाधौ दद्या-
देवमेतदन्वहं कुर्वाद्य चायेऽहनि नमनप्रच्छादनं वासः आह
च दद्यात् न दद्यात् वा आहव्यनिषेधादेव सञ्चयनयाह
सम्पद्यते । ५ ।

अथ नव आहानि दशाहेऽप विषमदिनेष्वामेन 'कुर्वात्
प्रेतमभिसृभ्याय ब्राह्मणमुदङ्मुखम् उपवेश्य तस्मिंस्तूष्णीं-
भित्तानवकीर्य्य काश्यपगोत्र देवदत्तामुषिब्रह्मि एतदामं
त्वासुपतिष्ठतामिति तदहः मन्त्रान्येनोत्सृज्य पिण्डं वामन्त्रो-
क्तवपदाय स्नायादेऽप विधिरभ्यर्च्य दशाहकर्मणि ॥ ६ ॥

अथ सञ्चयनं संवत्सरान्ते चेत्सपिण्डयिष्यन् कृष्णपक्षस्यो-
र्ध्वं दशम्यामयुक्तात् तिथिष्वय द्वादशाहे सपिण्डयिष्य-
येदन्तर्दशाहे पष्ठाष्टमदशमाहवर्ष्यमेकनक्षत्रेषु पुमांसमल-
क्षणे कुम्भे सञ्चिनियुः कुम्भमलक्षणायां स्त्रियमयुजो
मिथुना वृषास्तं देशं चोरोदकेन शमीशाखया त्रिः प्रसव्यं परि-
मज्जन् कर्त्ता मोक्षति शीतिके शीतिकावतोत्थयाकुष्ठोपकनि-
ष्ठिकाभ्यां एकैकमस्युपसंगृह्याऽग्न्यदयन्तः कुम्भे निदध्युः पादौ
पूर्वं मिर उत्तरं मुमञ्चितं सञ्चित्योपरि कपासेन गूर्पेण समूह्यं
दहनलक्षणायां भुवि यत्रैनं वर्षां चापो नालमेरन् तत्र गते
च कुम्भमवदध्युरुपसर्प मातरं भूमिमेतामित्यधोत्तरया पांशु-
नव समूर्प्यात्तराक्षयेदय कुम्भमुत्सेत्तव्यामि पृथिवीत्वत्परीति
कपासेन कृतलक्षणेन विधाय मृदाच्छादयेद्यथा न हृग्नेताय
दाद्यायतने मृदा वेदिं कृत्वा मीनुपलानभ्यक्तस्यापितान् पाङ्-

मुखान् दक्षिणापवर्गान् निधाय मध्यमे प्रेतं उत्तरे श्मशान-
वासिनः पूर्वमेतान्दक्षिणे तत्तस्त्रीयावाह्योपलानलङ्घ्याय-
र्थाग्रतस्तेभ्य एकैकं पिण्डमुत्सृज्योदकुम्भं पादुकाचष्टाणि
दद्यादधानवेक्षं मत्वात्रन्य स्यात्वागारसुमेयुर्नृतदंशे गृह्णी-
यसिकतासु वीजान्वपेयुः आहं पाठेयन्द्युः । ७ ॥

अथ दशमेऽहनि दंस्तादीन् संशोध्य दीपादि नृतदेगादु-
द्वाप्य तमुद्दिष्य शुद्धया नृदा प्रतिपूयं गृहं संशोध्य वीजा-
ङ्गुलाद्यादाय जलाशयमेत्याय कर्त्ता जलान्ते चतुरस्रां वेदिं
कृत्वा वीनुपलानभ्यङ्गसामितान् दक्षिणापसंस्थान् स्थापयित्वा
मध्यमे प्रेतं उत्तरे तत्तस्त्रीन् दक्षिणे यममिष्यावाह्योपलान-
लङ्घ्यार्चयित्वा तदन्ते तेभ्य एकैकं पिण्डं दत्त्वाोदकुम्भं कृ-
पादुकाय निवेद्य सर्वतोऽलङ्करणानि दद्यादथ केशादि वाप-
यित्वा ज्ञातिवाग्वधाः स्यातास्त्रीस्त्रीनञ्जस्त्रीन् प्रेताय दद्यु-
र्नैपासुपलनियमोऽय पुरव्योऽभ्यङ्गसामिताः शकृवाससचक्षुपी
आङ्गयेपुरथ पूर्णं सप्तवमुदकुम्भं हत्वा चत्वागारं ब्रजेपुरन्ये-
नात्रैव वा वर्त्तेरन् गृहे वा पथेरन् । ८ ॥

अथैकीद्विष्टन्तत् त्रेधा भवति नवमं मिथ्यं पुराणं चेत्यन्तर्द-
शाहे नवमं मिथ्याणि मासिकानि चतुर्दशादौ पुराणानि, तत्र,
नवमि व्याख्यातानि, मिथ्याणि प्रतिमासं नृताहे द्वादशमा-
सिकानि तेषामाद्यमेकादशेऽह्नि कुर्युरुक्तानि चत्वार्यूनमासि-
कमेकं त्रैपक्षिकमूनपाणमासिकमूनाब्दिकं चेति तानि तस्य
तस्यान्ते चतुरहः कुर्याच्च द्वित्रिपुष्करेषु नन्दाभूतामायाया
भार्गवे कर्त्तृकासु कुर्याद्ब्रह्मासु तिथिषु मानुभीममन्दानां
त्रिपादर्क्षाणां च योगे त्रिपुष्करामकरर्क्षधीरेकतरयोगे
द्विपुष्कराणि तानि इमानि षोडश्याहानि स्त्री स्त्री काले
कृत्वा पूर्णसंवसरे नृताहे सपिण्डीकरणं कुर्युरेकोऽर्वाक् सपि-

एकीकरणं कृत्वाऽवगिष्टानि स्वकाले प्रत्यादिकवत् कुर्युरन्ये-
 ऽङ्गीकृतकटभामिकानि कृत्वा सपिण्डीकरणं कुर्वन्ति तानि
 च पुनः स्वकाले प्रत्यादिकवत् कुर्वन्ति तत्र चाद्ये ब्राह्मणा-
 भावे यज्ञो जुहुयात् पुरुषतृप्तये भार्यवर्णिकमसमादाय बहि-
 रग्निमुपसमाधाय सव्यं परिममूह्य पय्युःशोदीरतामवर उत्त-
 रास इति, सूक्तेनावृत्यं प्रत्युचं जुहुयात्तेतनाया यमनाया
 वा स्वाहास्तेन पुनरेतद् ब्राह्मणेऽपि जुहुयात् ॥ ८ ॥

अथैकोद्दिष्टविधिरेक उद्दिश्य एको ब्राह्मण एकमर्घपात्रं
 पाण्येकाहुतिं तदहर्निमन्त्रणं न देवं न धूमदीपो न स्वधा
 पितृव्रतः शब्देनावहनं नाभियवणं कृतपञ्चीयमाचान्तं
 ब्राह्मणं परिवित्त्य उदङ्मुख उपवेश्य पार्वणवदाचमनादि
 कुर्यात् तिलोऽभि मन्त्रेण स्वधया पितृनिमानित्युदङ्मुखो
 वा तिलावपनं तूष्णीं निवेश्योक्तवहत्वा तत्पात्रं न्युक्तं निधा-
 योक्तवदाच्छादनान्तर्भोजनार्थादवाहुत्वा घृताक्तं कृत्वा ब्राह्म-
 णस्युपाणो दर्भान्तर्धाय देवदत्तं स्वाहेति सकृदवदानेनै-
 कामाहुतिं जुहुयात्सर्वहुतमग्नी प्रास्येदथ तप्तं भुक्तमेपमाधेयै-
 तत्ते काश्यपयोऽथ देवदत्तेत्येकः पिण्डः श्वन्तां पितेति निन-
 यनमन्त्रणादि तूष्णीं नात्र पत्नीं प्राशयेत् दक्षिणां दत्त्वाभिर-
 न्यतामिति विमर्जयेत् ॥ १० ॥

अथ सपिण्डीकरणं संवत्सरे पूर्णं द्वादशाष्टे वा हविर्मातौ
 वा परमासत्रिपञ्चयोरप्येके घृते तत्पितृवादिभिस्त्रिभिः सपि-
 ण्डयेदविधया स्त्रियन्तात्पद्मादिभिर्यिधवान्तर्द्धवा पुत्रिकान्तत्-
 पित्वा नैतदनपत्न्यानां दुर्मृतानाञ्च भवति न पिता पुत्रस्य
 नाप्यजोऽनुजस्य । तत्र प्रेतायैको ब्राह्मणो देवे द्वे पित्रे च
 त्रयो त्रियमेव येन एकोद्दिष्टं पिण्डेषु पार्वणम् । कृतपञ्चीचा-
 नाचान्तान् द्वौ देवे पूर्ववदथ प्रथमं घृतं च नन्तरं पितृन् पूर्व-

मधुपयैश्च देवानभ्यर्च्यैश्च पितॄणां च पात्रासादनान्ते चतुर्थ-
 र्घ्यापात्रेषु दर्भानयुष्मान्तर्घायाप आमिष्य सकृदनुमन्त्रा
 येतार्घ्यं तूष्णीं तिलान्नीयान्येषु मन्त्रेणावपेक्षानि चत्वारि
 गन्धादिभिरभ्यर्चयेत् अथ प्रेतपात्रं प्रेताय तूष्णीं निवेद्या-
 र्घ्योदकं चतुर्थं गन्धस्वांयवयं त्रिषु पिष्टपात्रेषु समानीय आकु-
 तिरिति निनयेत् अथ पिष्टपूजयदर्घ्यनिवेदनादि कुर्यादयं
 भोजनायादवाहुत्स्य हतेनाज्जानुग्राह्याग्नी वा कुर्यात्पात्रेषु
 वा सुं हयादेके पाणिहोमि देवदत्ताय स्वाहेति प्रेताय हुत्वा
 पितॄणां मन्त्राभ्यां जुहति सर्वत्र हुतशेषं सर्वेषां पाणिषु ददाति
 ते तत्पात्रे निधाय पाचयेत्पुनरथ हस्तेषु भुक्तशेषावाप्यार्चयन्नि-
 कसुहुत्स्य प्रेताय पिष्टमेकं तूष्णीं निरुध्य त्रीन् पिष्टभ्याः पार्श्व-
 षट्स्वा प्रेतपिष्टं त्रिधा विभज्य पिष्टपिष्टेषु त्रिधादधाति
 मधुशता इति तिसृभिः सकृच्छ्वमिति हाम्यां अनुमन्त्रा
 शेषं पार्श्ववत् कुर्यात् ॐ स्वस्तीति वाचयित्वा विसर्जयेत् ॥॥

अथ सपिण्डीकृताय प्रेताय तदहरेवामेन आर्घं पूर्वाण-
 वत् कुर्यात् पिष्टसोक्तं प्रातः पाचयेत्तदस्येति तत्परेदुरपि
 अपिष्टासहस्य कार्यामित्येके न हि तस्यात्रैतदुत्तरं आहमस्मि
 रास्येतत् पाचयेदमित्यथ दौषान् प्रशाम्य यवनान्निं सहमस्मान्
 मुदा स्यायतनं संमृज्य श्रोत्रियागारादग्निमानीय तस्मिन्नुपस-
 मादधुः पुत्रादयोऽभ्यक्ष्णाताः शुक्लासुसः स्वस्यादि वाचयित्वा
 आतिबन्धुसहिताः सुशीरन् पर्वाक् संवत्सराक्षापिष्टे मासि-
 कानि मासे वर्षे प्रप्रेज्य शिष्टान्यनुमासिकसन्नानि यदा पुनः
 क्रियते संवत्सरान्तसपिण्डीकरणस्थाने संवत्सरविमोक्तार्घ्यं
 पाचयेत् कुर्यात् तानि दृढिप्राप्ती सर्वांश्चाकुर्यः कुर्वन्ति येन
 येनापि श्रापिष्टे पुषक् मादृश्याहे मातरं पितानद्यादिभि-
 र्युक्तैर्देहिनेषांस्तु धर्मशास्त्रेभ्यः प्रतीयते ० १३॥

पयातीतसंस्कारः स चेदन्तर्देशाद्दे स्यात्तत्रैव तत्सर्वं समा-
 पयेद्दूर्ध्वमाहिताग्नेर्दोहादारभ्य सर्वमाशौचं कुर्यात् कर्म-च-
 यथाकालमन्येषु पञ्चीमुखयोः पूर्वमग्न्यहीताशौचयोः सर्वमा-
 शौचं गृहीताशौचयोस्तु कर्माहुं विराजं तत्र प्रथमेऽहनि
 संस्काराश्चलयः शतं वा दश वा भवन्ति यदा शतं तदा प्रथमे-
 ऽह्नि विंशदक्षलयः त्रयः पिण्डा द्वितीये चत्वारिंशदक्षलय-
 चत्वारः पिण्डाः अष्टिन् सद्ययनमथ द्वितीये विंशदक्षलयस्त-
 यत्र पिण्डा इति विभागोऽयं यदि दद्याच्छ्रनयस्तदा प्रथमेऽह्नि
 त्रयोऽक्षलयो द्वितीये चत्वारः सद्ययनं द्वितीये च त्रयः एकैकाः
 पिण्डा इति विभजेत्तद्व्याहानि प्रथमेऽह्नि द्वितीये द्वे एकसृ-
 तीये दद्यादेकैकमेव वा यथा प्राप्तमन्ये दाहावृत्तास्तीनि
 संस्कृत्यात्तोऽयमतीतसंस्कार उदगयने शक्यपक्षे प्रशस्यः तेनैव
 नम्रा त्रयोदशीभूतदिनद्येषु कुर्यात् न सौरियज्ञयोर्न्याम्या-
 न्येन्द्रार्द्राश्रेषामधामूलधनिष्ठापक्षकं विपुष्करेपूतराभ्यां च-
 षेषु श्रेष्ठिणीपुनर्वसुफाल्गुनोचिताविद्याया अनुराधापूर्वा-
 पाठा हिपुष्करेषु च नेत्येके नैव व्यतीपाते वेद्वती विपुषे न च
 कर्तव्यतुर्याष्टमद्वादशचन्द्रमसि न च काकादिशर्मापहतेषु
 पक्षिषु कुर्यात् तानि गोघ्नीरेणाष्टशतं कृत्वा द्वादश कृत्वा वा
 पवमानाभिः शुद्धिमतीभिर्य चालयित्वा संस्कुर्यात्, पक्ष्य-
 भावे पालाशप्रतिरूपकं कुर्यात्, ज्वीणि यतानि यष्टिषु पला-
 शवृक्षानि आशुत्य तैर्यथावयवं पुरुषरूपं कुर्यात् ॥ ११ ॥

अथ पालाशविधिः । शिरयत्वारिंशता यौवां दशभिः
 उरस्त्रिंशतोदरं विंशत्या बाह्वशतेनाङ्गुलीदंशमिरिति, तदूर्ध्वा-
 तन्तुबन्धैः पुरुषवत् कृत्वा आपयित्वा वाससा चोदतेनाम्नाथ
 यथावत् संस्कुर्यात् सद्ययनकर्मणा च तत् संज्ञित्य पुण्येऽश्वसि
 क्षिपेत् एवं दुर्गन्तानां पाश्चात्यविधिमेव कुर्यात् शरीराणि

च तेषां संहारदयां क्षिपेत् त्रेताम्बीनशु क्षिपेत् गृह्यं चतु-
 ष्यधे यज्ञपात्राणि दहेत् संस्कारस्य तेषामंष्टादहृतुययाहा ऊर्ध्वं
 नारायणबलिं कृत्वा कुर्यादधिकं प्रायश्चित्तं कृत्वा सद्य एव
 वा तेष्वग्नौ चमू चाहिताग्निषु पूर्णं त्रिरात्रमन्येषु ॥ १४ ॥

अथ नारायणबलिर्वाक् संस्काराच्छुद्धे काले शुक्लैका-
 दश्यां स्नातः शुची देशे विष्णुं वैवस्वतं प्रेतश्च यथापदभ्यर्च्य
 तदग्रे तिलमित्यान् मधुप्लुतान् दशपिण्डान् विष्णुरूपं
 प्रेतं ध्यायन् काश्यपगोत्र देवदत्तायन्ते पिण्ड इति दक्षि-
 णाग्नेषु दर्भेषु दक्षिणमुखः प्राचीनावीती पराचीनेन पाणिना
 दत्त्वा पिण्डान् गन्धादिभिरभ्यर्च्य प्रवाहणोक्तं कृत्वा नद्यां
 क्षिपेत् । अथ रात्रावगुम्मान् ब्राह्मणान् निमन्त्र्योषोषितः
 श्लोमभ्यन्दिने विष्णुमभ्यर्च्य प्रेतमुद्दिश्य ब्राह्मणानेकोद्दिष्ट-
 विधिना भोजयित्वा दग्धेषु ब्राह्मणसमीपे पिण्डविधिना
 निनयनान्तं तूष्णीं कृत्वा विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय सपरिवाराय
 यमाय विष्णो अयन्ते पिण्ड इत्येवं चतुरः पिण्डान्भुक्तमैः
 ऐन दक्षिणसंख्यन्दत्त्वाऽथ पञ्चमं काश्यपगोत्र देवदत्तेति प्रेतं
 ध्यात्वा तद्रूपाय विष्णवे विष्णोऽयन्ता इति दद्यात् अथाद्या-
 न्तान् दक्षिणया सन्तोष्येकन्तेषु गुणवन्तम् अविशेषतो वस्त्रा-
 भरणादिगोद्विरण्यैः प्रेतबुद्ध्या तोषयेत् अथ तैः पवित्रपा-
 णिभिः प्रेताय काश्यपगोत्रावायन्ते तिलोदकाञ्चलिरिति तिलो-
 दकं दापयित्वाऽनेन नारायणबलिकर्मणा भगवान् विष्णुरिमं
 देवदत्तं शुद्धमपायं कर्माहं करोत्विति वाचयित्वा विष्टजेदेव
 नारायणबलिकस्य एवमन्त्यामपि स्वाभिमतदेवतां यमाद्विती-
 यामभ्यर्च्य विधिमिमं कुर्यात्कोऽप्येनमपापहरोति न तु पुण्य-
 कृतोऽपि बलिमेनमकृत्वा पारलौकिकं कुर्यात् कृतं नोपति-
 हतेऽन्तरिक्षे विनश्यति तस्माद्यथासम्भवमपि कुर्यात् ॥ १५ ॥

अथ नागबलिः सर्पहतानान्द्राक्षमयं ज्वलमयं वा पञ्च-
 फले सर्पहृत्वा भाद्रपदस्यान्यस्य वा मासस्य शुक्लपक्षमी-
 मारभ्य यावत् संवत्सरं प्रतिमासस्तस्यामुपोषितो राक्षो पञ्चा-
 मृतैः स्नापयित्वा शुचावासने शुचिः सुरभिगन्धपुष्पधूपदीपैर-
 भ्यर्च्य प्रणमेदनुमासनेकैकमनसं वासुकिं शेषं पञ्चदशलं
 कर्कोटकमश्वतरं घृतराष्ट्रं गजपाशं कालीयस्तत्रयं कपिल-
 मिति पायसमर्पिः क्षीरापूपैर्बलिमुपस्थत्य जागरित्वा श्लो भूते
 त्रिहताशेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा पूर्णं संवत्सरे पञ्चम्याश्वं
 स्नात्वा मौवर्णे सर्पहृत्वा ब्राह्मणाय दत्त्वान्नाय ययेष्टं भोज-
 यित्वा दक्षिणया तोषयित्वा नागान् प्रीतिं वाचयेद्देयं नाग-
 बलिस्थीमयोः पक्षयोः पक्षमौषु संवत्सरायां भुविपिष्टेन सर्प-
 मूर्तिवत् शुक्लसुरभिगन्धादिभिरभ्यर्च्य क्षीरमोदकान् निवेद्या-
 पम्याय मुञ्च मुञ्च देवदत्तमिति प्रार्थ्य सप्तवन्तुभिर्मधुरमशोया-
 देवं संवत्सरान्ते नारायणबलिघोक्तशब्दं कृत्वा तत ऊर्ध्वं कर्म
 कुर्यात् ॥ १६ ॥

अथ पुराणमेकोद्विष्टं प्रेतघतुर्दंष्ट्रां ज्वलहतानामिष्यते
 प्रशाब्दिके च व्युत्क्रममृतानां सर्वेषां पत्याब्दिक इत्येके पार्श्व-
 मेकदेशवत्तन्त्रं सर्वे पित्रशब्दमेकवद्देत् यावो सीमामि-
 मन्त्राभ्यामेव होमो नैकोऽपि देव कुर्वन्ति भार्गवपिण्डावपी-
 त्यं के ॥ १७ ॥

अथ ह्योत्तरांः शूलमयं कांसिंक्ष्णं पीर्षमाश्वी वैशाखी
 वा रेवत्यां ताम्रयुत्रीयस्य गोर्जीवत्पुत्रायाः पयस्विन्याः सुतं
 श्रेष्ठं स्वस्य यद्यस्याकुष्ठिमपृषतमेकहायने द्विहायने वा नोद
 वभूः पित्र्यं सोद्विष्टं वा सचण्डमित्येके कामं कृष्यमाशोहितं
 प्रेतमष्टभिः सप्त वत्सनरीभिस्तप्तभिर्वा प्रीहियवमतोभिर्-
 द्धिरापोद्विष्टीयाभिर्शमदेवेन कर्म सङ्कल्प्य पूर्वप्राप्तमभिपि-

आपान्तीरे गोष्ठे चतुष्पथे वाग्निमुपसमाधाय रौद्रं स्वांती-
 पाकं सर्वदुतं हुत्वा सौम्यं प्रायस पैष्टं यावत् पूर्णमासोदकेन
 मार्जयित्वाग्निं विः प्रदक्षिणं पर्यानीय कद्रुद्रावेमा रुद्राया
 ते पितरि मा रुद्राय स्थिरधन्वते गिर इति सूक्तेयतसो दिशं
 उपस्थाय प्राञ्चं प्रागुदञ्चं वा वक्षतरीसमेतमुत्सृज्य एतं युवानं
 पतिं वो ददामि तेन क्रीडन्तीवरय प्रियेण इमाश्च त्वां प्रज-
 तुषा सुवाचा रायस्योयेण समिपा चिनोमि शान्ता पृथिवी
 शिवमत्तरिचं द्यौर्गो देष्टव्यं नो भस्त्विवा दिशः प्रदिग
 रुद्रिगो न आपो विद्युतः परियान्तु सर्वत इत्थुपमं मासमा-
 नानामिति च सूक्तेन उपस्थाय स यत् पिबति स्वादिति लाङ्-
 मस्योदकपूर्णमुदस्यति तेन देवानृषीन् पितॄन् व प्रीणाति वंश्यां
 सप्तममुभयतः परावरानुहरति प्रेतार्थमुत्सृष्टं स इतो नरकाद्-
 त्त्वारयति तस्मादेष्वादेशेऽङ्गि प्रेताय ह्यपमुत्सृज्येदाद्यमासिकं
 दत्त्वा सोऽयं ह्योत्सर्गः स्वर्गः पशव्यो ह्यपमुत्सृज्य महापश-
 भवतीति विज्ञायते नानुत्सृष्टः स्वादित्वाचायः तस्माद्वित्य-
 यैके रुद्रमेव जयन्ते स एव पशुपतिरिति शन्तातीयकूपन्
 गृहमेत्य सर्पिषीदनं ब्राह्मणान् भोजयित्वाग्नीरुद्रः सर्वैः पश-
 पतिरुपः शूकी भवो महादेव इति नामभिरर्चयेद् रुद्रमेव वा
 यथासम्भवमुद्दिशेत् स्वस्थयनं वासवेदेवमेतानि कर्माणि यथोक्तं
 कुर्यात्सर्वाणि श्रेयांस्याप्नोति तदेतदाश्वलायनमश्वपरिशि-
 ष्टम् । नम आश्वलायनाय नम आश्वलायनाय ॥ १८ ॥

इत्याश्वलायनमश्वपरिशिष्टे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

: : :

अथ पूर्यान्नुदगवन आपूर्यमाणपथे ज्योतिर्विदुक्तपुण्यदिने
 पूर्वयुः कृतस्त्वस्तिवाचनस्तत ईशान्यां चतुरस्रां चतुरङ्गलमु-
 च्छितां हस्तमात्रां वेदिं कृत्वा यथोक्तविधानेन वास्तुमण्डल-
 कृत्वा गृहोक्तबहुदोषमभिषेककुम्भविधायामीत्युच्यते वास्तु-
 मूर्तिं सुवर्णेन कृत्वाऽन्युत्तारणं सम्पाद्य प्रणवव्याहृतिपूर्वकं
 ॐ नमो भगवते वास्तुपुरुषाय महाबलपराक्रमाय सर्वदेवा-
 धिवासायितयरोराय ब्रह्मपुत्राय सकलब्रह्माण्डधारिणे भूभा-
 रापितसस्तकाय पुरपत्तनप्रासादगृहवापीसरःकूपादिसन्नि-
 देशसन्निध्यकराय सर्वसिद्धिप्रदाय मन्त्रवदनाय विश्वम्भराय
 परमपुरुषाय चक्रगार्ज्जधराय वरदामयहस्ताय वास्यो नमः
 इति मन्त्रेणेशान्यशिरस नैऋतिपादमानेयजामुकं वायव्यकू-
 परमाकुञ्चितकरमुत्तानं वास्तुपुरुषं वास्तुमण्डले आवाह्याय
 मागुदोष्यामाभ्य प्रणवादिममोऽस्तनाम्ना शिखिर्न पर्जन्यं
 जयन्तं कुलिशायुधं सूर्यं सत्यं भृशमाकाशं वायुं पूषणं वितथं
 प्रह्ननक्षत्रं यमङ्गन्धर्वं ऋगराजं ऋगं पितृन् दौवारिकं सुग्रीवं
 मुप्यदन्तं वरुणं असुरं शोकं पापं रोगमर्हो सुख्यं भक्षार्तं
 सोमं सर्वानदितिष्ठ संपूज्याथेशानकोणद्वयशिष्टपदेऽप्यः सावि-
 त्रीमेकादशरुद्रान् पूजयित्वा ब्रह्मभवनस्य पूर्वादिवर्तुर्दिक्ष-
 म्यादिवर्तुर्दिक्षु च तिष्ठन्ति तेषु क्रमेणार्च्यमणं सुवितारं वि-
 वस्वन्तं विबुधाधिपं मित्रं राजयक्षाणं धृष्टोदरमापयकञ्च
 पूजयित्वा मध्ये ब्रह्माणं सम्पूजयेत् ब्रह्मणमादितः कृत्वा शि-
 ष्यस्तमित्येके ॥ १ ॥

अथ बहिर्मण्डलादोशान्यादिवर्तुर्दिक्षु चरकीं विदारकीं पूत-
 नां पायरां च सोमय मागादिचस्तन्दमय्यमणं लूथकं पिलिपि-

अथ पूजयित्वा दनपायसाण्यदधिमधुशाकसूपसमन्विताना-
 भक्ष्याणि समर्थं प्रणम्य तत्समीपे यवगोधूमनिष्यायमुद्गमापादि-
 मन्मथं बलिं दत्त्वा, यज्ञभागं प्रतीक्षस्व पूजां चैव बलिं सम ।
 नमो नमस्ते देवेश भव स्वस्तिकरो मम ॥ इति संप्राप्य परिवार-
 देयताभ्यो बलिं दत्त्वाथ वास्तुसमीपे हस्तमात्रकुण्डे स्थण्डिले
 शंक्ताविधिनानि प्रतिष्ठाप्यान्वाधायाज्यभागान्तं कृत्वा वास्तो-
 ष्यतं प्रतिजानीष्टप्यानिति चतसृभिर्य होमं कृत्वा गिह्यादि-
 पिलिपिञ्जान्तान् आज्येन हुत्वा होमशेषं समाप्याथ यज्ञ-
 मानो वास्तुभूमिं रौद्रशोणेऽधीमुष्ठां गर्तं प्रच्छादयेदाचार्याथ
 वा दद्यादद्याचार्यं गौहिरण्यादिभिः परितोष्य नमस्कृत्य समा-
 पयेदन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो ययायज्ञि दक्षिणां दत्त्वा कृतमङ्गल-
 स्नातो ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्वयनं दाषयेदथ लब्धविप्रायीः
 भक्ष्यं बन्धुभिर्भुक्त्वा ययायासरं मठादेः प्रतिष्ठां कुर्यात् इति
 वास्तुपूजनविधिः । २ ।

अथ प्रतिमाद्रक्षाणि सुक्ताफलशिलादारुहेमताम्ररजत-
 कांस्यसृत्तिकादीनि, महानीला यशःप्रदा दारुजा कामदा
 मौवर्णा भक्तिमुद्रिप्रदा राजता स्वर्गदा ताम्रमयी आयुर्वर्धिनी
 कांस्या व्यापहन्त्री पैतली शत्रुनाशिनी शैला सर्वभोगप्रदा
 स्फाटिका दीप्तिदा सूर्यमयी महाभोगप्रदा दशाङ्गुला पञ्चा-
 ङ्गुला वा षट्हे प्रतिमा पूज्या नाघिका, अधिकाङ्गा गिह्यौ-
 हन्त्री रुशा शान्त्यर्थनाशिनी कयोदरी दुर्भिक्षकरी निर्मासां
 धननाशिनी वक्त्रहीना दुःखप्रदा पादलगा दुःखदा हीन-
 नासा धमकरी हीनजहोन्मादकरी होनवधःस्वला पुत्रमित्र-
 नाशिनी कटिहीना मरणदा सम्पूर्णवियवायुर्लक्ष्मीप्रदा ।
 शालग्रामनर्मदामूर्तिवैदूर्यं जकाश्रीरजसूर्यं कान्तस्फाटिकर-
 सुरागनिवहगारुजमूर्त्तीनामपि, प्रतिष्ठाविधिं कुर्याच्च ।

मूर्तिप्रतिष्ठां गर्वाच्योद्दाम्बूदभावादकृत्वा पूजने सर्वोपद्रवदा-
रिद्रोरोगायशोनिन्दाऽचिरायुरपुत्रिताः भवन्ति, प्रतिष्ठा-
विधिभूत्वा प्रतिष्ठाकारणेति पूर्वोक्ता दोषाः, प्रतिष्ठाकरणे
महाभाग्यवृत्तिरिति । ३ ॥

‘‘अथ ग्वा भूते नित्यं निर्वर्त्यं शुतशूलवृत्तसम्पन्नं गृहस्थ-
माचार्यं ऋत्विजयः सादृशान् षोडशाष्टौ वा चतुरो वा
विधिना कृत्वा सधुपकं विधाय वस्त्रालङ्कारादि तेभ्यो दद्याद्
द्विगुणमाचार्याय ततस्तूर्यवेदघोषैः प्रतिष्ठास्यापमान्तं कृत्वा
प्रासादाय दशहस्तस्थानं चतुर्द्वारं प्रागारभ्य ब्रह्मोडुस्वराक्ष-
त्यन्यघोषतोरणलसहारयाचं हिमरत्नकणधूस्रमौक्तिकविचित्र-
शोतवर्णध्वजपताकादिभिः पूर्वायष्टदिक्षूपयोमितं मण्डपं
तन्मध्ये चतुरस्रां तत्परिमाणसंख्यामेकहस्तोच्छ्रितां वैदिकां
कारयेत्तथा प्रागादिकुण्डान्युक्तलक्षणानि हस्तमात्राणि चतुर-
स्राणि वासयोनिमेषलानि स्युः पञ्चचतुरेककुण्डविधानेन
वायाचार्यः कुण्डमीशान्यां सर्वहोमसाधनं प्रतिष्ठाप्य मण्ड-
पस्योत्तरतो देवस्नानमण्डपः शुभहृद्यैः कृत्वा अभिवेकसाध-
नानि स्थापयित्वेति तिष्ठेति देवं प्रासादं प्रादक्षिण्येनानीया-
कृत्वा नेति स्नानमण्डपे प्रवेश्य वैदिकास्त्रीर्णशय्यायामास्ती-
र्णायां सोपस्करायाममुकं स्थाप्यामूरजंति रथमारोप्य गन्धा-
दिना सम्पूज्य ब्राह्मणैः सह शान्तिसुक्तपाठैस्तूर्यघोषैश्च
सास्त्रीर्णायां सोपस्करायामवस्थाप्य सर्वसम्भारान् समृत्य
कर्त्ता स्नातः प्राणानायस्य प्रतिष्ठाप्य देवतामन्त्रेण चिचिधं
न्यासं कृत्वा पुरुषसूक्तेन वा देशकालौ श्रुत्वा ॐ प्रतिष्ठाद्वरो-
मीति सङ्कल्प्य द्वारजापकं ऋत्विजाचार्यांस्तत्कार्यं नियोज-
येत् ॥ ४ ॥

‘‘अथवाचार्यः प्राणानायस्य मन्त्रदेवतामयो भूत्वा यागभूमिं

प्रासादं स्नानशालायाश्चापोहिष्ठेति तिसृभिः कुशोदकेनाभ्युक्ष्य
 सितसर्पपान् प्रकोष्य देवाद्यान्तु यातुधाना वपयान्तु विष्णोः
 देवयजमं रक्षस्वेति रक्षां कृत्वा प्रतिहारं कलमद्वयं सोदकं
 सप्तस्रवं प्रतिष्ठाप्य श्लोकपालानावाद्यार्चयित्वा देवस्नानशालाः
 कृत्वा प्रविपत्य देवं प्रार्थयेत् । स्नानं देवदेवेश विष्णुरूप
 नमोऽस्तु ते । शब्देऽपि त्वदधिष्ठाने शब्दं कर्म सहस्रतामित्यर्थः
 देवाधिष्ठानं शब्देन धृतेनाभ्युक्ष्य यवमोधूमचूर्णैश्चक्षुष्योदकेन
 स्नापयित्वा शीतजलेन संस्त्राय पीठान्तरेऽस्याप्य दिव्यधूपेन
 धूपयित्वा पुष्पैः सम्यूज्य नवोत्तमेन वाससा वेष्टयित्वा पर-
 मार्जनं बलिन्दद्यादय देवमभ्यर्च्य गजाश्वारण्यवराहोत्प्लात-
 वक्ष्णोः कर्पूरसङ्गमज्जदराजद्वाराग्निहोत्रगोष्ठचतुष्पद्मपद्मशृङ्गः
 स्नानानीतमृदा द्वादशकृतः सस्यक् शोध्य जलेन प्रक्षाल्य
 क्षीरहस्तकपायैः पञ्चाशदोषधीः कपायेण तीर्थजलेन पञ्चा-
 शतेन पञ्चगव्येन रज्जोदकेन फलोदकेन पुष्पोदकेन मृज्जोदकेन
 शब्जोदकेन श्रीसक्तपद्मानेन पुरुषसूक्तादिमन्त्रान् पठन्
 संस्त्राय पीठान्तरे निवेद्याभिवक्ष्येति वस्त्रयुग्मेनाविद्याक्षत-
 गन्धपुष्पधूपदीपाष्टकमङ्गानैवेद्यैः सम्यूज्य तैजसपात्रं मधुसुव-
 र्णशलाकया मृज्जोत्वा बिभ्रं देवानामिति पार्श्वे स्थित्वा सतू-
 र्यघोषमेकैकं समं उन्मीलयेदद्यादर्शसुवर्णेन मध्यभोज्यानि
 दर्शयेत् लिङ्गादिषु कुर्यादथाचार्याय घेतुं ब्राह्मणेभ्यश्च यथा-
 शक्तिं हिरण्यन्दद्यादय पुरुषसूक्तेन देवं स्तुत्वोत्तिष्ठ ब्रह्मच-
 र्यत इत्युपस्थाय कर्त्ता विष्णुतत्त्वचतुरित्युपस्थाय रथे तिष्ठन्निति
 रथमारोप्य कनिकददिति सूक्तपाठैः सहगूर्यघोषैः मण्डप-
 प्रादक्षिण्येनोत्तरद्वारेणाकृष्णेनेत्यानीय वेद्यां कुशमस्तरे कशिपो
 गुणवस्त्रेणाच्छाद्य तत्र प्राक्शिरसं प्राययेत् स्यविरपदेशे वस्त्रः
 वेष्टितं सप्तस्रवं सोदकं कक्षयं प्राजापत्योऽयं सुहृत्तमस्त्वित्युक्ता

मण्डलद्रव्योपरि प्रणवेनावस्थाप्य समस्तांश्चक्षुर्भोग्यमङ्गलद-
 र्श्यांश्च वस्थाप्य श्वेताविलोमसूत्रकङ्कणं प्रतिमाया इत्येव बध्नी-
 यात् यदा बध्नातीत्यथ देवं पुरुषादीनि पञ्चविंशतितत्त्वानि
 प्रवेष्ट्य दिव्यवाससाच्छाद्य देवं संसृज्य पुरुषसूत्रेण स्तुत्वा
 पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा गन्धपुष्पादिभिर्मण्डपं वेदीं चाभ्यर्च्य तदुपरि
 देवस्थापे चतुरस्रं मण्डपं कोशेषु स्तम्भिकलां स्थितकृत्वा
 तन्मध्ये ब्रह्मविष्णुशानं प्रतिदिशं लोकपालांस्तदन्तरालेष्व-
 ष्ठभैरवानेकादशरुद्रान् द्वादशादित्यविश्वदेवसाध्यानासत्यमर-
 ऋणगन्धर्वाप्सरसः सिद्धगणपुत्रतोयान्यथ विज्ञेयस्कन्ददुर्गावैत्र-
 पालान्यथावकाशमावाह्य तन्नाममिस्तत्रिक्रममैवाचरेयित्वा
 प्रतिष्ठाप्य देवपार्श्वेभ्यो नम इत्यर्चाङ्कुर्यात् ॥ ५ ॥

- पश्चाच्छर्च्यः त्र्योत्रिवागारादग्निमाहृत्योत्तमतः स्वकुण्डे प्रति-
 स्थाप्यान्वाधाय देवस्थानं कलासन्निधिसिद्धयेत्यथ इति सुहृत्परा
 प्रणीतास्यापनान्तं कृत्वा तत्र प्रतिष्ठाप्य देवमावाह्य तन्प्रकाश-
 मन्त्रैर्व्याहृतिभिर्वा प्रसाद्योद्भुम्बराश्रयापामार्गसमिदांश्च व-
 तिसैरष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिर्वा शुद्ध्यात्तत्रान्यमाहुति-
 सम्प्राप्तं प्रतिकुण्डं स्थापितशान्तिक्षेत्रेषु निविषेत्ततः शिरस्यु-
 रंसि पादयोः प्रतिमां स्पृष्ट्वा स्निष्टकृदादि कृत्वा पूर्णाहुतिं
 शुद्ध्यादेव सृत्विजोऽपि स्वयङ्कुण्डे शुद्धपुरय मण्डपस्रक्लमोद-
 केन समुद्रव्योह इति चतस्रभिः चापोहिष्ठेति तिष्ठभिरभि-
 विष्ट्य प्रतिष्ठाप्य देवमन्त्रेण संस्त्रावकलमोदकेन संस्थाप्याम्यो-
 धम्यध्वभिरिति सूक्तेन शुद्धोदककलमयनामिषिष्ट्य वज्रपुराणे
 नाञ्छाद्य पक्षोपचारैः सम्पूजयेदित्यधिवासनं, तिरास्त्रमेकरात्रं
 वा सद्यो वा कुर्यात्तद्वाचो पिषितभूयिष्ठारोनाम्बतपत्रेण
 लिङ्गमन्त्रेण भूतबलिन्दत्वा यजमानो हिजोभ्यश्च मिष्टाभमधि-
 रात्रसंस्थाया यावद्विष्टां दद्यात् ॥ ६ ॥

अथ खोभूते गर्भगृहे स्थापितपीठे देव्या देवस्य वा अभि-
 पेक्षं कृत्वा महीमूयु मातरमिति देवमावाद्यादिति यौरिति
 स्तुत्वा तस्मिन्मन्त्रेण षोडशोपचारैः सम्पूज्य शय इन्द्राग्नी
 इति सूत्रेण प्रासादं प्रोक्ष्य देवं प्राप्योत्तिष्ठेत्युत्थाप्य तत्रैवाभि-
 मुखं कृत्वा रक्षादि प्रदग्धं पुण्याञ्जलिन्दत्वा पुरुषसूत्रेण
 स्तुत्वाऽऽक्षयेनेति ब्रह्मरथेन गर्भगृहं प्रवेश्याभ्यर्थ्य पीठिका-
 गर्भं रत्नं प्रागादिदिक्षिन्वादिनामभिर्नमोऽनैर्दक्षमौक्तिकवैदू-
 र्यमदस्तटिकपुष्परामेन्दनोत्पलकलान् क्रमेण क्षिप्वा गोधूमय-
 यमुद्गमोक्षारक्षीहिंसर्पपञ्चामाकतिलानारोप्यादिधातुजातङ्गर्भे
 क्षिपेत् सुपथेगहडं पिण्डोः शम्भोस्तु हवभं सर्वत्र नमः शिवा-
 येति निक्षिप्याद्य सुलग्ने देवमन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य प्रतिष्ठितपरमे-
 श्वर इत्युक्ता शलाकामपमारयेदथ देवं सृष्ट्वा तन्मयो भूत्वा
 भुवःयौरिति सूत्रं क्षपित्वा मण्डपेन देवेऽङ्गन्यासं कृत्वा पुरुष-
 सूत्रेण वा कर्षे समन्वयव्याप्तिसिगायत्री क्षपित्वाचार्यः पुरुषसू-
 त्रिनोपतिष्ठेताप यजमानः स्वागतं देवदेवेश मङ्गल्य त्वमिहा-
 गतः । प्राकृतं त्वाञ्च संदृष्ट्वा घालयद्वक्तव्यम् । इति सकलम-
 श्रयं प्रपद्य पुण्याञ्जलिं दद्यात् । ० ।

तीर्थोदके गङ्गादि नदी नदी रमा वा ह्य ब्राह्मणैः सहाभिषेकं कुर्या-
 द्यथ यजमानस्याभिषेकं कुर्युः सर्वे जलक्रीडाश्च प्रतिष्ठोपकर-
 णमाचार्यस्याचलप्रतिष्ठायान्तु कुण्डमण्डपवेदिकरणं तत्राचार्य
 एव पूर्ववदभिषिच्याभ्यर्थं सर्वतोभद्रमण्डले दिव्यपीठे देव-
 सुप्तेष्वेव पूर्वादिदिक्षु वस्त्रचूतपल्लवोपशोभितजलपूर्णकलशा-
 नवस्याप्य दीपान् प्रज्वालय गन्धेन त्रिनेत्रज्योतिः प्रकल्प्य
 चित्रवलिं दत्त्वा देवमभ्यात्मं धृत्वा पुरुषसूक्तेन सुत्वाङ्ग-
 देवताः सम्पूज्य पूर्ववत् प्रतिद्रव्यं हुत्वा देवस्याभ्याहुतिसम्प्रात-
 स्तेत्युत्तरकलशे चिन्ता पूर्णाहुतिं हुत्वाय कर्त्ता कृताङ्गन्यासो
 ब्रह्म देवमानीय पुण्येण प्रतिमायां प्रतिष्ठाप्य पश्चाद्युत्तपूर्वक-
 सम्पादितकलशोदकेन इदम् प्राप इत्यभिषिच्याभ्यर्थं देवा-
 र्चनदक्षिणादानादिकं पूर्ववदाचरेत् । ८ ॥

अथ वाप्यादिविधिः। प्रागुदकप्रवणे शुचौ देवे ब्राह्मणैः
 सह गत्वा पुण्यादवाचनादिवास्तुपूजनान्तं कृत्वा प्राचाख्यादि
 ऋत्विग्स्वरणकुण्डमण्डपाद्युक्तप्रकारेण कृत्वा यजमानसंस्थितं
 लीरवृत्तं पूर्वमण्डपप्राग्भावेऽवस्थाप्य वेदिमध्ये पद्म-
 गर्भं षोडशारम्परितयतुरसमण्डलोपेतं कृत्वा प्राचाख्यः
 पद्ममध्ये सप्तवीकः ब्रह्माविष्णोशानां विनायकस्य च सौवर्ण-
 रूपाणि तस्मिन्मन्त्रेण समन्तात्तेषु स्वर्णजलचराणि स्थापयि-
 त्वा वरुणमन्त्रेणार्चयित्वा तद्वह्निर्लोकपालादीन् सम्पूज्य म-
 ण्डलप्रतिकोणं कलयचतुष्टयत्रयुदकमङ्गलद्रव्यवस्त्राद्यलङ्कृतं
 स्थापयित्वेभं मे गङ्गे इति गङ्गादिनदीमावाद्याभ्यर्थं वारुणे
 वरुं कृत्वा समुद्रज्येष्ठा इति चतसृभिः प्रत्यृचं गायत्र्या वाभ्या-
 हुतीर्हुत्वा तत्त्वा यामीति पञ्चभिस्त्वत्रो अग्ने वरुणस्येति
 द्वाभ्यामिभं मे वरुणेति चैकया चर्वाहुतीः खिलकृतं हुत्वा
 ब्रह्मप्रीत्यर्थं वरुणमन्त्रैः समिदाप्य हुत्वा शान्तिकशुभैर्यज-

मानवाभिपिच्छेयुः स तु तेभ्यो गयां सहस्रं शतं पञ्चाशत्
 छात्रे तु सवसाह्रामलङ्घतां सूर्यमन्त्रेण पाययित्वा तडापु-
 नैर्ऋतादारभ्येशानान्तं हिह्वणतीत्युत्तरया आपो यच्छानिति
 स्वयं तत्पुच्छं गृहीत्वोत्तरेत् छन्दोगाय ताञ्च गां दत्त्वा
 तत्कलयस्वस्वर्णजलचरान्तजले निक्षिप्य मुष्पाञ्जलिं दत्त्वा
 देवपितृमनुष्यादयः प्रीयन्तामिति दद्यात् पूर्ववदाचतुर्थाष्टमुत्त-
 यादिवसन्तश्रीमवर्षांशरश्मेमन्तशिशिरस्य तज्जलं स्थितमग्नि-
 धराजसूयाम्निष्टोमोक्थवाजपेयातिरात्रफलमिति ॥ ८ ॥

अथारामेवष्येवं विशेषस्तु स्वस्तिवाचननान्दीयाश्चवेदि-
 कुण्डमण्डपं चत्विमाचार्यवरणादिपूर्ववत् कृत्वाकलघणस्य
 पद्मस्य मध्यदलवद्दिदेशेषु ब्रह्मादीन् लोकपालानभ्यर्च्य वस्त्रा-
 दीन्मङ्गलस्नानं वस्त्रगन्धादिना समूज्य तेषु स्वर्णरुप्यफलानि
 बध्वा फलिते नेत्रे स्वर्णयलाकाञ्चनेनाद्या सुवर्णसूत्रा कर्ण-
 विधं कृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य सोमोधेनुमिति अथा सौम्यसर्वा-
 हुतिं हुत्वा क्षिष्टकृदादि कृत्वाय तथैव समिदाज्यतिष्ठानष्ट-
 शतान्तदर्धसंख्यया वा हुत्वा कर्मशेषं समाप्य शान्तिकर्तव्यैः
 जमानवाभिपिच्छेयुः स च वस्त्रहिरण्यादिदक्षिणां दद्यादप्य-
 स्नामे तु दक्षिणाह्रामलङ्घतामाराममध्याहुदसुखीन् उत्सृज्या-
 चार्याय दद्याच्छेषं चतुर्थाष्टं फलन्तु सर्वकामावाप्तिरिति
 पूर्वानि ॥ १० ॥

देवाय इवासुराद्येषु लोकेषु सधन्ते देवाः प्रजापतिसुप-
 धायंस्तेभ्य एतां देवीं शान्तिं प्रायच्छन्त ततः स शान्तिकासु-
 रानभ्यर्चयंस्ततो वै देवा अभयम् परासुराभवत्यातां नापरास्य
 द्विपन् पाप्मा आहभ्यो भवति य एवं वेदाहः पूर्वाह्न एव प्रातः
 राह्णतीर्त्तुत्वा दर्भान् गमीन् पीरणानि दक्षिसृपिःसर्वपान्
 पलाशवतीमपामार्गशाखां क्षीपमित्येताम्याहरेदाहारयेद्वा ।

वोरिगादसमिति स्थालीपाकमष्टगतं हुत्वा पञ्चभिराग्न्याहु-
तिभिरभिक्षुहोति वरुणाय स्वाहा अर्षा पतये स्वाहा
पाशपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशमनाय
स्वाहेति महाध्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १४ ॥

स उदीचीं दिशमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य कनकरजतवस्त्रवै-
दूर्यमणिमौक्तिकवियोगो भवव्यारम्भा वा विषयन्ते मधूनि वा
निलीयन्ते काकमैद्युनानि पश्येतान्यरिष्टानि वा वयांसि च गृ-
हमध्ये वस्त्राकं हवाकं योपजायते वायसकपोता वा वन्यविह-
ङ्गशशमृगप्रवेशो गोमृगो वा गृहमारोहेच्छुष्कहस्तः प्ररोहेद्
गृहमध्ये दूवाः प्ररोहन्ते तैलं घ्रायेदेव श्वेतवायसो मण्डूकोऽग्निं
प्रविशति सरटो मूर्ध्नि निपतति चुम्बोर्निपतति प्रज्वलन्दीपा
पतति सर्पो वा द्वारे निष्क्रामतीत्येवमादीनि तान्येतानि
सर्वाणि वैश्ववर्षदेवत्वान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति प्रभित्यं
देवं सवितारमोण्योरिति स्थालीपाकमष्टगतं हुत्वा पञ्चभिरा-
ग्न्याहुतिभिरभिक्षुहोति वैश्ववर्षाय स्वाहा धनाधिपतये स्वाहा
हिरण्यपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशमनाय
स्वाहेति महाध्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १५ ॥

स पृथिवीमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य पृथिवीतटानि स्फुटं
कम्पन्ति कूजन्यकम्पात् सलिलमुद्धीलयति चकाले फलपुष्प-
मभिर्जर्त्तत इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाण्यग्निदेवत्वान्यद्भु-
तानि प्रायश्चित्तानि भवन्त्याग्निं दूतं हृणीमह इति स्थालीपा-
कमष्टगतं हुत्वा पञ्चभिराग्न्याहुतिभिरभिक्षुहोति पन्नये
स्वाहा हविष्यतये स्वाहा अर्चिःपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा
सर्वोत्पातशमनाय स्वाहेति महाध्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं
जपेत् ॥ १६ ॥

सोऽन्तरिक्षमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य वाताविवाता वायव्ये

द्वावितुरादि च प्रसूयन्ते होनाद्वाग्यधिकाद्वा नि विक्षन्ते,
रूपाणि जायन्ते इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि रुद्रदे-
वत्वान्यद्गतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति इमा रुद्राय स्थिरध-
न्वने गिर इति स्थालीपाकमष्टगतं हुत्वा पञ्चभिराग्न्याहुति-
भिरभिक्षुहोति रुद्राय स्वाहा उमापतये स्वाहा त्रिशूलपाणये
स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातयमनाय स्वाहेति महा-
व्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ २० ॥

स सर्वा दिशोऽग्न्यावर्त्ततेऽयं यदास्थायुक्तानि यानानि प्र-
वर्त्तन्ते देवतायतनानि कम्पन्ति देवताप्रतिमा हसन्ति
गायन्ति नृत्यन्ति खिद्यन्ति भिद्यन्ति रुदन्युन्मीलयन्ति
निमीलयन्ति प्रतियान्ति नयस्कन्धमादित्यो हृष्टते विदले च
परिवेपो दृश्यते केतुकुन्तमुपानच्छ्रव षण्दन्तमुमलानि प्रज्व-
लन्तीत्यश्वाना वारिभिरवरज्जा चरन्ति इतानि कर्माणि करि-
कन्त इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि विष्णुदेवत्वान्यद्गु-
प्तानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति इदं विष्णुर्विचक्रम इति स्थाली-
पाकमष्टगतं हुत्वा पञ्चभिराग्न्याहुतिभिरभिक्षुहोति विष्णवे
स्वाहा महाद्गुताधिपतये स्वाहा चक्रपाणये स्वाहा ईश्वराय
स्वाहा सर्वोत्पातोपशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा
शन्तातीयं जपेत् ॥ २१ ॥

अग्निकाष्ठमासप्तरात्रं कुर्याद्यदैतन्न क्रियते पुत्रो म्रियते
पौत्रो म्रियते धनमात्मानश्च निवेश्यति सुवर्णमौर्वांसो द्विरण्ड
दक्षिण दक्षः द्वाष्ट्रपाण् भोजयित्वा मृगस्त्रयन् वाचयेत् नम
आचार्य्यभ्यो नम आचार्य्यभ्यो नम शौनकाय नम शौन-
काय ॥ २२ ॥